

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

1946-1950 YILLARI ARASINDA
İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI VE
YÖNETİM ANLAYIŞI

Onur GÖKÇELER

2501160776

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ahmet Emre ATEŞ

İSTANBUL - 2018

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : ONUR GÖKÇELER Numarası : 2501160776

Danışman :DOÇ. DR. AHMET EMRE ATEŞ

Anabilim/Bilim Dalı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Tez Savunma Tarihi : 04.06.2018

Tez Savunma Saati : 11:30

Tez Başlığı : 1946-1950 YILLARI ARASINDA İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI VE YÖNETİM ANLAYIŞI.

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. OYA DAĞLAR MACAR		Kabul
2- DOÇ. DR. AHMET EMRE ATEŞ		Kabul
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ BEGÜM KURTULUŞ		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ BURCU SUNAR CANKURTARAN		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ EFKAN CANŞEN		

ÖZ

1946-1950 YILLARI ARASINDA İSMET İNÖNÜ'NÜN
CUMHURBAŞKANLIĞI VE YÖNETİM ANLAYIŞI

ONUR GÖKÇELER

Askeri ve siyasi yaşamı boyunca önemli ve tepe görevlerde bulunan İsmet İnönü'nün 11 Kasım 1938'de cumhurbaşkanı olması onu siyasi hayatında zirveye taşımıştır. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminin ilk yarısına İkinci Dünya Savaşı, ikinci yarısına da CHP iktidarının sonunu getiren çok partili süreç damga vurmuştur. Bu tezde genel olarak İsmet İnönü'nün biyografisi üzerinde durulduktan sonra 7 Ocak 1946'da DP'nin kurulmasından 22 Mayıs 1950'de cumhurbaşkanlığının sonuna kadar olan ve çok partili sürece geçiş olarak bilinen dönem, kendisinin yönetim anlayışındaki değişim üzerinden analiz edilecektir. DP kurulduğunda hala Milli Şef olan İnönü 21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonraki gergin siyasi süreci 12 Temmuz Beyannamesiyle sona erdirerek kendisini partiler arasında bir hakem olarak partilerüstü konuma getirmiştir. Fakat bir süre bu konumda kaldıktan sonra gergin siyasi ortamda 1950 seçimlerine yaklaşılırken tekrar CHP genel başkanı kimliğine dönmüştür.

Yapılan çalışmada ayrıca Cumhurbaşkanı İnönü'nün yönetim anlayışındaki bu değişimi gösteren 1946-1950 yılları arasındaki yurt gezilerinin tamamı diğer bölümlerdeki gibi kronolojik olarak Meclis tutanaklarından, dönemin gazetelerinden ve bu döneme tanıklık etmiş kişilerin günlük ve hatıralarından yararlanılarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İsmet İnönü, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Çok Partili Süreç, Yurt Gezileri

ABSTRACT

PRESIDENCY OF ISMET INONU BETWEEN THE YEARS OF 1946-1950 AND CONCEPT OF GOVERNANCE

ONUR GÖKÇELER

Ismet İnönü who has been in important and top positions throughout his military and political life, was become President on 11 November 1938 which have led him to top of his political life. The first half of İnönü's presidency was passed by the diplomacy of World War II and second half was marked by new multi-party process that brought the end of RPP's power. In the thesis, after focusing on the biography of Ismet Inonu, the change in his governance concept will be analyzed from the establishment of DP on 7 January 1946 until the end of his presidency on 22 May 1950 which known as transition to multi-party system. When DP was founded, İnönü, who is still the National Chief, ended the tense political period after the elections of July 21, 1946 with July 12 Declaration which brought himself to a superior position as a political referee beyond the parties. However, after staying in this position for a while, he became RPP leader again in the tense political environment while coming towards the 1950 elections.

In addition, in this thesis President İnönü's nationwide tours between the years of 1946-1950 which show the change in his governance concept will be evaluated chronologically by using the parliamentary minutes, newspapers, dairies and daily memories of those who lived in that time.

Key Words: Ismet Inonu, Republican People's Party, Democrat Party, Multi-Party System, Nationwide tours

ÖNSÖZ

İsmet İnönü'nün Türkiye'nin iç ve dış politikasını belirleme noktasında karar alma yetkisine veya bu kararları yönlendirebilme gücüne sahip olduğu yıllar, cumhuriyet tarihinin önemli bir bölümünü oluşturur. Özellikle günümüz demokratik çok partili siyasi sürecin başlangıcı da İnönü'nün tek başına karar alma yetkisine sahip olduğu cumhurbaşkanlığı dönemi içerisinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde İnönü'nün isteğiyle çok partili süreç tekrar denenmiş ve bu sefer onun kararlılığıyla başarılı olunmuştur. Böylece birkaç kez askeri darbelerle kesintiye uğrasa da çok partili hayat günümüze kadar devam etmiş ve bundan sonra da devam edecektir.

Bu tezin amacı da çok partili demokratik hayatın başlangıç dönemi ve İsmet İnönü'nün siyasi hayatının da çok önemli bir aralığı olan 1946 ile 1950 yılları arasındaki süreci doğrudan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü faktörü üzerinden ve bu süreçte onun yönetim anlayışındaki değişimi dikkate alarak açıklamaktır. Özellikle İnönü'nün gerek erken cumhuriyet döneminde gerek cumhurbaşkanlığı döneminde gerekse de çok partili dönemde yani siyasi karar alma mekanizmasında bulunduğu yıllarda izlediği siyasetin, günümüzde hala zaman zaman eleştirilerek siyasi propaganda konusu olarak kullanılması, bu alanda akademik olarak ilgili dönemin şartları içinde objektif çalışma yapma gerekliliğini göstermektedir.

Çalışmam süresince değerli görüşleri, yorumları ve eleştirileriyle her zaman bana yol gösteren ve destek olan başta tez danışmanım Doç. Dr. Ahmet Emre Ateş hocam olmak üzere İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü hocalarıma, akademik eğitim yolunda her zaman arkamda olan aileme ve arkadaşlarıma desteklerinden dolayı teşekkür ederim. Bu tez Atatürk Araştırma Merkezi bursu desteği ile hazırlanmıştır. Yüksek Lisans eğitimim boyunca desteklerinden dolayı T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi'ne teşekkür ederim.

Onur Gökçeler

İstanbul, 2018

KISALTMALAR

- AA** : Anadolu Ajansı
- ABD** : Amerika Birleşik Devletleri
- AP** : Adalet Partisi
- BMM** : Büyük Millet Meclisi
- CHP** : Cumhuriyet Halk Partisi
- DP** : Demokrat Parti
- CKMP** : Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
- MP** : Millet Partisi
- MKP** : Milli Kalkınma Partisi
- SCF** : Serbest Cumhuriyet Fırkası
- TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TCF** : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
- YTP** : Yeni Türkiye Partisi

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: İSMET İNÖNÜ’NÜN BİYOGRAFİSİ VE DEVLET ADAMLIĞI	
ADAMLIĞI	5
1.1. İnönü’nün Askeri ve Siyasi Biyografisinin Kronolojisi (1884-1973).....	6
1.2. Ailesi, Eğitimi, İlk Yılları ve Gençlik Dönemi (1884-1920).....	9
1.3. Erken Cumhuriyet Dönemi (1920-1938).....	12
1.4. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1938-1945).....	18
1.5. Çok Partili Dönem (1945-1973).....	21
İKİNCİ BÖLÜM: 1946-1950 YILLARI ARASINDA İSMET İNÖNÜ’NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI VE YÖNETİM ANLAYIŞI	
CUMHURBAŞKANLIĞI VE YÖNETİM ANLAYIŞI	36
2.1. Cumhurbaşkanı İnönü’nün Milli Şefliğinin Sonu (1945-1946).....	36
2.1.1. Çok Partili Hayatın Başlayacağına Dair İnönü’nün İlk İşaretleri.....	37
2.1.2. İnönü’nün Celal Bayar Hakkındaki Düşünceleri ve DP’nin Kurulması	39
2.1.3. CHP II. Olağanüstü Kurultayı ve İnönü’nün Değişmezliğinin Kaldırılması.....	44
2.1.4. Cumhurbaşkanı İnönü’nün Parti Genel Başkanı Olması Tartışması.....	47
2.2. Cumhurbaşkanı İnönü Hakemlik Yolunda (1946).....	49
2.2.1. 21 Temmuz 1946 Milletvekili Seçimleri.....	49
2.2.2. İnönü’nün Başbakanlığa Recep Peker’i Seçmesi.....	56
2.2.3. İnönü’nün İlk Arbuluculuğu.....	59
2.3. Cumhurbaşkanı İnönü Hakem olarak Partilerüstü Konumda (1947-1948).....	66
2.3.1. DP’nin I. Kongresi’ne İnönü’nün Tepkisi.....	66
2.3.2. 12 Temmuz Beyannamesi Süreci.....	71
2.3.3. İnönü’nün Başbakan Recep Peker’le Anlaşmazlığı.....	86
2.3.4. CHP VII. Olağan Kurultayı ve İnönü’nün Yeni Konumu.....	92

2.3.5. Başbakan Hasan Saka Döneminde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı.....	99
2.4. Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP Genel Başkanı Kimliğine Dönüşü (1949-1950).....	106
2.4.1. Başbakan Şemsettin Günaltay Döneminde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı.....	107
2.4.2. Milli Husumet Andı Kararının Etkileri.....	108
2.4.3. İnönü ile MP arasındaki Olaylar.....	111
2.4.4. CHP'nin Aday Listesinde İnönü'nün Etkisi.....	116
2.4.5. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığındaki Son Zamanları.....	120
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1946-1950 YILLARI ARASINDA CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NÜN YURT GEZİLERİ VE YÖNETİM ANLAYIŞI.....	126
3.1. Milli Şef olarak Cumhurbaşkanı İnönü'nün Yurt Gezileri.....	131
3.1.1. İç Batı Anadolu ve İç Anadolu Gezisi (Mayıs 1946).....	131
3.1.2. Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Gezisi (Mayıs-Haziran 1946).....	136
3.2. Partilerüstü konumda Cumhurbaşkanı İnönü'nün Yurt Gezileri.....	140
3.2.1. Güney Gezisi (Ekim 1946).....	140
3.2.2. Güney Marmara Gezisi (Mayıs 1947).....	145
3.2.3. Doğu Anadolu ve Orta/Doğu Karadeniz Gezisi (Eylül 1947).....	145
3.2.4. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Gezisi (Şubat-Mart 1948).....	154
3.2.5. Bursa Gezisi (Ekim 1948).....	157
3.2.6. Ankara Gezisi (Ekim 1948).....	158
3.2.7. Batı Karadeniz Gezisi (Nisan 1949).....	162
3.2.8. Orta Karadeniz ve Doğu Anadolu Gezisi (Temmuz 1949).....	163
3.3. CHP Genel Başkanı kimliğiyle Cumhurbaşkanı İnönü'nün Yurt Gezileri.....	164
3.3.1. Ege Gezisi (Temmuz-Ağustos 1949).....	164
3.3.2. Ankara, Doğu Anadolu ve Güney Gezisi (Mart-Nisan 1950).....	187
3.3.3. Ege ve Marmara Gezisi (Mayıs 1950).....	196
SONUÇ.....	207
KAYNAKÇA.....	212

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk elli yılında bir siyasi aktör olarak var olan, hem askeri hem de siyasi alanda hemen hemen bütün üst makamlarda bulunan ve cumhurbaşkanlığı makamına gelerek siyasi hayatının zirvesine ulaştıktan sonra, demokratik seçimlerin kaybedilmesiyle muhalefet liderliğine geçen tek lider İsmet İnönü'dür. 1884 yılında İzmir'de doğan İsmet İnönü başarılarla geçen öğrencilik yıllarının sonunda Harp Akademisinden sınıf birincisi olarak kurmay yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuş ve Edirne'deki 2. Ordu'ya atanmıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde önemli askeri görevlerde bulunduktan sonra albay rütbesinde Harbiye Nazır yardımcısıyken son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılmasından sonra Mart 1920'de Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde Kurtuluş Savaşına katılmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Kurtuluş Savaşı süresince genelkurmay başkanlığı ve batı cephesi komutanlığı yapmış ve savaşın önemli aşamalarında görev almıştır. Savaşın sonunda 1922'de Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı, 1923'te dışişleri bakanı olarak Türkiye'nin kurucu belgesi olan Lozan Antlaşması'nı imzalamıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra ise ilk cumhuriyet hükümetini kurarak başbakan olmuştur. Ayrıca bu görevde bulunduğu süre içerisinde CHP genel başkan vekilliği de yapmıştır. Başbakan olduğu süre boyunca Cumhurbaşkanı Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşı olan İnönü, 1937'de aralarında başgösteren anlaşmazlıklar nedeniyle başbakanlık görevinden ayrılmıştır.

Bir yılı aşkın bir süre aktif siyasi hayattan uzak kaldıktan sonra 11 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatının ardından cumhurbaşkanı seçilmiş ve ardından Milli Şef ve değişmez CHP genel başkanı olmuştur. Savaş yılları boyunca Türkiye'de tek partili ve tek liderli otoriter bir rejim kurulmuştur. Cumhurbaşkanlığı döneminde başlayan İkinci Dünya Savaşı'ndan, izlediği başarılı siyasetle Türkiye'yi uzak tutabilmiştir. Savaş tehlikesinin atlatılmasının ardından İnönü'nün isteğiyle çok partili hayata üçüncü kez geçilmiş, Milli Şefliği ve değişmezliği kendi isteğiyle kaldırılmış, cumhurbaşkanı olarak partilerüstü bir konuma gelmeye çalışmış ve bu süreçte önemli demokratik adımlar atılmasını sağlamıştır. Bu süreç, 1950'deki demokratik seçimlerle İnönü'nün cumhurbaşkanlığının ve CHP iktidarının sonunu getirmiş ve seçimin kazananı olan DP'ye iktidar hemen devredilmiştir.

İnönü bundan sonra cumhurbaşkanlığından ana muhalefet liderliğine geçmiş ve on yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra yapılan seçimler sonucunda tekrar başbakan olan İnönü, bu dönemde üç tane koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu süreçte ordunun demokratik rejime müdahalelerine ve darbe girişimlerine engel olmuş, demokratik rejimin devamlılığını sağlamaya çalışmıştır. 1965 seçimlerinden sonra tekrar ana muhalefet liderliğine dönen İnönü, bu dönemde ortanın solu söylemini benimsemiştir. 12 Mart 1971 askeri müdahalesine sınırlı destek vermiştir. 1972’de otuz üç yıldır sürdürdüğü CHP genel başkanlığından istifa etmiş ve Bülent Ecevit’le girdiği genel başkanlık yarışını kaybetmiştir. Ardından aynı yıl CHP üyeliğinden ve milletvekilliğinden istifa etmiş ve Aralık 1973’te vefatına kadar Cumhuriyet Senatosu’nda tabii senatör olarak görev yapmıştır.

Bu tez kapsamında, İsmet İnönü’nün bu uzun siyasi hayatının 7 Ocak 1946’da DP’nin kurulmasından, 22 Mayıs 1950’de İnönü’nün cumhurbaşkanlığının sonuna kadar olan dönem, İnönü’nün yönetim anlayışındaki değişim dikkate alınarak açıklanacaktır. DP kurulduğu sırada hem Milli Şef, değişmez CHP genel başkanı hem de cumhurbaşkanı olarak ülkenin tek hâkimi olan İnönü, Mayıs 1946’da değişmezliğini ve Milli Şefliğini kaldırtmış, Aralık 1946’da ilk arabuluculuğunu deneyimledikten sonra Temmuz 1947’de CHP ile DP arasında yaptığı hakemliğin sonucunda partilerüstü bir konuma yükselmiş, aynı yılın sonunda toplanan kurultayda da genel başkanlık görev ve sorumluluklarını genel başkan vekiline devretmiştir. Fakat bu durum İnönü’nün partisini tamamen bıraktığı anlamına gelmiyordu. Bir süre partilerüstü kaldıktan sonra özellikle Milli Husumet Andı kararı sonrasında partili kimliğini ve CHP genel başkanı sıfatını tekrar ön plana çıkarmış ve seçim sürecinde partisinin propagandasını kendisi yapmıştır.

1946-1950 yılları arasında İnönü’nün yönetim anlayışındaki bu değişim, İnönü’nün bu dönemde yaptığı yurt gezilerinde de görülmektedir. DP kurulduktan sonra Mayıs 1946’da çıktığı ilk yurt gezilerinde Milli Şefliğin etkileri görülürken, ilk arabuluculuğunu yapmadan iki ay kadar önce Ekim 1946’daki Hatay ziyaretinde DP’yi koruyan tavrı ve iki partiye eşit mesafede olmanın düşüncesine uygun olduğunu açıklaması, yönetim anlayışındaki değişimi gösteren önemli bir gelişmeydi. 12 Temmuz Beyannamesini yayınladıktan sonra Eylül 1947’de çıktığı ilk yurt gezisinde

ise onun bir hakem olarak partilerüstü konuma yükselmesinin uygulanışı görülecektir. Fakat İnönü'nün partisini tamamen bırakmadığı Ekim 1948'deki Ankara ilçeleri gezisine çıkma amacından da anlaşılıyordu. Bir süre muhalefet tarafından partilerüstü konumda görülen İnönü'nün, Milli Husumet Andı kararından sonra tekrar parti genel başkanı olarak görülmesi Temmuz-Ağustos 1949'daki Ege gezisinde başlayacak ve bundan sonra İnönü'nün kendisi de 1950 seçimlerinden önce çıktığı yurt gezilerinde parti genel başkanı olarak davranacaktır.

Literatürde “çok partili hayata geçiş” veya “demokrasiye geçiş” gibi isimlerle adlandırılan 1946-1950 yılları arasındaki dönemi inceleyen birçok önemli akademik çalışma bulunmaktadır. Bu yüksek lisans tezinin literatüre katkılarında birisi 1946-1950 yılları arasındaki sürecin dönemin baş aktörü Cumhurbaşkanı İsmet İnönü üzerinden ve onun yönetim anlayışındaki değişimle açıklanmasıdır. Diğer bir katkısı ise tezin üçüncü bölümünde görülebileceği gibi bu sürecin, İnönü'nün hayatının ayrılmaz bir parçası olan yurt gezileri üzerinden anlatılmasıdır. 1946-1950 yılları arasındaki dönemde Cumhurbaşkanı İnönü'nün çıktığı yurt gezilerini bütüncül bir yaklaşımla dönemin olayları çerçevesinde detaylı olarak tartışan bir kaynak bulunmaması bu konu üzerinde çalışma yapma ihtiyacını doğurmuştur. Bu süreci aydınlatmak için, dönemin hem iktidara yakın hem de muhalif gazetelerinden, Meclis tutanaklarından ve başta İnönü'nün günü gününe tuttuğu not defterleri olmak üzere bu döneme tanıklık etmiş ve özellikle de İnönü'nün en yakınında bulunmuş siyasi yöneticilerin hatıra ve günlüklerinden yararlanılmıştır.

Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde, İnönü'nün askeri ve siyasi hayatı boyunca aldığı görevleri ve onunla ilgili önemli olayları, yılları itibariyle gösteren bir kronoloji sunulduktan sonra, onun Osmanlı'nın son zamanlarında geçen eğitim dönemi ve gençlik yıllarından, Kurtuluş Savaşı süresince ve Atatürk'lü yıllar boyunca yaptığı hizmetlerden, İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki cumhurbaşkanlığından ve en önemlisi de 1946'dan ölümüne kadar çok partili dönemde geçen siyasi hayatından bahsedilecektir. İnönü'nün genel olarak askeri ve siyasi hayatı üzerinde durulması bu çalışmada onun asıl üzerinde durulan 1946-1950 yılları arasındaki siyasi hayatını doğru kavramak açısından önemlidir.

İkinci bölümde ise çalışmanın ana konusunu da oluşturan 1946-1950 yılları arasında İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı, onun yönetim anlayışındaki değişimi gösteren olaylar etrafında incelenecektir. Yönetim anlayışındaki bu değişim tartışılırken bu bölümde özellikle, Mayıs 1946'daki kurultayda değişmezliğin kaldırılmasından, Aralık 1946'da İnönü'nün ilk arabuluculuğunu deneyimlediği "psikopat" krizinden, yayınlanmasından sonra bir hakem olarak partilerüstü konuma yükseldiği Temmuz 1947'deki 12 Temmuz Beyannamesinden ve onun partilerüstü bir konumda bulunması nedeniyle cumhurbaşkanının aynı zamanda parti genel başkanlığı yapmasına engel olacak Kasım-Aralık 1947'de toplanan kurultayda yapılan değişiklikten bahsedilecektir. Bu gelişmelerle birlikte Cumhurbaşkanı İnönü'nün direktifleriyle atılan demokratik adımlara da değinilecektir. Daha sonra İnönü'nün cumhurbaşkanlığının son yıllarında Milli Husumet Andı kararı sonrasında iki parti arasında bozulan ilişkiler ve İnönü'nün tekrar parti başkanı olarak bazı faaliyetleri değerlendirilecektir. Ayrıca bu bölümün son kısmında 14 Mayıs 1950'de seçimlerin kaybedilmesinden, 22 Mayıs 1950'de yeni Meclisin yeni cumhurbaşkanını seçmesi arasında geçen İnönü'nün cumhurbaşkanlığını bırakma süreci de detaylı olarak işlenecektir.

Tezin son bölümünde ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1946-1950 yılları arasında çıktığı bütün yurt gezileri kronolojik olarak, kapsamlı bir şekilde dönemin olaylarıyla birlikte değerlendirilerek incelenecektir. İnönü bu süreçte, en kısısı üç gün en uzununu yirmi iki gün olmak üzere toplamda on üç yurt gezisi yapmıştır. Bu bölümde siyasi önemine bakılmaksızın İnönü'nün çıktığı bu on üç yurt gezisinin tamamı açıklanmakla birlikte özellikle bu yurt gezilerinden, İnönü'nün yönetim anlayışındaki değişimi açıkça gösterenler daha detaylı olarak değerlendirilecektir. Bu kapsamda kronolojik olarak öncelikle Milli Şeflik sisteminin etkilerinin devam ettiği 1946 yılının ilk iki yurt gezisi, sonrasında Ekim 1946'dan Milli Husumet Andına kadar olan İnönü'nün partilerüstü konumda bir hakem olarak çıktığı yurt gezileri ve son olarak da Milli Husumet Andı kararından sonra İnönü'nün partili kimliğini öne çıkardığı Ege gezisi ve 1950'deki seçim gezileri açıklanacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSMET İNÖNÜ'NÜN BİYOGRAFİSİ VE DEVLET ADAMLIĞI

Türkiye tarihindeki en önemli devlet adamlarından biri olan İsmet İnönü 89 yıllık uzun yaşamı boyunca, daha ilk yıllarından itibaren memleket meseleleriyle uğraşmaya başlayarak hayatının neredeyse sonuna kadar aktif siyasette kalmıştır. Osmanlı Devleti'nde önemli askeri görevlerde bulunduktan sonra Kurtuluş Savaşı'nda da genelkurmay başkanı ve batı cephesi komutanı olarak görev almış, savaşın sona ermesinden sonra dışişleri bakanı olarak Lozan Antlaşması'nı imzalamıştır. Bundan sonra da geri kalan uzun hayatında sırasıyla başbakan, cumhurbaşkanı, ana muhalefet lideri, koalisyon başbakanı, tekrar ana muhalefet lideri ve tabii senatör olmuştur. Bu süreç içinde cumhuriyet devrimlerinin uygulayıcısı olmuş, Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı tehlikesinden uzak tutmuş ve çok partili hayata geçmiştir. 14 Mayıs 1950 seçimlerinin kaybedilmesinin ardında da iktidarı hemen siyasi rakibine devretmiştir. Bundan sonra da hayatının sonuna dek demokrasinin koruyucusu ve geliştiricisi olma görevini üstlenmiştir.

Bu bölümde ilk olarak, İnönü'nün hayatı boyunca üstlendiği askeri ve siyasi görevlerinin kronolojik sırası üzerinde durulduktan sonra, eğitim ve gençlik dönemi ile Osmanlı dönemi boyunca aldığı görevler bakımından hayatı anlatılacaktır. Sonrasında Kurtuluş Savaşı ve Atatürk'lü yıllar ile cumhurbaşkanlığının özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki kısmı incelenecek, son olarak da kendi başlattığı çok partili sürece geçiş döneminden, hayatının sonuna kadar olan kısım ele alınacaktır. Tezin bu bölümü özellikle İnönü'yü İnönü yapan gelişmeler üzerinden değerlendirilecektir.

1.1. İnönü'nün Askeri ve Siyasi Biyografisinin Kronolojisi (1884-1973)

24 Eylül 1884 İzmir Doğum

1903 Mülâzımısani (Teğmen)¹

1905 Mülâzımıevvel (Üsteğmen)

1906 Kurmay Yüzbaşı

1906-1908 Edirne 8. Topçu Alay 3. Bölük Komutanlığı

1908 Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı)

1908 Edirne 2. Ordu Erkanıharbiyesi

1910 2. Süvari Fırkası Erkanıharbi

1911 4. Kolordu Erkanıharbiyesi

1911-1912 Yemen Kuva-yı Umumiye Erkanıharbiyesi

1912-1913 Yemen Kuva-yı Umumiye Erkanıharbiye Başkanlığı

1912 Binbaşı

1913 İstanbul Harbiye Nezareti

1913 Çatalca Umum Başkomutanlık Erkanıharbiyesi

1913-1914 Erkanıharbiye-i Umumiye 3. Şube Müdür Yardımcılığı

1914 Kaymakam (Yarbay)

1914-1915 1. Harekat Şubesi Müdürlüğü

1915 Miralay (Albay)

1915-1916 Keşan 2. Ordu Erkanıharbiyesi

1917 4. Fırka Komutanlığı

¹ İsmet İnönü'nün askeri hayatının kronolojisi için bkz.: Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, 3. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975, s. 601-603.

1917 20. Kolordu Komutanlığı
1917-1918 3. Kolordu Komutanlığı
1918-1919 Harbiye Nezareti Müsteşarlığı
1919 Şura-yı Askeri Müdürlüğü
1919-1920 İstihzarat-ı Sulhiye Komisyonu
1920 Mart Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya gelişi
1920 Edirne Milletvekili
1920-1972 Edirne, Ankara, Malatya Milletvekillikleri²
1920-1921 Genelkurmay Başkanı
1921 I. İnönü Savaşı'nın kazanılması
1921 Mirliya (Tuğgeneral/Tümgeneral)
1921 II. İnönü Savaşı'nın kazanılması
1921-1922 Batı Cephesi Komutanı
1922 Ferik (Korgeneral)
1922 Mudanya Ateşkes Antlaşması'nı imzalaması
1922-1924 Dışişleri Bakanı
1923 Lozan Antlaşması'nı imzalaması
1923-1937 CHP Genel Başkan Vekili
1923-1924 1. Hükümet'in Başbakanı ve Dışişleri Bakanı
1924-1924 2. Hükümet'in Başbakanı ve Dışişleri Bakanı
1925-1927 4. Hükümet'in Başbakanı

² İsmet İnönü 23 Nisan 1920'den, en son katıldığı 1969 seçimlerine kadar yapılan bütün genel seçimlerde milletvekili seçilmiştir.

1926 1. Ferik (Orgeneral)

1927 Askerlikten emeklilik

1934 “İnönü” soyadını alması

1927-1930 5. Hükümet’in Başbakanı

1930-1931 6. Hükümet’in Başbakanı

1931-1935 7. Hükümet’in Başbakanı

1935-1937 8. Hükümet’in Başbakanı

1937-1938 Aktif siyasetten uzak kaldığı dönem

1938-1946 Milli Şef, değişmez CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı

1946-1947 CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı

1947-1950 CHP Genel Başkanı³ ve Cumhurbaşkanı⁴

1950-1960 CHP Genel Başkanı ve Ana Muhalefet Lideri

1961-1962 CHP Genel Başkanı ve 26. CHP-AP koalisyon Hükümeti’nin Başbakanı

1962-1963 CHP Genel Başkanı ve 27. CHP-CMKP-YTP koalisyon Hükümeti’nin Başbakanı

1963-1965 CHP Genel Başkanı ve 28. azınlık Hükümeti’nin Başbakanı⁵

1965-1972 CHP Genel Başkanı ve Ana Muhalefet Lideri⁶

1972 CHP Genel Başkanlığından istifası⁷

³ 17 Kasım 1947-4 Aralık 1947 tarihleri arasında toplanan CHP’nin VII. Olağan Kurultayı’nda kabul edilen parti tüzüğü’nün 73. maddesine göre CHP genel başkanı sıfatını sürdürmekle beraber Cumhurbaşkanı İnönü, genel başkanlıktan kaynaklanan bütün yetki ve sorumlulukları CHP genel başkan vekiline bırakmış ve bu durum resmiyette İnönü’nün cumhurbaşkanlığının sonuna kadar devam etmiştir. Bkz.: **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, y.y., Ankara, 1948, s. 323-331.

⁴ İsmet İnönü on bir yıl altı ay cumhurbaşkanlığı yapmıştır.

⁵ İsmet İnönü on üç yıl sekiz ayı Atatürk’ün cumhurbaşkanlığı döneminde olmak üzere toplamda on altı yıl on bir ay başbakanlık yapmıştır.

⁶ İsmet İnönü toplam on yedi yıl iki ay boyunca ana muhalefet liderliği yapmıştır.

⁷ İsmet İnönü 26 Aralık 1938-8 Mayıs 1972 yılları arasında kesintisiz olarak otuz üç yıl beş ay CHP genel başkanlığı yapmıştır.

1972 CHP üyeliğinden istifası

1972 Milletvekilliğinden istifası

1972-1973 Tabii Senatör

25 Aralık 1973 Ankara Ölümü (89 yaşında)

1.2. Ailesi, Eğitimi, İlk Yılları ve Gençlik Dönemi (1884-1920)

Mustafa İsmet İnönü 24 Eylül 1884'de o sırada İzmir'de sorgu yargıcı yardımcısı olarak görev yapan Malatyalı Hacı Reşit Bey ile Razgradlı Cevriye Hanım'ın ikinci çocuğu olarak İzmir'de doğmuştur. Ahmet Mithat'tan sonra ailenin ikinci oğlu olan İsmet İnönü'nün Hasan Rıza Temelli, Reşit Hayri Temelli ve Seniha Oktan ile birlikte toplam dört kardeşi vardı. 1916 yılında Mevhibe Hanım ile evlenen İsmet İnönü'nün ise bu evlilikten İzzet (1919), Ömer (1924), Erdal (1926) ve Özden (1930) isimlerinde dört çocuğu dünyaya gelmiştir.

Hacı Reşit Bey'in tayininin Sivas'a çıkması üzerine İnönü'nün ailesi İzmir'den Sivas'a taşınır. Bu nedenle İnönü de okula Sivas'ta başlar. Burada mahalle mektebini tamamladıktan sonra 1892'de Sivas Askeri Ortaokulu'na başlar. Ortaokulda bir dersten sınıfta kalması İnönü'ye hayatı boyunca unutmayacağı bir ders olur. Bu sırada kendi çabasıyla Fransızca öğrenmeye de başlar. Ortaokulu bitirdikten sonra bir sene Sivas Mülkiye Lisesi'nde okur. Fakat daha sonra babası İnönü'yü İstanbul'a getirir ve burada Temmuz 1897'de topçu okulunun lise kısmında eğitimine devam eder. Bu okulu bitirince, 1900'de topçu harbiyesine girer, sınıflarını birincilikle geçerek 1 Eylül 1903'te on dokuz yaşında teğmen rütbesiyle mezun olur. Okulunu birincilikle bitiren İnönü, kurmay olarak yetiştirilmek üzere harp akademisine başlar ve 26 Eylül 1906'da yine sınıf birincisi olarak kurmay yüzbaşı rütbesiyle buradan mezun olur. İnönü bu okuldayken Almanca öğrenmek için özel ders almaya da başlar.⁸

Kurmay yüzbaşı olarak Edirne'deki 2. Ordu'ya atanan İnönü, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sarsıntılı süreçle ilgilenmeye ve bu konuda

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1884-1938)**, 1. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s.25-30.

arkadaşlarıyla tartışmalar yapmaya başlamıştır. Hatta bu sebeple üstleri İnönü'yü iki kez de uyarmıştır.⁹ Edirne'de İttihat ve Terrakki Cemiyeti'nin de ilgisini çeken İnönü, 1907'de Fethi Okyar'ın davetiyle bu cemiyete katılır ve cemiyetin Edirne'deki faaliyetlerinde etkin rol oynar.¹⁰ Fakat Atatürk gibi İnönü de ordunun siyasete karışmasına karşı olduğu için 1909'daki kongreden sonra bu cemiyetle ilgisini fiilen keser.¹¹

1908'de kıdemli yüzbaşı olan İnönü, başarısından dolayı üstün hizmet madalyası alacağı Yemen'e atanır. Burada klasik Batı müziğiyle, satrançla ve briçle ilgilenmeye başlar. İnönü 1912'de binbaşı olur ve 1913'te Çatalca'daki 2. Ordu karargahına tayin edilir. 1914'te tedavi ve dinlenme amaçlarıyla Avusturya, Almanya, Fransa ve İsviçre'ye gider. 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla General Liman von Sanders'in komutası altında 1. Ordu karargahına atanır. Bu sırada zaman zaman Atatürk'le görüşür ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanı Enver Paşa'yla da çalışmalarda bulunur. 1914'te yarbay olan İnönü, 1915 yılında 2. Ordu kurmay başkanlığına atanır ve aynı yıl albay rütbesini alır.¹²

Birinci Dünya Savaşı sırasında Kafkasya Cephesi'nde 6-7 Ağustos 1916'da Ruslar'la savaşa giren 2. Ordu birliklerinin komutanı ölünce, İnönü geçici olarak onun yerine getirilir. Daha sonra Atatürk de 2. Ordu komutan yardımcısı olunca, gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan Atatürk ve İnönü ilk defa birlikte çalışırlar. Bundan sonra İnönü, Suriye'de 20. Ordu'ya ve Halep'te 3. Ordu'ya komutanlık yapar. İnönü'nün birlikleri Atatürk'ün komutasındaki 7. Ordu'ya katılınca tekrardan Atatürk'le beraber çalışır.¹³

İnönü, Suriye Cephesi'nden İstanbul'a Harbiye Nezareti Müsteşarlığına tayin edilerek 24 Ekim 1918'den 22 Kasım 1918'e kadar bu görevde bulunmuştur. Bu arada 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi de imzalanmış ve 13 Kasım 1918'de Atatürk İstanbul'a gelmiştir.¹⁴ Mütarekenin imzalanmasının ardından İnönü, kendisi için

⁹ Metin Heper, **İsmet İnönü**, Çev.: Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 11-12.

¹⁰ Aydemir, **İkinci Adam (1884-1938)**, s. 42-44.

¹¹ **A.e.**, s. 58-60.

¹² Heper, **a.g.e.**, s. 12.

¹³ **A.e.**, s. 12-13.

¹⁴ Aydemir, **İkinci Adam (1884-1938)**, s. 112-113.

önemsiz ve geçici bazı görevlerde bulunmuştur. 29 Aralık 1918'de Sulh Hazırlıkları Komisyonu'na askeri danışman olarak atanmış, 4 Ağustos 1919'da Askeri Şura üyeliğine, sonrasında kolordu kumandanı yetkisiyle Muamelâtı Umumiye Müdürlüğü'ne atanmıştır. Bu kısa süreli görevlerinden sonra da jandarma ve polislerin ıslahı için oluşturulan bir komisyonda üye olarak görevlendirilmiştir. Fakat bu işlerden hiçbiri onun için gerçek anlamda birer görev değildi.¹⁵

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatmak üzere Anadolu'ya gitmeden önce, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir ve Rauf Orbay'ın yanı sıra İstanbul Şişli'deki evinde yaptığı toplantılara sürekli katılanlardan biri de İsmet İnönü'ydü.¹⁶ Atatürk'le bu sırada kararlaştırdığı üzere İnönü, hemen Anadolu'ya geçmemiş, İstanbul'da kalarak edindiği önemli bilgileri Ankara'ya iletmış, Birinci Dünya Savaşı sonucunda terhis edilen askerlerin silahlarını gizlice Anadolu'ya yollamıştır. Yani İnönü de artık Atatürk'ün yanında yerini almıştı. İnönü'nün Ankara'ya Atatürk'ün yanına ilk gidişi 8 Ocak 1920 tarihindedir. Ocak 1920'de birkaç haftalığına Ankara'ya gidip Atatürk'le görüşen İnönü o sırada Harbiye Nazırı olan Fevzi Çakmak tarafından İstanbul'a geri çağırılmış ve harbiye nazır yardımcısı yapılmıştır. Bu görevi sırasında da Fevzi Çakmak'tan edindiği bilgileri Atatürk'e aktarmıştır.¹⁷

Bu arada 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi, 19 Mart'ta da son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılması üzerine İnönü aynı gün Atatürk'ten kendisine ulaşan davet sonucunda, bu sefer geri dönmek üzere Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. Uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra İstanbul'dan yola çıkışından yirmi gün sonra 9 Nisan 1920'de yanındaki kabileyle beraber Ankara'ya varmıştır. Artık Kurtuluş Savaşı'nda komutanlık yapacak olan İnönü'nün Ankara'daki çalışması başlıyordu.¹⁸

¹⁵ A.e., s. 120.

¹⁶ A.e., s. 122.

¹⁷ Heper, a.g.e., s. 13-14.

¹⁸ Aydemir, **İkinci Adam (1884-1938)**, s. 129-135.

1.3. Erken Cumhuriyet Dönemi (1920-1938)

23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Meclise İnönü de Edirne milletvekili olarak katılmıştır. 3 Mayıs'ta, o sırada albay rütbesinde bulunan İnönü Atatürk'ün Meclis başkanlığı altında kurulan ilk icra vekilleri heyetinde genelkurmay başkanı olmuştur. Bu durum henüz otuz dokuz yaşında olan İnönü'ye, Meclis adına genelkurmay başkanı olarak orduyu kurma ve yönetme yetkisinin verilmesi anlamına geliyordu. Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve icra vekilleri heyetinde Milli Savunma Bakanı olan Fevzi Çakmak gibi önemli paşalar dururken albay rütbesiyle İnönü'nün bu makama gelmesi önemliydi. Fakat bu durum asker kadro içinde bir anlaşmazlığa neden olmamıştır.¹⁹

Yunan ordusunun Ege'den Anadolu içlerine doğru ilerlemeye devam ettiği, bu nedenle Ankara'nın boşaltılarak hükümet merkezinin Sivas'a taşınmasının düşünüldüğü ve Anadolu'da isyan hareketleriyle karşılaşıldığı bir dönemde, İnönü halen genelkurmay başkanlığı görevini ve milletvekilliğini sürdürmek kaydıyla Kasım 1920'de batı cephesi komutanı olarak görevlendirilmiştir.²⁰ İnönü, Kurtuluş Savaşı sırasında düzenli ordunun kurulmasında da çok önemli bir rol oynamıştır.

Bu yeni göreviyle 6 Ocak 1921 Yunan ordusunun ilerlemesiyle başlayan Birinci İnönü Savaşı'ndan başarıyla çıkan İnönü mirlivalığa terfi ettirilmiştir. Böylelikle ömrünün sonuna kadar bulunduğu bütün görevlerde, kendisine bu şekilde hitap edileceği "paşa" unvanını da kazanmış oluyordu. Birinci İnönü Savaşı büyük bir muharebe olmasa da yapılan hazırlıkların ve alınan tedbirlerin başarılı bir sonucunu göstermesi ve halk için moral sağlaması açısından önemliydi. İsmet Paşa'nın komutanlığında 23 Mart 1921'den 1 Nisan'a kadar süren İkinci İnönü Savaşı ise yine başarıyla sonuçlanmış ve Atatürk kendisine "Siz orada yalnız düşmanı değil, Millet'in makûs talihini de yendiniz" şeklindeki ünlü telgrafını bu savaşın ertesinde çekmiştir. İsmet Paşa'nın Birinci ve İkinci İnönü Savaşlarıyla elde ettiği başarılar, halkın moralini yükseltmesi ve düzenli ordu ihtiyacını gözler önüne sermesi bakımından önemliydi. Bu savaşlardan sonra Batı ve Güney Cephesi ayrımı kaldırılmış ve her iki hat Batı Cephesi ismiyle İnönü'ye teslim edilmiştir. 10 Temmuz 1921'deki Yunan

¹⁹ A.e., s. 145-146.

²⁰ A.e., s. 157-158.

saldırısıyla Eskişehir ve Kütahya kaybedilmişti. Bu olay İnönü'yü dahi umutsuzluğa sürüklemiştir.²¹

23 Ağustos 1921'de başlayan ve yirmi iki gün yirmi iki gece süren Sakarya Meydan Muharebesi'yle bozguna uğrayan Yunan ordusu geri çekilmeye başlamıştır. Bir yıl süren bir hazırlık döneminden sonra 26 Ağustos 1922'de karşı saldırıya geçilmiş, 9 Eylül'de İzmir'e girilmiş ve 16 Eylül'de Yunan askerleri işgal bölgelerini tamamen terk etmişlerdir. Böylelikle Kurtuluş Savaşı kesin zaferle sonuçlanmıştı. Bundan sonra mücadele cephede değil masa başında devam edecekti. Sıcak savaşta olduğu kadar masa başında da İnönü'ye büyük görevler düşmüş ve bu süreç İnönü'yü askerlikten siyaset sahnesine taşımıştır.

Büyük zaferden sonra 3 Ekim 1922'de toplanan Mudanya Mütakere Konferansı'nda, Meclisi, Batı Cephesi Komutanı olarak İnönü temsil etmiştir. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Ateşkes Antlaşması'yla artık savaş resmen sona ermiş ve ilk siyasi zafer de kazanılmıştı. Bu antlaşmadan sonra İtilaf Sevketleri Büyük Millet Meclisi hükümetini Lozan'da barış görüşmelerine çağırılmışlardır. Atatürk hükümeti temsilen bu konferansa katılacak heyetin başkanının İnönü olmasını istemişti. İnönü'nün Mudanya Konferansı'ndaki hareket tarzı Atatürk'ün onu bu göreve getirmesinde etkili olmuştur. Bir asker olan İnönü için ise bu siyasi görev şaşırtıcı olmuştu. Sonunda 26 Ekim 1922'de Meclis, oy birliğiyle İnönü'yü dışişleri bakanı olarak seçmiş, 2 Kasım'da da yine oy birliğiyle Lozan'a gidecek delege heyetin başına getirmiştir. Böylelikle İnönü artık resmen siyaset sahnesindeydi. Bundan sonra bir daha askerlik görevini fiilen yapmayacaktır.²²

21 Kasım 1922'de başlayan birinci Lozan Konferansı 4 Şubat 1923'te sona ermiştir. Bu süreçte müzakereler yapılmış ve sonunda itilaf devletleri Türk milli egemenliğine aykırı bir teklif sunmuşlardı. İnönü ise bu süreçte Türk tezlerinin haklılığını savunmuş ve milli egemenliğe aykırı olan teklifleri reddetmiştir. Özellikle yeni Türkiye'ye yapılan teklifler askeri alandaki zaferin, masa başında kaybedilmesi anlamına geleceği için kabul edilmemişti. Bunun üzerine itilaf devletleri konferansı

²¹ A.e., s. 169-179.

²² A.e., s. 205-218.

terk ederek kendi ülkelerine dönmüşlerdir. Bu hareket karşısında İnönü liderliğindeki heyet de 7 Şubat 1923'te Lozan'dan ayrılmış, böylelikle birinci Lozan Konferansı bir sonuca ulaşmadan dağılmıştır. Fakat barış görüşmeleri sona ermemiş sadece ertelenmiştir. İnönü bu süreçte çok stresli zamanlar geçirmiştir.²³

Lozan'a giden heyetin Ankara'ya eli boş dönmesi Mecliste sert tartışmalara neden olmuş ve İnönü şiddetli eleştirilere maruz kalmıştı. Başka sebepler de eklenince Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı yöneten bu Meclisle barış görüşmelerinin yapılamayacağını görmüş ve yeni seçimlere gidilmişti. Böylelikle ilk Meclisin muhalifleri yeni Meclise giremeyerek tasfiye edilmişlerdi. Bundan sonra İnönü, yapılacak barış için çalışmalara başlamış ve İngiltere, Fransa ve İtalya'yla temasa geçilmiştir. Bunun sonucunda ikinci Lozan Konferansı tekrar aynı yerde 23 Nisan 1923'te başlamıştır. Bu konferansın sonunda antlaşmaya varılmış ve İnönü hükümetten antlaşmayı imzalamak için onay istemişti. Fakat günler geçmesine rağmen Başbakan Rauf Orbay İnönü'nün beklediği onayı vermemişti. Bunun üzerine İnönü doğrudan Atatürk'e başvurmuş ve beklenen onay ondan gelmişti. Böylelikle 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşmasıyla Türkiye, bağımsızlığını resmen kazanmıştır.²⁴ İnönü'nün Lozan Konferansı boyunca stres altında izlediği hareket tarzı ise onun İkinci Dünya Savaşı'nda izleyeceği yöntemin de ilk denemesi olmuştur.²⁵

29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilmiş, Atatürk başbakanlık görevini İnönü'ye teklif etmişti. Böylelikle 30 Ekim'de cumhuriyetin ilk hükümeti Malatya Milletvekili olan İnönü tarafından kurulmuştur. Artık İnönü başbakandı.²⁶ 19 Kasım 1923'te Atatürk, Başbakan İnönü'den Halk Fırkası'nın genel başkanlığına da vekâlet etmesini istemiştir. İlerleyen süreçte hükümetin yıprandığı gerekçesiyle kısa süre önce güvenoyu alınmasına rağmen 22 Kasım 1924'te İnönü istifa etmiş yerine Fethi Okyar'a hükümeti kurma görevi verilmişti. Bu süreçte 9 Kasım 1924'te Kâzım Karabekir liderliğinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası da kurulmuştur. Şubat 1925'te ise doğuda Şeyh Sait isyanı çıkmıştır. Yeni rejimde ikinci bir partiye henüz

²³ A.e., s. 239-251.

²⁴ A.e., s. 252-265.

²⁵ Selim Deringil, **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, s. 67

²⁶ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 444.

yer olmadığı düşüncesiyle Başbakan Fethi Okyar 25 Şubat'ta TCF'nin feshedilmesini istemiş, fakat Karabekir'in liderliğindeki parti kurucuları bunu kabul etmemişti. Ayrıca Okyar Hükümeti Şeyh Sait isyanını küçümsemiş ve bu durum isyanın genişlemesine neden olmuştu. Ülke için bu gerilimli süreçte 3 Mart'ta Okyar'ın hükümeti düşmüş, yerine, İstiklal Mahkemeleri'nin ülkenin her yerinde yetkili olarak kurulması ve isyan bölgesine bir kolordu gönderilmesi şartlarının kabul edilmesiyle İnönü tekrar hükümeti kurmuştu. Bu tarihten itibaren İnönü, yaklaşık on üç yıl kesintisiz olarak başbakanlık görevini sürdürmüştür. 4 Mart'ta Takrir-i Sükun Kanunu Mecliste kabul edilmiş ve böylelikle İnönü'nün liderliğindeki hükümet ve İstiklal Mahkemeleri olağanüstü yetkilere sahip olmuştu. Bu güçle Şeyh Sait isyanı bastırılmış, 27 Haziran'da isyancıların son yargılaması yapılmış ve bu süreçte hükümet TCF'yi 3 Haziran'da kapatmıştır.²⁷ Bundan sonra Atatürk'ün liderliğinde önemli devrimlere imza atılmıştır.

İnönü Haziran 1926'da Atatürk'e karşı suikast teşebbüsü davasında yargılanan başta Karabekir olmak üzere eski silah arkadaşlarını, böyle bir girişimde bulunmalarına ihtimal vermediği ve suçsuz olduklarını düşündüğü için korumuştur.²⁸ Atatürk'ün isteğiyle yapılan 1928'deki harf devrimi ve Türkçeleştirme çalışmaları gibi adımlarda, başta bazı çekinceleri olsa da hükümet lideri olarak bu uygulamaları hayata geçirmek için gerekli adımları atmış ve sonra da bunları benimsemiştir.²⁹ Atatürk'ün isteğiyle 12 Ağustos 1930'da Fethi Okyar'ın liderliğinde kurulan ve 17 Kasım'da kapatılan Serbest Cumhuriyet Fırkası ve bundan daha önce yaşanan TCF deneyimleri ise İnönü adına, onun cumhurbaşkanlığı döneminde kalıcı olarak geçilecek çok partili siyasal hayat için önemli tecrübeler olmuştu. Bu arada Başbakan İnönü 30 Haziran 1927'de otuz beş senedir içinde bulunduğu askerlik görevinden emekliye ayrılmıştır. Soyadı kanununun çıkmasıyla da 26 Kasım 1934'te İsmet Paşa'ya Atatürk tarafından İnönü savaşlarındaki başarısından dolayı "İnönü" soyadı verilmiştir.³⁰

İnönü, cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte başbakanlık görevini üstlenerek Türkiye'nin kuruluş yıllarında önemli işler başarmıştı. Cumhuriyet rejimine ve

²⁷ Heper, **a.g.e.**, s. 164-166.

²⁸ Aydemir, **İkinci Adam (1884-1938)**, s. 321-322.

²⁹ **A.e.**, s. 375-377.

³⁰ **A.e.**, s. 424.

Atatürk'e bağlılığı İnönü'yü Kâzım Karabekir, Refet Bele, Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy gibi Kurtuluş Savaşı'nda önemli görevler üstlenmiş kişilerden ayırarak, Atatürk'lü yıllar boyunca aktif siyasette kalmasını sağlamıştır. Bu yıllar boyunca Devlet Başkanı ve ülkenin kurucusu, kurtarıcısı ve önderi olarak Atatürk, yönetimde ülkenin tepe noktasında bulunarak sadece devletin genel politikası, devrimler, dil, tarih ve kültür işleriyle uğraşmış, gündelik siyaset, uygulama ve icraat işlerini İnönü'ye ve onun hükümetine bırakmıştır.³¹ Hatta İnönü'ye o kadar güveniyor olmalıydı ki zaman zaman yakın çevresindekilerden, kendisine bir şey olursa onu takip etmelerini istemişti.³²

Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İnönü birlikte çalıştıkları süre boyunca zaman zaman anlaşmazlıklar yaşasalar da, bunları kendi aralarında çözümlemişlerdi. Fakat 1937'deki son tartışmaları İnönü'nün başbakanlıktan ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Akdeniz'de dolaşan İtalyan denizaltılarıyla ilgili Nyon'da bir konferans toplanmıştı. Fakat özellikle dış meseleleri yakından takip eden Atatürk ile Başbakan İnönü, bu konferansta Türkiye'nin izlemesi gereken politikayla ilgili farklı düşünüyorlardı. Bu anlaşmazlık sebebiyle İnönü, İstanbul'da bulunan Atatürk'ün yanına giderek onunla görüşmek istemişti. Bu sırada Atatürk'ün de Ankara'ya döneceği haberi alınmış ve İnönü onu beklemeye karar vermişti. 17 Eylül 1937'de Ankara'ya gelen Atatürk'ü İnönü istasyonda karşılamış, burada aralarındaki diğer bir ihtilafı mesele olan bira fabrikası konusu da açılmıştı. O akşam İnönü'nün de bulunduğu yemekte Atatürk, ziraat işleri iyi gitmediği içine ziraat bakanlığını ve doğrudan ziraat bakanını eleştirmiştir. Bu sırada sinirlenen İnönü, bu eleştirileri ziraat bakanının istifa etmesinin istendiği şeklinde karşılamıştı. Atatürk'ün, kendisine danışmadan hükümetinin bakanlarını istifa ettirmesini hoş karşılamayan İnönü "sofradan emirler alıyoruz" demiş ve bundan sonra yemek sona ermişti. Yemekteki bu tartışma sebebiyle Atatürk ertesi gün sinirli ve düşünceliydi. Bu arada Meclis de İnönü'nün istediği şekilde düzenlenen Nyon Antlaşması'nı kabul etmiştir.³³

³¹ A.e., s. 479.

³² A.e., s. 482.

³³ A.e., s. 491-495.

Atatürk 20 Eylül'de İnönü'yü de yanına alarak, çoktandır üzerinde çalıştığı Dolmabahçe Sarayı'nda toplanacak II. Tarih Kurultayı'na katılmak üzere Ankara'dan trenle yola çıkmıştır. Bu yolculuk esnasında 20 Eylül'de Atatürk, İnönü'yü görevden almıştır. Böylece İnönü'nün uzun yıllardır sürdürdüğü başbakanlık görevi artık sona ermişti. Bundan sonra İnönü 25 Ekim'e kadar izinli sayılmış ve bu tarih itibariyle de yeni hükümeti kurmakla Atatürk, Celal Bayar'ı görevlendirmiştir. Ayrıca İnönü on dört yıldır sürdürdüğü genel başkan vekilliğini de Başbakan Celal Bayar'a bırakmıştır. Böylece hem hükümetten hem de parti yönetiminden çekilmek durumunda kalmıştı.³⁴

Atatürk'ün İnönü Hükümetine müdahaleleri, bira fabrikası meselesi, Nyon Konferansı'na yaklaşım farkı, Hatay konusunda ılımlı ve diplomatik bir yol takip eden İnönü'nün karşısında Atatürk'ün aktif harekete geçilmesini istemesi ve iktisadi konularda ise İnönü'nün devletçiliği karşısında Atatürk'ün özel girişime destek verilmesini istemesi ikilinin arasını açmıştı.³⁵ Ama birçok konudaki anlaşmazlığa rağmen Atatürk'ün statükoyu temsil eden İnönü yerine Bayar'ı getirmesinin ana nedeni sanayileşme ve ekonomik kalkınmaya verdiği önemden kaynaklanıyordu.³⁶

İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra yavaş yavaş yalnızlaşmaya başlamıştı. Artık Mecliste arka sıralarda oturuyor, yanına kimse gelmiyor ve konuşmuyordu.³⁷ İnönü'nün başbakanlıktan çekildiğinin açıklanmasının ardından, bir futbol maçı izlemek üzere gittiği stadyumda halkın tezahüratıyla karşılaşması Atatürk'ün kulağına kadar gitmişti. İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra Atatürk'e, bu değişimin halkta olumlu karşılandığını söylemişlerdi. Ama Atatürk, stadyum olayından sonra kendisine söylenen bu görüşün doğru olmadığını anlamıştı. İnönü başbakanlıktan ayrılması ve stadyumdaki olay nedeniyle parti grubunda kendisinden açıklama istenmesi üzerine yaptığı konuşmada, Atatürk'e bağlılığını birkez daha vurgulamıştır. Bu konu yine Çankaya Köşkü'nde açılınca ise Atatürk ciddi bir tavırla, uzun zaman devlete hizmet etmiş İnönü'ye halkın tezahürat yapmasının doğal olduğunu, asıl bunu yapmazlarsa uygun olmayacağını, bu meselenin artık kapandığını ve İnönü'yü her gördükleri yerde

³⁴ A.e., s. 495-497.

³⁵ Ahmet İnsel (ed.), **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, 2. Cilt, İletişim, İstanbul, 2009, s. 129-130.

³⁶ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut, İstanbul, t.y., s. 84-87.

³⁷ Necdet Uğur, **İsmet İnönü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 24.

hürmet etmelerini ve aksi bir tavır göstermemelerini söylemiştir. Böylelikle stadyum olayı da kapanmıştı. Bu konuşmadan sonra herkesin İnönü'ye karşı tavrı da olumlu yönde değişmiş ve İnönü'nün hayatı normale dönmüştü.³⁸

1.4. İkinci Dünya Savaşı Dönemi (1938-1945)

İnönü başbakanlıktan ayrıldıktan sonra da Atatürk'le olan dostluk ilişkileri devam etmişti. Bu süreçte Atatürk'ün kendisini ölüme götüreceği hastalığı da hızla ilerliyordu. Atatürk'ün hastalığının geri dönülmez bir duruma geldiği aşamada artık onun yerine kimin cumhurbaşkanı olacağı konusunda kulis faaliyetleri de başlamıştı. Fakat İnönü bütün bu kulis faaliyetlerinden sıyrılarak Atatürk'ün ölümünün ertesi günü 11 Kasım 1938'de, oy birliğiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bundan böyle artık İnönü dönemi başlıyordu. İnönü'nün on bir yıl altı ay süren cumhurbaşkanlığı döneminin ilk yarısına İkinci Dünya Savaşı, diğer yarısına da çok partili hayata geçiş süreci ve CHP'nin iktidarı kaybetmesi damga vurmuştur.

İnönü cumhurbaşkanı seçildikten sonra Kurtuluş Savaşı sırasında ve cumhuriyetin ilk yıllarında önemli görevler üstlenmiş fakat sonraki süreçte siyasi hayattan çekilmiş Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Rauf Orbay, Fethi Okyar, Halide Edip Adıvar, Adnan Adıvar, Hüseyin Cahit Yalçın, Fethi Okyar, Ali Fuat Cebesoy gibi kişilerle barışmış ve çoğunun aktif siyasete geri dönmesini sağlamıştır. İnönü bunun karşılığında onlardan sadece, Atatürk'ün şahsıyla uğraşmamalarını istemişti. İnönü, Atatürk döneminin küskünlerini geri getirmeye çalışırken Atatürk'e yakınlığıyla bilinen Tefik Rüştü Aras, Şükrü Kaya, Kılıç Ali gibi kişileri de siyasi hayattan uzaklaştırmıştır.³⁹

İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ardından 26 Aralık 1938'de toplanan CHP I. Olağanüstü Kurultayı'nda İnönü, parti tüzüğüne oy birliğiyle değiştirilen ikinci maddesine göre CHP'nin değişmez genel başkanı olmuştu. Böylelikle İnönü'nün Milli Şeflik dönemi de başlıyordu. İnönü böyle bir gücü başta Atatürk

³⁸ İnönü, **Hatıralar**, s. 548-554.

³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, 2. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 44-45.

sonrası bir otorite boşluğu oluşmaması olmak üzere cumhuriyet devrimlerinin yerleştirilmesi ve çok partili sürece geçmek için istemişti.⁴⁰

Atatürk bu dönemde her ne kadar “Ebedi Şef” olarak isimlendirilmeye başlanmışsa da, rejimde İnönü vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Atatürk döneminde çıkarılan bir kanun gereği paralara ve ayrıca pullara Cumhurbaşkanı İnönü’nün fotoğrafı basılmış, Atatürk’ün fotoğrafları ve Dolmabahçe Sarayı’nda ve Çankaya Köşkü’nde bulunan heykelleri kaldırılmıştır. Zaten başbakanlık döneminden beri köylere kadar bütün devlet dairelerinde ve parti binalarında İnönü’nün fotoğrafları bulunuyordu. Bu dönemde Anıtkabir’in yapımı ağırdan alınmış ve Atatürk’ün naaşı ölümünden on beş sene sonra 1953 yılında DP iktidarı döneminde Anıtkabir’e nakledilmiştir. Bütün bunların yapılmasındaki amaç İkinci Dünya Savaşı tehlikesi de dikkate alındığında İnönü’nün artık Atatürk döneminin bittiği, liderin kendisi olduğu ve kendi döneminin başladığı mesajını vermek istemesiydi. Atatürk’ün liderliğiyle atlatılan rejimin karşılaştığı tehlikeleri, İnönü de kendi liderliğinde böyle bir güçle atatabileceğini düşünüyordu.⁴¹

İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesinin üzerinden henüz bir yıl geçmeden çoktandır ayak sesleri duyulan İkinci Dünya Savaşı Eylül 1939’un ilk günlerinde başlamıştır. İnönü savaşın ne kadar büyük bir yıkım olduğunu Osmanlı döneminde ve Kurtuluş Savaşı’nda deneyimleyerek görmüştü. Ayrıca Türkiye’nin İkinci Dünya Savaşı’nda herhangi bir çıkarı da görülüyordu. O zaman Cumhurbaşkanı İnönü’nün yapacağı, ülkeyi ne olursa olsun savaş dışında tutmak olacaktı. Ülkenin toprak bütünlüğü korunmalı, tarafsız kalınmalı veya taraf olursa dahi savaşa girilmemeliydi. Fakat Türkiye’yi savaşa katılmaya zorlayan taraflar karşısında, İnönü’nün savaşa girmeme kararını uygulaması çok zor olmuştur.⁴² Bu süreçte temel hedef olan savaşa girmemeyi gerçekleştirmek için şartlara göre değişen politikalar izlenmiştir.

Dünya savaşı boyunca Türkiye’de yönetim yapısı otoriter ve merkezîydi. Bu yapı içinde Cumhurbaşkanı İnönü otoriter bir lider olarak yönetimin

⁴⁰ Heper, **a.g.e.**, s. 172.

⁴¹ İnsel (ed.), **a.g.e.**, s. 153; Hilâl İşçi, “**İnönü Döneminde Atatürk İmajı (1938-1950)**”, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 180-181.

⁴² Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, s. 162-163.

merkezindeydi. Meclis ve CHP grubu bu dönemde tamamen İnönü'nün emri altındaydı. Ayrıca İnönü kendi arzusuna göre başbakanları ve bakanları değiştirme ve milletvekillerini belirleme gücüne sahipti. Yani karar verme yetkisi tek başına İnönü'ye aitti. Ondandır izinsiz ve habersiz hiçbir şey yapılamazdı.⁴³

Bu dönemde, otoriter rejim kendisini bütün alanlarda gösteriyordu. Grev ve sendikalar yasaklanmış, muhalif siyasi yapıların ortaya çıkması önlenmiş, basın sıkı denetim altına alınmış ve polisin yetkileri arttırılmıştı. Özellikle farklı bir siyasi düşüncenin ortaya çıkması imkansızdı.⁴⁴ Görüldüğü gibi İkinci Dünya Savaşı yıllarında İnönü liderliğinde tek şefli ve tek partili otoriter bir rejim kurulmuştur.

Bu dönemde İnönü dışişleri bakanlığıyla da çok yakın temas halinde olmuştur. Dışişleri yetkileriyle sık sık toplantılar yapmış ve diplomatik yazışmalar, gelen mesajlar ve haberler anında İnönü'ye bildirilmiştir.⁴⁵ Böylece İnönü olayları saati saatine izleyip değerlendirmelerini ve politikalarını buna göre yaparak savaşa girmemek için zaman kazanmaya çalışmıştır.⁴⁶

Ülkenin tek hâkimi olan İnönü, savaş yılları boyunca taraflar arasında izlediği politikayla savaşa girmemeye çalışmıştır. Hatta bu süreçte öyle anlar olmuştu ki İnönü'nün vereceği bir karar dünya savaşının yönünü dahi değiştirebilirdi.⁴⁷ Sonuçta İnönü'nün izlediği siyaset başarılı olmuş ve Türkiye, savaşa giren ülkelerde büyük kayıplara neden olan İkinci Dünya Savaşını zarara uğramadan atlattır.

Buna rağmen her an savaşa girme tehlikesi bu konuda gerekli tedbirlerin alınmasını ve savaş hazırlıklarının yapılmasını zorunlu kılmıştı. Özellikle hazır bekleyen ordunun gerekli ihtiyaçlarının finansmanı, halkın sırtına büyük bir yük bindirmişti. Bu nedenle Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, yüzde 25 uygulaması, Varlık Vergisi ve karne gibi uygulamalar bu dönemde getirilmiştir. Salgın hastalıklar, açlık, gecekondulaşma, hırsızlık, rüşvet ve karaborsa gibi sorunlar da bu dönemde artış göstermiştir. Halk, savaşa girmeme başarısına rağmen savaş yıllarında

⁴³ Deringil, **a.g.e.**, s. 38-41.

⁴⁴ **A.e.**, s. 43.

⁴⁵ **A.e.**, s. 46.

⁴⁶ Aydemir, **İkinci Adam (1938-1950)**, s. 158.

⁴⁷ **A.e.**, s. 154.

yaşadıkları sıkıntılardan İnönü'yü ve CHP iktidarını sorumlu tutmuştur. Özellikle bu uygulamalardan ve sorunlardan zarar görenler daha sonra DP'nin toplumsal tabanını oluşturmuşlardır.⁴⁸

Bu dönemde muhalefet görevini yapması için Meclis içinde bir Müstakil Grup kurulmuştu. Ayrıca İnönü yine bu dönemde bir eğitim hamlesi yapmış ve 1940'ta Köy Enstitüleri kurulmuştu. Fakat yine İnönü'nün bilgisi dahilinde, 1946'da çok partili hayatın başlamasıyla bu okullar eski güçlerini kaybetmişler, DP iktidarı döneminde de tamamen kaldırılmışlardır.⁴⁹

1.5. Çok Partili Dönem (1945-1973)

Görüldüğü gibi İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca savaşa girme tehdidi altında,, Cumhurbaşkanı İnönü liderliğinde otoriter bir rejim kurulmuştu. 1945'te savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye de savaşa girme tehlikesinden kurtulmuştur. Sovyet tehdidinin sürmesinin de etkisiyle kendisini batılı liberal devletlerin yanında konumlandıran Türkiye'de, tek parti iktidarı altında otoriter bir rejim bulunuyordu. Bu nedenle 1945 yılından itibaren ilk işaretlerinin bizzat Cumhurbaşkanı İnönü tarafından verildiği ve onun isteği ve kararlılığıyla devam edecek çok partili döneme geçiş adı verilen, CHP'nin iktidarı kaybetmesiyle sonuçlanacak bir süreç başlamıştır. Bu konuda literatürde çok partili sürece yani demokrasiye geçişin sebepleri hakkında genel olarak iki farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan birisi, çok partili sürece İnönü'nün dış baskı sebebiyle geçmeye mecbur kaldığı diğeryse, İnönü'nün 1939'daki İstanbul Üniversitesi konuşmasına atıfla zaten cumhurbaşkanı olduğunda demokrasiyi amaçladığı fakat savaş yıllarında bunu gerçekleştiremediği, savaşın sona ermesinden hemen sonra ise bu amacını gerçekleştirdiği görüşüdür. Kuşkusuz bu iki görüşle birlikte birçok etken İnönü'nün çok partili hayata geçmesinde etkili olmuştur.⁵⁰

⁴⁸ Murat Metinsoy, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 192-193.

⁴⁹ İnel (ed.), **a.g.e.**, s. 292-293.

⁵⁰ Bu konuyla ilgili literatürdeki bazı temel kaynaklar: Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınevi, İstanbul, 1996; Metin Toket, **Tek Partiden Çok**

Cumhurbaşkanı İnönü, rejimin demokratikleşmesi konusunda yeni bir sürece girildiğine dair ilk işaretleri 19 Mayıs 1945 ve daha da önemli ve somut olarak 1 Kasım 1945 nutuklarıyla vermiştir. 22 Eylül 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasına izin verilmesiyle artık cumhuriyet tarihinde yeni bir dönem daha başlıyordu. MKP'nin ardından 7 Ocak 1946'da İnönü'nün de teşviki ve isteğiyle Celal Bayar'ın liderliğinde Dörtlülük Takrir önergesinin diğer sahipleri Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'la birlikte Demokrat Parti kurulmuştur.⁵¹

Başta İnönü çok partili süreci bir tecrübe olarak görürken yavaş yavaş bu tecrübenin kalıcı hale gelmesi için adımlar atmıştır. Özellikle DP kurulduğunda karşısında hala Milli Şef ve değişmez CHP genel başkanı sıfatlarını taşıyan Cumhurbaşkanı İnönü bulunuyordu. DP'nin ilk şikâyetlerinden biri cumhurbaşkanının aynı zamanda parti genel başkanı olması durumunaydı. İnönü önce CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda doğrudan kendi isteğiyle genel başkan olarak değişmezliğini ve Milli Şefliğini kaldırmıştır. Artık CHP'nin genel başkanı kurultayca seçilecekti. 21 Temmuz 1946'da yapılan milletvekili seçimleriyle DP muhalefet partisi olarak Mecliste yerini almıştı. Bu şekilde ilk defa Meclis bir seçim sonucunda iki partiden oluşuyordu.

Bu yeni dönemde iktidar ve muhalefet arasındaki siyasi münakaşa yüksek düzeyde sürüyordu. Hatta İnönü'nün göreve getirdiği Başbakan Recep Peker'in Aralık 1946'da Meclis genel kurulunda Adnan Menderes'in kişiliği hakkında söylediği sözleri nedeniyle DP, Meclisi terk etmiş ve ancak İnönü'nün araya girmesiyle tekrar Meclise geri dönmüştü. Böylelikle partiler arasında bir hakem olma siyasetini takip eden İnönü de iktidar ve muhalefet arasında ilk arabuluculuğunu deneyimlemiştir.⁵²

Yine iktidar ve muhalefetin birbirlerini sert şekilde eleştirdiği bir zamanda İnönü'nün 11 Temmuz 1947'de radyoda ve ertesi gün de gazetelerde tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçecek bildiriye açıklaması, aslında cumhurbaşkanının yönetim anlayışındaki önemli bir değişimi gösteriyordu. Bu beyannameyle

Partiye, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970; Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982; Rıfki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, y.y., 1979.

⁵¹ "Demokrat Parti Dün Resmen Teessüs Etti", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, s. 1.

⁵² Bu süreç detaylı olarak tezin ikinci bölümünde değerlendirilecektir.

Cumhurbaşkanı İnönü CHP'ye ve DP'ye kendisini eşit derecede görevli gördüğünü kamuoyuna açıklamıştır. İnönü'nün bu beyannameyle kendisini partilerin üstünde bir hakem rolüne taşıması, gergin seyreden siyaseti yumuşatmıştı. Fakat İnönü demokrasi yolunda atılan bütün bu adımlarına rağmen DP'nin gözünde halen CHP'nin genel başkanıydı. İnönü bu eleştirilere karşı çözümü, CHP VII. Olağan Kurultayı'nda düzenlenen yeni tüzüğe göre CHP genel başkanı sıfatını ismen korumakla birlikte genel başkan yetki ve sorumluluklarını CHP genel başkan vekiline devretmekle bulmuştu. Böylelikle İnönü bir süre hakem rolünde tarafsız bir cumhurbaşkanı olarak görülmüştür. İnönü'nün bu yeni rolü Haziran 1949'daki DP II. Kongresi'nde kabul edilen Ana Davalar Komisyonu raporuna yani Milli Husumet Andı kararına kadar sürmüştür. Özellikle bundan sonraki süreçte 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimlerine kadar İnönü tekrar muhalefet tarafından CHP genel başkanı olarak görülmeye başlamış ve kendisi de bu kimliğine dönmüştür.⁵³

Bu dönemde birinci ve ikinci Hasan Saka ile Şemsettin Günaltay Hükümetleri doğrudan İnönü'nün isteğiyle demokratik ilerleme konusuna önemli adımlar atmışlardır. Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesinin kaldırılması, seçim kanununda yapılan değişiklikler ve sonrasında DP'nin de mutabakatıyla yeni bir seçim kanununun kabulü, imam hatip liselerinin ve ilahiyat fakültesinin açılması, okullara seçmeli din eğitimi dersi konulması, antidemokratik kanunların kaldırılması bu konudaki adımlardandır. Ayrıca İnönü bu dönemde, öldüğünde biri köy okulları diğeri ise müteaddit partiler olmak üzere memlekete iki eser bırakmış olacağını söylemiştir.⁵⁴

Görüldüğü gibi İnönü'nün cumhurbaşkanlığının İkinci Dünya Savaşı yıllarında geçen ilk yarısında otoriter bir rejim oluşturmak için atılan adımların tam tersi 1945 yılından itibaren demokratik ve çok partili bir sürece geçilmek için atılmıştır. Sonuç olarak bu yeni süreç 14 Mayıs 1950'de yapılan demokratik milletvekili seçimleriyle CHP'nin yaklaşık yirmi yedi yıllık iktidarının ve İnönü'nün on bir yıl üç aydır sürdürdüğü cumhurbaşkanlığının sonunu getirmiştir. Böylece İnönü derhal iktidarı yeni sahibine bırakmıştır.

⁵³ Bu süreç detaylı olarak tezin ikinci bölümünde değerlendirilecektir.

⁵⁴ "Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", **Vatan**, 11 Ekim 1946, s. 1.

14 Mayıs 1950 seçimleri sonucunda CHP, değiştirmediği çoğunluk sisteminin de etkisiyle sadece 69 milletvekili elde edebilmişken DP, Meclisin bryk bir çoğunluğunu kazanmıştı. Ama bu sonuç İnonu'nun siyasetten uzaklaşacağı veya çekileceği anlamına gelmiyordu. Aksine uzun yıllar sdrdrdęu başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı grevlerinden sonra şimdi de 27 Mayıs 1960'a kadar aktif olarak sdrdreceği ana muhalefet liderliği grevine başlıyordu. İnonu, cumhurbaşkanlığının sona ermesinin hemen ardından 23 Mayıs 1950'de fiilen CHP genel başkanlığını eline aldığını açıklamıştır.⁵⁵

Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile Başbakan Adnan Menderes'in başında bulunduğu on yıllık DP iktidarı dönemi CHP ve İnonu için kolay geçmemiştir. Ana Muhalefet Lideri İnonu demokratik adımların devam etmesini istiyordu. Bunun için DP iktidarından yargı bağımsızlığı, basın zgrluğu, üniversite özerkliği gibi konularda adımlar atılmasını, antidemokratik kanunların kaldırılarak demokratik kanunların çıkarılmasını, böylece demokratik bir rejimin tam olarak sağlanması için gerekli uygulamaların gerçekleştirilmesini bekliyordu.⁵⁶

Fakat DP iktidarının, İnonu'nun istediği yönde demokratik adımlar atmamakla birlikte daha iktidarının ilk yıllarında Arapça ezanı geri getirmesi, anayasanın Osmanlıca haline çevrilmesi ayrıca CHP'nin mallarına el konulması ve halkevlerinin kapatılması İnonu'y rejimin geleceği konusunda tedirgin etmişti.⁵⁷ Ayrıca DP, devri sabık yaratılmayacağını söylese de bu on yıllık sdrte doğrudan İnonu'ye ve tek parti iktidarı dönemine çok sert eleştiriler yöneltmiş, İnonu'y tek parti dönemi uygulamalarının sorumlusu olarak göstermiştir. Ayrıca DP, kendi iktidarı döneminde ülkede yaşanan olumsuzluklardan ve huzursuzluklardan da doğrudan İnonu'y sorumlu tutarak ona türlü ağır sözler söylemişlerdir.

DP iktidara gelir gelmez bir af kanunu çıkartmıştı. Kanunun Mecliste görüşmeleri sırasında İnonu'nun oğlu mer İnonu'nun arabayla birini ldrdęu iddiaları gündeme gelmişti. Bunun zerine İnonu ve CHP onun yargılanması için bu af dışında tutulmasını istemiş ve bu da kabul edilmişti. Bu iddialar sebebiyle

⁵⁵ "İsmet İnonu C. Halk Partisinin Başına Fiilen Geçti", **Ulus**, 24 Mayıs 1950, s. 1.

⁵⁶ Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, s. 97.

⁵⁷ **A.e.**, s. 113-114.

yargılanan Ömer İnönü suçsuz bulunmuş fakat bu süreç İnönü ailesine üzüntülü günler yaşatmıştı.⁵⁸

Haziran 1950’de, CHP muhalefete geçtikten sonra ilk kez toplanan VIII. kurultayda İnönü oy birliğiyle tekrar genel başkan seçilmiştir. Ayrıca bu kurultayda genel başkan vekilliği makamı kaldırılmış, bu durum kurultayca seçilmesi kararlaştırılan genel sekreterlik makamının önemini arttırmıştır. Artık ülke yönetiminde bulunmayan İnönü bu süreçte partisinin bütün işleriyle uğraşmaya başlamıştı. Bu durum, kendilerine sınırlı bir alan kalan genel sekreterler ile İnönü arasında onun genel başkanlığı boyunca bir çatışmanın sürüp gitmesine neden olmuştur. Kasım Gülek’in genel sekreter seçilmesiyle başlayan bu çatışma başka sebepler de eklenince Kamil Kırıkoglu, Nihat Erim ve Bülent Ecevit’in genel sekreterliği dönemlerinde de devam etmiş ve hepsi Genel Başkan İnönü’yle anlaşmazlık yaşamışlardır.⁵⁹

Çok partili sürecin başından beri tartışma konusu olan CHP’nin sahip olduğu halkevleri ve halkodaları, bu dönemde DP iktidarı tarafından hazineye devredilmiştir. Fakat DP, CHP’nin diğer mallarının da haksız olarak elde edildiğini belirterek bu konuda Aralık 1953’te bir kanun çıkartmıştır. İnönü ise bu konunun yargının alanına girdiğini belirterek Meclisin kendisini mahkeme yerine koymasının ve böyle bir kanun çıkarmasının anayasaya aykırı olduğunu savunmuştur. Bu kanunun görüşmeleri sırasında İnönü, iktidara: “Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum: Suçluların telaşı içindediniz.” demiştir. Bundan sonra CHP oturumu terk etmiş, kanun ise meclisten geçmişti. Bu şekilde CHP’nin taşınır ve taşınmaz bütün malları hazineye devredilmiştir.⁶⁰

1950 seçimlerinin ardından 1954’teki milletvekili seçimleriyle DP bir seçim zaferi daha kazanmıştı. Sonuçlara göre İnönü’nün başında bulunduğu CHP’nin Meclisteki milletvekili sayısı 31’e düşmüştü. Bu seçim sonuçları karşısında CHP içinde yapılan Meclisin terk edilerek sine-i millete dönme çağrılarına İnönü kulak vermemiştir. Seçimlerden sonra Haziran 1954’te, İnönü’yü milletvekili seçen Malatya

⁵⁸ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s. 318.

⁵⁹ **A.e.**, s. 319-320.

⁶⁰ **A.e.**, s. 329-332.

ili DP iktidarı tarafından ikiye bölünmüş ve Adıyaman adında yeni bir il oluşturulmuştu.⁶¹ Böylelikle 1957 seçimlerinde Malatya'yı tekrar CHP kazanırken Adıyaman'ı DP kazanmıştır.

1954 seçimleri sonucunda, zaferini tazeleyen DP iktidarının kendisine muhalif kesimlere karşı baskıcı uygulamaları bu dönemde de sürmüştür. DP yönetimi bu dönemde kendilerine karşı olan pek çok gazeteciyi ve siyasiyi, yazdıkları yazılar nedeniyle mahkemeye veriyordu. Bunların arasında bulunanlardan biri de, iktidara muhalif bir tutumda olan Akis dergisinin sahibi ve İnönü'nün damadı Metin Toker'di. Toker de bu nedenle 11 Şubat 1956'da tutuklanmıştır. Fakat bu, onun son hapse girmesi olmayacak ve Kasım 1958'de bir kez daha hapse girecekti. Bu süreçte gazetede sert eleştirileri nedeniyle tutuklanma aşamasına gelen Nihat Erim ise Başbakan Menderes'le anlaşarak hapse girmekten kurtulmuştur. Bundan sonra iktidarla ılımlı geçinmeye karar veren Erim'le İnönü'nün arası açılmıştır.⁶²

İktidar ile muhalefet arasında çok gergin bir süreç devam ederken 1957 seçimlerine az bir süre kala Başbakan Menderes, İnönü'nün iktidar hastalığına yakalandığını söyleyerek onu sert bir şekilde eleştiriyordu. İnönü bu eleştirilere karşı, "Eğer DP'nin şansı varsa benim sağlığında çekilmek lütfuna uğrar. Onları ileride savunacak tek adam ben olacağım." demiştir.⁶³

1957'deki seçimler DP'ye tekrar iktidarı vermiş olsa da önceki iki seçimdeki gibi bir zafer elde edememişti. CHP ise 1957 seçimleriyle, önceki seçim sonuçlarına kıyasla 147 milletvekili daha fazla çıkararak 178 milletvekili elde etmişti. 1957 seçimlerinden sonraki süreçte de DP, demokratik yönetimle bağdaşmayacak uygulamalarla kendisine karşı her türlü muhalefeti engellemeye çalışmıştır. Bu süreçte toplanan CHP XIV. Olağan Kurultayı'nda kabul edilen İlk Hedefler Bildirisiyle sonradan 1961 Anayasasıyla hayata geçirilecek ikinci meclis, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Yargıçlar Kurulu, üniversite özerkliği ve nispi seçim sisteminin uygulanması gibi birçok demokratik uygulama, gelecek taahhütü olarak kabul edilmiştir.⁶⁴

⁶¹ A.e., s. 338-341.

⁶² A.e., s. 345-346.

⁶³ A.e., s. 359.

⁶⁴ A.e., s. 364-365.

Bu sırada gergin siyasi hava Londra'ya giden Başbakan Menderes'in uçak kazası geçirmesi nedeniyle kısa bir süre için yumuşamıştı. Bu kazayı atlatan Menderes'in 28 Şubat 1959'da Ankara'ya dönüşünde, onu Esenboğa Havalimanı'nda karşılayanlar arasında İnönü de vardı. İnönü Menderes'le tokalaşarak geçmiş olsun dileklerini iletmiştir. Bu, ikilinin son el sıkışması olmuştu.⁶⁵

Bu kısa süreli yumuşama yerini hemen gerginliğe bırakmıştır. Nisan 1959'da İnönü'nün dokunulmazlığının kaldırılmasını isteyen bir başbakanlık tezkeresi Meclise gelmişti. Aynı ay İnönü yurt gezisine çıkarken, onun için Ankara garına gelenlerle polis arasında tartışma çıkmıştı. Yurt gezisinde Uşak'ta çıkan olayda kafasına taş gelerek yere düşmüş ve hayatı tehlikeye girmişti. Bu olay büyük tepkiye yol açmıştır. İnönü'nün gezi süresince yaptığı konuşmalara da yayın yasağı getirilmişti. Bu gezisini bitirip İstanbul'a döndüğünde ise Topkapı'da hayatının tehlikeye girdiği bir olayla daha karşılaşmış, ellerinde sopa ve taşlar bulunan bir grup tarafından arabası sarılmıştı. Bu olaydan, orada bulunan binbaşının silahını çekerek askere süngü takmasını emretmesiyle kurtulabilmişti. Bundan sonra da bir tehdit olarak görülen İnönü'nün yurt gezileri iktidar tarafından engellenmeye çalışılmıştı. Hatta Kayseri'ye gidecek olan İnönü'den Kayseri valisi oraya gelmemesini istemiş, bunu dinlemeyen İnönü'nün treni durdurulmuş ve görevlendirilen binbaşuya gerekirse silah kullanarak İnönü'nün şehre sokulmaması emredilmişti. Fakat binbaşı bu emre uymamış, İnönü de önüne çıkan askerlere yakınlık gösterip kenara çekilmelerini sağlayarak yoluna devam etmişti. Hem Topkapı'da hem de Kayseri'de askerlerin İnönü'yü koruyan tavrı ve onu dinlemesi artık ordunun muhalefeti koruduğunun da bir göstergesiydi.⁶⁶

DP ve CHP arasındaki siyasi gerilim ve iktidarın muhalefeti susturma çabaları her geçen gün artıyordu. Bu gergin süreçte İnönü, DP'nin baskıcı yönetim anlayışının karşısında durmaya çalışarak iktidara sert eleştirilerde bulunmuştur. Özellikle ülkenin içinde bulunduğu karışık durumu tehlikeli bulan İnönü, bir an önce seçime gidilmesi, aksi durumda ortaya istenmeyen sonuçların çıkabileceği konusunda iktidarı uyarmıştı. 18 Nisan 1960'ta Mecliste CHP'ye yöneltilen suçları ve bazı basın faaliyetlerini incelemek için tahkikat komisyonunun kurulması görüşmelerinde DP grubuna,

⁶⁵ A.e., s. 365.

⁶⁶ A.e., s. 365-368.

demokratik rejimden baskı rejimine gitmenin tehlikeli olduğunu, bu yolda giderlerse kendisinin dahi onları kurtaramayacağını, şartlar tamamlandığında ihtilalin halk için meşru bir hak olacağını söylemiştir. İnönü'nün bu konuşması DP sıralarından çok sert karşılık almıştı. 27 Nisan 1960'ta Mecliste, tahkikat komisyonunun yaptığı uygulamaları ve yetkilerinin arttırılmasını sert bir şekilde eleştiren İnönü'ye, bu konuşmasındaki benzetmesi nedeniyle DP grubunun oylarıyla 12 oturum Meclis oturumlarına katılmama cezası verilmesine ve konuşmasının Meclis tutanaklarından çıkarılmasına karar verilmişti.⁶⁷

DP iktidarı 27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koymasıyla sona ermiştir. İnönü bu askeri müdahalenin içinde olmadığı gibi, daha önce de bu konuda subayların kendisiyle ve CHP'yle iletişim kurmaya çalışmalarına engel olmuştu. Çünkü bir darbe, onun başlattığı çok partili dönemin sonu olacaktı. Askeri idare de müdahalenin ardından İnönü'yle yakın ilişki içine girmemişti. Çünkü hem bu müdahalenin bir parti lehine yapıldığı izleniminin verilmesini istemiyorlar hem de İnönü'nün bir olumsuz tepkisiyle karşılaşmaktan korkuyorlardı. İnönü bu askeri müdahale sonrasında çok düşünceliydi. Askerin yönetime gelip de gitmemesinden endişe duyuyordu. Bu yüzden bir an önce normal demokratik rejime dönülmesi ve seçimlerin en yakın zamanda yapılması için askeri yönetimle yakınlaşmadan ilişkiler kurdu ve bu geçiş sürecini kolaylaştırmaya çalıştı. Temsilciler Meclisi adı verilen kurucu mecliste yer alan İnönü 1961 Anayasası hazırlanırken Milli Birlik Komitesi ile Kurucu Meclis arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk yaptı.⁶⁸ Bu arada İnönü Yassıada Mahkemesi'nde verilen idam kararlarının Milli Birlik Komitesi'nde onaylanmasına engel olma girişimlerinde bulunsa da Adnan Menderes, Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idamlarına engel olamamıştır.⁶⁹

Askeri müdahalenin ardından ilk milletvekili seçimleri 15 Ekim 1961'de yapılmış ve CHP seçimlerden birinci parti olarak çıkmakla birlikte yeni seçim sistemine göre tek başına iktidar olabilecek milletvekili sayısına ulaşamamıştı. Seçimleri CHP'nin kazanacağını düşünen ve tekrar cumhurbaşkanı olmayı planlayan

⁶⁷ Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, s. 415-426.

⁶⁸ Heper, **a.g.e.**, s. 198-205; Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, s. 504-505.

⁶⁹ Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, s. 542-549.

İnönü için bu durum şaşırtıcıydı.⁷⁰ Seçim sonuçları karşısında yirmi dört yıl aradan sonra tekrar başbakanlık görevine gelen İnönü, bu dönem içerisinde cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetlerini kurmuştur. Bu şekilde ilk hükümeti Adalet Partisi'yle, ikinci hükümeti Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'yle, üçüncüyü de azınlık hükümeti olarak bağımsızlarla kuran İnönü'nün bu dönemde başında bulunduğu bu üç hükümet de kısa ömürlü olmuş ve toplam üç yıl üç ay başbakanlık yapmıştır.

Başbakan İnönü bu süreçte askeri bir yönetimden demokratik rejime geçişi ve demokraside devamlılığı sağlamaya çalışmıştır. İnönü bu son başbakanlığı döneminde 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra normal siyasi bir rejime dönme ve bu süreçte yapılan askeri müdahaleleri engelleme konusunda tarihi şahsiyetinin sağladığı gücün de büyük etkisiyle çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca İnönü bu süreçte bir yandan da CHP içindeki tartışmalarla uğraşmıştır. Hatta bu aşamada partinin önemli isimlerinden Kasım Gülek, Nihat Erim ve Turgut Göle partiden bir süreliğine uzaklaştırılmıştır.⁷¹ Artık bu dönemden itibaren İnönü'nün genel başkanlığının sonuna kadar CHP içinde tartışma eksik olmayacaktı.

15 Ekim 1961 genel seçimleri sonucunda CHP'nin tek başına çoğunluğu elde edememesi ve DP'nin devamı sayılan AP'nin de CHP'ye çok yakın bir oy alması üzerine, ordu içindeki Silahlı Kuvvetler Birliği grubunun yaptığı 21 Ekim protokolü adı verilen anlaşmayla 25 Ekim'e kadar yani Meclis açılmadan ülkenin yönetimine el koymayı kararlaştırdığını öğrenen İnönü bu gruba, herhangi bir askeri müdahalenin kesin ve açık bir şekilde karşısında olacağı mesajını iletmiştir.⁷² Bu dönemde askeri cuntalar için kurucu lider İnönü'nün kendilerine karşı tutumunun ne olacağı önemliydi. Askerler yöneime el koymamak için Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı olması, emekli edilen subayların geri getirilmemeleri, üniversiteden atılan 147'lerin geri çağrılmamaları, Yassıada'da mahkûm olanların affedilmemelerini şart koşmuşlar ve parti liderlerinin bunları kabul etmesini istemişlerdi. İnönü önceden uzlaşılan Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı olması dışındaki isteklere itiraz ederek bunların

⁷⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 396-397.

⁷¹ **A.e.**, s. 415.

⁷² Aydemir, **İkinci Adam (1950-1964)**, s. 561-565.

Meclisin işi olduğunu belirtmiştir. Sonuçta İnönü'nün direktmesiyle 147'ler maddesi tamamen kaldırılmış ve Yassıada mahkûmlarının affedilmemesi “şimdilik” şartıyla kabul edilmişti. Bu şartları içeren protokolü 24 Ekim 1961'de imzalayan parti liderleri böylelikle bir askeri müdahaleye engel olmuşlardır.⁷³

Gençlik yıllarından beri ordunun siyasete karışmasına karşı olan İnönü, bu dönemde yaptığı konuşmalarda demokratik rejime karşı yapılan müdahalelerin karşısında yer alacağını açıklamıştı. Bu süreçte İnönü, 22 Şubat 1962'de Talat Aydemir ve arkadaşlarının ilk darbe girişiminin karşısında yer almıştı. Kan dökülmemiş olması nedeniyle yargılanmayacaklarını garanti ederek onların teslim olmalarını sağlamış, bu şekilde Aydemir ve arkadaşları yargılanmadan emekliye sevk edilmişti. Böylece İnönü tarihi ağırlığı ve gücüyle bu darbe girişimini önlemişti. Bu olaydan sonra Meclise gittiğinde, darbe girişimi karşısındaki tavrı nedeniyle milletvekilleri tarafından ayakta alkışlanmıştı. Fakat İnönü'nün Aydemir ve arkadaşlarına sağladığı güvence sadece bir seferliğe mahsustu. 21 Mayıs 1963'te Aydemir'in ikinci darbe girişiminin de karşısında yer alan İnönü, bu darbe girişimine de engel olmuş ve bunun sonucunda darbecilerin cezalandırılmasını istemişti. Böylece ikinci darbe girişiminden sonra yargılanan Aydemir idam edilmiştir.⁷⁴

İnönü bir taraftan ordunun siyasete müdahalelerine diğer taraftan da siyasetçilerin ve basının orduyu kışkırtmalarına engel olmaya çalışarak ülkenin normal demokratik bir rejimde kalmasına ve bu yolda ilerlemesine çalışmıştır.⁷⁵ Ayrıca bu dönemde orduyla yaptığı görüşmeler sonucunda Celal Bayar'ın hapisten çıkarılmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra DP'li eski milletvekilleri için af çıkarılmasında önemli rol oynamıştır. Böylelikle aşama aşama başbakanlığının sonuna kadar bütün DP'li eski milletvekillerinin serbest kalmasını sağlamıştır.⁷⁶ Ayrıca İnönü'nün son hükümeti seçim sisteminde değişiklik yaparak nispi temsil sisteminden, en az oy alan partilerin dahi meclise girmesine imkan tanıyacak olan milli bakiye sistemine geçmiştir. İnönü 1950 seçimlerinden önce seçim sistemini değiştirmeyerek düştüğü hataya bir daha

⁷³ Turan, **a.g.e.**, s. 394-395.

⁷⁴ Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 114-117.

⁷⁵ Heper, **a.g.e.**, s. 215.

⁷⁶ **A.e.**, s. 210-211.

düşmek istememişti.⁷⁷ Bu dönemde 21 Şubat 1964'te başbakanlık binasından çıktığı sırada bir suikast teşebbüsüyle karşılaşan İnönü, bu girişimi yara almadan atlattı.

İnönü'nün son başbakanlığı döneminde önemli dış gelişmeler de yaşanmıştı. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında ekonomik anlamda ortak işbirliği kuran Ankara Antlaşması bu dönemde imzalanmıştır. 1963-1964 Kıbrıs olayları da bu dönemde yaşanmıştır. ABD ve İngiltere'nin bu olaylarda Yunan-Rum tarafından yana tutum alması karşısında söylediği "Yeni bir dünya kurulur ve Türkiye bu dünyada yerini alır" sözleriyle İnönü'nün batı ittifakını sorgulaması da önemli bir hareketti. Ayrıca ABD Başkanı Johnson'un Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunamayacağına ve böyle bir girişimde Türkiye'nin NATO'dan temin ettiği silahları kullanamayacağına dair Başbakan İnönü'ye mektup göndermesi olayı da bu dönemde yaşanmıştır.⁷⁸ 81 yaşına gelen İnönü'nün son başbakanlığı Şubat 1965'te bütçenin Mecliste reddedilmesi sebebiyle istifasının ardından sona ermiştir.

Siyasal partilerin siyasi yelpazede kendilerini tanımlama çabaları, CHP'nin kendisine yeni bir yön bulma arayışı ve solun artan önemi karşısında İnönü, 1965 seçimlerinden önce CHP'nin ortanın solunda olduğunu açıklamıştır. Bu dönemde CHP içinde de farklı siyasi düşünceye sahip gruplar vardı ve İnönü, partisinin yeni bir atılım yapması gerektiğinin farkındaydı. Fakat ortanın solu söylemi CHP'yi iktidara taşıyamadığı gibi sonraki süreçte parti içinde çeşitli anlaşmazlıklara, ayrışmalara ve istifalara neden olacaktır.⁷⁹ Ekim 1965'te yapılan genel seçimler sonucunda Süleyman Demirel'in liderliğindeki AP tek başına iktidar olmuş, İnönü de tekrar ana muhalefet liderliğine dönmüştür.

Seçimlerin ardından İnönü genel başkanlıktan ayrılmayı düşünmüştü. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de İnönü'nün partiyi Nihat Erim, Turhan Feyzioğlu gibi gençlere bırakmasını istiyordu. Fakat İnönü parti ileri gelenleriyle görüşmeler yaptıktan sonra bu düşüncesinden vazgeçerek partinin başında kalmaya karar vermiştir. 1965 seçimlerine gidilirken takip edilen ortanın solu siyaseti, seçimlerden sonra da savunulmaya devam edilmiştir. Bundan sonra parti içinde ortanın solunu

⁷⁷ Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, y.y., 1981, s. 280.

⁷⁸ Aydın ve Taşkın, **a.g.e.**, s. 127.

⁷⁹ **A.e.**, s. 130-131.

savunanlar ile buna karşı olanların mücadelesi başlamıştı. İnönü'nün 1961-1965 arasında kurduğu üç hükümette de çalışma bakanlığı yapan Bülent Ecevit de ortanın solu siyasetinin savunucusu olmuştur. İnönü de bu konuda Ecevit ve arkadaşlarını desteklemiş, Ekim 1966'da Ecevit'in genel sekreter olmasına da yeşil ışık yakmıştır. Fakat bu politika CHP'den bazı kopmalara neden olmuştur. İnönü parti içindeki bu anlaşmazlık nedeniyle 1969 seçimlerine kadar olan süreçte sık sık örgütün de görüşünü almak için parti kurultayını toplamıştır.⁸⁰

Yukarıda görüldüğü gibi 1961 seçimlerinden sonra bir askeri müdahaleyi önlemek adına İnönü'nün de aralarında bulunduğu parti liderleri, DP'lilerin şimdilik affedilmeyeceğini kabul etmişti. AP iktidarı döneminde eski DP'lilerin siyasi affi meselesi gündeme gelmiş ve bu bir anayasa değişikliği gerektirdiği için İnönü ve CHP'nin de desteği aranmıştı. Sonuçta İnönü, geçmiş yaraları sarmak amacıyla istenen desteği vermiş ve bu konudaki anayasa değişikliği teklifi DP'nin iktidarı kazandığı 14 Mayıs 1969 seçimlerinin yıldönümü olan 14 Mayıs 1969'da Mecliste kabul edilmiştir. Ayrıca aynı gün Celal Bayar teşekkür etmek için İnönü'nün evi Pembe Köşk'e gitmiş, bu ziyaret uzun zamandır küs olan iki eski cumhurbaşkanı ve çalışma arkadaşının barışması olarak yorumlanmıştır. Fakat İnönü'nün siyasi yasakların kaldırılması konusundaki desteği de CHP içinde tartışmalara neden olmuştu. Ayrıca ordu da İnönü'nün bu desteğine tepki göstermiş hatta bu yüzden 19 Mayıs günü Anıtkabir'de komutanlar İnönü'ye sırt çevirmişlerdi. AP lideri Süleyman Demirel'in isteğiyle bu anayasa teklifi komisyona çekilerek 1969 seçimlerinin sonrasına bırakılmış, seçimlerden sonra Senatoda yapılan ikinci oylamada kabul edilerek yasalaşmıştır.⁸¹

İnönü o sırada rahatsız olduğu 1969 genel seçimlerine gidilirken partinin seçim propagandasını CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit yürütmüştü. Hatta bu durum "Ecevit Başbakan" sloganlarının atılmasına neden olmuş, İnönü ise bundan rahatsızlık duymamıştı. 1969 seçim sonuçlarına göre AP yine tek başına iktidarı yakalamıştı. Bu seçimler İnönü'nün siyasi hayatında girdiği son milletvekili seçimleriydi. İnönü bu yenilgisinin ardından CHP genel başkanlığı görevine devam ediyordu ama parti içinde de Ortanın Solu tartışması bitmiyordu. Bu süreçte İnönü, parti meclisindeki ortanın

⁸⁰ Turan, **a.g.e.**, s. 438-443.

⁸¹ **A.e.**, s. 456-458.

solu yanlısı Ecevitçiler karşısında, Meclis grup başkan vekilliğine bu görüş karşıtı Kemal Satır'ı getirerek bir denge siyaseti takip etmiştir.⁸²

12 Mart 1971'de verilen askeri muhtıranın ilk başta karşısında yer alan İnönü daha sonra bu müdahalenin ordu içinde bulunan sol eğilimli subayların darbesini önlemek için yapıldığını öğrenince Meclisi kapatmamaları ve güvenilir bir başbakan bularak parlamenter sistemi devam ettirmeleri şartlarıyla bu müdahaleye şartlı destek vermiştir. Ordu için İnönü'nün desteğinin alınması ya da hiç olmazsa onun, karşılarında pozisyon almaması önemliydi. Bu şekilde ordu, başbakan olarak Nihat Erim'i seçmiş ve Erim, İnönü'den izin aldıktan sonra başbakanlık görevini kabul etmiştir. Bu şekilde İnönü, Erim'in hükümetlerine destek vermiştir.⁸³ Fakat bu koşulsuz bir destek değildi. İnönü bu geçiş döneminde 12 Mart muhtırasının siyasal hayatı kesintiye uğratmasına yani 12 Eylül 1980 gibi bir rejime dönüşmesine engel olmuştur.⁸⁴

İnönü'nün 12 Mart müdahalesine yukarıda açıklanan nedenlerle şartlı destek vermesi, ortanın solu politikasına karşı olarak bilinen Nihat Erim'in başbakan olması ve hükümete CHP'den bakan verilmesi bu müdahalenin kendilerinin ortanın solu siyasetine karşı yapıldığını düşünen CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit tarafından tepkiyle karşılanmış ve Ecevit 21 Mart'ta genel sekreterlikten istifa etmiştir. İnönü, birinci Erim Hükümetinden sonra ikinci Erim Hükümetine de CHP'den bakan vererek destek sağlamasına rağmen bu dönemde kurulan hükümetlerin demokrasiyi ve özgürlükleri kısıtlayabilecek uygulamalarının karşısında olmuştur.⁸⁵

Siyasi suçlardan ötürü idam cezası verilmesine karşı olan İnönü, bu dönemde Deniz Gezmiş, Hüseyin Aslan ve Yusuf İnan'ın idam edilmesine de engel olmaya çalışmıştır. Deniz Gezmiş'in annesi ve kız kardeşi Pembe Köşk'e giderek idamların durdurulması için Mevhibe Hanım'la görüşmüşlerdi. Mevhibe Hanım da durumu eşine anlatmıştı. İnönü idam kararlarının Mecliste ve Senatoda onaylanmasının ardından bu kararları Anayasa Mahkemesi'ne götürmüş, Başbakan Erim'e de infazların

⁸² A.e., s. 460-464.

⁸³ Heper, a.g.e., s. 220-223.

⁸⁴ Uğur, a.g.e., s. 37.

⁸⁵ Turan, a.g.e., s. 475-479.

durdurulması için mektup yazmıştır. Bu süreçte bir grup, başta tutukluların serbest bırakılması olmak üzere bazı isteklerle İnönü'nün oğlu Ömer'in de içinde bulunduğu bir uçağı Sofya'ya kaçırmıştı. Bunun üzerine İnönü, devletin hiçbir şekilde pazarlığa girmeyeceğini başbakana bildirmiştir. İnönü ailesine üzüntülü zamanlar geçiren bu olay kazasız atlatılmıştı. İçerik ve usul yönünden kararı denetleyen Anayasa Mahkemesi, usul bakımından alınan idam kararlarını anayasaya aykırı bulmuş ve iptal etmiştir. İnönü idamların müebbet hapse çevrilmesini istiyordu. Fakat Meclis ve Senato daha sonra da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay kararları tekrar onaylamış ve infazlar 6 Mayıs 1972'te gerçekleştirilmiştir.⁸⁶

12 Mart müdahalesi sonrasında CHP'nin politikası nedeniyle İnönü ile Ecevitçiler arasında gittikçe büyüyen tartışma karşısında olağanüstü kurultaya gidilmişti. Normalde 5 Mayıs'ta toplanması kararlaştırılan CHP V. Olağanüstü Kurultayı İnönü'nün bir kalp spazmı geçirmesi nedeniyle ertesi gün toplanabilmişti. İnönü kendisinin çalışabileceği bir parti meclisi istiyordu. Bunun için mevcut parti meclisinin kurultaydan güvenoyu almaması lazımdı. Fakat Ecevit ve ortanın solu yanlısı mevcut parti meclisinin 7 Mayıs'ta kurultaydan güvenoyu alması, İnönü'nün otuz üç yıl dört aydır sürdürdüğü CHP genel başkanlığından 8 Mayıs 1972'de istifa etmesine neden olmuştur. Böylece İnönü, Aralık 1938'de değişmez CHP genel başkanı olduğu I. olağanüstü kurultaydan sonra V. olağanüstü kurultay sonucunda parti liderliğine veda ediyordu. Bunun üzerine 14 Mayıs'ta tekrar toplanan kurultayda genel başkanlık seçimi yapılmış ve Ecevit, İnönü karşısında seçime katılan 913 delegenin 826'sının oyuyla CHP'nin üçüncü genel başkanı seçilmiştir.⁸⁷ Böylece siyasette kurucu kadrodan kalan tek kişi olan İnönü, aktif siyasi hayattan 88 yaşında çekilmiş oluyordu.

Sonraki süreçte CHP'nin Ferit Melen Hükümetinden bakanlarını çekme kararı alması üzerine İnönü, parti politikasının ülke için sakıncalı bir yöne girdiği gerekçesiyle 4 Kasım 1972'de kırk dokuz yıldır sürdürdüğü CHP üyeliğinden ve 14 Kasım'da da milletvekilliğinden istifa etmiş, 1961 Anayasası'nın eski cumhurbaşkanlarına tanıdığı hakla 16 Kasım'da Senatoda yemin ederek tabii senatör

⁸⁶ Gevgilili, **a.g.e.**, s. 492-496; Turan, **a.g.e.**, s. 482-483.

⁸⁷ Gevgilili, **a.g.e.**, s. 497-501.

olarak görev yapmaya başlamıştır. Hasta yatağında son anına kadar yeni hükümetin kurulup kurulmadığını takip eden İnönü, 25 Aralık 1973'te 89 yaşındayken Ankara'da Pembe Köşk isimli konutunda hayata gözlerini yummuş ve naaşı Anıtkabir'e defnedilmiştir.⁸⁸

⁸⁸ Heper, **a.g.e.**, s. 230.

İKİNCİ BÖLÜM

1946-1950 YILLARI ARASINDA İSMET İNÖNÜ'NÜN CUMHURBAŞKANLIĞI VE YÖNETİM ANLAYIŞI

Bu bölümde 1946 ile 1950 yılları arasında Demokrat Parti'nin muhalefette bulunduğu dönemde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün siyasi hayatı, kronolojiye bağlı kalınarak onun yönetim anlayışı ve bundaki değişiklikler üzerinden analiz edilecektir. Bu bağlamda dört altbaşlıktan oluşan bu bölümde ilk olarak 1945 yılında İsmet İnönü'nün DP'nin kurulma sürecindeki etkilerinden ve CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda değişmezliğinin ve Milli Şefliğinin kaldırılmasından, ikinci kısımda 21 Temmuz 1946 genel seçimleri sonrası devam eden gergin siyaset sonucunda, DP'nin Meclisi terk etmesiyle İnönü'nün ilk arabuluculuğunu deneyimlemesinden, üçüncü kısımda İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesiyle bir hakem olarak partilerüstü konuma yükselmesinden, bu konuda VII. olağan kurultayda yapılan düzenlemeden, İnönü'nün isteğiyle atılan demokratik adımlardan ve partilerüstü konumda bulunurken siyasi süreci nasıl yönettiğinden, son kısımda da Milli Husumet Andı kararının da etkisiyle siyasi gerginliğin tekrar ortaya çıkmasıyla İnönü'nün partili kimliğine dönmesinden ve bunu gösteren bazı önemli olaylardan bahsedilecektir.

2.1. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Milli Şefliğinin Sonu (1945-1946)

1945 yılı itibariyle İnönü'nün, çok partili yeni bir sürece girileceğine dair verdiği işaretler 7 Ocak 1946'da DP'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Fakat DP siyaset sahnesine çıktığında karşısında halen Milli Şef ve değişmez CHP genel başkanı sıfatlarını ilk günkü gücüyle taşıyan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bulunuyordu. Bu eşitsiz bir tabloydu. Madem çok partili demokratik bir sürece giriliyordu o zaman bunun için adımlar atılmalıydı. Bu amaçla Cumhurbaşkanı İnönü CHP II. Olağanüstü Kurultayı'nda değişmezliğini kendi isteğiyle kaldırtacaktır. Yapılan değişikliklerle artık İnönü'nün Milli Şefliği de kalkıyordu.

2.1.1.Çok Partili Hayatın Başlayacağına Dair İnönü'nün İlk İşaretleri

Ülkenin o dönemde tartışmasız tek hâkimi olan Milli Şef, değişmez CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, İkinci Dünya Savaşı tehlikesi atlatıldıktan sonra 1945'in ortalarından itibaren, siyasi liberalleşme yolunda ilk işaretleri vermeye başlamıştır. 25 Nisan 1945'te toplanacak San Francisco Konferansı'na giden heyette yer alan Feridun Cemal Erkin ile Nihat Erim'den, ABD'ye gittiklerinde Türkiye'de yakın bir zamanda çok partili sisteme geçileceğini söylemelerini istemiştir.¹

19 Mayıs 1945'te Gençlik ve Spor Bayramı nedeniyle yaptığı konuşmadaki demokrasi yolunda ilerleme vurgusu ise kamuoyuna, yeni bir sürece gireceğine dair verdiği ilk işaretti.² Ama asıl önemli olan bu konuşmaya yüklenen anlamlar ve yapılan atıflardı. Basın, İnönü'nün bu konuşmasına önemli anlamlar yükleyerek bunu demokrasi yolunda önemli bir işaret olarak görmüştü. 7 Haziran 1945'te Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından verilen ve Demokrat Parti'nin kurulması yolunda önemli bir aşama sayılan Dörtlü Takrir diye anılan önergede de İnönü'nün bu konuşmasına atıf yapılmış olması önemliydi. Demokrasi yolunda adım atılmasını istedikleri bu önergede, İnönü'nün 19 Mayıs konuşmasına dayanılarak, önergenin zamansız ve yersiz olmadığı altı çiziliyordu.³

11 Haziran 1945'te İnönü'nün başkanlığında toplanan CHP Genel İdare Kurulu Dörtlü Takrir adı verilen önergeyi görüşmüştür. İnönü, Dörtlü Takrir önergesini verenlerin bu taleplerini CHP içinde değil onun karşısında ayrı bir parti kurarak gerçekleştirmesini istiyordu.⁴ Oysa bu aşamada Dörtlü Takrir önergesini verenler ayrı bir parti kurmayı değil CHP içinde kalarak yenilik yapmayı ve parti yönetimine gelmeyi düşünüyorlardı.⁵ Mahmut Goloğlu önergenin görüşülmesinden bir gün önce İnönü'nün başkanlığında Çankaya Köşkü'nde yapılan toplantıda, önergeyi red kararı

¹ Rıfki Salim Burçak, **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olguç Matbaası, y.y., 1979, s. 45-46.

² "Millî Şefimizin Gençliğe Hitabesi", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1945, s. 1.

³ Dörtlü Takrir isimli önergenin metni için bkz.: Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İkinci Parti**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010., s. 314-316.

⁴ Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, s. 90-92; "Parti Genel İdare Kurulu Millî Şefin Riyasetinde Toplandı", **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1945, s. 1.

⁵ Ahmed Hamdi Başar, **Ahmed Hamdi Başar'ın Hatıraları: "Yine Hayal Âleminde Uçuyorum..."**, 2. Cilt, Yay. Haz.: Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 50.

alındığını belirtmektedir.⁶ Asım Us ise İnönü'nün, önergeyi verenleri bir karşı parti kurmaları için bu şekilde teşvik ettiğini belirtmiştir.⁷

8 Temmuz 1945'te Hadımköy'de üst düzey subayların bulunduğu bir toplantıda basına yansımayan konuşmasında İnönü, karşı partinin bulunmasının demokrasiyi tamamlayan bir unsur olacağını, fakat bunun suni olarak oluşturulmasında fayda görmediğini ifade etmiştir. Eğer Mecliste yaşanan münakaşalarda ölçü kaçarsa bir kanunla hepsini yatıştırabileceğini, zorba hükümet devrinin artık geçtiğini söylemiştir.⁸ Ertesi gün Dolmabahçe Sarayı'nda yaptığı konuşmada önceki gün karşı parti kurulmasıyla ilgili yaptığı açıklamaları tekrarlamış ve karşı partinin suni olarak oluşturulmayacağını, bunun zamanla meydana geleceğini, kendisinin de bu şekilde bir parti kurulursa kökü yabancı bir devlete dayanmaması şartıyla Mecliste onu koruyacağını ifade etmiştir.⁹ Kuşkusuz Atatürk'e rağmen kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile muvazaayla kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimleri de muhalefet partisi kurulması için adımlar atarken İnönü'nün aklının bir köşesinde bulunuyordu.

İnönü'nün 1 Kasım 1945'deki Meclis açılış konuşması da bir karşı partinin kurulması için çok önemli işaretler içeriyordu. İnönü yaptığı bu konuşmada, tek eksiğin "Hükümet partisi karşısında bir partinin bulunmaması..." olduğunu söylemiştir.¹⁰ Oysa 22 Eylül'de Nuri Demirağ'ın başında bulunduğu Milli Kalkınma Partisi'ne kuruluş izni verilmişti. Anlaşıyor ki İnönü, MKP'yi kendi istediği tarzda bir karşı parti olarak görmüyordu. Necdet Ekinci'ye göre savaş sonrası CHP'nin Batı yanlısı politikasına ters bir şekilde, MKP'nin görüşlerinde Batı karşıtı İslamcı unsurlar bulunması ve İnönü'nün iktidar partisi karşısında kurulacak muhalefet partisinin CHP'nin içinden çıkmasını istemesi nedenleriyle bu siyasi parti önemsenmemişti.¹¹ Ama MKP'nin kurulmasına izin verilmiş olması parti kurulmasına izin verildiğini

⁶ Mahmut Goloğlu, **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982, s. 35.

⁷ Asım Us, **Hatıra Notları**, Haz.: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul, 2012, s. 599.

⁸ **İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, Haz.: İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 99, Ankara, 2003, s. 34-39.

⁹ **A.e.**, s. 40-46.

¹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, 7. Dönem, 3. Toplantı, 20. Cilt, 1. Birleşim (01.11.1945), s. 3-9.

¹¹ Necdet Ekinci, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 349-350.

fiilen göstermesi açısından önemliydi.¹² İnönü'nün 1945 yılındaki bütün bu işaretleri yeni bir muhalefet partisi kurulmasını istediğini ve buna izin verileceğini gösteriyordu.

Tekin Erer de İsmet İnönü'nün, bir muhalefet partisi kurulmasını samimi olarak istediğine dikkat çekmektedir. Ona göre İnönü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının manevi sorumluluğunu kendinde görüyor olabilirdi. Artık ilerlemiş yaşı da dikkate alınırsa İnönü cumhurbaşkanı olarak gelebileceği en yüksek makama da gelmişti. Bundan sonra ona düşen, gücünün zirvesindeyken bir parti kurulmasını sağlayarak demokrasi yolunda adımlar atmak ve böylelikle gelecek nesillerin demokratik düzene geçilmemesinin sorumluluğunu kendisine yüklemesine engel olmaktı.¹³

2.1.2. İnönü'nün Celal Bayar Hakkındaki Düşünceleri ve DP'nin Kurulması

İsmet İnönü yeni bir muhalefet partisinin Celal Bayar tarafından kurulmasını istiyordu. Bunun birçok sebebi vardı. Bayar, İnönü'nün tanıdığı ve güvendiği bir kişiydi. Onun bu güveni de geçmiş siyasi ilişkilerine dayanıyordu. İnönü'nün başbakanlığı sırasında Bayar, ekonomi bakanı olarak kabinesinde yer almış, daha sonra Atatürk tarafından başbakan yapılmıştı. Atatürk'ün son zamanlarında, İnönü'nün cumhurbaşkanlığına engel olmaya çalışan grupta yer almamış hatta İnönü'nün cumhurbaşkanı olma sürecini de kolaylaştırmıştı. Bunun üzerine İnönü de cumhurbaşkanı seçildikten sonra, kısa süreli de olsa Bayar'ı tekrar hükümeti kurmakla görevlendirmişti. Ayrıca İnönü ile Bayar arasında büyük bir siyasi anlayış farkı olmamakla birlikte sadece ekonomik konularda görüş farklılığı vardı.¹⁴

Bayar'ın tek parti yönetiminin özellikle Atatürk'lü yıllarının önde gelen bir siyaset adamı olarak, tek partinin sorumluluğunu almış biri olması da önemliydi. Bu sebeple muhalefet lideri olduğu takdirde geçmiş olaylar sebebiyle İnönü ve CHP'den hesap sormaya kalkışamazdı. Ayrıca Bayar, 1939'da başbakanlıktan ayrıldığından beri siyasette aktif değildi. Bu süreçte hem İnönü'ye karşı bir hamle yapmamış hem de

¹² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 133.

¹³ Tekin Erer, **Türkiye'de Parti Kavgaaları**, 1. Cilt, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963, s. 70.

¹⁴ Heper, **a.g.e.**, s.16-17.

İnönü'nün yönetiminde bir sorumluluk almamıştı. İnönü, muhalefetin ve yeni bir partinin başına geçecek kişinin, Atatürk düşmanlığı yapmayacak ve buna izin vermeyecek bir kişi olmasını da istiyordu. Atatürk'e bağlılığından emin olunan Bayar'ın ismi İnönü'nün kafasında bu nedenle de öne çıkıyordu. Bayar'ın bütün bu siyasi geçmişini kuşkusuz İnönü de, muhalefet liderliği adına olumlu olarak değerlendirmişti. Bu nedenle muhalefet partisini kurması için Bayar'ı teşvik etmiş ve ısrarda bulunmuştur. Hatta bunun için Bayar'a birçok kere de haber yollamıştır.¹⁵ İnönü Bayar'la olan bu iletişimi Kazım Özalp aracılığıyla sağlıyordu.¹⁶

Görüldüğü gibi İsmet İnönü bütün bu geçmiş siyasi tecrübeleri değerlendirmiş ve Bayar'ın karşı partiyi kurmaya en uygun kişi olduğuna karar vermişti. Fakat milletvekilliğinden istifa etmiş olduğu için Bayar, kurulacak partinin lideri olsa da Mecliste bulunamayacaktı. İnönü, Bayar'ın Mecliste olsa daha iyi olacağını belirtmiştir.¹⁷ Hatta açık milletvekilliklerinden birine aday göstererek, Bayar'ın tekrar milletvekili olmasını sağlamayı düşünmüşse de Bayar buna olumlu yanıt vermemiştir.¹⁸

Muhalefet partisini Bayar'ın kurmasını isteyen İnönü, onu bu konuda cesaretlendirmiş ve hatta ona haber yollamıştır. Bayar ise temkinli ve ihtiyatlı davranıyordu. İnönü'nün gerçekten böyle bir sürece girilmesinde samimi olup olmadığını sorguluyordu.¹⁹ Bütün bu telkinlerine rağmen İnönü, 1959 yılında verdiği bir mülakatta, kimseye parti kurması için bir teklifte veya telkinde bulunmadığını, sadece Bayar'ın parti kurmasından memnun olduğu için bu memnuniyetini birkaç kez dile getirdiğini belirtmiştir.²⁰

DP'nin kurulması yolunda İnönü'nün 1 Kasım nutku önemli bir işaretti. Keza Bayar bu konuşmadan tam bir ay sonra, 1 Aralık 1945'te yeni bir parti kuracağını

¹⁵ Toker, **a.g.e.**, s. 52-61.

¹⁶ Süleyman Kocabaş, **İnönü Dönemi: Milli Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, Bayram Matbaacılık-Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 388.

¹⁷ Us, **a.g.e.**, s. 599.

¹⁸ Başar, **a.g.e.**, s. 118.

¹⁹ **A.e.**, 67-69.

²⁰ Hamdi Avcıoğlu, "Çok Partili Hayatın Ondördüncü Yılında İnönü ile Mülakat", **Akis**, 22 Eylül 1959, s. 11.

açıklamış,²¹ 3 Aralık'ta da CHP'den çekilmişti. Böylece Dörtlü Taktiri verenlerin hiçbiri artık CHP üyesi değildi. 4 Aralık'ta İnönü'nün Bayar'ı yemeğe davet etmesiyle ikili Çankaya Köşkü'nde görüşerek parti kurma konusunda irticaya izin verilmemesi, dış politikada ayrılık olmaması ve iktidarın muhalefete engeller çıkarmaması gibi bazı temel noktalar üzerinde anlaşmışlardır.²²

Metin Toker'in belirttiğine göre ise DP'nin programı hazırlandıktan sonra Celal Bayar liderliğindeki kurucu kadro, içişleri bakanlığına resmi başvuruda bulunmadan önce parti programını halen Milli Şef ve değişmez CHP genel başkanı sıfatlarını da taşıyan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye göstermeye karar vermişlerdi. Zaten resmi başvuru yapıldıktan sonra yeni partinin programının, ülkenin o sırada mutlak hakimi olan İnönü'ye gösterilmeyeceği düşünülemezdi. Bu nedenle Bayar hem bir jest yapmak hem de kendisinin onayını almak için parti programını İnönü'ye götürmüştür. Yapılan görüşmede İnönü, parti kurma konusunda temel hassasiyetleri olan laiklik, köy enstitüleri ile ilkokul seferberliği ve dış politika konularında Bayar'dan istediği olumlu cevapları alınca DP'nin kurulabileceğini söylemiştir. Önceden İnönü'nün onayının alınmasının bir sonucu olarak, DP kurucularından Refik Koraltan 7 Ocak 1946'da İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a resmi başvuruda bulunduktan hemen sonra DP'nin kurulmasına izin verildiği açıklanmıştır. Böylelikle başvurunun yapıldığı gün DP'nin kuruluş günü olmuştu.²³ MKP'nin uzun kuruluş süreci dikkate alındığında DP'nin bu kadar hızlı bir şekilde kurulmasına izin verilmesi önemlidir.

DP kurulduktan sonra İnönü'nün birçok yakın çalışma arkadaşı kendisini, çok partili süreçte otoritesinin sarsılacağı ve şahsına hücum edileceği konusunda uyarıyordu.²⁴ Demokratik ilerleme ve karşı partiye izin verilmesi konusunda fazla ileriye gidilmemesini ve hatta sonraki süreçte çok partili sistemin sonlandırılmasını isteyenler bile olacaktı. Onlara göre çok partili sisteme geçilmesi gereksiz ve zamansızdı. Denilebilir ki CHP'de, İnönü'den başka çok partili sürece girilmesini

²¹ "Eski Başbakan Celâl Bayarın Kuracağı Parti", **Cumhuriyet**, 2 Aralık 1945, s. 1.

²² "Milli Şef Dün Celal Bayar'ı Kabul Ettiler", **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945, s. 1; Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 402.

²³ Toker, **a.g.e.**, s. 112-113; Erer, **a.g.e.**, s. 89; "Demokrat Parti Dün Resmen Teessüs Etti", **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1946, s. 1.

²⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 127-128.

gerçekten isteyen kimse yoktu.²⁵ Ama sebebi ne olursa olsun İnönü'nün kararı kesindi. Eğer bu süreç anarşi gibi önü alınamaz bir duruma gelirse İnönü buna izin vermeyeceğini, yapılanın bir tecrübe olduğunu, başarılı olunmaza eski sisteme dönüp bir süre sonra yeniden bu sistemin tecrübe edileceğini söylemiştir.²⁶ Gerçekten de iktidarın elinde tek partili sisteme dönüşü sağlayacak araçlar halen bulunmaktaydı. Ayrıca İnönü, tek parti rejiminde ülkenin kendisinden sonra nasıl yönetileceği kaygısıyla çok partili sisteme kendi sağlığında geçilmesini istiyordu. Ona göre eğer millet kendisini yönetmeyi öğrenirse kendisinden sonra gelen yöneticiler keyfi davranamazlar ve memleket bu anlamda herhangi bir felakete sürüklenmezdi.²⁷

DP'nin kurulmasına izin verilmesi sırasında da görülebileceği gibi İnönü'nün parti kurma konusunda dikkat ettiği bazı konular bulunmaktaydı. Öyle ki bunlardan birinin bile üstüne gidilmesi çok partili sürecin sonu olabilirdi. Bu konular; irticanın ortaya çıkma tehlikesi, dış politikada ayrışma ve ilk eğitim seferberliğinde aksamaydı. İnönü, yakın çalışma arkadaşlarının itirazlarına rağmen çok partili hayata geçme konusunda kararlıydı ve kırmızı çizgileri geçilmediği sürece bundan vazgeçmeyecekti. DP Genel Başkanı Bayar, İnönü'nün çok partili hayata geçme konusunda böyle kırmızı çizgileri olduğunun bilincindeydi. Bu nedenle DP, iktidara gelene kadar bu geçiş sürecinde İnönü'nün çizgilerini geçmemeye özen göstermiştir. DP kurulduktan sonra bu konuda irtica alanına girmekten Kenan Öner, dış politika alanına girmekten de Fuat Köprülü, Bayar'ın müdahale etmesiyle halledilen bazı ufak potlar kırmış olsalar da, kimse bu kırmızı çizgileri geçmemiştir. Bayar'ın İnönü'nün tanıdığı bir kişi olması da bu ufak krizlerin aşılmasında etkili olmuştur.²⁸ Ayrıca bu dönemde kurulan siyasi partilerin zaten ülkenin dış politikası konusunda görüş birliği içinde olmaları, dönem sonuna kadar İnönü'nün bu konudaki hassasiyetiyle ilgili bir sorun oluşturmayacaktı.²⁹

²⁵ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 154.

²⁶ Nihat Erim, **Günlükler 1925-1979**, 1. Cilt, Haz.: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 59.

²⁷ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, 1. Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 166.

²⁸ Toker, **a.g.e.**, s. 127-132.

²⁹ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev.: Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008, s. 413.

DP'nin kurulduğu 7 Ocak 1946'dan 21 Temmuz 1946 genel seçimlerine kadar olan sürede İnönü ve Bayar, Çankaya Köşkü'nde birkaç gizli görüşme yapmışlardır. Muvazaa iddialarına neden olabileceği gerekçesiyle yapılan görüşmeler Bayar'ın isteğiyle gizli tutulmuştur. Bu görüşmelerin birinde İnönü, zaten hassas olan sınır ve doğu illerinde milli birliğe zarar verebileceği gerekçesiyle Bayar'dan bu illerde parti teşkilatı kurmamalarını, bunu kabul ederse CHP'nin de bu bölgelerdeki teşkilatlarını kapatacağını söylemiştir. Bayar kendi aleyhlerine gördüğü bu teklifi reddederek bu bölgelerde dikkatli davranılacağını söylemiştir. Bu arada belediye seçimlerinin de erkene alınması kararlaştırılmıştı. İnönü ile Bayar arasındaki diğer bir görüşme de bu karar üzerine gerçekleşmiştir. İnönü yapılacak erken belediye seçimleriyle DP'ye de belediyeler geçeceğini, böylelikle iki parti arasında bir denge sağlanacağını belirtmişti. Seçimlerin erkene alınmasından yana olmayan Bayar ise bu görüşü, olumsuz ve sert karşılamıştı.³⁰ İnönü, defterinin 28 Nisan 1946 tarihli kısmına Bayar'ın gelip seçim kanunundan da kendisine şikayet ettiğini not etmiştir.³¹

DP kurulduğundan beri halkta büyük bir karşılık ve destek bulmuştu. DP'ye göre CHP bunun farkındaydı ve bu yüzden, önce belediye daha sonra da milletvekili seçimlerini erkene alarak kendilerini tam olarak örgütlenmeden hazırlıksız yakalamak istemişti. DP seçimlerin erkene alınması mazeretlerini haklı bulmamış ve seçimlerin zamanında yapılmasını istemiştir. Adnan Menderes, Mecliste yaptığı konuşmada İnönü'nün 1 Kasım 1945 nutkuna atıf yaparak, devlet başkanının seçimlerin gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra 1947'de yapılacağını işaret etmiş olduğunu söylemiştir.³² Ama İnönü de artık fikrini değiştirmişti. Zira erken seçim kararı ondan habersiz ve izinsiz alınmazdı. Ayrıca belediye seçimlerinin erkene alınmasından ve İnönü'nün çıktığı yurt gezisindeki açıklamalarından, milletvekili seçimlerinin de erkene alınacağı anlaşılmıştı.

Erkene alınan belediye seçimlerine katılıp katılmamayı tartışan DP'de Genel Başkan Bayar, seçimlere girilmemesi için ağırlığını koymuştu. 8 Mayıs 1946'da yayınladığı bildiriye erken belediye seçimlerine girilmeyeceğini ve eğer milletvekili

³⁰ Toker, **a.g.e.**, s. 141-142.

³¹ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Haz.: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 321.

³² **TBMM Tutanak Dergisi**, 7. Dönem, 4. Toplantı, 22. Cilt, 45. Birleşim (29.04.1946), s. 217.

seçimleri de zamanında yapılmazsa ona da katılmayacaklarını açıklamıştır. Bayar da Menderes gibi cumhurbaşkanının 1 Kasım 1945 nutkuna gönderme yapmış ve İnönü'nün seçimlerin erkene alınması için açıkladığı sebepleri kabul etmemiştir. DP'nin aldığı bu karar, İnönü'yü sinirlendirmişti. Çünkü eğer seçimlere girmeyecekse bir muhalefet partisinin olması anlamsızdı.³³

2.1.3. CHP II. Olağanüstü Kurultayı ve İnönü'nün Değişmezliğinin Kaldırılması

CHP II. Olağanüstü Kurultayı 10 Mayıs 1946'da İsmet İnönü'nün 25 Nisan 1946'da yaptığı davet üzerine, son defa olarak Mecliste toplanmıştır. Değişmez CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün kurultayın gündemini de belirleyen açılış konuşması, gerek yapılmasını istediği değişiklikleri açıklaması gerekse değindiği konular bakımından önemliydi. Kurultay, İnönü'nün istediği değişiklikleri tartışmasız yerine getirecektir.

İnönü konuşmasının başında, tek dereceli seçime karar vermek için kurultayı topladığını açıklamıştır. Çünkü Mecliste buna karar vermeden önce, parti programında değişiklik yapılarak tek dereceli seçim esasının kabul edilmesi gerekiyordu. İnönü seçimlerin erkene alınmasının nedenlerini de açıklamıştır. Ona göre dış ve iç politika gerekleri, dünya siyasetinin geleceğinin belirsizliği ve bu belirsizliği görev süresi kısa olan bir Meclisle karşılamanın zararı nedenleriyle 1947'de yapılması planlanan seçimler erkene alınmıştı. Ayrıca seçim kanunu değiştirildikten sonra Meclisin temsil yeteneğinin sorgulanacağı ve otoritesinin tartışıldığı bir Meclisle de devam edilemeyeceği için seçimlerin bir an önce yapılması ihtiyacının ortaya çıkacağını belirtmiştir.³⁴ Bu dönemde gerek batı ile SSCB arasındaki mücadele gerekse de Sovyetler'in Türkiye'den istekleri, zorlu bir süreçten geçildiğini göstermektedir.

İktidarda kalıp kalmamanın vatandaşların vereceği oylara bağlı olduğunu belirten İnönü, serbest seçimleri kazanırlarsa görevlerine devam edeceklerini eğer kaybederlerse muhalefete geçip düşüncelerini ve siyasetlerini orada savunacaklarını

³³ Toker, **a.g.e.**, s. 146; "Demokrat Parti Kararını Verdi: Belediye Seçimlerine girmiyor", **Vatan**, 9 Mayıs 1946, s. 1.

³⁴ İsmet İnönü'nün CHP II. Olağanüstü Kurultayı açılış konuşması için Bkz.: "İnönü'nün Tarihi Söylevi", **Ulus**, 11 Mayıs 1946, s. 1.

söylemiştir. Fakat iktidarın kaybedilmesi, o sırada CHP iktidarı tarafından olası görülen bir seçenek değildi. İnönü için vatandaşların serbest seçim yapıldığına inanması da seçimlerin tek dereceli olması kadar önemliydi. Bunun için milletvekili seçimleri erkene alınmadan önce çeşitli suçlamalarla karşılaşmamak için belediye seçimlerinin yapılmasına karar verilmişti. Milletvekili seçimlerinde şu anki durumda çoğu CHP'li olan belediye meclisleri de görevliydi. Ona göre milletvekili seçimlerinden önce hiç olmazsa bu şekilde bir kısım üyelikleri DP kazanabilirdi. İnönü seçimler sırasında idare amirlerinin kanunun dışına çıkmamaları kadar kanuna göre görevlerini yaparlarken müdahale ettikleri tehdidiyle yıldırılmaya çalışılmamalarının da gerektiğini belirtmiştir.³⁵

İnönü bazı memleketlerde görülen seçime girmeme taktiğinin, dışarıya karşı iç yönetimi suçlamak anlamına geldiğini, bunu vatandaşların hoş görmeyeceğini söylemiştir. Aynı zamanda, sandığa gitmeme çağrısı yapmak da vatandaşları meşru olmayan yollara teşvik etmek demektir.³⁶ Şüphesiz İnönü'nün bu uyarıları doğrudan, belediye seçimlerine girmeme kararı alan DP'ye idi.

26 Aralık 1938'de toplanan I. olağanüstü kurultayda düzenlenen parti tüzüğü'nün 3. maddesi "Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür." gereğince İnönü değişmez genel başkan olmuştu. Yani İnönü'nün 4. maddede belirtilen ölüm, görevini yapamayacak bir hastalık ve istifa durumları dışında değişmez genel başkanlıktan ayrılması için bir seçim değil tüzük değişikliği yapılması gerekliydi.³⁷ İkinci Dünya Savaşı yıllarının otoriter yönetiminden sonra, demokrasi yolunda ilerleme amacıyla başlayan çok partili süreçte, bu şekilde bir maddenin ve değişmezlik diye bir sıfatın olması yeni sürece uygun değildi.

Bunun için İnönü, kurultayda doğrudan kendi verdiği teklifle artık kendisinin değişmezliğinin kaldırılmasını ve CHP genel başkanının kurultayca seçilmesini istiyordu. Ona göre bu, gelecek için iyi bir teminat olacaktı. Bu teklifin doğrudan İnönü tarafından yapılması da önemliydi. Bu şekilde İnönü'nün otoritesi ve liderliği de sarsılmamış oluyordu. Eğer bu teklif delegelerden gelseydi, İnönü'nün liderliğine karşı

³⁵ "İnönü'nün Tarihi Söylevi", **Ulus**, 11 Mayıs 1946, s. 1.

³⁶ "İnönü'nün Tarihi Söylevi", **Ulus**, 11 Mayıs 1946, s. 1.

³⁷ **C.H.P. Tüzüğü**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 26.12.1938, s. 3.

bir hareket varmış gibi gözükebilirdi. Diğer taraftan İnönü, kendisine verilen böyle bir ayrıcalıktan kendi isteğiyle vazgeçmiş olduğu için de bir prestij sağlıyordu.³⁸

İnönü'nün bu isteği de kurultayca hemen yerine getirilecektir. Böylece artık İnönü'nün değişmezliği kaldırılmış ve CHP genel başkanının dört yılda bir, kurultayca, parti üyesi milletvekilleri arasından seçilmesi kararlaştırılmıştır.³⁹ Ayrıca bu kurultayda Milli Şeflik ifadesi de kaldırılmıştır.⁴⁰ Bu bakımdan CHP II. Olağanüstü Kurultayı çok partili süreç açısından önemli bir aşamaydı. Aralık 1938'den beri değişmez CHP Genel Başkanı ve Milli Şef olan İnönü'nün artık bu sıfatları yoktu. DP'nin kurulmasının üzerinden dört ay kadar kısa bir süre geçmişken, İkinci Dünya Savaşı yıllarının yönetim anlayışının temel dayanak noktası olan bu unsurların kaldırılmış olması demokrasi yolunda çok önemli gelişmelerdi. Fakat kurultayda yapılan bu değişikliklere rağmen Cumhurbaşkanı İnönü, ülkenin Milli Şefi olarak görülmeye devam ediyordu. Hala iç ve dış siyaseti tartışmasız bir biçimde tek başına belirleme gücüne sahipti. Kendisine karşı olumsuz bir eleştiri de bu aşamada söz konusu değildi.

1938'in sonundan beri Milli Şef, değişmez CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı olan İnönü, artık CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü'ydü. İnönü eğer istememiş olsaydı, daha uzun bir süre onun değişmezliğini kaldırmaya kimsenin cesaret edemeyeceği açıktı. Öyle ki İnönü'nün 708 delegenin tamamının oyunu alarak genel başkan seçilmesi de bunu doğrulamaktadır. Böylece İnönü, kurultayca seçilen ilk genel başkan olmuştu. Kurultayın ardından İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu tekrar genel başkan vekili, Nafi Atuf Kansu'yu da genel sekreter olarak atamıştır.⁴¹ Bu makamlar hala genel başkanın atamasıyla dolduruluyordu.

³⁸ Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar**, 2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012., s. 360.

³⁹ Burçak, **a.g.e.**, s. 75.

⁴⁰ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976., s. 20.

⁴¹ "İnönü Genel Başkan Seçildi", **Ulus**, 12 Mayıs 1946, s. 1.

2.1.4. Cumhurbaşkanı İnönü'nün Parti Genel Başkanı Olması Tartışması

DP faaliyete başlayıp CHP'nin karşısına çıktığında siyasi rekabet sahasında önemli bir eşitsizlik vardı. Çünkü DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın karşısında siyasi rakip olarak Milli Şef, değişmez CHP genel başkanı ve cumhurbaşkanı sıfatlarını taşıyan İsmet İnönü bulunuyordu. Bu, DP açısından bir orantısızlık oluşturuyordu. Çünkü DP'nin iktidara bir eleştirisi, doğrudan Cumhurbaşkanı İnönü'yü hedef almış oluyordu. Tek parti yönetim anlayışı içinde İnönü, özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülke yönetimini kendi elinde toplamıştı. Başbakanlar ve hükümetler tartışmasız İnönü'nün emri ve kontrolü altındaydı. Hem cumhurbaşkanı ve parti lideri olarak ülke yönetiminde tam ve tek yetkili hem de bulunduğu makam gereği sorumsuzdu ve hukuki olarak da ona karşı ağır bir eleştirinin de cezası vardı. Bu şartlar altında sınırlı bir siyaset alanına sahip olan DP'li liderler, partilerini kurduktan sonra parti genel başkanlığı ile cumhurbaşkanlığının aynı kişide birleşmiş olmasını eleştirmeye başlamışlardır. Onlara göre cumhurbaşkanı, siyasi partiler arasında tarafsız kalmalı ve hakem görevinde bulunmalıydı. Dikkat edilirse DP'nin eleştirisi cumhurbaşkanının partili olmasına değil, parti genel başkanı olmasınaydı. DP bunu pratikte kolayca çözümlenebilecek bir sorun olarak görüyordu. Onlara göre bunun için anayasanın değişmesine de gerek yoktu. Oysa İnönü, DP'nin bu isteğinin bir anayasa meselesi olduğunu düşünüyordu. DP'nin bu talepleri biraz da İnönü'nün tarihi ağırlığıyla ilgiliydi. Çünkü İnönü'nün parti liderliğinden ayrılması demek CHP'nin onun sağladığı güçten yoksun kalması demektir.⁴²

İnönü parti genel başkanının aynı zamanda cumhurbaşkanı olması eleştirilerine II. olağanüstü kurultayı açılış konuşmasında cevap vermiştir. Ona göre bu durum, cumhurbaşkanının tarafsız ve adil olmasına engel değildi. Çünkü anayasa, devlet başkanının gerektiğinde tarafsız ve adaletli olacağına inanmış ve devlet mekanizması da bunun üzerine kurulmuştu. Cumhurbaşkanı genel seçimler sonucunda, milletvekilleri arasından seçildiği için, bu kişinin çoğunluk partisinin genel başkanı

⁴² Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar*, s. 88-98.

olması doğaldı. Eğer bu kişi dışında herhangi bir milletvekili, devlet başkanı seçilecek olursa daha güçlü kişilerin etkisinde kalabilirdi. Bu durum daha büyük bir sorun oluştururdu. Cumhurbaşkanının partiler dışından seçilmesi için ise anayasanın değişmesi ve yeni bir usulün konması gerekiyordu. Ona göre böyle bir durum gelecek nesillerin işiydi ve mevcut sistem ülke için en faydalı olanıydı. İnönü kurultay konuşmasında, ölünceye kadar parti üyesi olarak kalacağını ve seçildiği sürece de genel başkan olacağını söylemiştir.⁴³

İsmet İnönü 17 Temmuz 1946'da, yaklaşan genel seçimler dolayısıyla radyoda yaptığı konuşmada, hem parti genel başkanı hem de cumhurbaşkanı olması eleştirilerine tekrar cevap vermiştir. Kurultay konuşmasında da belirttiği gibi parti genel başkanının cumhurbaşkanı olmasına kanuni açıdan bir engel olmadığını ve işleyiş açısından da bunun bir sorun yaratmadığını tekrar vurgulamıştır. Eğer bir cumhurbaşkanı görevini kötüye kullanırsa bunun hesabını Meclis soracaktı. Anayasaya göre, devlet başkanının görevini yapabilmesi, Mecliste dayandığı çoğunluğa bağlı olduğu için, onun da seçimlerde oy istemesi en doğal hakkıydı. Mevcut durumda vatandaşlar oylarını verirken kimi cumhurbaşkanı olarak görmek istediklerini de düşünmek durumundaydılar. Bu rekabetten dolayı kendisine yönelik eleştirilerden de rahatsız olmadığını belirten İnönü, CHP'nin seçimi kaybettiği takdirde İnönü'nün devletin başına kalacağı progandasının aldatıcı olduğunu söylemiştir. İnönü'ye göre cumhurbaşkanının siyasi partilerle ilgisini kesmesi, kendi usulleri olan kabul edilebilir bir öneriydi. Fakat bunun bir anayasa meselesi olarak ortaya atılması gerekirdi. İnönü bu konuşmasını kendisine ve başkanlık ettiği partiye oy isteyerek bitirmiştir.⁴⁴

⁴³ "İnönü'nün Tarihi Söylevi", **Ulus**, 11 Mayıs 1946, s. 1.

⁴⁴ "İnönü'nün Türk Milletine Seçim Beyannamesi", **Ulus**, 18 Temmuz 1946, s. 1.

2.2. Cumhurbaşkanı İnönü Hakemlik Yolunda (1946)

Olağanüstü kurultayda yapılan değişiklikten sonra artık DP'nin karşısında CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü vardı. DP'nin kurulduğu günkü duruma göre bu daha eşitlikçi bir tablo sayılsa da, DP bunu yeterli görmüyor ve devlet başkanının aynı zamanda parti genel başkanı olmaması isteklerini sürdürüyordu. Bu arada 21 Temmuz 1946 seçimlerinde yapılan usulsüzlükler ve Başbakan Recep Peker'in otoriter yönetim anlayışı nedeniyle gergin bir ortamda süren iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkiler Aralık 1946'da patlama noktasına gelmiştir. İnönü cumhurbaşkanı sıfatıyla bu krizi atlattırma konusunda önemli rol oynarken aynı zamanda 12 Temmuz Beyannamesine giden süreçte ilk arabuluculuğunu da deneyimlemiştir.

2.2.1. 21 Temmuz 1946 Milletvekili Seçimleri

DP, teşkilatlarına gönderdiği bir genelgeyle İnönü'nün kurultay konuşmasında değindiği konuları değerlendirmiştir.⁴⁵ Böylelikle İnönü'yü doğrudan karşısına almadan onun fikirlerini tartışmaya açmış oluyordu. Kısa bir süre öncesine kadar, hele savaş şartlarında, İnönü'nün söylediği sözleri tartışmak düşünülemezdi. DP yine de bunu temkinli yapıyordu. DP bu genelgede birkez daha seçimlerin erkene alınması sebeplerini reddediyor ama İnönü'nün uyarıları sonucunda partililerinin seçimlere katılıp katılmamalarını kendilerine bırakıyordu. Buna rağmen DP teşkilatları katılım oranının düşük olması için, el altından seçime katılım göstermeme propagandası yapmışlardır.⁴⁶ İnönü 19 Mayıs 1946'daki konuşmasında bir kez daha vatandaşları oy kullanmaya davet etmişti. Çıktığı yurt gezisinde de DP'nin seçime katılması konusunda uyarılarda bulunmuştur. Sonuçta İnönü'nün bütün uyarılarına rağmen DP, kararını değiştirmemiş, 26 Mayıs'ta yapılan belediye seçimlerine katılmamıştır.

Aslında İnönü'ye göre milletvekili seçimlerinden önce belediye seçimlerinin yapılması DP için bir fırsattı. Ama DP bu fırsatı kaçırmıştı. 21 Temmuz 1946'da yapılması kararı alınan tek dereceli milletvekili seçimlerine ise DP katılmalıydı. İnönü kurultayda, bu seçimi boykot kararını hoş karşılamayacağını da açıklamıştı. DP

⁴⁵ Bu genelge metni için bkz.: Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950: Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar, Der.: Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 431-434.

⁴⁶ Toker, a.g.e., s. 151-153.

milletvekili seçimlerine de katılmazsa varlık sebebini yitirebilirdi. Kendileri de bunun farkındaydı. Bu şartlar altında DP, yapılacak milletvekili seçimlerine katılma kararı almıştır.⁴⁷

21 Temmuz 1946'da yapılan milletvekili seçimleri, çok partili sistem içinde tek dereceli olarak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan ilk seçimdi. Bu açıdan cumhuriyet tarihinde önemli bir yeri olan 21 Temmuz seçimleri, idare amirlerinin CHP'den yana açık tavırları, vatandaşların oylarını açık kullanması, bu nedenle sandık başlarında yapılan baskı, DP'li seçmenlere karşı kötü muamele ve tehditler, oyların gizli sayılması ve tutanaklara geçirildikten sonra derhal yakılması, seçim sonrasında idare amirlerinin verilen oylar üzerinde oynayarak sonuçlara müdahale etmesi ve mazbataların yakılması gibi sebeplerle tarihe şaibeli olarak geçmiştir. Hatta İstanbul Valisi Lütfü Kırdar'ın sonradan Nihat Erim'e söylediğine göre Hüseyin Cahit Yalçın, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Recep Peker, Cahit Toydemir ve Kâzım Karabekir, İstanbul'dan seçilmedikleri halde, yapılan usulsüzlükle milletvekili olmuşlardı.⁴⁸ Bu isimlerden Peker başbakan, Karabekir de Meclis başkanı olacaktır. Fakat seçim sonuçlarına müdahale edilmemiş olsaydı bile DP, her yerde milletvekili adayı göstermediği için, kendisini iktidara taşıyabilecek milletvekili sayısına ulaşamayacaktı. Metin Toker'e göre DP'nin seçime yapılan müdahale sebebiyle kaybettiği milletvekili koltuğu sayısı seksen ile yüz kadardı.⁴⁹ Bu önemli bir sayı olmakla birlikte, DP'yi iktidara taşımak için yetersizdi. Resmi sonuçlara göre CHP 397, DP 61, bağımsızlar ise 7 milletvekilliği kazanmıştır.⁵⁰

DP seçimde yapılan usulsüzlükler nedeniyle, henüz seçim sonuçları belli olmadan İnönü'ye telgraf çekerek duruma müdahale etmesini istemişti.⁵¹ İnönü ise seçimlerde usulsüzlük yapıldığına dair kulağına gelen haberlerden hiç memnun değildi. Hem de idare amirlerini, kanunun dışına çıkmamaları konusunda önceden uyarıyordu. Daha sonradan İstanbul Valisi Lütfü Kırdar Ankara'ya geldiğinde, seçimde İstanbul'da yapılan usulsüzlükleri İnönü'ye anlatmıştır. İnönü yapılanlara sinirlenerek,

⁴⁷ "Demokrat Partinin Kararı", *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1946, s. 1.

⁴⁸ Erim, *a.g.e.*, s. 376.

⁴⁹ Toker, *a.g.e.*, s. 175.

⁵⁰ *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s. 8.

⁵¹ "Seçimin Umumî Neticesi Henüz Meçhul", *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1946, s. 1.

kendisinin bundan haberi olmadığını ve böyle bir şeye suç ortağı olmayacağını belirtmiştir.⁵² Hem de seçimlerden önce Vali Kırdar'a seçimlerin dürüstlük içinde yapılması talimatı da vermişti.⁵³ İnönü 1946 seçimlerinde İstanbul'da yapılan usulsüzlüklerden her zaman üzüntü duymuş ve bunun, memlekete zarar veren bir olay olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Zaten erkene alınması sebebiyle iktidar ve muhalefet arasında tartışmalara neden olan 21 Temmuz milletvekili seçimleri, yapılan usulsüzlükler nedeniyle sonraki süreçte büyük tartışmalara neden olmuş, bu tartışma 1950'deki seçimlere kadar sürekli gündem konusu olmuştur.

Seçimlerde CHP'nin en güçlü adayı İsmet İnönü'ydü. İnönü ve CHP, İkinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye'yi uzak tutma başarısının halk tarafından takdir edilerek savaşın ardından yapılacak ilk seçimlerde oyların kendileri üzerinde birleşeceğini düşünüyorlardı. DP de, İnönü nereden aday gösterilirse kendi partilerinin onu aynı yerde birinci sıradan aday göstereceğini söylemiş, CHP'liler ise bundan hiç hoşlanmamıştı.⁵⁵ Feroz Ahmad'a göre İnönü'nün partilerüstü kalmasını istedikleri için DP böyle bir hamle yapmıştı. DP bunun karşılığında, iktidara geldiğinde İnönü'nün cumhurbaşkanlığını sürdürmesini sağlayacak olabilirdi. Bu hareket "İnönü'nün belirsiz karakterine ve Türkiye tarihinde yeni bir temel atma arzusuna başvurmak için tasarlanmıştı."⁵⁶ Taner Timur ise DP'nin, iktidara geldiğinde İnönü'yü cumhurbaşkanı yapacağını vaat ederek onu iki yıl boyunca oyalamayı başardığını ve bunun DP'nin iktidar yolunda ilerlemesini sağlayan etkenlerden biri olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Gerçekten de DP'nin kurulmasından iki yıl gibi bir süre geçtikten sonra 24 Mart 1948'de Erzincan'da yaptığı bir konuşmada Celal Bayar, iktidara geldiklerinde İnönü'ye kendisini devlet başkanı yapacaklarını vaat ettiği iddialarını, onun CHP genel başkanı olduğunun altını çizerek kesin bir dille yalanlamıştır.⁵⁸

⁵² Ahmed E. Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz 2 1922-1971**, Haz.: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997, s. 1364.

⁵³ Cihad Baban, **Politika Galerisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 305.

⁵⁴ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar: Çok Partili Sistem ve İktidar Değişikliği**, 2. Cilt, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001, s. 953.

⁵⁵ Toker, **a.g.e.**, s. 158; Us, **a.g.e.**, s. 609.

⁵⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1992, s. 32.

⁵⁷ Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 150.

⁵⁸ "C. Bayar Erzincan'da Bir Nutuk Söyledi", **Akşam**, 25 Mart 1948, s. 2.

CHP, milletvekili seçimlerinde kendisinin takdir göreceğinden o kadar emindi ki, halk yanlışlık yapmasın diye kendi oy pusulalarına İnönü'nün fotoğrafını bile bastırmıştı.⁵⁹ Ama halk onlar gibi düşünmüyordu. Türkiye, savaş felaketinden İnönü'nün liderliğiyle uzak tutulmuşsa da, savaş koşullarının ağırlığı altında kalmıştı. Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi, yüzde 25 ve karne uygulamalarıyla birlikte açlık, salgın hastalıklar, hırsızlık, rüşvet ve karaborsa, halkı derinden etkilemişti. Bu sebeple halkın büyük bir kısmı İnönü'yü takdir edecek durumda değildi. Aksine onu, bütün bunların sebebi olarak gören büyük bir kitle de vardı. DP de CHP'nin yanlısına düşmüş olabilirdi. Çünkü onlar da İnönü'nün tarihi şahsiyetinin sağladığı ağırlığın, seçimlerde CHP lehine olacağını düşünüyorlardı. Hatta İnönü'nün tarihi ağırlığı karşısındaki dezavantajlarını Fevzi Çakmak'ı kendi taraflarına çekerek gidermeğe çalışmışlardı. Bu konuda, İsmet İnönü'nün karşısına çıkan Fevzi Çakmak'ın üzerinde biraz daha detaylı durmak gereklidir. Çünkü o dönemde Fevzi Çakmak'ın tarihi şahsiyetinin de verdiği güçle toplumda büyük bir prestiji vardı ve hatta İnönü'ye korkusuzca karşı gelebilecek tek kişi olarak görülüyordu.⁶⁰

Cumhuriyetin değişmez Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, İkinci Dünya Savaşı'nın müttefiklerin zaferiyle sonuçlanacağı anlaşıldıktan sonra yaş haddi gerekçesiyle emekli edilmişti. Ama bu bir bahaneydi. Çünkü istenseydi tek parti yönetimi altında hukuki olarak bu sorun rahatlıkla çözümlenebilirdi. Bunun farkında olan Çakmak da emekli olduktan sonra hem İnönü'ye hem de CHP'ye karşı mesafeli kalmıştı.⁶¹ İnönü Çakmak'ın emekli edilmesinin gerçek sebebini sonradan "Görevin icablarını artık yerine getirecek vaziyette olmadığı" şeklinde açıklayacaktır.⁶²

Çakmak emekli olduktan sonra İnönü, Başbakan Şükrü Saraçoğlu aracılığıyla onu milletvekili yapmak için birçok kez teklifte bulunmuştu. Fakat Çakmak, siyasete girmek istemediği ve bunu kabul etmenin İnönü'nün lütfunu kabul etmek anlamına

⁵⁹ Toker, **a.g.e.**, s. 172.

⁶⁰ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, Yay. Haz.: Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 349-350.

⁶¹ Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar**, s. 503-504.

⁶² Burçak, **a.g.e.**, s. 77.

geleceği için teklifleri hep reddetmişti.⁶³ Bayar da DP'nin kurulduğu ilk günlerde Çakmak'ı da yanlarına çekmeğe çalışmıştı. Fakat Çakmak, İnönü'yle uğraşmak istemediği için kendisinin bu işe karıştırılmamasını istemişti.⁶⁴

Ama DP, CHP'nin İnönü'nün tarihi ağırlığına sahipken kendisinin bu tablodaki eksikliğini görmüştü. Bayar her ne kadar Atatürk'ün takdirini görmüş ve onun başbakanlığını yapmışsa da, İnönü'ye denk bir siyasi ağırlığa sahip değildi. DP için bu konumu sağlayacak tek kişi ve tek seçenek, cumhuriyetin üç büyük liderinden biri olan, halkta da büyük saygınlığı bulunan ve o zamanlarda bir köşede emeklilik günlerini yaşayan emekli Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'tı. Sonunda Çakmak, DP'nin ona cumhurbaşkanlığı teklifinde bulunmasına olumlu yanıt vererek DP listesinin başında müstakil aday olmayı kabul etmiştir.⁶⁵ Böylelikle Çakmak, siyaset sahnesinde İnönü'nün karşısına çıkmış oluyordu.

Çakmak'ın DP yanında ağırlığını koymasıyla, Atatürk'ün siyasi mirası tartışması da farklı bir boyuta taşınmıştı. Atatürk, İnönü'yü başbakanlıktan almış, yerine Bayar'ı getirmişti. Atatürk öldükten sonra İnönü cumhurbaşkanı olmuş, Bayar kısa süreli de olsa başbakanlık görevini, Çakmak da 1944'ün başına kadar genelkurmay başkanlığı görevini sürdürmüştü. İki ismin de ortak yanı, İnönü döneminde görevlerinden çekilmiş olmalarıydı. 1946 yılına gelindiğinde ise Atatürk'ün siyasi mirasını taşıdığı düşünülen ama bizzat Atatürk tarafından siyasetten uzaklaştırılmış İnönü'nün karşısına, Atatürk'ün son Başbakanı Bayar'la emekli Genelkurmay Başkanı ve son Mareşal Çakmak, birlikte çıkmış oluyordu. İnönü'nün Atatürk öldüğünde Bayar ve Çakmak gibi siyasi bir görevde bulunmaması, onun için bu tartışmada bir eksi idi. Çünkü bu durumda İnönü, Atatürk'ün mirasçısı değil, ondan boşalan makama geçen kişi oluyordu. Bu nedenle artık CHP ve İnönü sadece kendilerinin Atatürk'ün siyasi mirasını ve ideolojisini taşıdıklarını ve onun döneminin devamı olduklarını ileri süremeyeceklerken, DP ise Bayar ve Çakmak'ın varlığıyla bu iddiada bulunabilme hakkını elde etmiş olacaktı. Böylece Atatürk'ün siyasi mirası da parçalanmıştı. Fakat Cemil Koçak'ın da altını çizdiği gibi Atatürk'ün yukarıda

⁶³ Adnan Çakmak, "Mareşal Çakmak'ın Hatıraları", **Hürriyet**, 8 Mayıs 1975, s. 3.

⁶⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 159-161.

⁶⁵ Us, **a.g.e.**, s. 608-609.

anlatılan siyasi miras tartışması kesin çizgilerle oluşmuş bir durum değil, sadece zaman zaman siyasi imalarda bulunulan bir alandır.⁶⁶

Siyasi miras terazisinde denge sağlanması için seçimlerden sonra CHP grubu, Meclis başkanlığına Kâzım Karabekir'i getirecekti. Böylece Mecliste Çakmak'ın gücüne karşı eski paşalardan Karabekir'in denge sağlayacağı düşünülmüştü. Ama Karabekir, Atatürk döneminde tasfiye edilmiş bir kişiydi. DP'ye göre CHP Atatürk'ün partisi olmaktan çıkmış, artık kendileri Atatürk'ün düşüncesini temsil eden parti olmuşlardı.⁶⁷ Sonraki süreçte Karabekir'in ölümü üzerine Çakmak'ın karşısına Meclis başkanı olarak bu sefer de yine eski paşalardan Ali Fuat Cebesoy getirilmiştir.

Milletvekili seçimlerinin ardından 24 Temmuz 1946'da yayınladığı bildiriye İnönü, artık Türkiye'nin milli hayatında yeni bir döneme girildiğini belirterek seçim zamanının sınırlı sözlerinin karşılıklı olarak affedilmesini ve unutulmasını istemiştir.⁶⁸ İnönü seçimlerde bazı usulsüzlükler yapıldığının farkındaydı ama artık iş işten geçmişti ve bu usulsüzlükler seçimin sonucunu yani iktidarı değiştirecek bir aşamada da değildi. 1946 seçimlerinde yapılan bu usulsüzlükler karşısında İnönü, 1950 seçimleri öncesinde bazı tedbirlerin alınmasını sağlayacak ve kendisinin talimatıyla çıkarılan yeni seçim kanunuyla birlikte 1950'deki milletvekili seçimleri sorunsuz yapılacaktı.⁶⁹

İnönü seçim üzerindeki bütün tartışmalara rağmen bir an önce Meclisin çalışmaya başlamasını istiyordu. Ona göre, itirazlar bundan sonra hukuk içinde çözüme kavuşturulabilirdi. İstanbul'da sıkıyönetim komutanlığı da aynı gün aldığı kararla seçim sonuçları üzerinde tartışma yapılmasını yasaklamıştı. Ardından, bu karara uymayan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri de kapatılmıştı.⁷⁰ İktidar artık seçim sonuçlarının tartışılmasını istemiyordu.

Yeni Meclis 5 Ağustos 1946'da toplanarak cumhurbaşkanlığı seçimini yapmış, 388 milletvekilinin oyunu alan CHP'nin adayı İsmet İnönü tekrar cumhurbaşkanı

⁶⁶ Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar**, s. 511-513.

⁶⁷ Toker, **a.g.e.**, s. 185-186.

⁶⁸ "İnönü'nün Millete Beyannamesi", **Ulus**, 25 Temmuz 1946, s. 1.

⁶⁹ Baban, **a.g.e.**, s. 305.

⁷⁰ Toker, **a.g.e.**, s. 178-183.

seçilmiştir. DP'nin adayı Fevzi Çakmak ise 59 oy almıştır.⁷¹ O gün Meclis binasının bulunduğu Ulus Meydanı ve oraya çıkan caddeler DP'ye sevgi gösterilerinde bulunan kalabalıklar tarafından doldurulmuştu. Hatta tekrar cumhurbaşkanı seçilen İnönü yemin etmek için Meclise gelirken arabası bu kalabalık yüzünden normal güzergahı izleyememiş ve arka yolları kullanmak zorunda kalmıştı. Fakat Anadolu Ajansı bu durumu “Cumhur Başkanı Meclise gelişlerinde ve gidişlerinde yollar üzerinde toplanmış olan halk tarafından sevgi tezahürleriyle karşılanmışlardır.” şeklinde haber vermişti. İnönü yemin etmek için Meclis salonuna girdiğinde CHP milletvekilleri ayağa kalkarak kendisini alkışlarken, DP milletvekilleri yerlerinde sessizce oturmayı tercih etmişlerdi. Meclis tarihinde bir ilk olan bu duruma, CHP büyük tepki göstermişti. Meclisin ilk günü gerçekleşen bu olay, yeni dönemin ne kadar zor geçeceğinin de bir göstergesiydi. Bayar daha sonra bu davranışı, milli iradeyi temsil eden Meclisin herhangi bir kimsenin karşısında ayağa kalkmasının doğru olmadığı şeklinde açıklayacaktır. Onlara göre bu hareket İnönü'ye karşı bir tepki değildi.⁷² Aynı gün Bayar, tekrar cumhurbaşkanı seçilen İnönü'yü Mecliste tebrik etmiştir. İnönü bu sırada Bayar'ı seçim sonuçlarındaki şikayetlerini hukuki çerçevede yapmaları konusunda uyarmıştı.⁷³

21 Temmuz genel seçim sonuçları, henüz yedi ay kadar önce kurulmuş bir partinin yirmi üç yıllık tek parti iktidarını sarstığını göstermektedir. Bu sarsıntı da seçimlerin erkene alınmasına ve usulsüzlükler yapılmasına rağmen gerçekleşmişti. DP kısa zamanda büyük bir taraftar kitlesi kazanmıştı. Belki de seçim olağan zamanında güvenilir bir şekilde gerçekleşse, iktidarı bile elde edebileceklerdi. CHP ve İnönü ise Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'na sokmama başarısının seçimlerde takdir edileceğini düşünmüştü. Ama seçim sonuçları bu doğrultuda değildi. Çok partili süreçte İnönü'nün kararlılığı da önemliydi. Herşeye ve herkese rağmen demokrasi yolunda devam edilecekti. Bayar'ın da dediği gibi “İki jandarma eri gönderebilirler ve Partiyi kapatabilirlerdi ve memlekette hiç bir şey olmazdı. Fakat ben İsmet İnönü'nün bunu

⁷¹ TBMM Tutanak Dergisi, 8. Dönem, 0. Toplantı, 1. Cilt, 1. Birleşim (05.08.1946), s. 3.

⁷² Toker, a.g.e., s. 187-189; “R.Peker Kabinesini Kurmağa Çalışıyor”, Cumhuriyet, 6 Ağustos 1946, s. 1.

⁷³ Toker, a.g.e., s. 177-178.

arzulamadığından emindim.”⁷⁴ Gerçekten de İnönü tekrar eski sisteme geri dönmek istemiyordu. Çok partili sistemin gereği olarak başta kendi konumuyla ilgili olmak üzere demokratik bir sistem için attığı adımlar da bunu gösteriyordu.

2.2.2. İnönü’nün Başbakanlığa Recep Peker’i Seçmesi

CHP’nin seçimleri kazanmasının ardından Cumhurbaşkanı İnönü, hükümeti kurma görevini tek parti rejiminin mimarlarından biri olan ve otoriter politik eğilimleriyle bilinen Recep Peker’e vermişti. Fakat İnönü, Başbakan Recep Peker’i CHP genel başkan vekili olarak görevlendirmemişti. Oysa gelenek, başbakan olan kişinin aynı zamanda CHP genel başkan vekili olmasıydı. Bu gelenek Recep Peker başbakan olunca bozulmuş ve önceki Başbakan Şükrü Saraçoğlu CHP genel başkan vekili olarak kalmaya devam etmiştir. Böylelikle parti, Peker’e teslim edilmemişti. 1947’nin sonunda toplanacak VII. kurultayda bu konuda resmi değişiklik yapılacaktır. DP I. Kongresi’nden sonra 22 Ocak 1947’de Nihat Erim Ulus gazetesindeki yazısında, İnönü’nün zaten parti başkanlığını fiilen Şükrü Saraçoğlu’na bıraktığını belirtmiştir.⁷⁵

Aslında Peker, başbakanlık için İnönü’nün ilk tercihi değildi. Ondan önce görevi tek parti yönetiminin önemli isimlerinden biri olan Hilmi Uran’a teklif etmiş ve onun hükümeti kurması için ısrar etmişti. Fakat Uran, dinlenmeye ihtiyacı olduğunu söyleyerek Peker’in bu göreve gelmesinin daha uygun olacağını belirtmişti. Uran’ın anılarında belirttiğine göre İnönü, Peker konusunda istekli değildi. Onun uyum içinde çalışılmayacak geçimsiz birisi olduğunu biliyordu.⁷⁶ Şevket Süreya Aydemir de İnönü’nün Peker’i isteksizce göreve getirdiğini belirtmektedir.⁷⁷ İnönü’nün Peker’den önce görevi Uran’a teklif etmesinin sebebi, onun tek partinin yönetim anlayışını benimsemiş ve İnönü’nün sözünden dışarı çıkmayacak biri olmasından kaynaklanıyor olmalıydı.⁷⁸ Başbakan Peker ise ilerleyen süreçte gerçekten de İnönü’nün belirlediği

⁷⁴ A.e., s. 128.

⁷⁵ Karpat, a.g.e., s. 157-158.

⁷⁶ Hilmi Uran, *Meşruyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s. 368-370.

⁷⁷ Aydemir, *İkinci Adam (1938-1950)*, s. 456.

⁷⁸ Cemil Koçak, *Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi*, 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 36.

sınırların dışına çıkacak, hatta İnönü'den anayasanın cumhurbaşkanı için belirlediği alandan dışarı çıkmamasını bile isteyecekti. Uran ise bu süreçte aldığı görevlerde İnönü'nün sözünden çıkmayacaktır.

Recep Peker en son Mayıs 1943'te Başbakan Saraçoğlu Kabinesinde içişleri bakanı olarak bulunmuştu. Otoriter anlayışıyla tanınan Peker'in üç yıl aradan sonra hem de çok partili demokratik sürece girildiği bir ortamda, İnönü tarafından başbakanlık görevine getirilmesinin bir nedeni olmalıydı. Metin Toker'in belirttiğine göre İnönü, aklındaki "tatlı sert" politikasını uygulamak için otoriter siyasi mizacını bildiği Peker'i seçmişti. Böylelikle Peker DP'ye karşı sertliği temsil edecekken İnönü, sertlik politikasından uzakta hakem rolüne geçecekti.⁷⁹ Gerçekten de Peker sert politikalar izleyecek, bunun sonucunda CHP ile DP arasında siyasi gerginliğin yüksek düzeyde seyrettiği bir ortama girilince de İnönü, 12 Temmuz Beyannamesini yayımlayarak hakem konumuna yükselecektir. Bundan sonra da İnönü, Peker'e karşı oluşan ılımlı 35'ler grubunu destekleyecektir.⁸⁰

Aynı zamanda İnönü seçimlerde yapılan usulsüzlüklere karşı DP'nin sert tepkisini Peker'in önleyeceğini de düşünmüş olabilirdi. Hatta bu durum Peker'in otoriter yönetim anlayışını bilen DP'li yöneticilerin yeni dönemde sert ve yıkıcı davranmasına engel oluşturabilirdi. Ayrıca denenen çok partili sistemde olaylar istendiği gibi gelişmez ve bu yeni tecrübeye son vermek gerekirse bunu isteyerek yapacak kişilerden birinin Peker olması da İnönü'nün onu bu göreve getirmesinde etkili olmuş olabilirdi.⁸¹ Diğer bir görüşe göre ise hükümet ile DP arasındaki sert siyasi ilişkiler ve bunun sonucunda ilan edilen 12 Temmuz Beyannamesi süreci dikkatle incelendiğinde Peker, hem bir muhalefet yaratmak hem de bu muhalefeti dengelemek için tercih edilmişti.⁸²

28 Ekim 1946'da İnönü bir kalp krizi geçirmişti. Hastalık umumi bir yerde, Harp Akademisi ziyareti sırasında gerçekleştiği için başbakanlık resmi bir bildiri

⁷⁹ Toker, **a.g.e.**, s. 189.

⁸⁰ Uyar, **a.g.e.**, s. 341.

⁸¹ Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi**, s.32-33.

⁸² Ahmet Emre Ateş, "Demokrat Parti'nin Muhalefeteleşebilmesinde Recep Peker Başbakanlığı'nın Önemi", **Türkiye'de Siyasal Muhalefet**, Der.: Ayşegül Komsuoğlu, Bengi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 148-149.

yayınlamak zorunda kalmıştı. Fakat İnönü'nün gerçek rahatsızlığı kamuoyundan saklanarak bir vagatoni krizi geçirdiği açıklanmıştı. İnönü'nün hastalanması en çok DP'yi endişeye düşürmüştü. Çünkü DP'nin varlığı doğrudan İnönü'ye bağlıydı. İnönü istediği için çok partili sürece geçilmişti ve onun kararlılığı altında da bu tecrübe devam ediyordu. DP kurulduğundan beri İnönü'nün etrafında, çok partili sürecin sonlanması gerektiğini düşünenler de bulunmaktaydı. Bu nedenle eğer ona bir şey olursa bu, DP'nin sonu olabilirdi. İnönü'nün rahatsızlığı meydana geldiği sırada İstanbul'da bulunan Bayar, haberi duyar duymaz Ankara'ya dönmüştü. DP'de yapılan durum değerlendirmesinde Bayar'ın Çankaya Köşkü'ne giderek İnönü'yü ziyaret etmesi ve sağlığının nasıl olduğunu gözleriyle görmesi kararlaştırılmıştı. İnönü rahatsızlığı sebebiyle o seneki 29 Ekim törenlerine katılamamış ve kutlamaları kabul edememişti. O gün Bayar, İnönü'yü ziyarete gitmiş ve durumunun iyi olduğunu görmüştü.⁸³ İnönü zaman zaman yakın çevresiyle yaptığı konuşmalarda DP'yi kastederek onların kendisinin sağlığına dua etmeleri gerektiği, onların varlığının teminatının kendi varlığı olduğu gibi sözler söylemiştir. Çünkü İnönü olmasa eski yönetim tarzının devamından yana olan kimseler karşısında DP'nin varlığını sürdürmesi hiç kolay olmayacaktı.⁸⁴

Hatta Başbakan Peker ve destekçileri İnönü'nün pek fazla zamanının kalmadığını düşünmüş olacaklar ki devlet idaresini ele geçirmek için bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Örneğin bazı generalleri emekli etmek için hastaneye muayene yollamışlar ve doktorları da onların hasta olduklarını söylemeleri için tembihlemişlerdi. Fakat bunu öğrenen İnönü'nün doktoru Zeki Hakkı Pamir, durumu İnönü'ye haber vermiş ve o da bu işi durdurmuştur.⁸⁵

Dönemin ortalama yaşam süresi dikkate alındığında gerçekten de 63 yaşına gelen İnönü ileri bir yaşta idi. Bu dönemde zaman zaman yapılan konuşmalarda İnönü'nün yaşının oldukça ilerlediği, rahatsızlıkları da dikkate alınırsa pek fazla zamanın da kalmadığı dillendiriliyordu. Bu tür konuşmaların sebebi de eğer o ölürse yerine kimin geçeceği endişesiydi. Aslında bu tartışmaların gereksiz olduğunu seneler

⁸³ Toker, **a.g.e.**, s. 218-219, 339.

⁸⁴ Barutçu, **a.g.e.**, s. 774, 785.

⁸⁵ Erim, **a.g.e.**, s. 333.

gösterecektir. Çünkü İnönü 1973 yılında 89 yaşında vefat etmiş ve hayatının sonuna dek Türk siyasetinin önemli aktörlerinde biri olmuştur.

İnönü son rahatsızlığından sonra kendisini çok çabuk toparlamış olacak ki 1 Kasım'da, Meclis açılış konuşmasını ayakta kendisi okumuştur. DP'liler yine prensipleri gereği ayağa kalkmamışlardı. İnönü'nün 1 Kasım nutkunun öncekilerle kıyaslandığında oldukça kısa olduğu dikkate çarpıyordu. Konuşmasında fikir ve parti ayrılıklarının vatandaşlar arasında düşmanlık yaratmamasını istemişti. Ayrıca İnönü, iktidar partisine mensup olmayan vatandaşların da hükümetin cumhuriyet hükümeti olarak görevlerini yerine getireceğine inandıkça yeni siyasi hayatın gelişeceğini belirtmiştir.⁸⁶ Yani hükümet sadece CHP'nin değil bütün vatandaşların hükümeti olarak görülmeliydi. Ahmet Yeşil'e göre bu konuşmanın en önemli özelliği parti hükümeti anlayışından cumhuriyet hükümeti anlayışına geçiştir.⁸⁷

2.2.3. İnönü'nün İlk Arabuluculuğu

Cumhurbaşkanı İnönü Ekim 1946'da Hatay'da partilerüstü bir konumda olacağıyla ilgili işaretler vermiş ve çıktığı bu yurt gezisinde muhalefetin gelişmesini cesaretlendirecek konuşmalar yapmıştır.⁸⁸ Özellikle her iki partiye karşı tarafsız olmanın siyasi anlayışına uygun olduğunu açıklaması ve DP'yi kollayan tavrı önemliydi.⁸⁹ İnönü 17 Aralık'ta oğluna yazdığı mektupta iç politikanın tekrar alevli olduğunu, Celal Bayar'la bir görüşme yaptığını, bu görüşmenin sınırları biraz yatıştırırsa iyi olacağını ifade etmiştir. Fakat iki parti arasındaki gerginlik asıl bundan sonra had safhaya ulaşacaktı.⁹⁰

Recep Peker'in uyumlu bir başbakan olmayacağını İnönü de başından beri görüyordu. Meclis çalışmaya başladıktan bir süre sonra 18 Aralık 1946'da bütçe kanun tasarısı görüşülürken çok partili süreçte, iki parti arasındaki ilk ciddi kriz meydana

⁸⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 1. Toplantı, 2. Cilt, 1. Birleşim (01.11.1946), s. 3-5.

⁸⁷ Ahmet Yeşil, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 897, Ankara, 1988, s. 85.

⁸⁸ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, s.35.

⁸⁹ "Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", **Vatan**, 11 Ekim 1946, s. 1; "İnönünün Hatayda D. P. Başkanlarıyla Yaptığı Hasbıhal", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1946, s. 1.

⁹⁰ **Baba İnönü'den Ömer İnönü'ye Mektuplar**, Ed.: Özden, Toker, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006, s. 133.

gelmişti. Görüşmeler sırasında DP adına konuşan Adnan Menderes'in, bütçe kanunu hakkında yaptığı sert eleştirilere çok sinirlenen Başbakan Peker âdet olmayan şekilde Menderes kürsüden iner inmez kürsüye gelerek onun eleştirilerine çok sert cevap vermeye başlamıştır.⁹¹ CHP grubunun yoğun alkışları altında konuşan Peker, Menderes için "psikopat" ve "mariz" ifadelerini kullanmış ve DP'nin görüşlerinin baştan aşağı haksız olduğunu söylemişti. Bu sözler karşısında DP Genel Başkanı Bayar, grubunun müzakereyi terk etmesini istemiş, böylelikle gürültüler ve CHP'lilerin "uğurlar olsun" sesleri arasında Meclisi terketmişlerdi. Peker'in konuşmasının ardından usul hakkında söz alan CHP'li Hamdullah Suphi Tanrıöver, hükümet başkanı olarak Peker'in görüşmelerin en sonunda konuşsaydı normal karşılanacağını ama bunu yapmadığı gibi Menderes hakkında psikopat ve mariz gibi ifadeler kullanmasını eleştirmiştir. Ardından Peker kürsüye gelerek Tanrıöver'in bu sözlerine de cevap vermiştir.⁹² Yani Peker'in tavrı CHP içinde de rahatsızlığa neden olmuştu.

Daha önce de DP'lilerin Meclisi terk ettiği olmuş fakat ertesi gün geri dönmüşlerdi. Bu sefer durum farklıydı. DP olayın ertesi günü Meclise gelmemiş ve bu durum sonraki günlerde de sürmüştü. Kendi aralarında yaptıkları toplantılarda da bir karar verememişlerdi.⁹³ Bazı DP'liler sine-i millete dönme çağrısı yaparken DP'nin yöneticileri ihtiyatlı davranıyordu. Fakat onlar da Meclise tekrar girip girmeme konusunda kararsızdılar. Daha önce yaptıkları gibi olayın ertesi günü Meclise geri dönmüş olsalardı bir sorun olmayacaktı. Ama birkaç günlük aradan sonra bir kazanım elde etmeden Meclise dönmek, kendileri için onur kırıcı bir davranış olacaktı. Araya aracılardan girmesi de olayı çözememiş, son çare olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye başvurmaya karar vermişlerdi. DP'li yöneticiler eğer İnönü araya girerse olayın

⁹¹ Uran, **a.g.e.**, s. 376-378.

⁹² **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 1. Toplantı, 3. Cilt, 18. Birleşim (18.12.1946), s. 15-29; "Mecliste Hâdiseli Bir Gün", **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1946, s. 1.

⁹³ "(D.P.) Meclis Grubu Dün 8 Saat Toplantı Halinde İdi", **Cumhuriyet**, 20 Aralık 1946, s. 1; "Demokratların İhtimaları Dün de Devam Etti", **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1946, s. 1; "Demokratlar Dün de Karar Vermediler", **Cumhuriyet**, 22 Aralık 1946, s. 1; "Demokrat Milletvekilleri Bugün Parti Genel Merkezinde Tekrar Toplanacaklar", **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1946, s. 1.

halledilebileceğini düşünüyorlardı. DP'nin bu düşüncesi Üzeyir Avunduk aracılığıyla Mümtaz Ökmen'e duyurulmuş o da İnönü'yle görüşmüştür.⁹⁴

DP'nin Meclisi terk etmesinden sonra İnönü de Meclise gitmiş ve bu olay hakkında Meclis başkanlarından ve parti yöneticilerinden bilgi almıştı. Onlar da Mecliste DP'nin olumsuz bir olay yaşadıklarını belirtmekle birlikte DP'nin zaten Meclisi terk etmek için bir bahane aramış olabileceği ihtimalinin de altını çizmişlerdi. İnönü Mecliste DP'den görüşecek kimse bulamamış, sadece Adnan Adıvar'la görüşmüştü. Adıvar, DP'nin Meclisi terk etmesinden sonra Şükrü Saraçoğlu'nun krizi atlatmak için DP'yle olan görüşmelerinde de bulunmuştu. Saraçoğlu 21 Aralık'ta Adıvar'dan aldığı DP'nin kendisiyle görüşmeyi bekledikleri haberini İnönü'ye getirmişti.⁹⁵ Artık İnönü'nün duruma müdahale etme zamanı gelmişti. Bunu CHP genel başkanı olarak değil cumhurbaşkanı olarak yapacaktı. Bu, İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesine giden süreçte ilk arabuluculuğu ve hakemliği olacaktır.

İnönü kendisine gelen teklife olumlu yanıt vermiş ve 22 Aralık 1946'da Celal Bayar ve Fuat Köprülü'yü Çankaya Köşkü'ne çağırmıştı. Yapılan görüşmede Bayar ve Köprülü olanları anlatmışlar ve Devlet Başkanı olarak İnönü'den bu işi çözmelerini istemişlerdi. Mecliste yaşanan bu olayda DP'nin bir süredir devam ettirdiği siyasi hareketlerin de etkili olduğunu ifade eden İnönü, bu olayın, memlekette yaratabileceği düşmanlık tehlikesi nedeniyle halledilmesi gerektiğini belirtmiştir. Eğer CHP ile bağı olmasaydı tarafsız olarak kendilerinin hareketinin yersiz olduğunu, olumsuz bir harekete maruz kalmış olsalar dahi Meclisi terk etmenin doğru olmadığını ve derhal Meclise dönmelerini isteyeceğini ama partiye üye bir cumhurbaşkanı olduğu için DP'yi kayırmak zorunda olduğunu belirtmiştir. Fakat bunu yaparken hükümete ve başbakanına olumsuz bir eleştiri yapmayacağını da altını çizmiştir. Bu görüşmede İnönü, bir bildiri yayınlayarak kendilerinin Meclise kolayca dönmelerini sağlayacağını belirtmiş ve kendilerine hazırladığı bu bildiriye vermişti. Bundan memnun olan Bayar

⁹⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 222-226.

⁹⁵ Haldun Derin, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz.: Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 197.

ve Köprülü bu bildiri için partilerinden karar alınması gerektiğini söylemişler ve bunu görüşmek üzere Köşk'ten ayrılmışlardı.⁹⁶

Bayar ve Köprülü ayrıldıktan sonra İnönü Başbakan Peker'i çağırarak ona da durumdan bahsetmişti. Peker, Mecliste gerçekleşen olayın normal olduğunun bildiride belirtilmesini istemişse de bildiri, DP'lilere verilmiş olduğu için bunu çok önemsememişti. Bu görüşmeden iki saat sonra Köprülü, İnönü'yü arayarak bildiriye görüşmek için fazla kimseyi bulamadıklarını, yarın partide görüşeceklerini, bu nedenle bildirin bugün yayınlanmamasını istemiş, İnönü de bunu kabul ederek kendisini akşam yemeğine davet etmiştir. Akşam Çankaya Köşkü'ndeki yemeğe Nihat Erim, Şükrü Saraçoğlu, Faik Ahmet Barutçu, Şemsettin Günaltay, Mümtaz Ökmen ile birlikte Köprülü de katılmıştır.⁹⁷ Bu yemekte Bayar'ı ve Köprülü'yü koruyan bir dil kullanan İnönü, karşılıklı görüşmenin kesilmemesini, bunun iyi olmayacağını, iki tarafı ne yaparlarsa yapsınlar dört yıl boyunca birlikte çalıştıracağını söylemiştir.⁹⁸ İnönü aynı gece Mümtaz Ökmen ile beraber Recep Peker'le, yayınlanacak bildiri hakkında tekrar görüşmüştür. Peker Meclisteki hareket tarzının normal olduğunun bildiride belirtilmesini tekrardan istemiş fakat İnönü bunu kabul etmemiştir. Peker'in bildiride istediği diğer değişiklikler, metinde geçen "haklı ve haksız olarak" kısmının yerine "tarafardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak" kısmının konulması ve "şikayet tezahürünün kafi görülmesini" kısmının çıkarılmasıydı. İnönü, Ökmen'den Saraçoğlu'yla beraber bu değişiklikler için DP'lilerle görüşmesini istemiştir. Ertesi gün Ökmen ve Saraçoğlu bu konuyu Köprülü'yle görüşmüşlerdir.⁹⁹

Köprülü, cumhurbaşkanının hazırladığı metin üzerinde değişiklik yapılmasının doğru olmadığını, böyle olursa kendilerinin de değiştirilmesini istediği yerler olduğunu söylemiştir. 23 Aralık'ta İnönü Saraçoğlu, Ökmen ve Peker'le görüşmüştür. Bu arada DP'nin de bildiriye görüştükleri toplantıları devam ediyordu. 24 Aralık'ta Bayar ve Köprülü, Ökmen ve Saraçoğlu'yla görüşerek Peker'in bildiride istediği

⁹⁶ A.e., s. 197-198.

⁹⁷ A.e., s. 198.

⁹⁸ Erim, a.g.e., s. 78-79.

⁹⁹ A.e.; Derin, a.g.e., s. 199.

değişikliklerden “tarafardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak” kısmının eklenmesini kabul edebileceklerini ama “şikayet tezahürünü kafi görerek” kısmının çıkarılmasına partilerinin razı olmadığını söylemişlerdir. Ayrıca Meclise döndüklerinde Peker’in kürsüye gelerek hakaret amacı taşımadığını ifade etmesini de istemişlerdi. İnönü aynı akşam Ökmen, Saraçoğlu, Peker ve Uran ile görüşmüştür.¹⁰⁰

25 Aralık’ta İnönü önce Başbakan Peker’le görüşerek onu ikna etmiş ardından da Bayar ve Köprülü’yü çağırmişti. Bu görüşmede İnönü “şikayet tezahürünü kafi görerek” kısmının kalmasını kabul ettiğini fakat Peker’den Mecliste açıklama talep edilmesi konusuna kendisinin karışmayacağını, bu konunun Meclise döndüklerinden sonra halledilebileceğini ifade etmiş, Bayar ve Köprülü de bunu kabul etmişti. İnönü bildirisinin hemen yayınlanmasını istemişti ama onlar tekrar partileriyle görüşmek için izin istemişlerdi.¹⁰¹

26 Aralık’ta radyoda İnönü’nün resmi bildirisi yayınlanmış, ertesi gün de DP Meclise geri dönmüştü. 30 Aralık’ta Cumhurbaşkanı İnönü, Adnan Menderes’i özel olarak Çankaya Köşkü’ne akşam yemeğine davet etmişti. Erer’in belirttiğine göre bu konuşmanın içeriği net olarak bilinmese de İnönü’nün Menderes’in gönlünü aldığı tahmin edilmiştir.¹⁰² Anadolu Ajansı tarafından yayınlanan bildiri şu şekildeydi:

“Cumhur Başkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayar ve Meclis Grubu Başkan vekili Fuad Köprülü’yü davet ederek, Büyük Meclisteki hâdise hakkında kendilerinden malûmat istemiştir. Parti başkanları gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir.

Cumhur Başkanı, taraflardan birinin haklı veya haksız olduğu konusu üstünde durmayarak, bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücudüne, her iki tarafla yakın temasından dolayı

¹⁰⁰ Erim, **a.g.e.**, s. 79.

¹⁰¹ Derin, **a.g.e.**, s. 199-200.

¹⁰² Erer, **a.g.e.**, s. 176.

kat'iyen emin olduğunu bildiren Cumhurbaşkan, şikayet ve tezahürünün kâfi görülmesini ve Mecliste normal çalışmanın temin olunmasını başkanlardan rica etmiştir.”¹⁰³

Basın da bu süreçte krizi yakından takip etmiştir. 24 Aralık'ta, İnönü'nün Bayar ve Köprülü ile 22 Aralık'ta bir görüşme gerçekleştirdiği fakat konuşmanın içeriğinin bilinmediği yazılmıştır.¹⁰⁴ 23 Aralık'ta Bayar ile Köprülü'nün Başbakan Yardımcısı Ökmen'le Mecliste uzun bir görüşme yaptığı, içeriğinin bilinmemesiyle beraber yapılan görüşmenin, olayın esasından ziyade şekliyle ilgili olduğunun tahmin edildiği belirtilmiştir.¹⁰⁵ Gerçekten de bu görüşme yayınlanacak bildiri taslağı hakkındaydı. 24 Aralık'ta İnönü'nün Bayar ve Köprülü'yle görüşmesi de haber yapılmıştı. Hatta İnönü, Bayar'a Köşk'e gelmesi için araba bile yollamıştı. Haberde iki parti arasındaki anlaşmazlığın Cumhurbaşkanı İnönü'nün aracılığıyla çözümleneceğinin altı çiziliyordu.¹⁰⁶

Yayınlanan bildiride Nihat Erim'in günlüğünde belirttiği ilk taslaktan farklı olarak Peker'in istediği “tarafarca” kelimesi eklenmiş, şikayet kısmının kaldırılması isteği ise DP'nin ve bundan dolayı da İnönü'nün engeline takılarak aynen kalmıştı. Ayrıca Metin Toker'in belirttiğine göre Bayar, Üzeyir Avunduk aracılığıyla İnönü'den, kendilerini cumhurbaşkanının çağırıldığını bildiride belirtilmesini rica etmişti. Gerçekte müdahale isteği, araçların DP'den İnönü'ye haber getirmesiyle olmuşsa da İnönü bunu kabul etmişti.¹⁰⁷ Bildiride dikkat çeken başka bir konu da, krizin sorumlusu olan Başbakan Peker'in ne düşündüğü veya durumdan üzüntü duyup duymadığıyla ilgili bir ifade içermemesiydi. Anlaşılan Peker bir geri adım atmamıştı. Hilmi Uran anılarında DP'lilerin Meclis'e gelmemesini hükümetin umursamadığını belirtmiştir.¹⁰⁸

Görüldüğü gibi tarihe “psikopat” olayı olarak geçen bu kriz Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün arabuluculuğuyla çözümlenmişti. Cumhurbaşkanı İnönü CHP'nin

¹⁰³ “Demokrat Parti Bugün Meclise Dönüyor, **Cumhuriyet**, 27 Aralık 1946, s. 1.

¹⁰⁴ “İsmet İnönü ile Celâl Bayar ve Arkadaşları Arasındaki Mülâkat”, **Cumhuriyet**, 24 Aralık 1946, s.1.

¹⁰⁵ “İki Parti Arasında Temaslar Devam Ediyor”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1946, s. 1.

¹⁰⁶ “İnönü ile Celâl Bayar Tekrar Görüştüler”, **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1946, s. 1.

¹⁰⁷ Toker, **a.g.e.**, s. 227.

¹⁰⁸ Uran, **a.g.e.**, s. 377.

genel başkanıydı. DP de kurulduğundan beri sürekli bu durumu, kendilerinin siyaset alanının sınırlandığı ve eşit rekabet olmadığı gerekçeleriyle eleştiriyordu. Buna rağmen kriz DP açısından içinden çıkılmayacak bir hale gelince Cumhurbaşkanı İnönü'nün müdahalesine ihtiyaç duyulmuştu. Bunu kabul ederlerken DP aynı zamanda İnönü'nün tarafsızlığını, hakemliğini ve arabuluculuğunu da kabul etmiş oluyordu. Bu süreçte İnönü de 12 Temmuz Beyannamesiyle ulaşacağı hakemliğinin ve partilerüstü konumda partilere nasıl davranacağına bir alıştırmayı yapmıştı. Kendisi CHP genel başkanı sıfatıyla değil cumhurbaşkanı sıfatıyla hem Başbakan Peker ve diğer önemli CHP'li siyaset adamlarıyla hem de DP Genel Başkanı Bayar ve Köprülü'yle birkaç gün süren görüşmeler yaparak arayışı bulmaya çalışmıştı. Yayınlanan bildiri de İnönü'nün hakemliğinde, iki partinin yöneticileri arasındaki diplomasinin ve müzakerelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Toplam dokuz gün süren bu kriz, İnönü olaya dahil olduktan beş gün sonra DP'nin Meclise dönmesiyle çözümlenmişti. Cumhurbaşkanı sıfatıyla İnönü, bu süreçte iki parti arasında yaptığı arabuluculuğun bir benzerini fakat bir ayı geçkin süresiyle daha uzununu ve kapsamlısını, 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasıyla sonuçlanacak süreçte yapacaktır. İlk arabuluculuğunda olduğu gibi bu süreci de CHP genel başkanı olarak değil, cumhurbaşkanı olarak yönetecek ve bundan sonra uzun bir süre tarafsız bir hakem olarak partilerüstü konumda görülecektir.

Ama İnönü'nün bu arabuluculuk yetkisinin dayanağının ne olduğu belirsizdi. Çünkü anayasa cumhurbaşkanına, iktidar ve muhalefet arasındaki krizlerde siyasi müdahalede bulunması için bir görev vermemişti. Bunun farkında olan Başbakan Peker de cumhurbaşkanının, görev alanının dışına çıktığını ve hükümetin işine karıştığını düşünüyordu.¹⁰⁹ Bu durum bir süre sonra İnönü ve Peker arasında da bir kriz yaratacaktı. İnönü, tarihi ağırlığıyla ve her ne kadar kaldırılmış olsa da Milli Şefliğinin gücüyle anayasanın cumhurbaşkanı için belirlediğinden çok daha geniş bir hareket alanına sahipti.

¹⁰⁹ Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi*, s. 259-260.

2.3. Cumhurbaşkanı İnönü Hakem olarak Partilerüstü Konumda (1947-1948)

Aralık 1946'da ilk arabuluculuğunu deneyimleyen İnönü, Ocak 1946'daki DP kongresinde alınan Hürriyet Misakı kararının da etkisiyle iktidar ile muhalefet arasında devam eden gerginliği bitirmek için 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamıştır. Böylelikle hem gergin süreci yatıştırmış hem de kendisini tarafsız olarak bir hakem rolünde partilerüstü konuma taşımıştır. Bu yeni anlayışı devam ettiremeyen Başbakan Peker, İnönü'yle anlaşamayarak istifa etmiş, yerine kurulan Hasan Saka Kabinesi ise doğrudan İnönü'nün isteğiyle önemli demokratik adımlar atmıştır. Bu süreçte toplanan VII. kurultayda, İnönü'nün konumuyla ilgili ilk ve tek resmi değişiklik yapılmıştır. Böylelikle İnönü DP tarafından bir süre partilerüstü konumda görülmüştür.

2.3.1. DP'nin I. Kongresi'ne İnönü'nün Tepkisi

DP'nin I. Kongresi'nin, partinin kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak 1947'de yapılması kararlaştırılmıştı. Bu süreci çok yakından takip eden İnönü, "psikopat" krizi sırasında Köprülü ile yaptığı görüşmede, kongreye kendisinin de davet edilip edilmeyeceğini sormuştu. Köprülü bu soruya net bir cevap vermemekle, kongreye herkesin davetli olduğunu söylemekle yetinmiştir.¹¹⁰

7 Ocak'ta başlayan kongre süresince, üyeler tarafından yapılan konuşmalarda doğrudan İnönü'ye bazı sert eleştirilerde bulunulmuştur. Bayar kongrenin açılış konuşmasında, cumhurbaşkanının parti genel başkanı olması konusunda İnönü'nün söylediği gerekçeleri eleştirmiş, bu durumun, idarenin kendilerine tarafsız davranmamasına neden olduğunu belirtmiştir.¹¹¹ Ertesi gün de devam eden kongrede Samet Ağaoğlu "şahıs idaresinden" kurtulmak için toplandıklarından, Osman Bölükbaşı "23 senedir taşsız ve tahtsız sultanlar tarafından idare" edildiklerinden bahsetmişlerdi. Fuat Arna "mağrurlanma ey reis sende büyük millet var" demişti. Mustafa Kentli de Meclisi terk etme olayında İnönü'nün yayınladığı bildiriye dikkat

¹¹⁰ Toker, a.g.e., s. 230; Erim, a.g.e., s. 81-82.

¹¹¹ "Demokrat Kongresi Celal Bayar'ın Nutkiyle Açıldı", *Ulus*, 8 Ocak 1947, s. 1.

çekerek onun tarafsız bir hakem olarak değil çok zeki bir parti başkanı sıfatıyla bunu yaptığını söylemiş ve kendisini tebrik etmiştir.¹¹² Görüldüğü gibi kongrede İnönü'ye karşı doğrudan veya dolaylı birçok olumsuz eleştiri yapılmıştı.

İnönü, DP kongresinde olup bitenleri merak ediyordu. Kongrenin başladığı 7 Ocak akşamı Faik Ahmet Barutçu'dan, Şükrü Saraçoğlu'ndan ve Saffet Arıkan'dan kongrede olup bitenleri dinlemişti. Bu kişilere ek olarak Başbakan Recep Peker, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Şemsettin Günaltay, Hilmi Uran ve Nihat Erim'i de yemeğe çağırarak, bu kişilerle DP kongresindeki gelişmeler hakkında görüşmüştür.¹¹³

İnönü tutanakları okuyarak kongreyi takip ediyordu. DP kongresinde kendisiyle uğraşılmasına canı çok sıkılmıştı. Hatta Erim'e, çabalarının boşa mı gideceğini sormuştu. Bazı üst düzey CHP idarecileri ise bu durumdan memnun görünüyordular. Onlar DP'nin gerçek yüzünü gösterdiğini ve İnönü'nün de artık bunu anladığını düşünüyorlardı. İnönü ise temkinliydi. 8 Ocak'ta Kral Abdullah şerefine Çankaya Köşkü'nde verilen yemeğe Celal Bayar ve Fuat Köprülü'yü de çağırılmıştı. İnönü misafirler gittikten sonra, yemek sırasında Bayar ve Köprülü'yle görüşen Hilmi Uran'dan bilgi almıştır. Uran, Bayar'ın keyifsiz görüldüğünü ve DP kongresinde işlerin iyi gitmediği kanaatinde olduğunu kendisine aktarmıştır. İnönü şimdilik tarafsız davranmaya devam edilmesini ve CHP'nin gazetesi Ulus'un kongrede olanları olduğu gibi aktarmasını istediğini belirtmiştir. İnönü DP kongresinde ılımlıların mı yoksa aşırıların mı galip geleceğini görmeyi heyecanla bekliyordu.¹¹⁴

10 Ocak'ta kongrede Adnan Menderes'in başkanlığında kurulan Ana Davalar Komisyonu'nun hazırladığı Hürriyet Misakı adı verilen rapor kabul edilmiştir. Bu raporda, anayasaya uymayan kanunların kaldırılması, seçim kanununda değişiklikler yapılması ve devlet başkanlığı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması isteniyordu.

¹¹² Goloğlu, **a.g.e.**, s. 152-153; "Demokrat Kongresinde Bayar'ın Nutku Tasvip Edildi", **Ulus**, 9 Ocak 1947, s. 1.

¹¹³ Barutçu, **a.g.e.**, s. 770-772.

¹¹⁴ Erim, **a.g.e.**, s. 83-84. Bkz.: İlimhilar: Mutediller, Aşırıları: Müfritler

Raporda asıl dikkat çeken nokta ise eğer bu istekler gerçekleşmezse DP Genel İdare Kurulu'nun vereceği kararla DP'nin Meclisten çekilecek olmasıydı.¹¹⁵

Hürriyet Misakı adı verilen bu rapor İnönü'yü kızdırmıştı. 13 Ocak'ta Faik Ahmet Barutçu'nun, Şükrü Saraçoğlu'nun, Saffet Arıkan'ın, Recep Peker'in, Şemsettin Günaltay'ın ve Nihat Erim'in bulunduğu Köşk'teki görüşmede İnönü, Meclisi terk etme tehditiyle kanun yapılamayacağı, bunun Meclisin itibarını yok edeceğini, DP'nin bu tehditle vereceği kanun tekliflerinin esasa bakmadan usul bakımından reddedilmesi gerektiğini, eğer bu yapılmazsa bizzat kendisinin bu türden kanunları veto edeceğini söylemiştir. İnönü yeni parti girişiminin başarılı olmadığını ve iflas ettiğini de düşünüyordu.¹¹⁶

Fakat ilerleyen süreçte görüleceği gibi Hürriyet Misakı'nda istenilenlerin tamamı iktidar tarafından yerine getirilecektir. Yani anayasaya uymayan antidemokratik kanunlar kaldırılacak, seçim kanununda değişiklikler yapılacak ve 1950 seçimlerinden önce de demokratik bir seçim kanunu kabul edilecektir. Parti genel başkanının cumhurbaşkanı olmaması isteklerine de CHP kurultayında bir çözüm bulunacaktır. Bu nedenle Kemal Karpat'a göre DP'nin Meclisten çekilme tehditi, kendilerine çok fayda sağlayacak "olağanüstü değerde bir taktik silahı" idi.¹¹⁷

İnönü 12 Ocak'ta Hamdullah Suphi Tanrıöver'i çağırarak DP kongresi hakkındaki düşüncelerini sormuş, o da ümidiğini kestiğini söylemiştir. DP'li liderlerle görüşen Tanrıöver, ertesi gün de misafirler varken Köşk'e gelerek kongrede geçen sözlerden onların üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Buna göre Bayar müdahale etmeyi düşünmüş fakat kongrenin dinamik havasında cesaret edememişti ve ilk kongreleri olması nedeniyle memleketin birçok yerinden gelen partilileri tanımadıklarını, bunların üzerinde etkili olamayacaklarını düşündüklerini, Fevzi Çakmak'ın durumunu kuvvetlendirmemek için bu konuşmalara göz yumduklarını ve Hürriyet Misakı kararının da ufak bir düzenlemeyle, ilgili kanunlarda yapılacak bazı değişikliklerle düzeltilebileceğini belirttiklerini İnönü'ye bildirmiştir. DP'li yöneticiler partilerindeki

¹¹⁵ Hürriyet Misakı adı verilen Ana Davalar Komisyonu raporunun metni için bkz.: Şükrü Esirci, **Menderes Diyor Ki**, Birinci Kitap, 7 Ocak 1946-14 Mayıs 1950, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 38-43.

¹¹⁶ Barutçu, **a.g.e.**, s. 772-775.

¹¹⁷ Karpat, **a.g.e.**, s. 157.

aşırıları sebebiyle böyle bir karar almak zorunda kalmışlardı. Onlara göre Hürriyet Misakı kendilerini Meclisi terk etmek zorunda bırakmıyordu. Üçü de İnönü'yle bizzat görüşeceklerini belirtmişlerdir.¹¹⁸ İnönü DP kongresi hakkında, yukarıda değinilen düşüncelerini Tanrıöver'e de söylemiştir. Nihat Erim'e göre İnönü'nün bu sinirli hali bir taktik gereği olabilirdi. Çünkü İnönü bu düşüncelerini DP'nin de duymasını ve bu şekilde onların cesaretinin kırılmasını istiyordu.¹¹⁹

İnönü aynı gün Celal Bayar'ı ziyaret eden Muammer Eriş'ten de bilgi almıştı. O ise DP'li liderlerin şiddet yolunu tuttuklarını ve bundan da memnun olduklarını söylemiştir. Kâzım Özalp, Bayar'ın isteği üzerine gerçekleştirdikleri görüşmeyi 14 Ocak'ta İnönü'ye aktarmıştır. Buna göre kongrede geçen olumsuz sözler nedeniyle İnönü'yle görüşmeyi düşünmüşler fakat daha sonra gergin havanın geçmesini beklemeye karar vermişlerdi. Bayar anarşi yolunun tutulmayacağını da söylemişti.¹²⁰ Görüldüğü gibi İnönü DP'nin gerçek niyetinin ne olduğunu onlarla görüşen kişilerden öğrenmeye çalışıyordu.

Devam eden süreçte DP Genel İdare Kurulu, yapılacak ara seçimlere katılmama kararı almıştı. Seçim güvenliği ve idarenin tarafsızlığı sağlanmadıkça da seçimlere girilmeyecekti. Hatta Bayar, istedikleri değişiklikler yapılmazsa Meclisten çekilebileceklerini bile söylemişti. DP'nin seçimlere katılmamasının asıl sebebi eğer ara seçimi kazanırlarsa DP'nin gücü görülecek ve belki de önü kesilmeye çalışılacaktı, eğer kaybederlerse de halkın kendi yanlarında olduğu söylemi boşa çıkacaktı. Bu yüzden genel seçimlere kadar hiçbir seçime girilmeyecekti. DP'nin seçimlere girmeme kararı İnönü'yü sinirlendirmiştir. Truman Planı'nın Amerikan Kongresi'nde görüşüldüğü böyle hassas bir zamanda DP'nin bu kararı ona göre "memleketi ve rejimi dışarıya jurnal etmek" demektir.¹²¹

DP'nin ara seçimlere katılmasını isteyen İnönü, çok partili sistem denemesinin çökmesinden korkuyordu. Sonuçta DP'nin katılmadığı ara seçimler 6 Nisan 1947'de yapılmıştır. İnönü ara seçimlerde İstanbul'daki katılım oranının yüksek olmasına

¹¹⁸ Barutçu, **a.g.e.**, s. 774-775; Erim, **a.g.e.**, s. 88-89; İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 328.

¹¹⁹ Erim, **a.g.e.**, s. 88-89.

¹²⁰ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 328-329.

¹²¹ Toker, **a.g.e.**, s. 247-250.

önem veriyordu. Aldıkları sonuç, katılım oranının yüzde 60 olduğu yönündeydi ve bu onu memnun etmişti. Fakat gerçek oran kendisinden saklanmıştı. İnönü'nün kulağına gelenler onu şüphelendirmiş olacak ki, farklı kişilerden katılım oranının ne olduğunu sorarak kendisine verilen bilgileri teyit etmeye çalışmıştır. Sonunda Nihat Erim, İstanbul valisinden seçime katılım oranının gerçekte yüzde 30 veya 40 olduğunu, ama ısrarlar sebebiyle gerçeği söylemediğini öğrenmiş ve bu konuşmalarını İnönü'ye aktarmıştır.¹²² Oysa İnönü yine seçimlerin dürüstlük içinde yapılması için sıkı talimatlar vermişti.¹²³

Nihat Erim 19 Nisan 1947 tarihli günlüğüne İnönü'nün, Tasvir ve Demokrasi gazetelerindeki suç oluşturan haberler sebebiyle, sıkıyönetim komutanlığının bu gazeteleri kapatarak onlara bir ders verilmesi gerektiğini düşündüğünü yazmıştır. İnönü, hükümetin bu konuda ne karar vereceğini merak ediyordu.¹²⁴ Hükümetin kararı ise gazetelerin kapatılması yönünde olmuş ve bu gazeteler kapatılmıştır. Bu sırada Amerika seyahatinden dönen Adnan Adıvar 9 Mayıs'ta İnönü ile görüşmüştür. Amerikalılar'ın, Türkiye'de demokrasi olduğuna inanmadıklarını ve gazetelerin kapatılmasının da olumsuz karşılandığını söylemiştir. İnönü ise Adıvar'ın bu düşünceyi, döndüğünde DP ve ona yakın çevrelerle görüşerek edindiğini düşünüyordu. Hatta görüşme sırasında İnönü bir ara Adıvar'a iyice sinirlenmiş, DP grubunu kastederek onların her gün olaylar çıkardığını, suikast dahi yapabileceklerini, Meclisin meşruiyetini kabul etmediklerini, böyle bir ortamda gazete kapatılmasının bile hafif kaldığını söylemiş ve Adıvar'ın da onlarla birlikte olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ İnönü ile Adıvar arasında bu konuda bir kavga yaşanmıştır.¹²⁶

Aslında İnönü'nün amacı bu eleştirilerin Adıvar tarafından DP'li yöneticilere iletilmesiydi. Gerçekten de Adıvar bu konuşmaları Köprülü'ye aktaracaktır.¹²⁷ İnönü bundan kısa bir süre önce, suikast yapsalar dahi DP'nin kapatılmamasını, sadece elebaşlarının cezalandırılmasını istediğini söylemişti.¹²⁸ Görüldüğü gibi İnönü

¹²² Erim, **a.g.e.**, s. 105-111.

¹²³ **A.e.**, s. 157.

¹²⁴ **A.e.**, s. 111.

¹²⁵ **A.e.**, s. 121-122.

¹²⁶ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 331.

¹²⁷ Toker, **a.g.e.**, s. 254.

¹²⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 112.

gerçekten de Adıvar aracılığıyla DP'yi uyarmaya çalışıyordu. Diğer taraftan da CHP ve hükümet yetkilileriyle görüşerek onları yaşanabilecek en zor zamanlarda dahi çok partili sürecin devam etmesi ve DP'nin kapatılmamasını telkin ediyordu. İnönü yakın çevresine zaman zaman, çok partili dönemde yaşanabilecek bir tehlike durumunda yapılması gerekenin TCF ve SCF deneyimlerinde olduğu gibi partinin kapatılması değil, yöneticilerinin yargılanarak partinin devam etmesi olduğunu söylemiştir.¹²⁹

İnönü, Amerikalılar'ın Türkiye üzerindeki düşüncelerine de büyük önem veriyordu. Hatta 9 Ocak 1947'de Nihat Erim ABD elçisinin Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesi sebebiyle İnönü için söylediği övgü dolu sözleri kendisine aktardığında çok sevinmişti.¹³⁰ 12 Temmuz Beyannamesinden sonra da ABD büyükelçisi yayınlanan beyanname dolayısıyla hayranlıklarını Erim aracılığıyla İnönü'ye iletmiştir. Konuşmayı öğrenen İnönü çok memnun olmuş ve en ümitsiz zamanlarda Amerikan Büyükelçisi Wilson'un kendisini ne kadar teşvik ettiğini anlatmıştır.¹³¹ Nihat Erim'in günlüklerinde zaman zaman Amerikalılar'ın İnönü'yü takdir edip ona övgü dolu sözler söylemiş oldukları görülmektedir.

2.3.2. 12 Temmuz Beyannamesi Süreci

Aralık 1946'da DP'nin Meclisi terk etmesi bunalımı Cumhurbaşkanı İnönü'nün arabuluculuğuyla çözümlendikten sonra CHP ile DP arasındaki siyasi gerginlik, DP kongresinde kabul edilen Hürriyet Misakı kararının etkisiyle yine artmıştı. Hükümet muhalefetin ihtilal metotları takip ettiğini, muhalefet ise idarenin tarafsız olmadığını ve hükümetin kendilerini türlü yöntemlerle engellemeye çalıştığını düşünüyordu. Bu gergin siyasi ortam sebebiyle Başbakan Peker ve DP Genel Başkanı Bayar, Üzeyir Avunduk, Vehbi Koç, Emin Sazak ve Mümtaz Ökmen gibi aracılardan çabaları sonucunda 9 Mayıs 1947'de bir görüşme yapmışlardır. Ama yapılan görüşmeden bir sonuç elde edilememiş ve şikayet konularında herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştı.¹³² Hatta Peker ve Bayar arasındaki görüşmede, davetin kimin tarafından yapıldığı konusunun bile tartışılması DP Genel İdare Kurulu'nun İnönü'den

¹²⁹ Barutçu, **a.g.e.**, s. 812.

¹³⁰ Erim, **a.g.e.**, s. 85-86.

¹³¹ **A.e.**, s. 160.

¹³² Toker, **a.g.e.**, s. 251-253; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 55; "Receb Peker-Celâl Bayar Arasında Mülâkat", **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1947, s. 1.

gelmeyen hiçbir temasla ilgilenmeyecekleri yönünde karar almasıyla sonuçlanmıştı.¹³³ Başbakan Peker İstanbul'a giderek Cumhurbaşkanı İnönü'ye de bu görüşme hakkında bilgi vermiş, İnönü de Peker'i haklı bulmuştu.¹³⁴ İktidar ve muhalefet arasındaki bu çıkmaz karşısında Cumhurbaşkanı İnönü 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasıyla sonuçlanacak bir görüşme trafiğine başlayacaktır.

Bu arada İnönü de kendisini partilerüstü konuma yükseltecek değişiklikler üzerinde çalışıyordu. Bu konuda parti tüzüğünde yapılacak değişiklikler hakkında 2 Mayıs'ta Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu, Genel Sekreter Hilmi Uran ve Genel Sekreter Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu'yla bir görüşme yapmıştır. İnönü, parti genel başkanının devlet başkanı olduğu zaman partinin fiili yönetiminin genel başkan vekilinde olacağı ve genel başkanın sadece kurultay ve genel seçim zamanlarında görevini fiilen yapacağı düşüncelerinin not edilmesini istemişti. Saraçoğlu'nun bunun muhaliflere karşı bir taviz olacağını söylemesine İnönü, iki parti arasında gerektiğinde hakemlik yapacak bir makama ihtiyaç olduğunu, kendisinin hem partiyi fiilen yönetip hem de hakemlik yapamayacağını belirtmiştir. Ayrıca İnönü genel başkan vekilinin de hükümeti kurar veya hükümette yer alırsa genel başkan vekilliğinden ayrılacağını belirtmiştir.¹³⁵

Böylece İnönü'nün hem parti liderliği ile cumhurbaşkanlığının hem de başbakanlık ile genel başkan vekilliğinin birbirinden ayrılacağını işaretini vermesi yönetim anlayışındaki somut değişimi de göstermektedir. İnönü'nün bu istekleri Kasım-Aralık 1947'de toplanacak CHP VII. Olağan Kurultayı'nda kabul edilecektir. Zaten geleneğe aykırı bir şekilde Başbakan Peker'e genel başkan vekilliği verilmemiş ve iki makam hukuki bir engel olmamasına rağmen fiilen ayrılmıştı. Toplanacak kurultayda hem bununla ilgili madde hem de Cumhurbaşkanı İnönü'nün genel başkan yetki ve sorumluluklarını genel başkan vekiline devretmesini sağlayacak madde istisnaları da olmadan yeni parti tüzüğünde yer alacaktır.

¹³³ Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi**, s. 536; Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Yay. Haz.: Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 67-69.

¹³⁴ Toker, **a.g.e.**, s. 251-253.

¹³⁵ Barutçu, **a.g.e.**, s. 804-811.

12 Temmuz Beyannamesine giden sürecin ilk adımı, Cumhurbaşkanı İnönü'nün İngiltere'ye giden Meclis heyetinde yer alan ve bu heyette bulunan Nihat Erim'le olumlu ilişkiler kuran Fuat Köprülü'yü döndüğünde davet ederek 6 Haziran'da görüşmesi olmuştu. Bu görüşmede Köprülü idare amirlerinden şikâyet etmişti. İnönü'nün küçük olaylar üzerinde durulmamasını, DP'nin halkı ayaklandırmaya çalıştığını, hatta insanları öldürme telkininde bulduklarını söylemesi karşısında Köprülü, kendisinin ve arkadaşlarının bu tür politikalara şiddetle karşı olduğunu belirtmiş, iktidar partisinin daha tahammüllü olması gerektiğini ve İnönü'nün partideki aşırılar sebebiyle iki partiye de faydalı olabileceğini söylemiştir. İnönü kendi isteğinin de bu yönde olduğunu fakat karşı tarafın bundan yararlanmak istemediğini, kendisinin bu konudaki Hatay konuşmasını Bayar'ın reddettiğini örnek göstererek belirtmiştir. Ayrıca bu görüşmede İnönü, cumhurbaşkanı kaldıkça parti genel başkanı görevini ne şekilde sürdüreceğini kimseye söylememesi koşuluyla Köprülü'ye de açıklamıştır.¹³⁶ Son olarak İnönü bu görüşmenin partiler arasında olumlu ilişkileri sağlamak için kendisine bir "ışık" verdiğini söylemiştir.¹³⁷ Aslında belirttiği bu ışık İnönü'nün yapacağı sonraki görüşmelerin de bir habercisiydi. Anlaşılan İnönü, yaptıkları görüşmeden olumlu bir düşünce edinmişti.

Yukarıda görüldüğü gibi araçların devreye girmesiyle yapılan Peker ile Bayar görüşmesinden herhangi bir sonuç elde edilememişti. Bunun üzerine Bayar, eğer çağırırsa cumhurbaşkanıyla görüşebileceğinin sinyalini vermişti. Yine araçların devreye girmesiyle 7 Haziran'da İnönü ile Bayar arasında bir görüşme olmuştur. Bu görüşmede Bayar da idare amirlerinden ve partilerinin maruz kaldığı şiddet ve baskıdan şikayet etmiştir. İnönü de DP'nin, ihtilal yöntemi takip etmesinden, suikastı teşvik etmesinden ve kanun dışı davranmasından şikayetçi olmuş, bunların emniyet havasını bozduğunu söylemiştir. Bayar bu iddiaları kabul etmemiş ve kanun dışına çıkma hareketlerinin kendilerinin ilkelerine uymadığını ifade etmiştir. İnönü şikayet konularıyla uğraşmaları için ellerinde sadece Meclis kürsüsü olduğunu ve bunu doğru kullanırlarsa haksızlığa uğradıklarını düşündükleri konuları düzeltmek için etkili olabileceklerini ifade etmiştir. Yine söz seçim üzerindeki tartışmalara gelmiştir.

¹³⁶ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s.333.

¹³⁷ **A.e.**, s.334.

Bayar'ın, kendilerinden yüzlerce milletvekilinin haksız şekilde alındığını söylemesine İnönü, bu haksızlıkların olmuş olabileceğini ama kanuni yoldan bu şikayetlerin ortadan kaldırıldığını belirtmiştir. Meclis çoğunluğunu CHP'nin kazandığından şüphe mi ettiği sorusuna da Bayar, yeterli aday göstermedikleri için zaten çoğunluğun her halükârda CHP de olacağını söyleyerek cevap vermişti. Bayar kendisinin partisine hâkim olduğunu da belirtme ihtiyacı duymuştu. Ayrıca Mecliste ve CHP'de İnönü'nün isteği dışında bir hareket olamayacağını ve ordunun siyasete karışmaması gerektiğini belirtmiştir. İnönü, Bayar'dan ihtilal yolunu takip etmeyeceklerine dair bir garanti almaya çalışmış, Bayar da hükümetten kendilerine karşı bir iyi niyet işareti görürlerse yumuşayacaklarının işaretini vermiştir. İnönü'nün, hükümetle aralarında olumlu ilişkiler sağlamak için ümit göstermediğini söylemesini Bayar, ümidin olduğunu söyleyerek yanıtlamıştı. İnönü konuştuklarını bir çözüm bulmak için hükümete anlatacağını ve kendisini tekrar arayacağını ifade ettikten sonra görüşme sona ermiştir. İki saat süren bu görüşmede İnönü, Bayar'ı sert ve sinirli bulmuştu. Önceki gün Köprülü'yle görüşmesinden aldığı olumlu izlenim Bayar'la görüştüğünden sonra biraz sarsılmıştı. İnönü, akşam Peker'le görüşüp Bayar'la olan konuşmasını anlatmış, Peker bu durumda DP'yle görüşmeler yapılmasını doğru görmediğini belirterek kurulan iletişimin kesilmesini önermiştir.¹³⁸ Bu aşamada İnönü'nün işi zordu. Kendisi de bunun farkındaydı. Bir taraftan Bayar diğer taraftan Peker'le uzlaşmak kolay olmayacaktı. Ama herşeye rağmen İnönü iki parti arasında denediği bu hakemlikten vazgeçmeyecek ve bu süreç sonunda partilerüstü bir konuma yükselecekti.

Bayar'la görüştüğü günün akşamı İngiltere'den dönen Meclis delege heyetine verilen yemekte İnönü ile Köprülü seçim sistemi hakkında sohbet etmişlerdir. İnönü, Bayar'la yaptığı görüşmede onu 8 Haziran'daki at yarışına davet etmişti. Aynı zamanda Köprülü'yü de bu yarışa davet etmişti. Fakat ne Bayar ne de Köprülü İnönü'nün bir iyi niyet göstergesi olarak yaptığı bu davete katılmayacaktı. İnönü sonraki günlerde hükümet ve parti ileri gelenleriyle DP'yle yaptığı temaslar hakkında konuşarak fikir alışverişinde bulunmuştur. 9 Haziran'da Hilmi Uran, Hasan Saka, Faik Ahmet Barutçu, Reşat Şemsettin Sırer ve Cavit Ekin'le, 10 Haziran'da Hasan Saka, Falih Rıfık Atay, Hüsametkin Kural ve Nihat Erim'le görüşmüştür. Bu görüşmelerde

¹³⁸ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 334-335.

Köprülü ve Bayar'la olan temaslarından aldığı notları okuyarak, hükümet üyeleriyle Bayar ve Köprülü'yü karşılıklı buluşturup konuşurmanın uygun olup olmayacağını sormuştur. İnönü iki tarafı da kendi hakemliğinde dinleyerek bir bildiri yayınlamayı düşünüyordu. Peker ise karşılıklı bir görüşmenin yapılmasına değil ama bunun sonucunda bir bildiri yayınlanmasına hükümetin zayıf düşeceği gerekçesiyle karşıydı.¹³⁹

Bu arada İnönü ile Bayar görüşmesi de basına bir şekilde sızmıştı. 9 Haziran tarihli Cumhuriyet gazetesi 7 Haziran tarihinde İnönü ile Bayar'ın uzun bir görüşme yaptığının Ankara'da bazı çevreler tarafından ısrarla söylendiğini belirtiyordu.¹⁴⁰ Celal Bayar bu haber üzerine Mümtaz Ökmen'e telefon ederek, bu haberi kendilerinin vermediğini, devlet başkanıyla yapılan görüşmenin kendilerinin izni olmadan basına verilmesini terbiyesizlik olarak gördüğünü ve bu konuda yanlış anlaşılma olmamasını rica etmiştir. Ökmen bu görüşmeyi İnönü'ye iletmiştir.¹⁴¹

İnönü 11 Haziran günü Bayar'la buluşarak kendi hakemliği altında hükümet yetkilileriyle karşılıklı görüşmeyi ve şikayetlerin karşılıklı olarak söylenmesini teklif etmiş ve bu buluşma için 14 Haziran gününe randevu vermiştir. Buna göre hükümet ve CHP tarafından Recep Peker, Mümtaz Ökmen, Şükrü Saraçoğlu ve Hilmi Uran, DP'den de Bayar ve Köprülü'den başka bir iki kişi daha bulunabilecekti. Bu şekilde İnönü de arabuluculuk yaparak orta yol bulmaya çalışacaktı. İnönü bir sonuca ulaşmak için Bayar'dan yardım istemiş, o da kendilerinin de bir sonuca ulaşmaktan memnun olacakları yanıtını vermiş ve karşılıklı görüşme teklifini partisiyle görüşmek üzere Köşk'ten ayrılmıştır.¹⁴²

13 Haziran'da Bayar, Üzeyir Avunduk ve Mümtaz Ökmen aracılığıyla hükümet ve CHP'yle karşılıklı yapılacak görüşmeye tek başına geleceğini İnönü'ye bildirmiştir. Son günlerde DP'ye yakın gazetelerde çıkan haberler ve Köprülü'nün yazılarından dolayı İnönü iyice ümitsizliğe düşmüştü. Başbakan Peker de karşılıklı görüşmeyi gereksiz bulmaktaydı ve bu nedenle neşesizdi. 14 Haziran'da Başbakan

¹³⁹ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 336; Erim, **a.g.e.**, s. 137-138; Barutçu, **a.g.e.**, s. 819-820.

¹⁴⁰ "İnönü ile Celâl Bayar Arasında Mülakât", **Cumhuriyet**, 9 Haziran 1947, s. 1.

¹⁴¹ Derin, **a.g.e.**, s. 206-207.

¹⁴² İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 336.

Peker, Başbakan Yardımcısı Ökmen ve DP Genel Başkanı Bayar Cumhurbaşkanı İnönü hakemliğinde toplanmışlardır. İnönü'nün amacı, bir hakem olarak iki tarafın da şikayetlerini dinleyip bir çıkar yol bulmaktır. Yapılan görüşmede Bayar, idare amirlerinin kendilerine olan davranışlarından, DP'lilere karşı yapılan haksızlıklardan örneklerle bahsederek seçimden sonraki şikayetlerden bir sonuç alınmadığını belirtmiştir. Peker ve Ökmen bunlara itiraz ederek, DP'ye karşı baskı yapıldığı iddiasına neden olacak bir olay olmadığını söylemişler ve DP'nin ihtilal metotları takip etmesinden şikayet etmişlerdir. Sert fakat ölçülü sözler ve eleştirilerle devam eden görüşmede karşılıklı ümit verici sözler de söylenmiştir. Özellikle hem Peker'in hem de Bayar'ın geleceğe bakma konusunda ısrarlı olması gergin havayı yumuşatmıştır. İnönü yapılan konuşmaların kamuoyu tarafından bilirse ihtilafların çözümlenebilmesinin kolaylıkla sağlanabileceğini düşündüğünü söylemiştir. Peker de önceki durumuna göre oldukça rahatlamış ve görüşmeden memnun olmuştu. Hatta gerginliği ortadan kaldıracak bir şeyler yapacağını dahi söylemişti. Bayar da karşı taraftan somut bir adım görürse kendisinin de bir şeyler yapabileceğinin sinyalini vermişti.¹⁴³

Bu görüşmede hakem görevini üstlenen İnönü, iki tarafın şikayetlerinde haklı oldukları yerleri göstermek yerine bir köprü kurmaya çalışmıştır. Bu köprü iki tarafın da emniyet konusunda birlikte çalışmasıydı.¹⁴⁴ İnönü aynı gün Şükrü Saraçoğlu, Hilmi Uran, Saffet Arıkan, Şemsettin Günaltay, Faik Ahmet Barutçu, Falih Rıfkı Atay ve Nihat Erim'le toplanarak, yapılan görüşmeyi onlara da anlatmıştır.¹⁴⁵ Bu arada gazeteler de bu görüşmeleri haber yapmıştı. Fakat görüşmelerin içeriğini bilmiyorlar, sadece iki partiden aldıkları duyuları yayınlıyorlardı. DP'liler yine İnönü'nün partilerini yönlendirdiğini, CHP'liler ise İnönü'nün DP'ye fazla hoşgörü gösterdiğini düşünüyorlardı.¹⁴⁶

17 Haziran'da İnönü ve Bayar tekrar görüşmüşlerdir. Bayar yapılan görüşmeyi arkadaşlarına anlattığını ve idare mekanizmasının kendilerine baskı yaptığı görüşünü koruduklarını söylemiştir. Ona göre başbakanla da bu konu hakkında yeteri kadar

¹⁴³ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 339.

¹⁴⁴ Us, **a.g.e.**, s. 637.

¹⁴⁵ Erim, **a.g.e.**, s.138; Barutçu, **a.g.e.**, s. 823.

¹⁴⁶ Toker, **a.g.e.**, s. 260.

görülmüştü. İnönü yine bir beyanname yayınlama düşüncesinden bahsetmiş, Bayar ise bu konuda net bir şey söylememesine rağmen bazı çekincelerini belirtmiştir. Buna göre kanun dışı davranmamakta ve ihtilal yöntemi takip etmemekte olduklarını söylemek dahi güçlerine gidiyordu. İnönü DP'nin emniyet içinde çalışmasının sağlanmasının kendi görevi olduğunu ifade etmiştir. İnönü başbakanla tekrar görüşüp Bayar'a haber verecekti. Bayar, İnönü'yle yaptığı görüşmeden önce Üzeyir Avunduk'la görüşerek hiçbir sonuca varılamadığını ve oyalandıklarını söylemiş ve yapılan görüşmelerin duyulması sebebiyle, aynı yolda yürümeye devam ettikleri konusunda parti teşkilatlarına bir genelge yollamak zorunda olduğunu ifade etmiştir. Mümtaz Ökmen bu görüşmeyi aynı gün Bayar'la olan görüşmesinden sonra İnönü'ye bildirmiş, İnönü ise kendisinin Bayar'la olan görüşmesinden önce gerçekleşen bu görüşmeye bir anlam verememişti.¹⁴⁷

İnönü 19 Haziran'da Başbakan Peker'le de tekrar görüşerek ondan, muhalefet düzgün çalıştığı sürece kendilerinin de üzerine düşeni yapacağını garantisini almıştır.¹⁴⁸ 20 Haziran'da da Bayar'ı davet ederek ona başbakanla olan görüşmesini anlatmıştır. Bayar'ın fiili bir sonuca varılmadığını belirtmesi karşısında İnönü, fiili sonucun ne olabileceğini sorgulayarak her iki tarafın şikayetlerini dinledikten sonra, şimdi yapılacak şeyin karşılıklı olarak şikayet konularının yok edilip emniyetin sağlanması olduğunu ve yine gerekli olursa kendisinin devreye girebileceğini söylemiştir.¹⁴⁹ Bayar'ın o gün İnönü'ye söylemediği fiili sonuç, görüşmelerin bir beyanname ile kamuoyuna özellikle de idare amirlerine duyurulmasıydı.¹⁵⁰ Nihat Erim'in belirttiğine göre İnönü, kendisine "Biz anlaşma olsun, hava yumuşasın diye kendi şikayetlerimizi asgari hadde tutuyoruz. Celal Bayar bunu unutuyor." demiştir.¹⁵¹

İnönü ve Bayar arasındaki görüşmeler için Üzeyir Avunduk ve Mümtaz Ökmen dışında Hamdullah Suphi Tanrıöver de aracılık ediyordu. Tanrıöver, Bayar'la 25 Haziran'da görüşüp İnönü'ye bilgi getirecekti. Tanrıöver, İnönü'nün defterine göre bu konuşmayı 27 Haziran'da kendisine aktarmıştır. Buna göre, bir kargaşa olursa ne

¹⁴⁷ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 339-340.

¹⁴⁸ Toker, **a.g.e.**, s. 261.

¹⁴⁹ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 340-341.

¹⁵⁰ Toker, **a.g.e.**, s. 262.

¹⁵¹ Erim, **a.g.e.**, s. 140.

yapılacağı sorusuna Bayar, böyle bir durumun kötü olacağını ve bunun üstesinden sadece İnönü'nün gelebileceğini söylemişti.¹⁵² Bu arada Bayar, Avunduk'a İnönü'yle görüşmek istediğini bildirmiş o da Ökmen'e söylemiş, haberi alan İnönü de Bayar'ı çağırmişti. İnönü'ye göre, görüşmeye kendisinin çağırıldığı görüntüsünü vermek için Bayar her seferinde bu yolu izliyordu.¹⁵³ Görüldüğü gibi 12 Temmuz Beyannamesine giden süreçte iletişimi sağlayan araçların rolü de önemliydi.

Bu çağrıdan sonra 26 Haziran'da İnönü ve Bayar görüşmüşlerdir. Fakat İnönü bu görüşmenin amacını anlayamamıştı. Çünkü Bayar görüşmede herhangi bir konu açmamış, gelmiş olmak için gelmişti.¹⁵⁴ İnönü'ye göre Bayar, Sivas'a gitmeden önce kendisi tarafından kabul edilmek istemişti. Bayar bu görüşmede “müspet ve kati bir şey yapılsaydı” diyerek hükümetin DP'ye baskı yapılmamasını idare amirlerine bildirmesi isteğini belirtmiştir. Görüşmede seçim emniyetinin sağlanması konusu da görüşülmüştü. İnönü bunu temin edeceğinin garantisini vermiş ve Bayar'a “Bu iş yürür. Güzel bir muhalefet teessüs ederse şerefi sana ait olacaktır.” demiştir. Bu görüşmeden sonra Nihat Erim'in, DP'nin kendiliğinden normal yola gelmeyeceği, İngilizler'in ve Amerikalılar'ın bunda etkisinin olabileceğini belirtmesi üzerine İnönü “Şüphem yoktur. Olmuştur. Fakat ben neticeye bakarım.” demiştir. İnönü'nün, o günkü görüşmeleri için kamuyouna bir bildiri yayınlamayı teklif etmesine Bayar olumlu cevap vermişti. Başbakanın da onayı alındıktan sonra bir bildiri yayınlanmıştır.¹⁵⁵ Yayımlanan bildiri şu şekildeydi: “Bugün Cumhur Başkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Başkanı Celâl Bayarı kabul etmiş ve kendisiyle memleket meseleleri üzerinde hususî olarak görüşmüştür.”¹⁵⁶

Ertesi gün Bayar da Sivas'ta, İnönü'yle yaptıkları görüşmeler konusunda ilk açıklamasını yapmıştır: “Cumhur Başkanından baskının kaldırılması için delâletlerini rica ettim, her halde hükûmetle görüştüğümde sonra olacak, baskının kaldırılacağını hükûmetin vaadettiğini söylediler.”¹⁵⁷ Bayar 27 Haziran'da Sivas'taki konuşmasında

¹⁵² İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 342; Erim, **a.g.e.**, s. 140, 144.

¹⁵³ Erim, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁵⁴ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 341.

¹⁵⁵ Erim, **a.g.e.**, s. 143-144.

¹⁵⁶ “İnönü'nün C. Bayarla Dünkü Görüşmesi”, **Cumhuriyet**, 27 Haziran 1947, s. 1.

¹⁵⁷ ““D.P., Genel Başkanı, İsmet İnönü İle Görüşmelerine Aid İlk Açıklamayı Yaptı”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1947, s. 1.

daha önce Başbakan Peker ve Cumhurbaşkanı İnönü ile yaptığı görüşmeler konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmemesi görüşlerine burada da değinerek devlet başkanının yüksek hakemlik görevini yapabilmesi için bunun sağlanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁵⁸ Fakat Başbakan Peker bu konuşmaya çok sinirlenmişti. Kendilerinin bunca zamandır ellerinden geleni ve üzerlerine düşeni yaptıklarını, vicdanının rahat olduğunu söylemişti. İnönü, Peker'in bu halini beğenmiyordu.¹⁵⁹ İnönü eğer Peker, Bayar'la yapılan görüşmelerden sonra bir açıklama yapmış olsaydı bu sert konuşmaların yapılmayacağını düşünüyordu ama Peker bu konuda İnönü'yü dinlememişti.¹⁶⁰ Başbakan Peker de Bayar'ın konuşmasını cevapsız bırakmayacak, ardından Bayar da başbakana cevap verecektir. Bu şekilde Peker ile Bayar arasındaki karşılıklı demeçler 12 Temmuz sonrasında dahi sürecektir.

27 Haziran'da Tanrıöver ile Köprülü bir görüşme gerçekleştirmiş ve bunu ertesi gün Tanrıöver, İnönü'ye aktarmıştır. Köprülü de İnönü'nün cumhurbaşkanı olarak arabuluculuk rolünün önemini kabul etmiş ve herhangi bir kargaşa çıkması durumunda mevcut şartlarda sadece İnönü'nün liderliğiyle böyle bir vaziyetin üstesinden gelinebileceği, Fevzi Çakmak'ın böyle bir konumda olmadığını deneyimlediklerini belirtmiştir.¹⁶¹

İnönü'nün defterinin 30 Haziran tarihli kısmında Tanrıöver'in Bayar'la görüşmesinden aldığı notlar bulunmaktadır. Buna göre Bayar, İnönü'nün iç politikadaki tartışmalardan uzakta bir hakem rolünde olmasının halk tarafından olumlu karşılandığını ve kendilerinin ellerinden geldiği kadar İnönü'nün bu rolüne yardım edeceklerini söylemişti. Ayrıca Bayar bir sokak mücadelesinden yana olmadıklarını, tek yolun ikna ve telkin olduğunu, genel seçimlerin erken yapılmasının kötü ihtimaller içerdiğini, bu yüzden seçimlerin zamanında yapılması gerektiğini belirtmişti.¹⁶²

Bu arada İnönü de partilerüstü kalma meselesini düşünüyordu. Ama “Arkadaşlar vefasızlık sayarlar diye...” de çekiniyordu. İnönü'nün kimseye

¹⁵⁸ “Celâl Bayarın Sivasta Dün Söylediği Nutuk”, **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1947, s. 1.

¹⁵⁹ Erim, **a.g.e.**, s. 145-146.

¹⁶⁰ Barutçu, **a.g.e.**, s. 832.

¹⁶¹ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 342.

¹⁶² **A.e.**, s. 342-343.

söylememesi şartıyla Köprülü'ye de bahsettiği, genel başkanın cumhurbaşkanı olması durumunda, genel başkanlık görevini milletvekili seçimleri ve kurultay zamanları hariç fiilen genel başkan vekilinin yapacağı şeklindeki düzenleme hakkında, Nihat Erim'in bu iki istisna zamanın da olmaması gerektiğini söylemesi üzerine İnönü, onu haklı bulmuş ve istisnasız olarak kabul ettirmeye çalışacağını söylemiştir. Bu haberi duyan CHP'liler ise telaşa düşmüştü.¹⁶³ Çünkü bu durum İnönü'nün partiyi bırakması demektir ve onlar için İnönü'süz bir CHP düşünülemezdi. İnönü gerçekten de kendi konumunda istediği bu değişikliği istisna zamanları da olmadan VII. kurultayda kabul ettirecektir. Görüldüğü gibi İnönü'nün iki parti arasındaki hakem rolü onu gitgide partilerüstü bir konuma taşıyordu.

30 Haziran'da İnönü ile Peker bir görüşme yapmışlardır. Peker, Sivas'taki konuşması sebebiyle Bayar'a yazdığı cevabı İnönü'ye okumuştur. İnönü bu cevapta birkaç değişiklik yapmasını isteyerek parti genel başkanlığından ayrılmayacağı ve hükümetin baskı yapıp yapmadığı konusunda kendisinin ne dediğiyle ilgili kısımları Peker'in konuşmasından çıkarttırmıştır. Bu bahaneyle, iki istisna durum haricinde parti başkanlığı yapmama niyetini Peker'e de söylemiştir. Bu istisnaların kaldırılacağını şimdilik ona söylememiş, hatta onu yatıştırmak için parti başkanlığını ve başbakanlığı birlikte kendisine vereceğinden bahsetmiştir. İlerleyen süreçte görüleceği gibi, diğer gelişmelerin yanında Peker'e partinin teslim edilmemesi de onun istifasına neden olacaktır. Hilmi Uran ve Şükrü Saraçoğlu gibi partinin ileri gelenleri de İnönü'nün partiyi bırakmasına karşıydılar. Onlar böyle bir şey olursa partinin dağılacakını düşünüyorlardı. Nihat Erim'in de günlüğünde çeşitli zamanlarda belirttiği gibi parti, İnönü'nün gücüne sırtını dayamış durumdaydı ve onu bırakmak istemiyordu.¹⁶⁴

İnönü Temmuz ayının ilk günlerinden itibaren iktidar ve muhalefet arasındaki siyasi gerginlik nedeniyle yayınlamayı düşündüğü bildiriye somut bir hale sokmaya başlamıştı. Sürekli bu meseleyi düşünüyordu. 2 Temmuz 1947'de beyannamenin ilk halini Nihat Erim'e yazdırmıştır. Bu beyannamede İnönü, bir hakem olarak duruma tarafsız bakıyor ve kendisini partilerüstü bir konuma taşıyarak iki taraf arasındaki

¹⁶³ Erim, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁶⁴ **A.e.**, s.147-149.

tartışmadan kendisini çıkarıyordu. Hükümet işlerinin sorumluluğunu üzerine almıyor ve muhalefeti koruyucu bir tutum sergiliyordu. Hazırlanan bu ilk metin, okuyup düşüncelerini söylemeleri için Meclis Başkanı Kâzım Karabekir'e, Başbakan Recep Peker'e, Falih Rıfkı Atay'a ve geleceğin başbakanları Hasan Saka ile Şemsettin Günaltay'a, yollanmıştı. Hiç kimse bu metnin yayınlanacak olmasından memnun değildi. Başbakan Peker beyannamenin bazı yerlerine itiraz etmişti. Geri bildirimlerden sonra olacak ki, beyanname on sayfadan altı sayfaya inmişti.¹⁶⁵

Beynamede ilk haline göre yapılan değişiklikler DP'nin lehine olan kısımlardaydı. Peker'in müdahalesiyle DP'ye verilen bazı tavizler kaldırılmıştı. Önemli bir diğer değişiklik de DP'nin de sürekli şikayet ettiği ve değişmesini istediği Cumhurbaşkanı İnönü'nün parti genel başkanı olmasıyla ilgili kısmın beyannameden tamamen çıkarılmış olmasıydı. Aslında bu kısımda İnönü, mevcut durumu yine anayasaya dayandırmış ama yapılacak ilk kurultayda bu konuda düzenleme yapılacağını da belirtmişti.¹⁶⁶ Eğer bu kısım çıkarılmamış olsaydı İnönü VII. kurultayda parti genel başkanının cumhurbaşkanı olması hakkında yapılacak düzenlemeyi 12 Temmuz Beyannamesi gibi önemli bir belgede aylar öncesinden açıklamış olacaktı. Bu mümkün olmamışsa da İnönü'nün kararı kesindi ve planlanan değişiklik kurultayda yapılacaktı.

İnönü'nün hakemliğinde böyle önemli bir süreç devam ederken Başbakan Peker'in 2 Temmuz'da bir ay kadar sürecek iznini geçirmek üzere Ankara'dan İstanbul'a gitmesi, tek parti yönetiminin gelenekleriyle açıklanabilecek önemli bir tepkiydi. Zaten beyanname fikrine en başından beri karşı olan Peker'in İstanbul'a gidişi Cumhurbaşkanı İnönü'yle aralarında ciddi bir siyasi anlaşmazlık olmasından kaynaklanıyordu.¹⁶⁷ Böylece zaten beyannamenin yayınlanmasına karşı olan Başbakan Peker'le Cumhurbaşkanı İnönü arasındaki gerginlik daha net çizgilerle görülmüş oluyordu.

¹⁶⁵ A.e., s.150-153.

¹⁶⁶ Uran, a.g.e., s. 381-382.

¹⁶⁷ Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Uzlaşma**, 5. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016. s. 35; "Başbakan Recep Peker Dün Şehrimize Geldi", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1947, s. 1.

5 Temmuz'da İnönü ile Bayar görüşmüşlerdir. İnönü'nün "müdahale etmemde bir fayda var mı" sorusuna Bayar olumlu cevap vermiş fakat bunun ne şekilde olacağı ile ilgili bir şey söylememiştir. İnönü ise "vaziyetin hikayesi, düğüm, teminatlar-hükümler, temenniler" şeklinde tasarladığı beyanname taslağını Bayar'a vermiştir.¹⁶⁸

Bu arada İstanbul'da bulunan Peker 9 Temmuz'da aniden Ankara'ya dönmeye karar vermiş ve bunu İnönü'ye bildirmişti. Peker, İnönü'nün yayınlacağı beyannamenin içeriği nedeniyle valileri etkileyebileceğinden endişe ediyordu. Bu yönü beyannamede değiştirmek için Ankara'ya dönüyordu. Oysa zaten idare amirlerinin tarafsız davranmaları için İnönü'nün yayınladığı bu beyannameyi onların bir emir olarak kabul etmeleri gerekliydi. Peker'in müdahalelerinden hoşlanmayan İnönü'nün, onun Ankara'ya döneceğini öğrenmesi canını sıkıyordu.¹⁶⁹

İnönü 7 Temmuz'da Bayar'la tekrar görüşmüştür. Bayar beyannameyle ilgili düşünce ve taleplerini açıklamıştır.¹⁷⁰ İnönü de beyanname konusunda CHP'nin önemli siyaset adamlarının görüşlerini öğrenmeye ve bunun hükümeti zor durumda bırakıp bırakmayacağını anlamaya çalışıyordu. Bu arada Sivas konuşması nedeniyle Peker'in verdiği beyana karşı Bayar'dan da sert bir cevap gelmişti. İnönü'nün canı iyice sıkılmıştı. Bunca zamandır sürdürdüğü çabalarının boşa gitmesini istemiyordu.¹⁷¹

8 Temmuz tarihli Ulus gazetesi İnönü'nün Bayar'la önceki gün tekrar görüşerek başbakan ile muhalefet lideri arasındaki son tartışmalar nedeniyle yayınlanacak beyanname konusunda fikir alışverişinde bulunduğu haber vermiştir.¹⁷² Bu haber bir beyannamenin yayınlanacağını bildirmesi açısından önemliydi. Artık beyannamenin yayınlanmasına az bir zaman kalmıştı.

İnönü 9 Temmuz'da aracılardan Mümtaz Ökmen ve Vehbi Koç ile görüşmüştür. 10 Temmuz'da öğleden önce Bayar'la görüşmüştür. Bayar birkaç değişiklik isteyip daha sonra arkadaşlarıyla toplanmak üzere ayrılmıştı. Aynı günün

¹⁶⁸ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 343.

¹⁶⁹ Erim, **a.g.e.**, s. 153-154; "Başbakan Receb Peker Dün Akşam Ansızın Ankara'ya Hareket Etti", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1947, s. 1.

¹⁷⁰ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 343.

¹⁷¹ Erim, **a.g.e.**, s. 155.

¹⁷² "İnönü Dün De Celâl Bayar'ı Kabul Etti", **Ulus**, 8 Temmuz 1947, s. 1.

akşamı Bayar'la birkez daha görüşmüşlerdir. İnönü onların istedikleri değişiklikleri kabul etmiş ve beyanname konusunda mutabakat sağlanmıştı.¹⁷³ İnönü aynı gün Peker'le de Sivas konuşması sonrası süren karşılıklı tartışma nedeniyle başbakanın Bayar'a vereceği cevap konusunda görüşmüştür.¹⁷⁴ Peker beyannamenin yayınlanacağı günün arefesinde hala DP'yi suçlamaya devam ediyordu. İhtilal yöntemleri takip ettikleri için hükümetin tedbir almak zorunda olduğundan bahsediyordu. Peker'in sanki hiç ilerleme sağlanmamış gibi davranıyor olması bu beyannameyi kabul etmediğini göstermektedir.¹⁷⁵ Peker, İnönü'yle yaptığı görüşmelerden sonra, beyannamenin yayınlanmasını beklemeden 10 Temmuz'da tekrar İstanbul'a dönmüştür.¹⁷⁶

İnönü'nün bir ayı aşkın süredir yürüttüğü hakemliğin meyvesini verme zamanı gelmişti. Beyanname 11 Temmuz'da radyoya yayınlanmış, gazetelerde ise 12 Temmuz günü çıkmıştı. Bunun için de tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçmiştir. Bu beyannamede Cumhurbaşkanı İnönü bir ayı aşkın süredir Bayar ve Peker'le görüşerek yürüttüğü süreci anlatarak kendi düşüncelerini açıklıyordu. Ona göre iki tarafın iddiaları bakımından mevcut durum bir “düğüm” halinde devam ediyordu ve kendisi bu düğümü çözmeye çalışacaktı. Başbakan Peker'in idare mekanizmasının baskı yaptığını kabul etmemesini ve DP lideri Bayar'ın da kanun dışı hareket ettikleri suçlamasını reddetmesini iki tarafın gelecek için teminatları olarak kabul ettiğini belirten İnönü, karşılıklı şikayetlerdeki abartı payına rağmen gerçeklik payı da olduğunu ifade etmiştir. İnönü kendisini devlet başkanı olarak her iki partiye karşı da eşit derecede görevli gördüğünü açıklamıştır. İdare amirlerinin son bir senede çok ağır bir tecrübe geçirdiklerini belirterek hükümetin var olup olmadığı şüphesine düşüldüğü zamanlar bile geçirildiğinden söz etmiştir. Varmak istediği sonucun iki parti arasında emniyetin yerleşmesi olduğunun altını çizen İnönü'ye göre bu emniyet ülkenin emniyeti demektir. Muhalefet, iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığını, iktidar da muhalefetin kanun yolundan çıkmayacağını bilecekti.¹⁷⁷ İnönü DP'nin

¹⁷³ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 344.

¹⁷⁴ Erim, **a.g.e.**, s. 156.

¹⁷⁵ Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Uzlaşma**, s. 47.

¹⁷⁶ “Başbakan, Celâl Bayara Cevap Vererek Ankaradan Ayrıldı”, **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1947, s. 1.

¹⁷⁷ 12 Temmuz Beyannamesinin tam metni için bkz.: “İnönü'nün Beyanatı”, **Ulus**, 12 Temmuz 1947, s. 1.

ihtilal metotları tutmadığını beyannamede ifade ederken, hükümetin baskı yapmadığını söylemiyor, yani DP doğrulanırken Başbakan Peker yalanlanıyordu. Beyannamenin genelinde hükümeti ve idare mekanizmasını eleştiren, DP'yi koruyan bir tavır sergilemiştir.¹⁷⁸

Nihat Erim'in aktardığına göre İnönü 11 Temmuz akşamı yemekte İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in baskı yapılmadığı iddiasını şöyle cevaplamıştır:

“Birbirimizi mi aldatacağız efendim? Baskı yapılmıştır. Valiler Halk Partisi için çalışmıştır ve bizden takdir ve teşvik görmüştür. Vaziyeti olduğu gibi görmek lazımdır. Bundan sonra yaptırmayacağım. Bir taraftan böyle beyanname neşret, öte taraftan bildiğini oku. Ben buna meydan vermeyeceğim. (İstanbul'daki ara seçimlere de değinerek) Beni aldattılar. Başbakan, genel sekreteri gönderdim. Seçimin dürüst yapılması için sıkı teminat verdim. Böyle olduğu halde sandıklara pusula tıktılar. Söyleyin bana ben parti şefi miyim yoksa bir takım külhanbeylerinin maskarası mıyım? Bütün dünyada beni rezil ettiler. Bundan sonra yaptırmayacağım.”¹⁷⁹

12 Temmuz'da İnönü, Erim'e cumhurbaşkanı olduğu sürece parti işleriyle uğraşmayacağını, kurultayın toplanıp yeni bir başkan seçmesi gerektiğini, 13 Temmuz'da ise bu durumu kabul ettiremeyebileceği düşüncesiyle cumhurbaşkanı olduğu sürece parti genel başkanlığı görevini genel başkan vekili yapar, seçeneğinin de masada kalmasını söylemiştir.¹⁸⁰ Bu seçenek VII. kurultayda kabul edilecekti.

İki parti arasındaki ilişkilerin ümitsiz bir noktaya geldiği bir aşamada bu beyannamenin yayınlanması, İnönü'ye göre demokrasi hayatının yerleşmesi için kesin bir tedbirdir.¹⁸¹ Böylelikle İnönü çok partili dönemin devamından yana olduğunu ilan etmiş oluyordu. Bu, muhalefet için önemli bir güvenceydi.¹⁸² Asım Us'a göre İnönü

¹⁷⁸ Eroğul, **a.g.e.**, s. 58-59.

¹⁷⁹ Erim, **a.g.e.**, s. 157.

¹⁸⁰ **A.e.**, s. 158-159.

¹⁸¹ Hamdi Avcıoğlu, “Çok Partili Hayatın Ondördüncü Yılında İnönü ile Mülakat”, **Akis**, 22 Eylül 1959, s. 11.

¹⁸² Eroğul, **a.g.e.**, s. 59.

eğer iktidar ve muhalefetin oluşturduğu siyasi duruma müdahale etmeyip süreci kendi haline bıraksaydı, bu demokrasi hareketi sonlanabilirdi.¹⁸³

İktidar ve muhalefet arasında Temmuz 1946'daki milletvekili seçimlerinde yapılan usulsüzlükler nedeniyle başlayan, Ocak 1947'deki DP kongresinde alınan Hürriyet Misakı kararının etkisiyle yüksek düzeyde devam eden gerginlik, İnönü'nün cumhurbaşkanı sıfatıyla 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamasıyla sonuçlanmıştı. Kemel Karpat, Temmuz 1946'dan 12 Temmuz Beyannamesine kadar olan dönemi çok partili sürecin yerleştiği en önemli dönem olarak görür. Bu süreç sonunda DP, CHP ile eşitliği sağlamış ve siyasette hareket serbestliği kazanmıştı.¹⁸⁴

Böylelikle bu süreç sonunda, beyannamede kendisinin her iki partiye de eşit derece görevli olduğunu açıklayan Cumhurbaşkanı İnönü, Aralık 1946'da DP'nin Meclisi terk etmesi karşısında yaptığı arabuluculuktan sonra şimdi de kendisini tarafsız bir şekilde hakem olarak partilerüstü konuma taşımış oluyordu. Peker'in sert yönetim anlayışını bilerek onu başbakanlığa getiren İnönü, istediği gibi bu gergin sürecin sonunda hakemliğe yükselmiş ve yaşanan bütün gelişmelerin sorumluluğundan kendisini sıyırmıştı. 12 Temmuz Beyannamesinin İnönü üzerindeki ilk somut göstergesi Eylül 1947'deki yurt gezisinde, yanına DP'den de bir milletvekili alması ve gittiği illerin birçoğunda DP merkezlerini de ziyaret etmesi olmuştur. Ama her şeye rağmen İnönü hala CHP genel başkanıydı. Bu konudaki ilk ve tek hukuki değişiklik de, Kasım-Aralık 1947'deki CHP VII. Olağan Kurultayı'nda, parti tüzüğünde yapılacaktır.

Kurulduğundan beri parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide toplanmamasını savunan DP için, bu beyanname önemli bir gelişmeydi. Henüz fiili veya hukuki bir değişiklik olmasa da İnönü söylemleri sonucunda bu noktaya gelmişti. Ama DP açısından önemli olan, beyannamenin fiili sonuçlarının ne olacağıydı. Yine de DP 12 Temmuz Beyannamesini kabul ederek İnönü'nün hakemliğini de kabul etmiş oluyordu. Ayrıca 12 Temmuz Beyannamesiyle artık çok partili süreçten geri dönülmeyeceğini gören DP de bundan sonra emin adımlar atarak isteklerinde daha

¹⁸³ Us, a.g.e., s. 645.

¹⁸⁴ Karpat, a.g.e., s. 148.

ısrarcı olabileceğini görmüştü.¹⁸⁵ CHP’de ise özellikle Başbakan Peker’i tutanlar arasında bu beyanname hoş karşılanmamıştı. Onlar İnönü’nün hükümetten ve CHP’den yana olmasını istiyorlardı.

Hem CHP hem de DP içinde iki farklı siyasi kanat vardı. CHP’de 12 Temmuz Beyannamesinden sonra daha net çizgilerle belirginleşecek, İnönü’nün de yakın olduğu, çok partili sürecin devam etmesini ve bu konuda adımlar atılmasını isteyen 35’ler ile bu ayrışmada yenilgiye uğrayacak taraf olan Başbakan Peker’in başını çektiği DP’ye karşı sert politika izlenmesini isteyenler bulunmaktaydı. Fakat bu durum İnönü’nün ağırlığıyla CHP’de bir bölünmeye neden olmayacaktır. DP’de ise 12 Temmuz Beyannamesinden sonraki süreçte İnönü tarafından kandırıldıklarını ve sert politikalar izlenmesi gerektiğini düşünen aşırılar ile Bayar, Menderes ve Köprülü’nün başını çektiği ılımlılar bulunmaktaydı. 1948 yılı içerisinde aşırılar partiden istifa ve ihraç yoluyla ayrılacaklar ve sonraki süreçte Müstakil Demokratlar Grubunu ve Fevzi Çakmak liderliğinde Millet Partisi’ni oluşturacaklardır. DP’deki bu ayrışmada İnönü aşırıları değil DP’nin kurucu kadrosunu tutuyordu.

2.3.3. İnönü’nün Recep Peker’le Anlaşmazlığı

Başbakan Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesinde istediği değişiklikler yapılmış olsa da en başından beri bu işe hükümetin zayıf düşeceği gerekçesiyle karşıydı. Peker’e göre anayasa cumhurbaşkanına bir hakem görevi vermemişti. Ama Cumhurbaşkanı Atatürk’ün olduğu gibi Cumhurbaşkanı İnönü’nün de yetki alanı tarihi şahsiyetinin gücüyle 1924 Anayasası’nın cumhurbaşkanına tanıdığından çok daha genişti. Hem bu güçle hem de hala CHP genel başkanı olması sıfatıyla İnönü, hükümeti ve partiyi de yönetebiliyordu. Ama artık bu durum, kendi isteğiyle 12 Temmuz Beyannamesiyle ulaştığı hakem rolüne ve partilerüstü konumuna aykırı oluyordu. Cumhurbaşkanı İnönü ya yeni konumuna uygun olarak sadece anayasanın kendisine verdiği yetkileri kullanıp dizginleri çok partili süreci tehlikeye sokacak olan Başbakan Peker’e bırakacaktı ya da yeni süreç eski usulle devam ettirilecek ve İnönü, iktidarın onun sözünden çıkılmayacak büyük kişisi olmaya devam edecekti. Cumhurbaşkanı İnönü çok partili sürecin devam etmesinin kendisine bağlı olduğunu da dikkate alarak

¹⁸⁵ Çetin Yetkin, **Karşıdevrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 323-324.

ipleri kendi elinde tutmaya ve muhalefeti korumaya karar vermiştir. Başbakan Peker de 12 Temmuz Beyannamesi sonrasında oluşan bu yeni durumun farkındaydı. Ona göre muhalefetin muhatabı cumhurbaşkanı değil hükümet olmalıydı. Cumhurbaşkanı ile başbakan arasındaki bu farklı yönetim anlayışı aralarında gitgide büyüyen bir anlaşmazlığa neden olacak ve bu durum Recep Peker'in istifasıyla sonuçlanacaktır.¹⁸⁶

12 Temmuz Beyannamesinden sonra, İstanbul'da bulunan Başbakan Peker 15 Temmuz'da İnönü'ye, son gelişmeleri kendince değerlendirdiği, çekilme arzusunu belirten uzun bir istifa mektubu yollamıştır. Bu mektubunda özetle 12 Temmuz Beyannamesi sonucunda cumhurbaşkanı, hükümet ve muhalefetin birbirlerine karşı kurulan yeni ilişkilerini doğru bulmadığını belirtiyordu. İnönü 17 Temmuz'da bir mektupla Peker'e cevap yazmış ve onu öven sözler söyleyerek şimdilik istifa meselesini kapatmıştır.¹⁸⁷ İnönü 16 Temmuz tarihli defterine, Mümtaz Ökmen'den Peker'in sakin olmadığı haberini aldığını yazmıştır. İnönü ile Peker 23 Temmuz'da ise kavga etmişlerdir. Peker bir beyanname ile hem 12 Temmuz Beyannamesi hakkındaki görüşlerini açıklamak hem de Nihat Erim'in anayasa hakkındaki yazılarını yalanlamak ve de bunları İnönü'nün de onayladığını söylemek istediğini belirtmişti. İnönü ise 12 Temmuz Beyannamesi ile ilgili söz söylemesine razı olmayacağını ve Erim'in yazılarının kendi düşünceleri olduğunu ifade etmiştir. Konuşma ağır sözlerle gittikçe şiddetlenmiş ve sonunda İnönü'nün müdahalesiyle görüşme bitmiştir. Ertesi gün İnönü, Hasan Saka'ya başbakan istifa edecekse bunu kabul edeceğini söylemiştir. Aynı gün Peker, İnönü'ye gelerek beyanname yayınlama fikrinden vazgeçtiğini söylemiş ve bu olay da burada kapanmıştır.¹⁸⁸

Bu arada DP'nin, parti başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişide birleşmemesine dair kararlarına rağmen Genel Başkan Bayar, CHP'yi Peker gibi aşırıların eline bırakmaması için İnönü'ye haber yollamıştı.¹⁸⁹ Peker 4 Ağustos'ta bu yeni politikayı devam ettiremeyeceği için başbakanlıktan ayrılma kararını İnönü'ye açıklamıştı. Fakat Meclis açılıncaya kadar veya Eylül'e kadar kısa bir süre daha devam

¹⁸⁶ Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Uzlaşma*, s. 63-66; Tokar, *a.g.e.*, s. 277-279; Karpat, *a.g.e.*, s. 167-168.

¹⁸⁷ Erim, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁸⁸ *A.e.*, s.237; İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s. 345-346.

¹⁸⁹ Erim, *a.g.e.*, s. 166.

etmesine karar vermişlerdi.¹⁹⁰ Bu aşamadan sonra bile İnönü ile Peker'in arası gitgide daha fazla açılmaya devam etmiş ve hatta ikili arasında bir kriz yaşanmıştı.

Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Sedat Simavi, kapalı olan Tasvir ve Yeni Sabah gazetelerinin tekrar açılması için bir hakem olarak gördüğü İnönü'ye başvurmuştu. İnönü de sıkıyönetim komutanıyla görüştüktan sonra, bu konunun çözümlenmesi için sıkıyönetim komutanlığına talimat verilmesini istediğini başbakana bir bildiriyle iletmiştir. Başbakan Peker'in İnönü'ye yolladığı cevap ise çok sertti. Peker, ilgili makamı atlayıp İnönü'yü üst hakem görerek bu konuda ona başvurulmasının doğru olmadığını ve bir süre önce kendisinin gazetelerin açılması yönündeki görüşüne rağmen İnönü'nün zamanı gelmedi diyerek buna karşı çıktığını belirtip ilgili tezkereyi sıkıyönetim komutanlığına göndermeyi reddediyordu. Peker'in bu hareketi İnönü'yü çok kızdırmıştı. İnönü'ye göre bu terbiye dışı bir hareketti ve yazıya dökerek kendisinin jurnal edilmesiydi. İnönü, Peker'in bu cevabını, kendisinin yanlış hatırladığını, daha önce de görüşünün bu yönde olduğunu fakat madem daha önce kendisini dinleyerek gazeteleri açmadıysa şimdi niye kendisini dinleyerek kararını sıkıyönetim komutanlığına göndermediğini sorarak yanıtlıyordu. Bu olaydan sonra Sedat Simavi, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği tarafından yapılan tavsiye üzerine doğrudan sıkıyönetim komutanlığına başvurmuş ve böylelikle gazeteler tekrar açılmıştır.¹⁹¹ Bu olay Peker'in İnönü'yü dinlemediğini ve İnönü ile Peker arasındaki ilişkinin nasıl bir kriz içinde olduğunu göstermektedir. 18 Ağustos'ta Peker DP'nin siyasi muhatap olarak ya CHP'yle ya da hükümetle ilişki kurmasını, cumhurbaşkanı olarak kendisinin buna karışmamasını İnönü'ye söylemiştir.¹⁹²

Bu hareketler gösteriyor ki Peker istifadan vazgeçmişti. Hatta Peker CHP Meclis grubundan güvenoyu almaya da karar vermişti. Güvenoyu yoluyla destek alıp İnönü'ye karşı kendi görüşlerini siyasete uygulamayı düşünüyordu. Böylelikle İnönü'yle siyasi bir güç mücadelesine girmiş oluyordu. Peker, İnönü'ye karşı bu mücadeleyi kazanma ihtimalinin olduğunu düşünüyor olmalıydı.¹⁹³ İnönü de 22 Ağustos tarihli defterine, güvenoyunun kendisine karşı gibi bir anlamda olduğunu

¹⁹⁰ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 347.

¹⁹¹ Erim, **a.g.e.**, s. 169; s.232; Barutçu, **a.g.e.**, s. 838-848.

¹⁹² Toker, **a.g.e.**, s. 283; İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 349.

¹⁹³ Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Uzlaşma**, s. 89.

yazmıştır.¹⁹⁴ Yapılan toplantıda Tanrıöver'in, bizden oy alıp İnönü'nün karşısına mı çıkacaksın sorusuna Peker, İnönü ile aralarında ihtilaf olmadığını, böyle bir şey olsa Meclis kendisiyle olsa dahi istifa edeceğini, çünkü İnönü'nün doğru gördüğüne kendisinin de inandığını söyleyerek, doğru olamayan bir cevap vermişti. Çünkü görüleceği gibi güvenoylaması öncesinde İnönü'yle aralarında ihtilaf olmadığını söylemesi, Peker'in lehine olmuştur. 26 Ağustos'ta yapılan açık oylamada Peker 35 tane güvensizlik oyuna karşı 303 güvenoyu almıştı. Bu durum CHP tarihinde bir ilkti. Daha önce böyle bir güvensizlik oyu hiçbir hükümete verilmemişti.¹⁹⁵

Hilmi Uran hatıralarında İnönü'den Peker hakkında çokça şikayet dinlediğini, buna rağmen Peker'den İnönü'yle ilgili hiçbir şikayet duymadığını, ama İnönü'nün yüksek devlet adamı vasıflarından övgüyle bahseden Peker'in bir başbakan olarak kendi hareket alanına girilmesinden rahatsız olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Peker, İnönü'nün vesayetinden kurtulmak için şikayet etmektense Meclisten güvenoyu alarak kendisine destek sağlamaya çalışmıştı. İnönü de bu harekete karşı, güvensizlik oyu verenlerden oluşan ve Nihat Erim'in başını çektiği 35'ler grubunu desteklemiştir. Hatta Uran, İnönü'nün Erim'e özel bir önem göstermesinin başlangıcını da bu olaya dayandırmaktadır.¹⁹⁶

İnönü, 35'ler grubuna Nihat Erim aracılığıyla ne şekilde hareket edecekleri konusunda tavsiyeler veriyordu. Hatta kendisinin onları yetiştireceğini, zamanı gelince de partiyi onların yöneteceğini, hükümeti de onların kuracağını söylemişti. İnönü, Peker'in kendisine karşı gelme yolunda olduğunu görüyordu. Bu durum parti genel başkanlığını bırakma düşüncesini de etkilemişti. İnönü son olay karşısında partiyi tamamen bırakmanın tehlikeli olabileceğini onun için genel başkanlık sıfatını ismen dahi olsa elinde bulundurmanın, bazı olaylara engel olmak adına önemli olduğunu düşünüyordu. Böylelikle 35'ler grubunu da yetiştirebilecekti. Zaten DP de İnönü'nün CHP'yi, ılımlılar yönetimi alınca bırakmasını istiyordu.¹⁹⁷

¹⁹⁴ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 349.

¹⁹⁵ Erim, **a.g.e.**, s. 175-176; Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi", **Ulus**, 4 Aralık 1947, s. 2.

¹⁹⁶ Uran, **a.g.e.**, s. 382-383.

¹⁹⁷ Erim, **a.g.e.**, s. 176-181.

Başbakan Peker güvenoyu almasından kısa süre sonra İnönü'ye kabinede değişiklik yapmak istediğini söylemişti. Değişikliğin Meclis tatile girmeden önce yapılmasını isteyen İnönü, 3 Eylül'de Meclise giderek Meclis Başkanı Kâzım Karabekir'den Meclisin hemen değil iki gün sonra cuma günü kapanmasını istemiştir.¹⁹⁸

İnönü aynı gün kabinede beş altı bakanın değişeceğini Bayar'a da haber vermişti. O gece Peker, İnönü'yle bakanlıklarda yapacağı değişiklikler konusunda görüşmüştü. İnönü buna karışmayacağını fakat yapılacak değişiklikler için Meclis grubundan onay alınması gerektiğini söylemiştir. Peker ise kabinedeki değişikliği, Meclis tatile girdikten sonra yapmak istiyordu. Ama İnönü bunu kabul etmeyeceğini, böyle bir şey yaparsa kendisinin tatildeki Meclisi hemen toplantıya çağıracağını söylemiştir. Peker, İnönü'nün isteğini kabul etmiş ve hemen ertesi gün 4 Eylül'de CHP Meclis grubu toplanmıştı. Yapılan toplantıda kimse hükümet ve yapılmak istenen değişiklikler lehinde konuşmamış, aksine Peker sert eleştirilerle karşılaşmıştı. Bunun üzerine grubun kendisini tutmadığını gören Peker, gereğini yapacağını söyleyerek toplantıdan ayrılmış ve istifa kararını İnönü'ye bildirmek için Çankaya Köşkü'ne gitmiştir. İnönü ona tavsiyelerde bulunmuş, gruptan güvenoyu istemesini ve onun sonucuna göre hareket etmesini önermiş, güvenoyu alırsa kalmasını yoksa gitmesini söylemiştir. Bunu Pekerciler, İnönü başbakanın istifasını kabul etmedi ve kalmasını istedi şeklinde gruba yaymışlardı. Peker, İnönü'nün tavsiyesi üzerine tekrar gruba gelerek güvenoyu istemiştir. Yapılan oylamada 194 güvenoyuna karşı 1 oy çekimser ve 47 ret oyu çıkmıştı. Görüldüğü gibi geçen oylamaya göre güvenoyu sayısı azalmış, 35 ret oyu 47'ye yükselmişti. Peker bu sonuç karşısında kabinede istediği değişiklikleri yapmış fakat kendisinin de kısa sürede ne kadar itibar kaybettiğini görmüştü. Değiştirilmiş yeni hükümet 5 Eylül'de Meclise sunulmuş, 8 Eylül'de de İnönü başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁸ Kâzım Karabekir, **Günlükler (1906-1948)**, 2. Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Haz.: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 1429.

¹⁹⁹ Erim, **a.g.e.**, s. 182-184; Toker, **a.g.e.**, s. 289-294; İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 351; Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi", **Ulus**, 4 Aralık 1947, s. 2; "Kabine İnönünün Başkanlığında Toplandı", **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1947, s. 1.

Kurultayda yapılacak tüzük değişikliğini görüşmek için 8 Eylül 1947’de toplanan CHP Parti Divanı’nda Başbakan Peker, genel başkan vekili ile başbakanın aynı kişi olması gerektiğini savunmuş fakat kimse bunu onaylamamıştı. Üstelik başta Nihat Erim’den olmak üzere Peker’e çok sert eleştiriler yapılmıştı. Bunun üzerine aynı günün akşamı Peker, İnönü’ye giderek istifa için kesin kararını verdiğini söylemiştir. İnönü, heyecanlı bir halde acele karar vermemesini, bu gece dinlenip yarın kesin kararını vermesini istemiştir. Ertesi gün de kararında kesin olan Peker, yazılı istifasını sunmuştur.²⁰⁰ Görüldüğü gibi Recep Peker 12 Temmuz Beyannamesinden hemen sonra istifa niyetini açıklamış fakat İnönü bunu kabul etmemişti. Nihayetinde ilk çekilme niyetinden yaklaşık iki ay kadar sonra, kesin istifasını vermiştir. İnönü bu süreçte, iktidarda kalmak için attığı adımlarda Peker’e destek vermemekle birlikte ona çeşitli tavsiyelerde bulunmuştur. Anlaşıyor ki İnönü, Peker’in kendisini iyice tüketmesini sağlamıştı. Belki de bu şekilde otoriter yönetim anlayışı olan ve yeni sürece ayak uyduramayan Peker’in bir daha yönetime gelme ihtimalini ortadan kaldırmak istemişti.

9 Eylül’de Peker kesin istifasını verdikten sonra İnönü, CHP Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu’yla görüşerek başbakanın Hasan Saka olmasına karar vermiş, daha sonra da Bayar’la görüşerek yeni başbakanın kim olacağını ona da önceden söylemiştir. İnönü’nün bu hareketi çok partili süreç açısından önemli bir gelişmeydi. Hemen aynı gün Hasan Saka başbakanlığa atanmış, 10 Eylül’de de yeni hükümet kurulmuştur.²⁰¹ Aslında eski hükümet birkaç değişiklikle devam ediyordu. Önemli olan Peker’in gitmiş olmasıydı. İnönü 25 Temmuz’da henüz Peker başbakanken Nihat Erim’e, Hasan Saka’ya itibar etmesini söylemişti.²⁰² Demek ki bir süre önce Peker’den sonra Saka’nın geleceğine karar vermişti. Saka başbakan olunca o da Peker gibi CHP genel başkan vekilliğine atanmamış, Şükrü Saraçoğlu bu görevi devam ettirmiştir. Zaten kısa bir süre sonra toplanacak VII. kurultayda bu konuyla ilgili hukuki adım da atılacaktır.

²⁰⁰ Erim, **a.g.e.**, s. 184-185; İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 352; Nihat Erim, “Bay Peker ve Meselesi”, **Ulus**, 4 Aralık 1947, s. 2.

²⁰¹ Toker, **a.g.e.**, s. 298; İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 352-353.

²⁰² Erim, **a.g.e.**, s. 166.

Yeni Başbakan Hasan Saka, Recep Peker gibi İnönü'ye rağmen kendi dediğini yapacak biri değil, aksine sakin ve uysal yapılı kişiliğiyle İnönü'ye bağlı olan biriydi. İnönü'nün böyle bir kişiliği başbakanlığa getirmesi, çok partili süreçte kendi istediği adımların atılmasını kolaylaştırıcaktır. Peker'le yaşanan tartışmaların Saka'yla yaşanmayacak olması İnönü'nün hareket alanını daraltmayacak ve 12 Temmuz Beyannamesiyle geldiği konumu kolayca sürdürebilecekti.²⁰³ Geline nokta artık otoriter bir anlayışa değil, çok partili sürece uyum sağlayarak demokrasi yolunda adımlar atacak bir anlayışa ihtiyaç vardı. Böylelikle çok partili dönem devam edecek ve bu yolda önemli demokratik adımlar atılacaktı.

2.3.4. CHP VII. Olağan Kurultayı ve İnönü'nün Yeni Konumu

CHP'nin iktidardayken yaptığı son ve tarihindeki en uzun kurultay olan VII. olağan kurultay 17 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu kurultayda birçok konunun yanı sıra DP'nin kurulduğu gündün beri şikayet ettiği, cumhurbaşkanı ile parti genel başkanının aynı kişide birleşmiş olması şikayetlerine de İnönü'nün isteğiyle bir çözüm bulunacaktır.

12 Temmuz Beyannamesi Cumhurbaşkanı İnönü'yü, kendi isteği doğrultusunda partiler arasında bir hakem olarak partilerüstü konuma taşımıştı. Fakat hala tüm yetkileriyle CHP'nin genel başkanıydı. Buna da bir çözüm bulunmalıydı. İnönü'nün ilk düşündüğü, 6 Haziran 1947'de Fuat Köprülü'ye de söylediği gibi parti genel başkanının cumhurbaşkanı olması durumunda, genel başkanlık görevini sadece kurultay ve seçim zamanında yapmasıydı. Bu iki istisna zaman dışında sadece devlet başkanı görevini sürdürecekti. İnönü sonradan bu istisnaların da olmamasına karar vermişti ama ismen de olsa genel başkanlığını korumayı partinin yanlış ellere geçebileceği düşüncesiyle gerekli görmüştü. Sonuçta CHP genel başkanı cumhurbaşkanı olduğu sürece, bu görevi genel başkan vekilinin yapması kararlaştırılacaktı. Bu yüzden genel başkan vekilinin kim olacağı da artık önem kazanmıştı.

²⁰³ Uran, a.g.e., s. 384.

CHP ileri gelenleri, İnönü'nün partiyi büsbütün bırakmasına, partinin dağılabileceği ve İnönü'nün tarihi ağırlığının sağladığı avantajdan yoksun kalabileceği nedenleriyle karşıydılar. İnönü'nün genel başkanlık sıfatını ismen koruyacağı anlaşılınca, bu sefer de kurultaydan önce genel başkan vekilinin kim olacağı tartışması başlamıştı. Genel başkan vekili olmak isteyen herkes, İnönü'nün desteğini almak istiyordu ama o hepsine eşit davranıyordu. Sonuç olarak Hilmi Uran, kurultayda bütün bu kişilerin arasından öne çıkararak CHP genel başkan vekili seçilecektir.

Nihat Erim'in, parti başkanlığını bütünüyle bırakmasının daha iyi olacağını söylemesine İnönü, bu konuda başbakanı bile ikna edemediğini, yine de Hilmi Uran ve Faik Ahmet Barutçu'yla görüşerek onları ikna etmeye çalışacağını söylemişse de Erim günlüklerinde İnönü'nün, ismen de olsa parti genel başkanı olarak kalmasından hoşlandığını belirtmiştir. CHP'nin Recep Peker'e yakın olan aşırıları ise İnönü'nün parti başkanlığından ayrılmasını istiyorlardı. Peker de parti idaresinin başına geçmek isteyenler arasındaydı. İnönü de bunu görmüştü ve bu şartlar altında partiyi tamamen bırakmayı doğru bulmamıştı. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü de İnönü'nün genel başkanlığı bırakma zamanının geldiğini düşünüyorlardı. Nihat Erim onlara da İnönü'nün ismen de olsa parti genel başkanı kalma zorunluluğunu anlatmıştı.²⁰⁴ Bu durum sonradan özellikle DP'nin aşırılarıncı, CHP kurultayında yapılan değişikliklerin kendilerini tatmin eden şekilde olmadığı ve İnönü'nün DP'yi kandırarak CHP genel başkanlığına devam ettiği eleştirilerine neden olacaktır.

17 Kasım'da başlayan kurultayda, Cumhurbaşkanı İnönü'nün yaptığı açılış konuşması kendi konumunda istediği değişiklikleri açıklaması bakımından önemliydi. İnönü yaptığı konuşmada, DP'nin kurulmasından kurultaya kadar geçen zamanı 12 Temmuz Beyannamesinin önemine değinerek değerlendirmiştir. İdare mekanizmasının tarafsız olmasının, yeni anlayışın ve siyasi emniyetin en önemli esası olarak gördüğünü belirtmiştir. Başta polis ve jandarma olmak üzere nüfus, tapu, vergi, ilam gibi işlerde devlet memurunun vatandaşlara siyasi partilerine göre davranmamasını, tarafsız olması gerektiğini açıklamış ve bu konuyla, ilgili idare amirlerinin uğraşmalarını istemiştir.²⁰⁵ Tarafsızlık konusundaki bu detaylı

²⁰⁴ Erim, a.g.e., s. 213-228.

²⁰⁵ CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı, s. 18-21.

açıklamalardan sonra kendisinin cumhurbaşkanı olarak aynı zamanda parti genel başkanı olması konusun da sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Harp sonu hayatı ve karşı parti mücadelesi içinde geçen iki senelik tecrübe ise, benim şahsî durumuma hususi bir mana verdi. Demokratik rejimin bu yeni şartlar içinde gelişmesi devrinde, haklı veya haksız, benim bir parti lehine veya aleyhine tesirim, mübalâğalı olarak görülmüştür. Partiler arasında çetin mücadelelere karışarak hükümler vermem zarurî oldu. Vatandaşın beni partilere karşı müsavi durumda görmeği bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın, bütün yetkileriyle, parti Genel Başkanlığını yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır. Bu zatın (Genel Başkan) adını taşıması radikaldir. Üzerine aldığı ağır vazifeyi yapması için bütün otoriteyi ona temin eder. Bu şıkkı, parti menfaati için daha faydalı görürüm. Tüzük için teklif olunan şekil, yani Kurultayın Genel Başkan Vekili seçmesi şekli, bütün yetkileri elinde bulundurmak şartıyla, hukukça ve hükümce, benim vaziyetimi her türlü tereddütten kurtaracak mahiyettedir. Partinin bütün faaliyetlerine hâkim olacak ve milletvekili seçimini idare edecek Başkan Vekili, hakikatte partinin tam selâhiyetli şahsiyeti olacaktır.”²⁰⁶

Görüldüğü gibi İnönü'nün bu sözleri, cumhurbaşkanı olan CHP genel başkanının konumunda önemi bir değişikliğin habercisiydi. İnönü kendisi cumhurbaşkanı bulunduğu sürece partiye başkanlık yapacak kişinin genel başkan sıfatını taşımasını radikal bulduğu için kurultayca seçilecek genel başkan vekili partinin en yetkili kişisi olacaktı. Daha önceki düşüncelerini destekler şekilde, anayasada, cumhurbaşkanının doğal olarak çokluk partisinin başkanı olarak düşünülmesi nedeniyle seçilme usulünün ve yetkilerinin de bu duruma göre düzenlenmiş olduğunu ifade ettikten sonra geçen iki senelik parti mücadelesinin kendisinin şahsi durumuna özel bir anlam yüklediğini belirtmiştir. Kendisinin bu süreçte bir parti lehine veya aleyhine etki etmesinin abartılı görüldüğünü ve vatandaşların da kendisinin partilere eşit davranmasını istediğini belirterek kurultayda yapılacak tüzük değişikliğinin ne olduğunu açıklamıştır. Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi, yapılacak değişiklik doğrudan İsmet İnönü'nün şahsına ve o

²⁰⁶ A.e.

zamanki sürece özeldi. Zaten bu kurultayda yapılacak değişiklikler CHP'nin iktidarı kaybetmesinden sonra değiştirilecektir. Ayrıca bu konuşma genel olarak değerlendirildiğinde İnönü'nün kendisini partilerüstünde konumlandığı da görülmektedir.

İnönü konuşmasının devamında genel başkanlık divanının kaldırılacağını bu şekilde parti divanının partinin en önemli kurumu haline geleceğini, başbakanlık ile parti başkanlığının karşılıklı durumunun kurultayca düzenlenmesi gerektiğini söylemiş, Meclisin içtüzüğünü ilgilendiren meselelere de değinmiştir. Halkevlerinin ortak kullanımını konusuna da konuşmasında büyük yer ayıran İnönü, bu konuda DP Genel Başkanı Bayar'dan bir proje istediğini ve kendilerinin onların görüşlerini bilmediğini belirterek halkevlerinin nasıl kullanılabileceğini sıralamıştır. Sonrasında 1950 seçimlerine giden süreçte yapılacak kanuni ve idari tedbirlerle değinmiş ve bunların zorla değil kanun yoluyla yapılacağını vurgulamıştır.²⁰⁷

İnönü yapılacak değişikliklerden sonra cumhurbaşkanı olduğu sürece bir daha kurultayda konuşamayacağını ifade etmiştir. Bunun ardından da daima CHP üyesi olarak kalacağını belirtmiştir.²⁰⁸ Aslında DP'nin de kurulduğundan beri şikayeti, cumhurbaşkanının herhangi bir parti üyesi olmasına değil, o partinin genel başkanı olmasındaydı.

Çok partili sürecin ve demokratik gelişmelerin gereği olarak bu kurultayda yeni bir parti tüzüğü yapılmıştır. Bu tüzükte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yeni konumunu ve görev alanını doğrudan ilgilendiren "III-Genel Başkanlık" başlığı altında düzenlenen maddeler önemliydi. Bu maddeler şu şekildeydi:

"Madde 69 – Parti Genel Başkanı ve Genel Başkan vekili Kurultay tarafından iki yıl süre için Partililer arasından seçilir.

...

²⁰⁷ A.e.

²⁰⁸ A.e.

Madde 73 – Parti Genel Başkanı, Cumhurbaşkanı seçilmiş olduğu takdirde, bu vazife üzerinde bulunduğu müddetçe, Genel Başkanlığın bütün yetkileri ve sorumluları Genel Başkan Vekiline ait olur.

...

Madde 74 – Genel Başkan vekili kabineyi kurar veya kabinede üyelik alırsa Genel Başkan Vekilliği sıfatı zail olur. Bu takdirde ve 72 nci maddede yazılı hallerde Parti Divanı yeni bir Genel Başkan vekili seçer.²⁰⁹

Kurultayda kabul edilen parti tüzüğünün yeni 73. maddesi çok partili süreçte gelinen noktayı göstermesi ve doğrudan İnönü'nün siyasi faaliyet alanıyla ilgili olması nedeniyle çok önemliydi. Bu madde İnönü'nün, ülkeyi çok partili sisteme alıştırmaya ve kendisinin de partilerüstü bir konuma yükselme sürecinin bir sonucuydu. Buna göre CHP genel başkanı, cumhurbaşkanı olursa bu görevi süresince onun genel başkanlık görev ve yetkilerini genel başkan vekili üstlenecekti. Böylelikle DP'nin, parti liderliği ve cumhurbaşkanlığının ayrılması istekleri bir anlamda karşılanmış oluyordu. Cumhurbaşkanı İnönü, CHP genel başkanı sıfatını ismen de olsa koruyacak, ama bundan kaynaklanan bütün parti görev ve yetkileri genel başkan vekiline geçecekti. Yeni durumda genel başkan vekili partinin lideri olacağı için bu makama kimin geleceği de önemliydi.

Görüldüğü gibi artık CHP genel başkanı iki yılda bir, kurultayca seçilecekti. Hatırlanacağı gibi İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra yapılan I. olağanüstü kurultayda CHP değişmez genel başkanı olmuş, 1946'daki II. olağanüstü kurultayda bu madde ve İnönü'nün değişmezliği doğrudan kendi teklifiyle kaldırılmış ve CHP genel başkanının dört yılda bir kurultayca seçilmesi kararlaştırılmıştı.

CHP genel başkan vekili makamında yapılan değişiklikler bu kurultayın getirdiği en önemli yenilikti. Artık genel başkan vekilleri de iki yılda bir kurultay tarafından seçilecekti. Oysa CHP kurulduğundan beri genel başkan vekilleri genel başkanın atamasıyla görev başına geliyorlardı. Bu makamlarla ilgili diğer önemli bir

²⁰⁹ A.e., s. 311-331.

değişiklikse, artık CHP genel başkan vekilinin aynı zamanda başbakan veya kabinede üye olamayacak oluşuydu. Eğer olurlarsa genel başkan vekilliği düşecek ve parti divanı yeni bir genel başkan vekili seçecekti. Atatürk döneminde Fethi Okyar'ın kısa başbakanlık dönemi dışında hem İnönü hem de Bayar, başbakan oldukları sürece aynı zamanda CHP genel başkan vekili olmuşlardı. Bu uygulama İnönü'nün cumhurbaşkanlığında 1946 yılına kadar devam etmişti. Fakat Recep Peker 21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra başbakanlığa seçilmesine rağmen genel başkan vekilliğine atanmamış, Şükrü Saraçoğlu bu görevi devam ettirmişti. Hasan Saka başbakan olunca ona da genel başkan vekilliği verilmemişti.

Doğrudan kurultay tarafından seçilen genel başkan ve genel başkan vekilinin, aynı zamanda birinin cumhurbaşkanı diğerinin de hükümet üyesi olması durumunda partiyi yönetecek kişinin nasıl bir meşruluk zeminine dayanacağı ise belirsizdi. Bu da yapılan değişikliklerin kişiye özel, yani Cumhurbaşkanı İnönü'nün varlığıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Ulus gazetesi, İnönü'nün yapılan tüzük değişikliğinden önce de fiilen parti başkanlığını yapmama ilkesini benimsediğini belirtmiş, bundan sonra onun parti için bir sembol ve bayrak olarak kalacağını altını çizmiştir.²¹⁰

Yeni tüzükte parti divanı gerek seçiliş şekli gerekse görev ve sorumluluklar bakımından güçlendirilmişti. Parti divanı kurultayın seçtiği kırk üyeden ve tüzükte belirtilen doğal üyelerden oluşuyordu.²¹¹ Ayrıca artık genel sekreter de atamayla gelmiyor, parti divanınca seçiliyordu ve genel sekreterin de parti adına söz söyleme yetkisi vardı.²¹² Yani parti divanı, hem genel sekreteri hem de yeri boşalması halinde genel başkan vekilini seçme görevine sahipti.

3 Aralık'ta kurultayda yapılan genel başkanlık seçiminde İnönü, 645 delegenin katıldığı gizli oylamada 595 oy alarak tekrar CHP genel başkanı seçilmişti. Bu oylamada Recep Peker de 25 oy almıştı. Oysa İnönü, değişmezliğini kaldırttığı II. olağanüsü kurultayda oybirliğiyle seçilmişti. Genel başkan vekilliği seçimi için yapılan oylamaya ise 646 delege katılmış ve Hilmi Uran 328 oy olarak seçimle gelen ilk CHP genel başkan vekili olmuştu. Bu oylamada da Recep Peker 159, Hüseyin Cahit

²¹⁰ "Devlet Reisliği Parti Başkanlığı", *Ulus*, 1 Aralık 1947, s. 1.

²¹¹ *CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, s. 282-283.

²¹² *A.e.*, s. 262.

Yalçın 45, Şükrü Saraçoğlu 27, Hamdullah Suphi Tanrıöver 16, Ali Fuat Cebesoy 13 oy almıştı.²¹³ Parti divanı ise CHP genel sekreteri olarak Tevfik Fikret Sılay'ı seçmişti.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yeniden CHP genel başkanı seçilmişti. Zaten aksi bir durum o dönem için düşünülemezdi. Yeni parti tüzüğünün 73. maddesi gereğince onun genel başkanlık yetki ve sorumlulukları bundan sonra CHP genel başkan vekili seçilen Hilmi Uran'ın olacaktı. Artık Uran, tüzük gereğince CHP'nin tepesinde oturan en yetkili kişiydi.

Bundan sonraki süreçte artık CHP, Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a, hükümet, başbakan olarak Hasan Saka'ya emanetti. Bu tabloda devletin başında bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye de partilerüstü bir konumda hakem görevi düşüyordu. Yapılan değişikliklere rağmen İnönü hâlâ tarihi şahsiyetinin de verdiği güçle anayasanın ona tanıdığı görev alanını aşarak istediğini yapacak güce sahipti. Ayrıca kurultaydan sonra İnönü'nün CHP'yi bıraktığı da söylenemez. Hala gerekli gördüğünde parti faaliyetlerini etkileyecek, yönlendirecek, partiye ve partililere tavsiyeler verecek ve uyarılarda bulunacak, hatta gerektiğinde parti uygulamalarına da müdahale edecekti. Ama bir süre kamoyuna karşı partilerüstü konumda bulunduğunu gösterecektir. Vatandaşların karşısına da tarafsız olarak hakem rolünde çıkacaktı. DP de, Ağustos 1949'daki Ege gezisine kadar İnönü'yü bir hakem olarak partilerüstü konumda görecekti.

Genel Başkan Vekili Hilmi Uran ise partinin fiili başkanı olmasından kaynaklanan güçle İnönü'ye hiçbir zaman karşı çıkmayacak, aksine onun istediklerini tartışmasız yapacaktır. Genel başkan vekili olmasıyla Uran, İnönü'yle artık daha sık görüşecek, Çankaya Köşkü'nde İnönü'nün sofrasında daha sık yer alacaktır. Uran da genel başkan vekilliği görevi süresince İnönü'yü zor durumda başvurabileceği bir şahsiyet olarak görmüştür.²¹⁴ Fakat CHP ile Cumhurbaşkanı İnönü arasındaki bu uyum CHP ile hükümet arasında sağlanamayacak ve bu durum İnönü'nün engel olmaya çalışmasına rağmen Hasan Saka'nın istifa etmesine neden olacaktır.

²¹³ Yapılan oylama hakkında detaylı bilgi için bkz.: **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s. 532-533.

²¹⁴ Uran, **a.g.e.**, s. 389-390, 395.

Kurultaydan kısa bir süre önce başbakanlıktan istifa eden Recep Peker hem kurultayda yapılan genel başkanlık seçiminde İsmet İnönü'den sonra hem de genel başkan vekilliği seçiminde Hilmi Uran'dan sonra en yüksek oyu almıştı. Peker ve destekçileri partiyi ele geçirmek için çalışmışlar fakat başarılı olamamışlardı. Peker kurultayın son günü başbakanlıktan neden istifa ettiğini saygılı bir biçimde İnönü'yü de eleştirerek açıklamıştır. Nihat Erim sonraki günlerde, İnönü'nün bilgisi dahilinde ve Peker'in istifa süreciyle ilgili ondan aldığı bilgilerle bu konuşmaya Ulus gazetesinde "Bay Peker ve Meselesi" başlığıyla arka arkaya dört yazı yazarak cevap vermiştir.²¹⁵ Ama sonuç olarak Peker, parti içi mücadelede fazla ileriye gitmemişti. Zaten CHP'de İnönü'ye karşı çıkacak birinin veya bir grubun o günkü siyasi şartlar içinde başarılı olmasının imkânı da yoktu.

2.3.5. Başbakan Hasan Saka Döneminde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı

Cumhurbaşkanı İnönü 1947 yılı bitmeden hem uygulamada hem de parti tüzüğünde yapılan değişikliklerle resmiyette kendisini bir hakem rolünde partilerüstü konuma taşımıştı. Ama çok partili sürece yakışmayacak şekilde hala tek parti döneminden kalan birçok kanun ve uygulama devam ediyordu. İnönü 1948 yılı itibariyle bunların değiştirilmesi ve kaldırılması için çalışmalara başlamıştır. Nihat Erim'in de günlüklerinde belirttiği gibi, İnönü'nün üzerinde düşündüğü demokratik adımlar, onun isteği ve zorlamasıyla gerçekleşiyordu. Yoksa ne Başbakan Saka ne de Genel Başkan Vekili Uran bu adımları atacak bir demokratik düşünce yapısında değillerdi. Bu bakımdan aslında bütün iş İnönü'nün omuzlarında yüklüydü. Ayrıca İnönü, bu sırada bölünme sancuları yaşayan DP'yi de takip ediyordu. Partilerinde ne olup bittiğini merak ediyor ve öğrenmeye çalışıyordu.²¹⁶

İnönü 1948'in ilk günlerinden itibaren seçim kanununda değişiklikler yapılması konusunda Şükrü Saraçoğlu, Hasan Saka, Şemsettin Günaltay, Faik Ahmet

²¹⁵ **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s. 527-530; Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi", **Ulus**, 4 Aralık 1947, s. 2; Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi II", **Ulus**, 5 Aralık 1947, s. 2.; Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi III", **Ulus**, 6 Aralık 1947, s. 2; Nihat Erim, "Bay Peker ve Meselesi IV", **Ulus**, 7 Aralık 1947, s. 2.

²¹⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 249, 254.

Barutçu gibi isimlerle görüşmüştü.²¹⁷ Bu görüşmelerle hükümeti ve partiyi yapacağı değişikliklere ikna etmeye çalışıyordu ve bunda başarılı da oluyordu. Başbakan Saka 13 Ocak'ta parti grubunda seçim ve polis kanunlarında değişiklik yapılacağını söylemişti.²¹⁸ Oysa 10 Kasım 1947'de gazetecilerle görüşmesinde, yürürlükteki seçim kanununun demokratik olduğunu ifade etmiş,²¹⁹ Celal Bayar da başbakanın bu açıklamasını hayret ve tepkiyle karşılamıştı.²²⁰

Bu arada 26 Ocak'ta Meclis Başkanı Kâzım Karabekir vefat etmişti. İnönü onun yerine Ali Fuat Cebesoy'un Meclis başkanı olmasını istiyordu. 35'ler arasında olduğu için başkanlığına itirazlar olsa da İnönü'nün isteği olduğu için grupta adaylığı kabul edilmişti.²²¹ Böylece 30 Ocak 1948'de Cebesoy yeni Meclis Başkanı seçilmiştir. Ayrıca daha önce değinildiği gibi Fevzi Çakmak'ın da muhalefet milletvekili olduğu bu dönemde, Meclis başkanlığına Karabekir gibi yine tarihi şahsiyeti olan paşalardan birinin getirilmesi önemliydi. Fakat onun başkanlığı çok uzun sürmeyecektir. Çünkü CHP'lilerin büyük bir kısmı Cebesoy'u tutmuyorlardı. Hilmi Uran anılarında bu hoşnutsuzluktan haberdar olduklarını fakat bunun onun tekrar seçilemeyeceğine neden olacağını, tahmin etmediklerini belirtmiştir. Sonuçta 1 Kasım 1948'de CHP Meclis grubunun resmi adayı olarak Şükrü Saraçoğlu yeni Meclis başkanı olacaktır. Anlaşıyor ki bu süreçte İnönü, Cebesoy'un Meclis başkanı seçilmesine, ilkinde olduğu gibi bir destek de sağlamamıştı.²²² Daha sonra Cebesoy CHP'den ayrılarak 1950 seçimlerinde DP'den milletvekili adayı olacaktır.

Saka'nın başbakanlığı döneminin daha başında İnönü'nün müdahalesi ve zorlamasıyla önemli değişiklikler olmuştu. Bu değişikliklerden biri de 21 Şubat'ta Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun idare amirlerine tutuklama yetkisi veren 18. maddesi'nin kaldırılması olacaktır. Hükümet, DP'nin de anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle çokça şikayet ettiği Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesini değiştirmeye karar vermişti. Yapılacak değişiklikle devlet güçleri aleyhinde bulunan şüphelileri valinin emriyle tutuklama süresi, üç günle sınırlanıyordu. Bu süre içinde de

²¹⁷ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 359.

²¹⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 244.

²¹⁹ "Başbakan Dün İstanbul Gazetecilerle Görüştü", **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1947, s. 1.

²²⁰ "Başbakanın Demecini Bayar Tenkit Ediyor", **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1947, s. 1.

²²¹ Erim, **a.g.e.**, s. 248.

²²² **A.e.**, s. 298-300; Uran, **a.g.e.**, s. 399-400.

adliye haber verilecekti.²²³ Yani hükümet 18. maddeyi tamamen kaldırmıyor, sadece madde üzerinde kendilerince makul bir değişiklik yapıyordu.

Samet Ağaoğlu günlüklerinde, bu konuda Bayar'ın İnönü'yle görüşüğünü belirtmiştir.²²⁴ İnönü defterine yazdığına göre 16 Şubat'ta Bayar'la bir görüşme yapmış ve partilerinde duruma hâkim gibi görüldüğünü, mücadele serpintisinin devam ettiğini de not etmiştir. İnönü, Bayar'ın partisine hâkim olmasına önem veriyordu. Aynı günün akşamında Başbakan Hasan Saka, Başbakan Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu ve İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle'yle görüşen İnönü, 18. maddenin tamamen kaldırılmasını istemiş, başta üçü de buna karşı çıksa da İnönü hepsini ikna etmişti. Böylece daha önce verilen kanun değişikliği tasarısı CHP parti programının 19. maddesi gerekçe gösterilerek geri çekilmiş ve 21 Şubat'ta Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesi tamamen kaldırılmıştır. İnönü ile Bayar 21 Şubat'ta tekrar görüşmüşlerdir.²²⁵ Görüldüğü gibi gerçekte bu madde İnönü'nün müdahalesi sonucunda kaldırılmış fakat kamuoyuna gerekçe olarak, parti programındaki bir madde ile 18. maddenin çelişmesi gösterilmiştir. Çünkü bu ani değişikliğin sebebi bir şekilde açıklanmak zorundaydı.

Müstakil Demokratlar Grubu tarafından yayınlanan broşürde 18. madde'nin kaldırılma süreci de anlatılmaktadır. Buna göre cumhurbaşkanı ile parti genel başkanının aynı kişide birleşmemesi konusunda yapılan düzenlemede olduğu gibi, 18. madde konusunda yapılan düzenlemede de DP'nin tam olarak istediği olmuyordu. Bu şartlar altında Hürriyet Misakı gereğince DP, Meclisi terk etmeliydi. Broşüre göre bu aşamada DP'nin aşırıları sebebiyle zor durumda kalan Bayar, İnönü'nün müdahalesini istemek için onunla görüşmeye gitmiş, bunun üzerine İnönü ertesi gün Mecliste parti grup başkanları ve hükümet yöneticileriyle görüşerek meseleyi halletmiştir.²²⁶

²²³ "Anti Demokratik Kanunlar", **Yeni Sabah**, 16 Şubat 1948, s. 1.

²²⁴ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 140.

²²⁵ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 361; Erim, **a.g.e.**, s. 253; Barutçu, **a.g.e.**, s. 884-885.; "Polis Vazife Kanununun 18inci Maddesi Kalkıyor", **Yeni Sabah**, 19 Şubat 1948, s. 1; "Polis Salâhiyet Kanununun 18 inci Maddesi Kaldırıldı", **Yeni Sabah**, 21 Şubat 1948, s. 1; **TBMM Tutanak Dergisi** 8. Dönem, 2. Toplantı, 10. Cilt, 45. Birleşim (20.02.1948), s. 273.

²²⁶ **Demokrat Parti Kurucuları Bu Dâvanın Adamı Değildirler**, Haz.: Müstakil Demokratlar Grubu, y.y., 20 Haziran 1949, s. 35.

12 Temmuz Beyannamesi DP lehine bir belgeydi ama DP'li aşırıları bunun İnönü'nün bir kandırmacası olduğunu düşünüyorlar, Hürriyet Misakı'nda istedikleri değişiklikler konusunda hâlâ fiili bir gelişme olmadığını belirtiyorlardı. Parti tüzüğüne göre İnönü, genel başkanlık yetkilerini genel başkan vekiline bırakmıştı ama yine de CHP genel başkanıydı. Yani bu da DP'nin istediği şekilde gerçekleşmemişti. Bunun için Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesinin tamamen kaldırılması DP için fiili bir kazanım olmuştur. DP'li aşırıların iktidarın kendilerini kandırdığı eleştirilerine karşı bu kazanım DP'li kurucuların bir yanıtıydı.²²⁷

İnönü'nün üzerinde çalıştığı başka bir konu da din eğitimi meselesiydi. Bu konuda Şemsettin Günaltay, Hasan Saka, Tahsin Banguoğlu, Nihat Erim, Faik Ahmet Barutçu ve Münir Hüsrev Göle gibi kişilerle önemli görüşmeler yapmaktaydı.²²⁸ Aklında ilahiyat kürsüsü, fakültesi veya enstitüsü açmak; imam ve hatip okulları açmak ve ilkokulların üçüncü sınıfından itibaren seçmeli din dersi koymak vardı ve bunların hepsinin birden yapılması gerektiğini düşünüyordu. Bu, onun için önemli ve geciktirilmemesi gereken bir meseleydi.²²⁹ İnönü'nün bu konu üzerinde durmasıyla din eğitimiyle ilgili görüşmeler ve çalışmalar yapacak bir komisyon da kurulmuştu. Gerçekten de dönem sonuna kadar İnönü'nün bu konudaki istekleri yerine getirilecektir.

O dönemde cumhuriyet ve devrimler açısından böyle hassas bir konunun açılıp tartışılması, İnönü'nün isteği dışında gerçekleşemezdi. Hatta daha en başında İnönü, DP'yi bu alana girmemesi için uyarıyordu. Muhalefet de çok partili hayata geçiş sürecinde bu konuya girmemişti. İnönü'nün bu konudaki kararlılığı ve isteği önemliydi. CHP içinde bile İnönü'nün din eğitimi konusunda yapmak istediklerine karşı çıkmıştı. Ama o, bu kişileri de ikna etmeyi başarmıştı. Örneğin, bu konuda adımlar atılmasına karşı olan Necmettin Sadak, İnönü tarafından ikna edilmişti. Sadak İnönü'yle görüştüğünden sonra "ben devrim ilkeleri diyorum, devrimi yapan adam bunu

²²⁷ Koçak, *Türkiye'de İki Partili Siyasî Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Uzlaşma*, s. 377-378.

²²⁸ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s. 360.

²²⁹ Erim, *a.g.e.*, s. 248.

benden daha az mı düşünür?” demiştir. Nihat Erim ve Tahsin Banguoğlu da baştan farklı düşünseler de, İnönü'nün isteğiyle sonunda onunla aynı görüşe gelmişlerdi.²³⁰

Ekonomik istikrarsızlık ve yolsuzluk iddiaları Başbakan Hasan Saka'nın hükümetini yıpratmıştı. CHP içinde de hükümete destek gittikçe azalıyor, basında hükümetin düşeceğiyle ilgili haberler çıkıyordu. Bu şartlar altında Başbakan Saka, İnönü'ye kabineyi güçlendirmek için değişiklik yapmayı teklif etmiş fakat İnönü bunu gerekli görmemişti.²³¹ Bundan bir süre sonra 8 Haziran'da Saka, kabinede değişiklik yapmak için istifa etmişti. İnönü hükümeti kurma görevini tekrar kendisine vermiş ve kabinede değişiklikler yapılmıştır. O gece İnönü hem DP adına Meclis Grup Başkanı Fuat Hulusi Demirelli hem de Müstakil Demokratlar Grubu adına Ahmet Tahtakılıç'la görüşerek yeni kurulacak hükümet konusunda kendilerini bilgilendirmiştir. Demirelli, Peker Kabinesinde sorumluluk almış kişilerin yeni kabinede bulunmamasını tavsiye etmişti.²³²

Görüldüğü gibi İnönü hem DP'yi hem de DP'den ayrılan Müstakil Demokratları bilgilendirmişti. İlginç olan, İnönü'nün DP Genel Başkanı Bayar yerine DP Meclis Grup Başkanı Fuat Hulusi Demirelli'yle görüşmesiydi. Demirelli yaptıkları görüşmede, Bayar'la görüşmenin gerekliliğini ima etmiş, İnönü buna karşılık Bayar'la görüşmekten her zaman memnuniyet duyacağını ama hükümetle ilgili işlerde Meclis grup başkanıyla görüşmenin uygun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İnönü bu görüşmede, seçim güvenliğiyle ilgili seçim kanununda yapılacaklar konusunda alınan CHP grup kararı hakkında kendisine bilgi vermiş ve seçim güvenliğiyle ilgili gerekli şartların sağlanacağını belirterek, partilerin seçime girmesinin gerekliliğinden bahsetmiştir. Ahmet Tahtakılıç'la da aynı konuları görüşmüştür.²³³

İnönü 10 Haziran'da yeni kabineyi Çankaya Köşkü'nde kabul etmiş,²³⁴ 17 Haziran'da da bakanlar kuruluna başkanlık yapmıştır.²³⁵ Yeni kabinede İnönü'nün etkisi görülüyordu. İnönü'nün kendilerini yetiştirdiği Nihat Erim gibi 35'ler

²³⁰ Barutçu, **a.g.e.**, s. 881-882.

²³¹ Erim, **a.g.e.**, s. 273.

²³² “Hasan Saka Yeni Kabineyi Geniş Değişikliklerle Kuracak”, **Akşam**, 9 Haziran 1948, s. 1.

²³³ Derin, **a.g.e.**, s. 226-227.

²³⁴ “Yeni Kabine Çarşamba Günü İtimat İsteyecek”, **Akşam**, 11 Haziran 1948, s. 1.

²³⁵ “İnönü, Bakanlar Kuruluna Riyaset Etti”, **Akşam**, 18 Haziran 1948, s. 1.

grubundan isimler kabinede dikkat çekiyordu. Nihat Erim de İnönü'nün isteğiyle bayındırlık bakanlığını kabul etmişti.²³⁶

İnönü'yü uzun süredir meşgul eden diğer bir konu olan DP'nin ara seçimlere katılması için seçim yasasında değişiklik yapılması da II. Saka Hükümeti döneminde olacaktır. Bu değişikliğin yapılması da İnönü sayesinde olmuştu. Önce bu konuda bir prensip kararı alınması için Şükrü Saraçoğlu'nu, daha sonra da Başbakan Hasan Saka ile Grup Başkan Vekili Şemsettin Günaltay'ı ikna etmişti. Onlarla buluştuğu bir akşam yemeğinde, gizli oy ve açık sayımın yasaya koyulmasının bir zorunluluk olduğunu, seçimlerde hile yapılmayacağına göre bunun kanunen de konulmaması için bir sebep olmadığını söylemiştir. İnönü'ye göre seçim kanununda yapılacak asıl köklü değişiklik genel seçimlerden önce gerçekleşecekti. Şimdilik DP'nin ara seçimlere girmesi için değişiklik yapmak yeterliydi.²³⁷ 7 Temmuz 1948'de gizli oy, açık sayım uygulamasını getiren seçim kanunu kabul edilmiştir.²³⁸ Seçim kanununda yapılan değişiklik muhalefeti tatmin etmemiş ve 9 Temmuz'da Celal Bayar, DP'nin bu şartlar altında seçime girmeyeceğini söylemiştir.²³⁹ Sonuç olarak DP 17 Ekim 1948'deki ara seçimlere de katılmayacaktır. Seçim kanununda muhalefeti de tatmin edecek asıl değişiklikse Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı döneminde Şubat 1950'de yapılacaktır.

Bu arada Celal Bayar, Ahmet Emin Yalman'a İnönü'nün kendisini uzun zamandır aramamasından ve I. Saka hükümeti istifa ettiğinde kendisi yerine Fuat Hulusi Demirelli'yle görüşmesinden rahatsız olduğunu açıklamıştı. Yalman da İnönü ile Bayar arasında gerçekleşecek bir görüşmenin yararlı olacağını düşünüyordu. Bu sebeple Nihat Erim aracılığıyla İnönü'den görüşme istemişti. Her ne kadar olumlu bir sonuç alınacağını düşünmese de İnönü, 18 Temmuz'da Yalman'la görüştüktan sonra onun önerisi ve ısrarıyla devlet başkanı olarak, Bayar'ı ertesi gün için öğle yemeğine çağırılmayı kabul etmişti. İnönü muvazaa iddiaları sebebiyle Bayar'ın aldığı tutumdan rahatsızdı ve onun memleket ve partisi için yanlış yolda olduğunu düşünüyordu.²⁴⁰

²³⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 274.

²³⁷ Barutçu, **a.g.e.**, s. 869-870.

²³⁸ "Meclis Yeni Seçim Kanununu Kabul Etti", **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1948, s. 1.

²³⁹ "Demokrat Parti Dün Kat'ı Kararını Verdi", **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1948, s. 1.

²⁴⁰ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 368; Erim, **a.g.e.**, s. 279-280.

İnönü ile Bayar görüşmesi son günlerin en önemli olayı olan DP'nin seçime katılmama kararıyla ilgili olacaktı. Buluşacakları gün olan 19 Temmuz'da DP'nin seçime girmeme kararını açıklayan beyanname gazetelerde yayınlanmıştı.²⁴¹ İnönü bu beyannamenin Bayar ile buluşacakları gün yayınlanmasında bir emrivaki olduğunu düşünmüş ve Erim'den Yalman'a bunu sormasını istemişti. Yalman bunun emrivaki değil, önceden kararlaştırılmış bir durum olduğu konusunda kendisine güvence vermiştir.²⁴²

Cumhurbaşkanı ile DP genel başkanı arasında yapılan görüşmede dış politika ve Millet Partisi hakkında görüşüldükten sonra İnönü, seçim kanunu tartışmaları yüzünden seçimlere girmemenin memlekette huzuru ve barışı bozabileceğini, zorla kanun kabul ettirmenin veya kanunların uygulanmasına engel olmanın kanun içinde çalışmaya engel olduğunu, bunun vatandaşlara da zarar vereceğini belirterek kendince hatalı olan bu yoldan dönülmesini istemişti. Bayar ise kendilerini savunmuş ve seçime katılmama kararlarının kesin olduğunu belirtmiştir.²⁴³

Erim'in günlüğünde belirttiğine göre bu görüşmede İnönü, seçim kanunu istedikleri şekilde çıkmadığı için seçimlere girmemenin kanunun uygulanmasını zorlaştıracağını, bunun "bir nevi pasif muh[k]avemet" olduğunu ve "bu hal kanun yolunda yürümek prensibi ile güç telif" edileceğini söylemiştir. Bayar'ın seçime girmenin bir görev değil hak olduğunu söylemesine cevaben İnönü'nün hakkın suistimal edilmesinin iyi bir şey olmadığını ve yanlış yolda olduklarını söylemesinden sonra görüşmeleri sona ermiştir.²⁴⁴ Bu görüşmeden bir sonuç çıkmayacağını İnönü önceden tahmin etmişti, gerçekten de bir sonuç alınamamıştı.

II. Saka Hükümeti de ilki gibi uzun ömürlü olmayacaktı. CHP'de hükümetin kuyusunu kazan taraflar vardı ve parti, açıkça hükümeti tutmuyordu. Başbakan Saka da bunu görüyordu ve partideki türlü dalaverelerden sıkılmıştı. Böyle giderse istifa edeceğinin sinyalini de vermişti. İnönü ise hükümetin devam etmesi için çalışıyordu.

²⁴¹ "D. P. nin Seçime Dair Millete Beyanname", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1948, s. 1.

²⁴² Erim, *a.g.e.*, s. 280-281.

²⁴³ Derin, *a.g.e.*, s. 228.

²⁴⁴ Erim, *a.g.e.*, s. 280-281.

Bu konuda hem Hasan Saka hem de Hilmi Uran'la görüşmüştü. İnönü, Saka'yı yatıştırmaya çalışıyordu.²⁴⁵

Son olarak Meclisteki kazanç vergisi görüşmelerinde CHP'li milletvekillerinin de hücumlarıyla karşılaşmış ve tasarı komisyona geri çekilmek zorunda kalmıştı.²⁴⁶ Zaten parti ile hükümet arasındaki ilişkinin durumundan şikayetçi olan Hasan Saka için bu olay, bardağı taşıran son damla olmuştu. İstifasını hazırlayan Saka 13 Ocak 1949'da İnönü ile görüşmeye gitmişti. İnönü, defterinin 13 Ocak tarihli kısmına hükümetin istifayı düşündüğünü, istifa için bir nedenin olmadığını ve Saka'nın cesaretini kaybettiğini yazmıştır.²⁴⁷ İnönü istifanın doğru olmadığını ve acele verilmiş bir karar olduğunu düşünüyordu. CHP'li milletvekillerinin kazanç vergisi yasasına karşı çıkmaları hakkında da, bugüne kadar Meclise gönderilen her kanunun kabul edildiğini söylemişti.²⁴⁸ Görülüyor ki Hasan Saka istifaya kesin karar verdikten sonra bile İnönü, hala hükümetin devamını sağlamaya çalışmaktaydı. Yaşanan gelişmeler üzerine II. Saka Hükümeti 14 Ocak 1949'da istifa etmiştir.²⁴⁹ Recep Peker başbakanlıktan istifa etmeden kısa bir süre önce CHP grubundan güvenoyu almıştı fakat parti içinde 35'ler grubu ve İnönü onu tutmuyorlardı. Şimdi ise İnönü'nün Saka'yı tutmasına ve onun devam etmesini istemesine rağmen hükümet ve parti arasındaki anlaşmazlık Saka'nın istifasına neden olmuştu.

2.4. Cumhurbaşkanı İnönü'nün CHP Genel Başkanı Kimliğine Dönüşü (1949-1950)

Haziran 1949'da toplanan DP II. Kongresi'nde alınan Milli Husumet Andı kararı 12 Temmuz Beyannamesinden beri iktidar ile muhalefet arasında olumlu ve sakın bir şekilde devam eden ilişkileri bir anda bozmuştu. Tezin üçüncü bölümünde görülebileceği gibi İnönü'nün bu sırada çıktığı Ege gezisine muhalefetin sert eleştirileri, artık onun hakem rolünde ve partilerüstü konumda görülmediğini

²⁴⁵ A.e, s. 304-305, 312-313.

²⁴⁶ "Kazanc Vergisi Tasarısı Dün Mecliste Görüşüldü", *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1949, s. 1.

²⁴⁷ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s. 373.

²⁴⁸ Erim, *a.g.e.*, s. 324-327.

²⁴⁹ "Kabine Çekildi, Yenisi Bugün Kuruluyor", *Cumhuriyet*, 15 Ocak 1949, s. 1.

gösteriyordu. Milli Husumet Andı kararından rahatsız olan ve 12 Temmuz Beyannamesinden beri kamuoyuna tarafsız gibi davransa da zaten parti ve hükümet işleriyle uğraşmaya devam eden İnönü de bundan sonra partili kimliğine, hatta CHP genel başkanlığı görevine dönecektir.

2.4.1. Başbakan Şemsettin Günaltay Döneminde İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı

İnönü Saka'nın istifasının ardından İstanbul'da bulunan CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ı hemen Ankara'ya çağırılmış ve hükümeti kurma görevini ona teklif etmişti. Saka'ya da istifası sırasında başbakanlığı Uran'a teklif edeceğini söylemişti. Hatırlanacağı gibi İnönü, Peker'den önce de bu görevi Uran'a teklif etmişti. Fakat Uran yine bu görevi kabul etmemiş ve İnönü'nün kimi teklif ettiği sorusu üzerine Şemsettin Günaltay'ı önermiştir. O sırada yanlarında olan Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu da Günaltay'ı doğru bir karar olarak bulmuştu. İnönü'nün Günaltay'ın da bu görevi kabul etmemesi halinde kimi önerecekleri sorusu karşısında hem Uran hem de Saraçoğlu, Günaltay'ın bu görevi kabul edeceğinin teminatını vermişlerdi.²⁵⁰ Bu arada başbakanlık görevi Necmettin Sadak, Fuat Sirmen, Nurullah Sümer'e de teklif edilmiş fakat hepsi de reddetmişti.²⁵¹

Böylelikle 15 Ocak 1949'da İnönü yeni başbakan olarak CHP Grup Başkan Vekili Şemsettin Günaltay'ı görevlendirmiştir. Aynı gün İnönü DP'den Abidin Potuğlu, Müstakil Demokratlar'dan da Ahmet Tahtakılıç'la görüşerek onlara hükümetin istifa ettiğini ve yeni hükümeti kurmakla Günaltay'ın görevlendirildiğini haber vermiştir. Millet Partisi ise İnönü'nün, partilerinden Osman Nuri Köni'yi daveti sebebiyle yaptıkları müzakere sonucunda “Görüşmenin, siyasi ve ameli bir faydası olmayacağı için Cumhur Başkanını rahatsız etmemeğe karar verdik.” cevabını vermişler ve görüşmeye katılmamışlardır.²⁵²

²⁵⁰ Uran, **a.g.e.**, s. 422-423.

²⁵¹ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s. 50-51.

²⁵² “Şemseddin Günaltay Başbakan Oldu”, **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1949, s. 1.

20 Ocak 1949'da Celal Bayar, Başbakan Günaltay'ı makamında ziyaret etmiştir.²⁵³ Bu görüşmede Günaltay demokratik kanunlar, seçim kanunu ve basın kanunu gibi konularda vaatlerde bulunmuştu. Görüşme iki taraf için de olumlu geçmişti.²⁵⁴ Gerçekten de bu vaatler 1950'deki milletvekili seçimlerine kadar yerine getirilecektir. Ama bunlar doğrudan Günaltay'ın isteğiyle gerçekleşmiyordu. İnönü bu değişikliklerin yapılmasını hükümete telkin ediyordu. Hem Başbakan Peker, hem Başbakan Saka hem de Başbakan Günaltay döneminde çok partili sistemin demokratik yapısının sağlanması için yapılan uygulamalar İnönü'nün isteğiyle olmuştur.

Bayar 22 Ocak'ta kendi isteğiyle İnönü'yle görüşmüştür.²⁵⁵ Bayar'ın amacı Başbakan Günaltay'ın bulunduğu vaatleri İnönü'ye doğrulamaktı. İnönü'nün de bunları doğrulaması üzerine Bayar konuşmadan memnun ayrılmıştı. İnönü ise Bayar'ın neden görüşmek istediğini, belirli bir konu üzerinde durmadığı için anlayamamıştı.²⁵⁶ Daha sonra İnönü, Bayar'ı aratarak bu görüşme hakkında bir bildiri yayınlamak istediğini söylemiş ve DP'nin muvazaa konusundaki hassasiyetleri de dikkate alınarak hazırlanan bir bildiri yayınlanmıştır.²⁵⁷

İnönü ile Bayar 15 Şubat'ta tekrar görüşmüşlerdir.²⁵⁸ İnönü 15 Şubat tarihli günlüğünde Bayar'ı şimdiye kadar hiç bu kadar yakın görmediğini not etmiştir. Bayar seçim kanunu ile memurun muhakemat kanununun Mayıs'a kadar çıkmasını istemişti. Ayrıca İnönü, Bayar'ın iki ana partinin oluşturduğu bir siyasi sistemin oluşmasına çok istekli olduğunu da not etmiştir.²⁵⁹ Bu görüşmeden sonra da İnönü ile Bayar atılacak adımlarla ilgili zaman zaman görüşmüşlerdir.

2.4.2. Milli Husumet Andı Kararının Etkileri

DP'nin II. Kongresi 20 Haziran 1949'da başlamıştır. Bu kongrede kabul edilen Ana Davalar Komisyonu raporu iktidar ile DP arasında bundan sonraki ilişkiler açısından belirleyici olmuştur. Bu rapora göre, eğer antidemokratik kanunlar

²⁵³ "Celâl Bayar Başbakanı Ziyaret Etti", **Akşam**, 21 Ocak 1949, s. 2.

²⁵⁴ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 374.

²⁵⁵ "İnönü-C.Bayar Mülâkâtı", **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1949, s. 1.

²⁵⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 330.

²⁵⁷ Uran, **a.g.e.**, s. 426-428.

²⁵⁸ "İnönü, Bayar İle Görüştü", **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1949, s. 1.

²⁵⁹ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 375.

değiştirilmez, seçim kanunu adli teminatı ve emniyeti sağlayacak hale getirilmez ve yapılacak genel seçimlerde Temmuz 1946 seçimlerindeki metotlar takip edilirse ne olacağı sorusuna cevap aranmıştı. Raporun devamında, eğer vatandaşların, milli iradesinin ortaya çıkmasına ve siyasi hak ve hürriyetlerine kanuna aykırı bir müdahale olursa vatandaşların anayasaya ve kanuna dayanarak meşru müdafaa durumunda kalacakları belirtiliyor ama bunun ihtilale teşvik anlamına gelmediğinin de altı çiziliyordu. Vatandaşları bu durumda bırakanlar ise milletin husumetiyle karşılaşacaklardı.²⁶⁰ Daha sonradan iktidarın Milli Husumet Andı adını verdiği bu rapor kongrede oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Milli Husumet Andı kararına iktidar çok sert tepki göstermişti. Bayar'a göre bu karar siyasi gerginlik çıkarmak için alınmamıştı. Sadece 1946 seçimlerinde yapılan usulsüzlüklerin tekrar yaşanmaması için hükümet ve yöneticiler uyarılıyordu.²⁶¹ İktidar yöneticileri ise bu kararı 12 Temmuz Beyannamesinin getirdiği CHP ile DP'nin gerginlikten uzak, barış içinde yaşama koşullarına aykırı bir hareket olarak bulmuş²⁶² ve bunu vatandaşları kanun aleyhine isyana teşvik olarak yorumlamışlardı. Hatta bazı hukukçuların bunun suç teşkil ettiğini söylemesine rağmen hükümet bu yönden üzerinde durmamıştı.²⁶³ Aslında Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'e de düşüncesi sorulmuştu. Ona göre kongrede alınan bu karar nedeniyle DP kapatılabilirdi. Adalet Bakanı Fuat Sirmen de aynı düşüncede idi. Ama Başbakan Günaltay ve Genel Başkan Vekili Uran bu görüşte değillerdi.²⁶⁴ En önemlisi, Cumhurbaşkanı İnönü'nün de atılan bunca adımdan sonra buna taraftar olacağı düşünülemezdi.

İktidarla DP arasındaki ilişkiler 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasından beri hem Saka hükümetleri hem de Günaltay hükümeti döneminde gerginlikten uzak ve ılımlı bir şekilde seyrediyordu. Ayrıca bu süreçte antidemokratik

²⁶⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s. 76-77; Tezin genelinde, tarihe bu isimle geçtiğinden ötürü Milli Husumet Andı olarak bahsedilecek Milli Teminat Andı adı verilen Ana Davalar Komisyonu raporunun metni için bkz.: Esirci, **a.g.e.**, s. 206-207.

²⁶¹ Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Der.: İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1986, s. 98.

²⁶² Çavdar, **a.g.e.**, s. 406.

²⁶³ "Demokrat Parti Kongresi Dün Gece 22,30 da Kapandı", "D.Parti Kongresinin İhmal Ettiği En Mühim Nokta", **Akşam**, 26 Haziran 1949, s. 1; "D.Partinin Millî Husumet Beyannamesi", **Akşam**, 27 Haziran 1949, s. 1; "Hükümet Kardeş Kanı Akmasına Müsaade Etmeyecek, Müteyakkız Bulunacak", "Hükümet Dün Akşam Bir Tebliğ Neşretti", **Akşam**, 28 Haziran 1949, s. 1.

²⁶⁴ Giritlioğlu, **a.g.e.**, 1. Cilt, s. 230-231; Erim, **a.g.e.**, s. 350-351.

kanunların kaldırılması için de önemli adımlar atılmıştı. Hatta en son Mayıs ayında muhalefeti tehdit etmek için kullanılan İstiklal Mahkemesi Kanunu kaldırılmış ve Başbakan Günaltay DP'nin seçim kanununda istediği değişikliklerin de yapılacağını işaretini vermişti.²⁶⁵ Bu gelişmelere rağmen iktidarla DP arasındaki ilişkiler hiç beklenmedik bir şekilde DP kongresinde kabul edilen Milli Husumet Andı kararıyla birden gerilmişti. İktidarın sert bir şekilde eleştirdiği bu karar sonrası oluşan gerginlikten Cumhurbaşkanı İnönü'nün konumu da etkilenmiştir. 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasından beri tarafsız olarak hakem rolüyle kendini partilerüstünde konumlandıran İnönü'nün, bu gergin süreçte üçüncü bölümde detaylı olarak inceleneceği gibi, depremden etkilenen yerleri ziyaret etmek için İzmir'e gitmesi ve daha sonra bu ziyareti Ege illerini içeren uzun bir yurt gezisine çevirmesi, zaten gergin olan siyasi ortamı daha da olumsuz etkilemiştir. Bu geziyle birlikte İnönü, muhalefetin gözünde tarafsız bir hakem olarak değil, tekrar CHP genel başkanı olarak görülmeye başlamış ve sert bir şekilde eleştirilmiştir. Milli Husumet Andı'nın vatandaşlar arasında düşmanlık yaratabileceğini düşünen İnönü de ilerleyen süreçte tekrar CHP genel başkanı kimliğinin ağır basacağı bir yönetim anlayışına geçmiştir. 1950 genel seçimlerine giderken yaptığı seçim gezilerinde bu durum açıkça görülecektir.

21 Temmuz 1946 seçimlerindeki usulsüzlükler nedeniyle başlayan, DP'nin I. Kongresi'ndeki Hürriyet Misakı kararıyla devam eden gergin siyasi ortam Cumhurbaşkanı İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamasıyla son bulmuş kendisi de hakem olarak partilerüstü bir konuma yükselmişti. Bu sakin ve ılımlı süreç DP'nin II. Kongresi'ndeki Milli Husumet Andı kararıyla tekrar bozulmuş ve ilerleyen süreçte Cumhurbaşkanı İnönü'yü partilerüstü konumdan tekrar CHP genel başkanlığı yaptığı bir ortama getirmişti.

Zaten İnönü istediği zaman gerek hükümeti gerekse CHP'yi yönlendirebiliyor, yönetebiliyordu. Yani dışarıya karşı tarafsız bir devlet başkanı olarak davranıyorsa da aslında partisinin ve hükümetin önemli işleri ve sorunlarıyla uğraşıyordu. Bunu, gerektiğinde genel başkan vekili, genel sekreter ve partililerle görüşerek ve onlarla

²⁶⁵ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s. 54.

tartışarak yapıyordu. Aynı şekilde hem parti hem de hükümet önemli olaylarda İnönü'ye danışıyor ve onun isteğini soruyordu.

Kurulduğundan beri DP, parti genel başkanlığı ile devlet başkanlığının aynı kişi üzerinde birleşmemesi gerektiğini savunuyor ve İnönü'yü bu konuda eleştiriyordu. Ama kendilerinin iktidara gelmesi durumunda buna nasıl bir çözüm bulunacağı bilinmiyordu. Bu konuya kongrelerinde yaptıkları tüzük değişikliğiyle bir çözüm bulmuşlardır. Buna göre “(...) Parti başkanı Cumhurbaşkanlığına seçilirse, Parti Başkanlığından çekilmiş sayılır. Başkanlık inhilâl ettiği takdirde, Genel İdare Kurulu, normal Büyük Kongreye kadar üyelerinden birine gizli oyla başkanlık görevini tevdi eder.”²⁶⁶ Böylece CHP'deki uygulamadan farklı şekilde parti genel başkanlığı ile cumhurbaşkanı makamları tamamen birbirinden ayrılmış oluyordu. Böylelikle DP, İnönü'nün savunduğu şekilde bunun bir anayasa meselesi olmadığını da gösteriyordu. Bu maddenin uygulanması, DP'nin iktidara gelmesinin hemen ardından görülecektir. Celal Bayar cumhurbaşkanı seçilince, Adnan Menderes DP Genel İdare Kurulu tarafından DP genel başkanlığına getirilecektir.²⁶⁷ Böylelikle DP iktidarı süresince devlet başkanı partili olmakla birlikte, parti genel başkanı olmayacaktı. Tekrar hatırlatmak gerekirse bu yıllardaki sorun, cumhurbaşkanının partili olması değil, parti genel başkanı olmasıydı.

2.4.3. İnönü ile MP arasındaki Olaylar

İnönü'nün 1 Kasım 1949'da yasama yılı açılırken okuyacağı konuşmayı genel olarak Başbakan Yardımcısı Nihat Erim hazırlamış, İnönü de iç politikayla ilgili kısma bazı eklemeler yapmıştı. Sonra da her zamanki gibi birçok kişiye konuşmasını önceden okutmuş, onlardan fikirlerini almıştı. Konuşma metnini okuttuğu bazı kişiler belirttikleri kısımların çıkarılması konusunda görüş bildirmişler, bazılarıysa konuşmada herhangi bir sakınca görmemişlerdi. Bakanlar kurulu üyeleri de bazı kısımların daha yumuşak olmasını önermiş, İnönü de bunun üzerine düzeltmeler yapmıştı. Bazı bakanlar İnönü'ye, Mecliste konuşmasını okurken muhalefetin açık bir tepkisiyle karşılaşmaması için iç politikayla ilgili anlaşmazlık konularına

²⁶⁶ **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Doğu Matbaası, Ankara, 1949, s. 13-14.

²⁶⁷ “Demokrat Parti Başkanlığı”, **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1950, s. 1.

değınmemesini tavsiye etmişlerdi. Ama özellikle bu kısımlara rejimle ilgili olduğu için önem veren İnönü, bunu kabul etmemişti.²⁶⁸ Bunları dışarıda söyleyebiliyorsa Mecliste de söyleyebileceğini, eğer Mecliste söyleyemiyorsa dışarıda da söyleyemeyeceğini belirtmiştir.²⁶⁹

İnönü 1 Kasım 1949'da Meclis açılış nutkunu okumuştur. Bu konuşmada iç politikayla ilgili olarak çok partili hayatın ilk zamanlarına özgü hastalıkların atlatılmaya çalışıldığını, ama bu yolda siyasi içtihat farklarının bazı politikacıların vatandaşlar arasına düşmanlık sokma girişimini artırdığını, bir defa şiddet yolu tutulduktan sonra bunun seçimde zor kullanma ihtimalinin belirmesine neden olduğunu ve 12 Temmuz Beyannamesinin tek taraflı bir borç senedi olmadığını, iki taraflı sorumluluk ve taahhüt içerdiğini belirtmiştir. İnönü'nün konuşmasının, bazı imaları, eleştirileri ve değindiği konular bakımından sert olduğu söylenebilir.

İnönü kürsüde nutku okurken muhalefet milletvekillerinden herhangi bir tepki gelmemişti. Konuşmasını bitirip de genel kurulu terk ettikten sonra Millet Partisi Milletvekili Ahmet Oğuz usul hakkında söz istemiş fakat o günkü birleşimde kendisine söz verilmemişti.²⁷⁰ İnönü ise konuşmasından sonra Meclisteki odasına geçmiş ve Faik Ahmet Barutçu'yu çağırarak konuşmasının nasıl karşılandığını sormuş ve milletvekillerinin de düşüncelerini öğrenmeye çalışmıştı. İnönü durumdan ve aldığı geri bildirimlerden memnundu.²⁷¹

İnönü'nün açılış konuşmasını okuduğu birleşimde kendilerine söz verilmeyen MP Milletvekilleri Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç ve Hasan Dinçer, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 1 Kasım 1949'daki Meclis açılış konuşması için başbakan hakkında gensoru önergesi vermişlerdir. Bu, Meclis'in 8. döneminde verilen ikinci ve son gensoru önergesiydi. Önerge, başbakanın oturumda bulunmaması nedeniyle 11 Kasım'da okunamamıştı.²⁷²

²⁶⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 381-382.

²⁶⁹ Barutçu, **a.g.e.**, s. 912.

²⁷⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 4. Toplantı, 21. Cilt, 1. Birleşim, (01.11.1949), s. 4-12.

²⁷¹ Barutçu, **a.g.e.**, s. 914.

²⁷² **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 4. Toplantı, 21. Cilt, 3. Birleşim, (01.11.1949), s. 34-35.

Bu arada İnönü, yakın çevresiyle, cumhurbaşkanına gensoru açılıp açılmayacağı konusunu tartışmıştır. İnönü anayasanın, hükümetin onayı olmasa da cumhurbaşkanına görüşlerini Meclise ve bu sayede halka açıklama hakkı tanıdığını, yemin metninin de cumhurbaşkanına kanunların savunulması görevini verdiğini ve bunun etkin bir rol olduğunu söylemiştir. Bütün bunlara dayanarak İnönü, cumhurbaşkanının konuşma hakkının tartışılmaz ve mutlak olduğunu, düşünceleriyle yol gösterip tedbirleri işaret edebileceğini fakat doğacak sorumluluklar hükümeti ilgilendirdiği için bu düşüncelerin uygulanıp uygulanmaması konusunda hükümet ve Meclisin serbest olduğunu ifade etmiştir. Sonuçta cumhurbaşkanının konuşma yetkisinin tartışılmasını istemeyen İnönü, gensoruyu kabul etmekten yana olan Hilmi Uran, Faik Ahmet Barutçu ve Tevfik Fikret Sılay'ı bu düşüncelerinden vazgeçirmişti.²⁷³ Parti grubundan da gensoru açılmaması yönünde karar çıkmıştı.²⁷⁴

14 Kasım'da önerge genel kurulda okutulmuştur. Verilen önergede, İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasını kullanarak Meclis kürsüsünden kendi partisi hesabına söylediği görüşlerini Meclise mal etmek istediğinden ve konuşmasında kendisi gibi düşünmeyenleri itham ve hatta tehdit ederek Meclisi kendi direktifleri altına sokmaya çalışmasından dolayı anayasaya aykırı davrandığından şikayet edilmiş, konuşmasında geçen bazı konular sıralanarak bunların başbakan tarafından açıklanması istenmiştir. Önerge okunduktan sonra gensoru açılması oylanmış ve daha önce CHP grubunda alınan karar gereği önerge Mecliste reddedilmiştir.²⁷⁵

İnönü'nün 1 Kasım 1949 konuşmasıyla ilgili gensoru tartışmaları sürerken 17 Kasım'da gazeteler İsmet İnönü ve Celal Bayar'a karşı bir suikast ihbarının incelendiği haberini veriyorlardı. İhbarı yapan MP Milletvekili Reşat Aydın'ıydı.²⁷⁶ İddiaya göre Sadık Aldoğan, Reşat Aydın'ya İnönü'nün bir gün kendilerini ortadan kaldıracağını, bu nedenle kendilerinin ondan önce davranıp İnönü'yü ortadan kaldırmaları gerektiğini ve Aydın'ın da kendilerine katılmasını söylemişti. Bu arada yanlarında Fuat Arna ve Osman Bölükbaşı da vardır. Fakat Aydın bu teklifi reddederek oradan

²⁷³ Barutçu, **a.g.e.**, s. 914-918.

²⁷⁴ **A.e.**, s. 923-925.

²⁷⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 4. Toplantı, 21. Cilt, 4. Birleşim, (14.11.1949), s. 65-66.

²⁷⁶ "Reşat Aydın'ın İnkâr Ediyor", **Akşam**, 17 Kasım 1949, s. 1; "İnönüye ve Celâl Bayara Karşı Bir Suikast İhbarı Yapıldı", **Zafer**, 17 Kasım 1949, s. 1.

ayrılır. Başka bir zamanda aynı konu tekrar açılır. Bu sefer Aldoğan, İnönü'yü öldürmekten vazgeçtiklerini, çünkü İnönü ölse dahi iktidarın devam edeceğini, onun için Bayar'ı öldürmeye karar verdiklerini söylemiştir. Bayar öldürülünce bütün şüphelerin İnönü ve CHP'de toplanacağını, bu fırsattan yararlanarak Fevzi Çakmak'a bir beyanname yayınlatıp başa geçireceklerini, böylelikle de İnönü'nün ortadan kalkacağını söylemiş ve yine Aydınli'yı kendilerine katılmaya davet etmiştir. Aydınli bu teklifi de reddederek gerçekleştiğini iddia ettiği bu konuşmaları 25 Ekim'de Milli Emniyet Başkanı Naci Perkel'e, 8-9 Kasım'da Bayar'a, 14 Kasım'da da başbakana anlatmıştır.²⁷⁷

Haberi duyan Bayar hemen bunu Kazım Özalp aracılığıyla İnönü'ye ulaştırmıştır. Özalp İnönü'ye durumu 9 Kasım'da anlatmıştır. Aydınli, olayı 25 Ekim'de Milli Emniyet başkanına anlattığında, bu iddialar başbakana da ulaştırılmış, başbakan da İnönü'ye haber vermişti. Yani İnönü bundan zaten daha önceden haberdar olmuştu. Ama Aydınli'nin bunu inkâr edebileceği düşüncesiyle Bayar'a haber verilmemiş, önce Aydınli'nin olayı başbakana anlatırken sesinin plaka kaydedilmesi kararlaştırılmıştı. Hükümet Aydınli'nin iddialarını 16 Kasım'da savcılığa bildirmiş ve soruşturma başlatılmıştır. İş ciddileşince Aydınli, ihbarı yaptığını inkâr etmişse de sesinin kaydedildiği plak kanıt olarak sunulmuştur. İddialar üzerine başbakan, içişleri bakanından İnönü ve Bayar için koruma tedbirleri alınmasını istemiştir.²⁷⁸

Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna hakkında yapılan soruşturmalar sonucunda yeterli delil olmaması sebebiyle Aldoğan'ın dokunulmazlığının kalkması gerekli görülmemiş, bu ihbar sebebiyle tutuklanmış olan Bölükbaşı ve Arna da tahliye edilmiştir. MP'den istifa eden, iddiaların sahibi Reşat Aydınli'nin dokunulmazlığı ise 30 Kasım'da Meclisin büyük bir çoğunluğunun kararıyla kaldırılmıştır. Bunun üzerine 2 Aralık'ta tutuklanan Aydınli, 12 Aralık'ta iftira suçundan yargılanmaya başlamış ve 30 Ocak 1950'de nakdi teminatla serbest bırakılmıştır.²⁷⁹

²⁷⁷ Mustafa Çufalı, **Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)**, Döneme Genel Bakış, Yasama Faaliyetleri ve Parlamento Kararları, 1. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 146, Ankara, 2012, s. 22-23.

²⁷⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 382-384.

²⁷⁹ Çufalı, **a.g.e.**, 1. Cilt, s. 22-23.

Bu arada CHP ile DP arasındaki ilişkiler gerginliğini koruyor, iki taraf da birbirinin samimiyetine inanmakta güçlük çekiyordu. Bazı DP'lilerin çeşitli girişimleri sebebiyle CHP'li yöneticiler Bayar'ın İnönü'yle görüşme yolu aradığını düşünmüşlerdi. Başbakan Şemsettin Günaltay, Tevfik Fikret Sılay ve Faik Ahmet Barutçu'nun olduğu bir yemekte bu konu tartışılmış ve İnönü onlara nasıl davranılması gerektiğini sormuştu. Onlarla aralarındaki ilişki koparılmayacak, nazik davranılacak fakat artık görüşme isteğinin Bayar'dan gelmesine rağmen sanki İnönü kendisini davet etmiş gibi gösterilmeyecekti. Eğer Bayar görüşme için Köşk'e başvurursa onu cumhurbaşkanlığı genel sekreteri cevaplayarak görüşme konusunu öğrenecek, bu iletişimden bir gün sonra İnönü kendisiyle görüşecek ve yanında da hükümetten birisi olacaktı. Anadolu Ajansı da bunu yayınlıyacaktı.²⁸⁰ Görüldüğü gibi Bayar, İnönü'yle görüşmek isterse bu görüşme artık eskisi gibi kimse duymadan veya İnönü kendisi çağırıyor gibi yaparak ikili bir şekilde değil resmi usulle, kamuoyu da bilgilendirilerek ve hükümet temsilcisinin yanında yapılacaktı.

Fevzi Çakmak genelkurmay başkanlığından emekli edildiğinden beri İnönü'yle araları iyi değildi. Özellikle 1946 yılından sonra da bu iki eski çalışma arkadaşı adeta küslerdi. Çok partili sisteme geçiş sürecinde hem İnönü hem de Çakmak karşılıklı olarak siyasi hareketlerinde samimi olduklarına inanmıyorlar, birbirlerinden şüpheleniyorlardı. Bu yıllarda Fevzi Çakmak'ın sağlığı da hiç iyi değildi. Özellikle son senelerinde çokça hastanede yatmış ve ağır ameliyatlar geçirmişti. İnönü İstanbul'da bulunurken 7 Eylül 1949'da Çakmak'ı ziyaret etmek için o sırada yattığı Teşvikiye Sağlık Yurdu'na gitmiş, fakat Çakmak'ın eşi kendisini karşılayarak Çakmak'ın rahatsız olduğunu ve kendisiyle görüşemeyeceğini söylemişti. İnönü de bunun üzerine eşine geçmiş olsun dileklerinde bulunarak hastaneden ayrılmıştır.²⁸¹

Aslında ailesi, İnönü'nün Çakmak'ı ziyaretine izin vermemişti. Çünkü Çakmak zaten hastalığı nedeniyle kötü bir durumdayken bir de İnönü'yü görmesi onu daha kötü yapabilirdi. Doktorlar da ziyaret kabul etmemesini istemişlerdi.²⁸² Nihat Erim ise

²⁸⁰ Erim, **a.g.e.**, s. 395.

²⁸¹ "İsmet İnönü Mareşalle Recep Peker'i Ziyaret Etti", **Akşam**, 8 Eylül 1949, s. 1; "Mareşal Fevzi Çakmak İnönü'yü Kabul Etmedi", **Zafer**, 8 Eylül 1949, s. 1.

²⁸² Adnan Çakmak, "Mareşal Çakmak'ın Hatıraları", **Hürriyet**, 19 Mayıs 1975, s. 3.

ailesinin, İnönü'yü Çakmak'ın yanına sokmadığını belirtmiştir.²⁸³ Ulus gazetesi de bu ziyaretle ilgili olarak İnönü'nün dini ve milli ahlakın gereğini yaparak Çakmak'ı ziyaret ettiğini fakat Çakmak'ın bu ziyareti kabul etmeyerek hata işlediğini yazmıştır.²⁸⁴ Her şeye rağmen İnönü'nün Çakmak'ı ziyaret etmesinin kamuoyunda olumlu karşılandığı söylenebilir.

Fevzi Çakmak 10 Nisan 1950'de hayata veda etmiştir. İnönü, Çakmak'ın ölümü dolayısıyla AA'ya bir bildiri vererek ailesine ve millete taziyelerini sunmuştur.²⁸⁵ İktidar Çakmak'ın ölümünü cumhuriyetin büyük liderlerinden birinin ölümü olarak değil bir muhalefet partisinin liderinin ölümü olarak karşılamıştı. Ama halk, iktidarın Çakmak'ın hatırasına olan kayıtsızlığından hoşlanmamıştı. Bu nedenle Çakmak'ın cenaze töreninde iktidarın hiç hoşlanmadığı ve üniversite gençlerinin de içinde bulunduğu birtakım olaylar ve bazı taşkınlıklar yaşanmıştır. İnönü gençlerin bu taşkınlıklarından hiç memnun kalmamıştı. Üniversitelerin durumunu düşünmeye zorunlu olduklarını, bu tür öğrencilerin ana babalarına da ülkelerine de yararlı olamayacağını söylemişti. Ayrıca İstanbul'daki seçimlerden umudunu kestiğini, gelecek ve yeni rejim konusunda da kaygıya düştüğünü belirtmiştir.²⁸⁶ Fahir Giritlioğlu'na göre İsmet İnönü'nün, Fevzi Çakmak'ın cenazesine katılmaması ve hükümetin Fevzi Çakmak'ın anısına gereken önemi göstermemesi, İnönü'nün şahsına karşı olumsuz havayı arttıran en büyük olay olmuştur.²⁸⁷

2.4.4. CHP'nin Aday Listesinde İnönü'nün Etkisi

İnönü yapılacak genel seçimlerde CHP'nin adaylarının belirlenmesi işine önem veriyordu. Günaltay, Uran, Barutçu ve Erim de aday listesinin parti merkezince saptanacak yüzde 30'luk kısmını belirleme işini CHP Genel Sekreteri Fikret Sılay'a ve divana bırakmak istemiyorlar, bundan başbakan, genel başkan vekili, başbakan yardımcısı, genel sekreter ve grup başkan vekillerinden oluşan parti ucu komitesinin sorumlu olmasını istiyorlardı. İnönü de onlarla aynı fikirdeydi. Ayrıca tespit edilen

²⁸³ Erim, **a.g.e.**, s. 371.

²⁸⁴ **Ulus**, 14 Eylül 1949.

²⁸⁵ "İnönü Taziyetlerini Bildirdi", **Cumhuriyet**, 11 Nisan 1950, s. 1.

²⁸⁶ Barutçu, **a.g.e.**, s. 977-979.

²⁸⁷ Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, 2. Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965, s. 371.

adayları göreceğini ve bu konuda kendisinin de söz hakkı olduğunu söylemişti. Bu nedenle duruma müdahale ederek parti divanı üyelerini 12 Şubat'ta Çankaya Köşkü'ne çaya çağırılmış ve onları üstü kapalı uyararak adayları belirleyecek ve seçimle ilgili işleri yönetecek kurumun parti ucu komitesi olduğunu ve divanın da buna yardım etmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸⁸ Oysa parti tüzüğüne göre bu görev parti divanına verilmişti²⁸⁹ ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında hızlı karar almak için kullanılan ve kurultayda kaldırılan genel başkanlık divanını andıran parti ucu komitesi diye bir oluşum parti tüzüğünde de yoktu.

Bu arada İnönü'nün talimatıyla çalışmalara Saka Kabinesi döneminde başlanan ve seçim emniyeti konusunda önemli düzenlemeler getiren yeni seçim kanunu 16 Şubat 1950'de DP'nin de desteklemesiyle kabul edilmiştir. Bu dönemde atılan diğer adımlarda olduğu gibi bu düzenleme de yine İnönü'nün isteği ve teşvikiyle gerçekleşmiştir.²⁹⁰ Böylece muhalefetin en önemli şikayet konularından biri daha çözümlenmiştir.

14-15 Nisan'da toplanan parti ucu komitesi, divana kabul etmesi için göndereceği yüzde 30'luk kısımda bulunan adayların listesini görüşerek, bazı değişikliklerle listeyi kabul etmiştir. Bu toplantı üzerine 15 Nisan akşamı aday listesini görüşmek üzere İnönü'nün başkanlığında Çankaya Köşkü'nde toplanılmıştır. Bu toplantıda İnönü'nün de istediği bazı değişiklikler yapılmış ve listeye kesin şekli verilmiştir.²⁹¹ Aday listesinin yüzde 30'luk kısmının hazırlanmasında Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın önemli etkisi vardı.²⁹²

16-17 Nisan'da parti divanı toplanarak parti ucu komitesinin düzenlediği liste üzerinden adayların resmi olarak belirlenmesine başlanmıştır. Fakat bu toplantılarda İnönü'nün ve parti ucu komitesinin onayladığı liste üzerinde bazı değişiklikler yapılmış, İzzettin Çalışlar ve Kazım Özalp liste dışı kalmıştı. 17 Nisan'da İnönü öğleyin Hilmi Uran'ı çağırılmış ve divan görüşmeleriyle ilgili bilgi almıştı. Çalışlar ve Özalp'in divan tarafından liste dışı bırakıldığını öğrenen İnönü çok sinirlenmişti.

²⁸⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 414-416; Barutçu, **a.g.e.**, s.9 55-958.

²⁸⁹ CHP Parti Tüzüğü 184. madde. Bkz.: **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, s. 355.

²⁹⁰ Barutçu, **a.g.e.**, s. 958.

²⁹¹ **A.e.**, s. 980-981.

²⁹² Uran, **a.g.e.**, s. 450.

İnönü, Uran'dan kendisi için ayrılan Malatya ve Ankara adaylığının birini Özalp'e diğerini de Çalışlar'a bıraktığını divana söylemesini istemişti. Bunun üzerine Uran her iki ismi de aday listesine almaya çalışacağını söyleyerek İnönü'yü yatıştırmaya çalışmıştı. Bu görüşmeden sonra parti merkezinde parti ucu komitesi toplanmış ve İnönü'nün isteklerine çözüm yolu aranmıştır. Sonuçta İnönü'nün istediği iki kişi için onların yerine listeye yazılanların feragat etmesinin istenmesine karar verilmiş ve hemen ilgili kişiler iknaya başlanmıştı.²⁹³

Bu sırada sinirli bir şekilde parti binasına gelen İnönü, Barutçu'ya, bizzat kendisinin divana başkanlık yaparak okumak istediği, sert bir dille yazılmış notu okumuştur. Barutçu'nun anılarında belirttiğine göre İnönü bu notunda, İzzettin Çalışlar'ın, Kazım Özap'ın listede yer almasını Rüştü Oktar, Cevat Dursunoğlu, Salim Artuğ ve Müştak Artan'ın ise listeye alınmamasını nedenlerini de açıklayarak istemişti. Ayrıca Ağrı'da aşiret başkanı olan Ahmet Alpaslan'ın ve Erzurum Belediye Başkanı Kazım Yurtalan'ın da aday listesinde olmasını istemişti. Bunun üzerine Uran Rüştü Oktar ve Rauf Bayındır'ın ikna edilerek adaylıktan çekildiğini yerlerine Çalışlar ve Özalp'in listeye konulduğunu kendisine söylemiştir. Cevat Dursunoğlu'nu kendi onayladığı listede değişiklik tertibini yapan kişi olarak bilen İnönü, onu küçük politikacı olarak niteleyerek yüzde 70'lik kısımdan parti örgütüne aday gösterilmiş olmasına rağmen listeden çıkarılmasında ısrar etmişti. İnönü listenin manevi sorumluluğunun kendi üstünde olduğunu ve Dursunoğlu'nu veto ettiğini ifade etmiştir. Oysa parti örgütüne seçildiği için Dursunoğlu'nun adaylığına müdahale edilemezdi. Buna rağmen İnönü sorumluluğu üzerine almıştı. İnönü'nün kararında ısrarcı olduğunu gören Uran, Dursunoğlu'na adaylıktan çekilmeyi teklif etmiş, o da suçsuz olduğunu belirterek bu teklifi kabul etmişti. Ayrıca İnönü önceden Faik Öztrak'a da adaylık verilmemesinden üzüntü duyduğunu söylemiş bunun üzerine ona da adaylık verilmişti. Sonunda liste İnönü'nün istediği değişikliklerle divanda kabul edilmiştir.²⁹⁴ İnönü'nün istediği kişiler aday yapılmış ve istemedikleri de listeden çıkarılmıştı.²⁹⁵

²⁹³ Barutçu, **a.g.e.**, s. 981-983

²⁹⁴ **A.e.**, s.983-985.

²⁹⁵ "C.H.P. Aday Listesi İlan Edildi", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950, s. 1.

Partililerin belirlemesiyle yüzde 70'lik kısımdan aday olan Dursunoğlu'nun adaylığına, İnönü istemediği için istifaya zorlanarak engel olunması, yanlış bir davranış olmuştu. Hem de parti adaylarının yüzde 70'inin yerelden yüzde 30'nun merkezce belirlenmesi uygulaması İnönü'nün telkiniyle kabul edilmişti.²⁹⁶ Dursunoğlu'nun adaylığı konusunda sergilediği davranıştan pişman olan İnönü de 20 Nisan'da partiye giderek Dursunoğlu'nun gönlünü almıştır.²⁹⁷ İnönü oğluna yazdığı 25 Nisan 1950 tarihli mektubunda, adayların belirlenmesi işinin pek üzüntülü olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸

Yaşanan gelişmeler basında da yankı bulmuştur. 16 Nisan 1950'de Hilmi Uran'ın başkanlığında toplanan parti divanı geç saatlere kadar çalışmış²⁹⁹ ve 17 Nisan'da tekrar toplanmıştı. Genel başkan vekilliğinden, bu toplantılarla ilgili kısa bir bildiri yayınlanarak yüzde 30'luk milletvekilliği aday listelerinin belirlendiği belirtilmiş fakat aday listesi açıklanmamıştı. Sadece adaylıklar konusunda bazı duyurular ve sızan bilgiler haber verilmişti.³⁰⁰ 19 Nisan'da hala aday listelerinin yayınlanmadığı ve CHP'nin bir tasfiyeye girişmiş görüldüğü yazılmıştı.³⁰¹ Bu arada Cevat Dursunoğlu başka bir kişinin adaylığı için kendisinin çekildiğini de açıklamıştır.³⁰² 20 Nisan'da İnönü, Atıf İnan'ın milletvekilliğine adaylığını koymaması hakkında bir bildiri yayınlayarak, bu konuda haksız düşünceler duyduğunu ifade etmiş ve İnan'ın Meclis soruşturmasında tamamen temize çıktığını belirterek partide kendisine gerekli saygının gösterilmesini istemiştir.³⁰³ CHP'nin aday listeleri İnönü'nün istediği değişiklikler tamamlanmış halde 22 Nisan'da resmi olarak hem Yüksek Seçim Kurulu hem de CHP tarafından açıklanmıştır.³⁰⁴ Aday listesinde İsmet İnönü hem Ankara hem de Malatya'dan aday gösterilmişti. Anlaşılan her ihtimale karşı işi şansa bırakmak istememişlerdi.

²⁹⁶ Barutçu, a.g.e., s. 805.

²⁹⁷ A.e, s. 985.

²⁹⁸ **Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar**, Haz.: Sevgi Özel, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s.146.

²⁹⁹ "Halk Partisinden Gösterilecek Adaylar", **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1950, s. 1.

³⁰⁰ "C.H.P. Divanı Merkez Adaylarını Tesbit Etti", **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1950, s. 1.

³⁰¹ "C.H.P. nin Aday Listeleri Dün De Neşrolunmadı, Parti Bir Tasfiye Ameliyesine Girişmiş Görünüyor", **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1950, s. 1.

³⁰² "C. Halk Partisinden Yeni İstifalar Oldu", **Cumhuriyet**, 20 Nisan 1950, s. 1.

³⁰³ "C.H.P. Aday Listeleri Yarın İlan Edilecek", **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1950, s. 1.

³⁰⁴ "C.H.P. Aday Listesi İlan Edildi", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950, s. 1.

Yıllarca İnönü'nün yanında yer almış veya barış politikası kapsamında İnönü tarafından Atatürk'ün ölümünden sonra tekrar siyasete döndürülmüş birçok kişi, 14 Mayıs seçimleri için CHP'den ayrılarak DP'den aday olmuştur. Bazıları İnönü'nün teklifine rağmen CHP'den milletvekilliği adaylığını kabul etmemiştir. Milli Husumet Andı sebebiyle DP'nin kapatılabileceğini söyleyen Yargıtay Başkanı Halil Özyörük, Ali Fuat Cebesoy, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Suat Hayri Ürgüplü, Halide Edip Adivar bu isimler arasındaydı. Barutçu'nun belirttiğine göre İnönü bu konuda "Terakkiperverlere, eski arkadaşlarımıza çok iyilik yaptık, fakat bilinmedi." demiştir.³⁰⁵ Ayrıca adaylığı nedeniyle Halil Özyörük'e de çok içerlenmişti.³⁰⁶

Görüldüğü gibi İnönü CHP genel başkanı olarak hem adayların belirlemesi sürecinde hem de bu konuda isteği dışında değişiklikler yapılınca bunu engellemek için ağırlığını koymuştu. Oysa İnönü partinin fiili başkanı değildi ve bu konuda yetkisi de yoktu. Ama istediğini yaptırabilecek güçteydi ve önemli kararlarda söz sahibiydi. Milli Husumet Andı kararının alınmasından sonraki dönemde, partilerüstü konumdan tekrar CHP genel başkanlığına dönen Cumhurbaşkanı İnönü, 1950 seçimlerine yaklaşırlarken üçüncü bölümde detaylı olarak inceleneceği gibi CHP'nin seçim propagandasını bizzat yapmak için seçim gezilerine çıkmış ve bu gezilerde DP'nin kongre kararını ve genel başkanını eleştirmiştir.

2.4.5. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığındaki Son Zamanları

14 Mayıs 1950 seçimlerine az bir zaman kala İnönü kendisini her türlü sonuca hazırlamıştı. CHP seçimleri kazanırsa cumhurbaşkanlığına devam edecek, parti genel başkanlığını bu sefer tamamen bırakacak ve Nihat Erim'i de başbakan yapacaktı. Eğer CHP seçimi kaybederse muhalefet liderliğine geçecekti. Her ihtimale karşı kendi konutu olan Pembe Köşkü de hazırlamıştı.³⁰⁷ Ayrıca seçimlerin her türlü sonucuna karşı eşini ve çocuklarını da önceden hazırlamaya çalışmıştı.³⁰⁸ İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın yapılacak seçimlerin kaybedilebileceğini söylemesine

³⁰⁵ Barutçu, **a.g.e.**, s. 974.

³⁰⁶ **A.e.**, s. 988.

³⁰⁷ Toker, **a.g.e.**, s.345; Uran, **a.g.e.**, s. 459.

³⁰⁸ Gülsün Bilgehan, **Mevhibe-II: Çankaya'nın Hanımefendisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 154-155; 159-160; **Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar**, s. 145.

İnönü, “Bavulumu hazırladım.” diyerek cevap vermiştir.³⁰⁹ Ayrıca İnönü, Ankara Valisi Avni Doğan’dan eğer CHP seçimleri kaybederse Ankara’da çıkabilecek bir karışıklığa karşı emniyeti sağlamak için aldığı önlemleri sormuştu.³¹⁰

İnönü etrafındaki siyaset adamlarını da seçimlerin her türlü sonucuna hazırlamaya çalışmıştı. Kazansalar da kaybetseler de şerefine kendilerine ait olacağını söylemişti. Ayrıca İnönü, az bir çoğunlukla iktidara gelmektense güçlü bir çoğunlukla muhalefette kalma taraftarı olduğunu da açıklamıştı.³¹¹ Seçimlerden önce herkesin tahminini ve fikrini de sormuştur. İnönü’nün kendisi seçim günü hem sevinçli hem de heyecanlıydı. Seçimlerin yapıldığı 14 Mayıs akşamında Şemsettin Günaltay, Hilmi Uran, Tefik Fikret Sılay, Faik Ahmet Barutçu, Cevat Dursunoğlu, Emin Erişirgil, Nihat Erim, İnönü’nün davetiyle Çankaya Köşkü’ne gelmişlerdi. Geç saatlerden itibaren CHP’nin büyük bir yenilgiye uğradığının haberleri gelmeye başlamıştı.³¹²

Gerçekten de olaysız geçen ve yüksek katılımın olduğu 14 Mayıs 1950 seçimlerinde DP, İnönü’nün başında bulunduğu CHP karşısında büyük bir çoğunluk elde etmişti. Hem Ankara hem de Malatya’dan milletvekili olan İnönü bile sadece Malatya’dan seçilebilmişti.³¹³ İnönü’nün her türlü sonuca kendisini hazırlamasına rağmen seçim sonuçları hem iktidardan çekilmeyi beklemeyen CHP hem de bu kadar büyük bir destekle Meclise girmeyi ve iktidara gelmeyi beklemeyen DP için şaşırtıcı olmuştu.³¹⁴

Liste usulü çoğunluk sisteminin uygulandığı ve 7.953.058 kişinin katıldığı bu seçimlerde CHP 3.148.626 kişinin oyunu alarak yüzde 39,6 oy oranıyla 69 milletvekili çıkarırken DP 4.391.694 kişinin oyunu alarak yüzde 55,2 oy oranıyla 416 milletvekili çıkarmıştır. İki parti arasındaki yüzde 15’lik bir oy oranı farkına rağmen milletvekili sayıları arasındaki bu uçurumun nedeni, CHP’nin değiştirmedığı seçim sistemiydi. MP

³⁰⁹ Fahrettin Kerim Gökay bu açıklamayı 25 Aralık 1982’de İnönü’yü anmak için düzenlenen bir televizyon programında yapmıştır. Bkz.: Mehmet Kabasakal, **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 179.

³¹⁰ Avni, Doğan, **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları: 8, İstanbul, 1964, s. 265-266.

³¹¹ Barutçu, **a.g.e.**, s. 988; Erim, **a.g.e.**, s. 444.

³¹² Erim, **a.g.e.**, s. 447-449; Uran, **a.g.e.**, s. 460-461.

³¹³ “D.P. 36 İlde Tam Liste Halinde Kazandı, 385 Milletvekili Çıkarması Bekleniyor”, **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1950, s. 1.

³¹⁴ Kabasakal, **a.g.e.**, s. 179.

ise 368.537 kişinin oyunu alarak yüzde 4,6 oy oranıyla 1 milletvekili çıkarmış ve 1 kişi de bağımsız seçilmiştir.³¹⁵ Hem de bu sonuçlar yüzde 89,3 gibi çok yüksek bir katılım oranıyla alınmıştı. 1983'teki genel seçimlerine kadar bir daha böyle yüksek bir katılım oranı sağlanamayacaktı.³¹⁶

İnönü 14 Mayıs seçim sonuçlarından sonra komutanların gelip kendisine bir emri olup olmadığını sordukları rivayetinin uydurma olduğunu söylemiştir.³¹⁷ Buna rağmen 14 Mayıs gecesi İnönü, CHP İstanbul İl Başkanı İlhami Sancar aracılığıyla 1. Ordu ve sıkıyönetim komutanının iktidarın devredilmemesiyle ilgili kendisiyle iletişim kurması karşısında, halkın kararına saygı duyulmasını istemiştir. Bu iletişim İlhami Sancar tarafında da doğrulanmıştır.³¹⁸ Diğer taraftan 1950 seçimlerinde, 1946 seçimlerinde olduğu gibi usulsüzlük yapılırsa müdahale etmeyi düşünen DP'ye yakın subaylar ise seçimlerin adil, sorunsuz ve usulüne uygun yapılması karşısında bu düşüncelerinden vazgeçmişlerdi.³¹⁹

CHP'nin çoğunluğu kaybetmesi, İnönü'nün de cumhurbaşkanlığının sonu demektir. Artık yeni cumhurbaşkanı seçilinceye kadar bir hafta süreyle görevine devam edecektir. Bu sürede hem kendisini muhalefet liderliğine hazırlamaya başlayacak, hem de Çankaya Köşkü'nden taşınma hazırlıklarını tamamlayacaktı. İnönü seçimi kaybetmenin birinci sebebinin değişiklik isteği olduğunu düşünüyordu. Onun için bu sonuç, milletin hem masum hem de doğal bir isteğiydi. Ayrıca ona göre bu seçim ülkede yeni bir demokratik siyasi anlayış kurmak için atılan adımların ne kadar samimi ve ciddi olduğunu da kanıtlamıştı. İnönü'ye göre bu bir şerefti. Hatta bu yüzden oğluna yazdığı mektupta "Taşadığınız adla haklı olarak iftihar edeceksiniz" demiştir.³²⁰

Seçim sonuçlarına göre Şemsettin Günaltay dışında hiçbir bakan, milletvekili seçilememiştir. Bunun üzerine hükümet hemen çekilmek istemiştir.³²¹ İnönü de seçimi DP'nin kazandığının anlaşılması üzerine hemen ertesi gün 15 Mayıs'ta DP Genel

³¹⁵ **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012, s. 25.

³¹⁶ **A.e.**, 5.

³¹⁷ Toker, **a.g.e.**, s. 347.

³¹⁸ Kabasakal, **a.g.e.**, s. 179.

³¹⁹ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 6-14.

³²⁰ **Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar**, s. 149.

³²¹ Baban, **a.g.e.**, s. 321.

Başkanı Celal Bayar'ı çağırarak seçimleri partilerinin kazandığının anlaşıldığını bildirmiş ve hükümeti kurmalarını istemişti. Bunun üzerine Bayar aynı akşam DP Genel İdare Kurulu'nu toplamış ve 16 Mayıs'ta tekrar İnönü'ye gelerek aldıkları kararı bildirmişti. 16 Mayıs tarihinde cumhurbaşkanlığından AA'ya verilen bildiriye göre Bayar, Meclisin toplanmasından önce sürenin hükümet kurabilmek için kısıtlı olması nedeniyle hükümetin Meclis toplanıncaya kadar görev başında kalmasını istemişti. Bunun üzerine İnönü de hükümetin çekilme isteğini kabul etmeyerek Meclis toplanıncaya kadar görevini sürdürmesini istemişti.³²² Ayrıca İnönü'nün Bayar'dan iktidarı hemen devralmasını istemesi ve bununla ilgili görüşmenin bir bildiriyle kamuoyuna açıklanması, hiçbir dedikoduya ve eleştiriye fırsat vermeden İnönü'nün ve CHP'nin iktidarı devretmeye hazır olduğunu göstermesi açısından önemliydi.³²³

16 Mayıs'ta bakanlar kurulu başbakanlıkta İnönü'nün başkanlığında son kez toplanmıştır. Toplantı bittikten sonra ilk ayrılan Cumhurbaşkanı İnönü'yü İnönü'yü arabasına binerken bütün bakanlar uğurlamıştı. İnönü'nün arabasına artık motorsikletli polislerin eşlik etmiyor oluşu dikkat çekiyordu. Adalet bakanı dışında bütün bakanlar da makam arabalarını bırakarak başbakanlıktan yaya olarak ayrılmışlardı.³²⁴

17 Mayıs'ta Ankara Üniversitesi'nden ikiyüz üçyüz kadar bir öğrenci grubu Cumhurbaşkanı İnönü'yü ziyaret ederek seçimler nedeniyle üzüntülerini bildirmişlerdi. Öğrencilere öğütler vererek sakin olmalarını isteyen İnönü, kendisinin de gayet sakin olduğunu, muhalefet liderliği gibi şerefli bir görevde memlekete hizmet etmeye devam edeceğini söylemişti.³²⁵ Yani İnönü aktif siyaseti bırakmayacak, cumhurbaşkanlığından ayrıldıktan sonra da muhalefet liderliği görevini yapacaktı. Bu arada Çankaya Köşkü'nden kendi evine taşınma hazırlıkları da devam ediyordu.³²⁶ Cumhuriyet gazetesi İnönü'nün muhalefet liderliği için çalışmalarına başladığını, 19 Mayıs günü CHP Genel Merkezi'ne giderek Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'la parti işleri hakkında konuştuğunu haber veriyordu.³²⁷ İnönü 21 Mayıs'ta da parti grup

³²² "Cumhur Başkanı Dün Celâl Bayarla İki Görüşme Yaptı", **Cumhuriyet**, 17 Mayıs 1950, s. 1.

³²³ Burçak, **a.g.e.**, s. 227.

³²⁴ "H.Partisi Hükümeti Üyeleri Dün Başbakanlıkta İnönü'nün Riyasetinde Bir Toplantı Yaptı", **Zafer**, 17 Mayıs 1950, s. 1.

³²⁵ "Bir Talebe Grubu Dün İnönü'yü Ziyaret Etti", **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1950, s. 1.

³²⁶ "İnönü'nün Ankaradaki Yeni Evi", **Cumhuriyet**, 19 Mayıs 1950, s. 1.

³²⁷ "C.H.P. Faaliyetini Yeni Duruma Göre Düzenliyor", **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1950, s. 1.

toplantısına başkanlık yapmış ve daha sonra tekrar parti genel merkezine gelerek akşama kadar burada çalışmıştı.³²⁸

Bu arada 20 Mayıs'ta cumhurbaşkanlığından bir bildiri yayınlanmıştır. Bu bildiri de cumhurbaşkanlığı görevi, yenisi seçilinceye kadar devam ettiği için İnönü'nün yeni cumhurbaşkanı seçilene kadar Meclis genel kuruluna gelemeyeceği, yeni cumhurbaşkanı seçildikten sonra Meclise gidip tebrik edeceği belirtiliyordu.³²⁹ Aslında İnönü, cumhurbaşkanlığı seçiminde Mecliste bulunarak yeni cumhurbaşkanının önünde ayağa kalkmayı ve onu alkışlamayı düşünüyordu. Ama bir yandan da kulaklarına Mecliste DP'lilerin İnönü'ye karşı bir gösteri yapacağı söylentileri geliyordu. Ayrıca yenisi seçilene kadar cumhurbaşkanı olduğu için Meclis salonuna girmesi doğru olmazdı. Bunun için İnönü'nün cumhurbaşkanlığı seçiminde Mecliste bulunmaması kararlaştırılmıştır.³³⁰

İnönü 21 Mayıs'ta, yaklaşık on iki senedir oturduğu Çankaya Köşkü'nden ayrılarak kendi konutuna geçmiştir. Köşk'ten ayrılmadan önce şoföründen hizmetlisine bütün çalışanlarla vedalaşmış ve gözleri dolmuştu.³³¹ Önceden kararlaştırıldığı üzere 22 Mayıs günü toplanan 9. dönem Meclis DP'nin adayı Celal Bayar'ı 387 milletvekilinin oyuyla üçüncü cumhurbaşkanı seçmiş, CHP'nin adayı İsmet İnönü ise bu oylamada 64 oy almıştı.³³² CHP cumhurbaşkanlığı seçiminde İnönü'yü aday göstererek DP'nin köylerde, kendileri iktidara gelse bile İnönü'nün cumhurbaşkanı olacağı şeklindeki propagandalarını çürütmek ve bunu halka göstermek istemişti.³³³

Bayar cumhurbaşkanı seçildikten sonra milletvekillerinin tebriklerini kabul ederken İnönü gelmiş ve Bayar'ın elini sıkarak "Tebrik ederim. Muvaffak Olunuz." demiştir.³³⁴ İnönü daha sonra taksiye binerek Meclisten ayrılmıştır.³³⁵ Böylelikle 22 Mayıs günü yeni cumhurbaşkanının seçilmesiyle İnönü'nün cumhurbaşkanlığı da

³²⁸ "C.H.P. Meclis Grubu Da Dün Toplandı", **Zafer**, 22 Mayıs 1950, s. 1.

³²⁹ "İnönü", **Ulus**, 21 Mayıs 1950, s. 1.

³³⁰ Barutçu, **a.g.e.**, s. 1005.

³³¹ Derin, **a.g.e.**, s. 261.

³³² **TBMM Tutanak Dergisi**, 9. Dönem, 1. Toplantı, 1. Cilt, 1. Birleşim (22.05.1950), s. 7.

³³³ Barutçu, **a.g.e.**, s. 1008.

³³⁴ "Cumhurbaşkanını Tebrik Töreni", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1950, s. 1.

³³⁵ Nimet Arzık, **Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü**, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1966, s. 46.

resmen sona ermişti. Bunun üzerine İnönü 23 Mayıs'ta CHP genel başkanlığı görevini fiilen üzerine aldığını kamuoyuna duyurmuştur.³³⁶ Zaten artık cumhurbaşkanı olmadığına göre bu konuyu düzenleyen kurultay maddesi de geçersiz oluyordu.

Sonuç olarak 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimlerde henüz dört yaşında olan Demokrat Parti, yirmi yedi yıllık Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının ve İnönü'nün on bir yıl altı ay süren cumhurbaşkanlığının sonunu getirmiştir. Fakat bu yenilgi İnönü döneminin biteceği veya onun siyasal yaşamdan çekileceği anlamına gelmiyordu. İnönü 12 Ekim 1945'te ABD'li bir senatöre şöyle demişti: “Kendimi, Millet Meclisi'mizde bir muhalefet partisi başkanı olarak gördüğüm gün, hayatımın vazifesini yerine getirmiş sayacağım.”³³⁷ Onu düşündüren, sadece on yaş daha geç olmamaktı.³³⁸ Bundan sonra İnönü'nün on yıl boyunca aktif olarak sürdüreceği muhalefet liderliği dönemi başlıyordu.

³³⁶ “İnönü'nün Tebliği”, **Akşam**, 24 Mayıs 1950, s. 1.

³³⁷ Derin, **a.g.e.**, s. 178.

³³⁸ Bilgehan, **a.g.e.**, s. 163.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 YILLARI ARASINDA CUMHURBAŞKANI İSMET İNÖNÜ'NÜN YURT GEZİLERİ VE YÖNETİM ANLAYIŞI

Haberleşme, ulaşım ve bilgi alma imkanlarının sınırlı olduğu dönemlerde yurt gezileri, iktidarı ve lideri görünür kılmamanın önemli araçlarından biri olmuştur. Bu şekilde siyasi liderler gittiği yerlerde halkla görüşerek onların dertlerini, problemlerini ve isteklerini dinlemişler, sorunlarıyla ilgili yapılacakları anlatmışlar ve vaatlerde bulunmuşlardır. Ayrıca siyasi liderler ziyaret ettikleri yerlerde özellikle kendilerini dinlemek üzere toplanan halk karşısında gerek iç gerekse dış siyasetle ilgili önemli açıklamalar yapmışlar ve çeşitli mesajlar vermişlerdir. Ayrıca ülkenin farklı yerlerinde özellikle de merkeze uzak yerlerde yaşayan vatandaşların ayağına kadar gidilerek kendilerinin unutulmadığının ve yalnız olmadığının hissettirilmesi de önemliydi. Bazen de iktidarın aldığı önemli bir karardan sonra, gerek bu kararı anlatmak gerekse de bu kararın etkilerini yerinde görmek için yurt gezilerine çıkmışlardır.

Halkla iletişim kurmak amacıyla yurt gezisine çıkma geleneği Osmanlı Devleti döneminde ilk olarak II. Mahmud ile başlamıştır. II. Mahmud'un başlattığı bu geleneği Tanzimat dönemi padişahları Abdülmecid ve Abdülaziz de devam ettirmiştir. Bu gelenek II. Abdülhamid döneminde ihmal edilmiş olsa da ondan sonra tahta geçen V. Mehmed Reşad'ın da halkla ilgilenmek amacıyla yurt gezisine çıktığı görülmektedir.¹

Cumhuriyet döneminde de siyasi liderler zaman zaman belli amaçlarla kısa veya uzun süreli yurt gezilerine çıkmışlardır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Devlet Başkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk sıkça yurt gezilerine çıkmış ve bu gezilere büyük önem vermiştir. Cumhurbaşkanı Atatürk çoğunlukla, yapılacak devrimlerin ilk

¹ Bkz.: Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 361-379; Şerif Korkmaz, "Sultan Abdülmecid'in İlk Memleket Gezisi (26 Mayıs-12 Haziran 1844)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 25, 2009, s. 83-98; Hüseyin Dikme, "Osmanlı'da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 21, Bahar 2012, s. 293-305; Haluk Selvi, "Sultan V. Mehmed Reşad'ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)", **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II**, Kocaeli, 2015, s. 925-946.

işaretini vermek, yapılan devrimlerin etkilerini incelemek, ihtiyaçları görmek, halkın sorunlarını ve isteklerini dinlemek, yerinde gözlemler yapmak ve bazen de yabancı ülkelere mesaj vermek amaçlarıyla cumhurbaşkanlığı döneminde birçok yurt gezisine çıkmıştır. Bu dönemde İnönü Hükümetleri'nin takip ettiği demiryolu politikası kapsamında, ülkenin dört bir yanına demiryolunun ulaşması bu ulaşım aracını yurt gezilerinin önemli bir parçası yapmıştır. Hatta Cumhurbaşkanı Atatürk 1935-1938 yılları arasında Beyaz Tren'le birçok yurt gezisi yapmıştır.² Beyaz boyalı vagonları olan bu trene halk Beyaz Tren adını vermişti. Cumhurbaşkanlığı makamına ayrılmış olan bu tren ya hareket halindeki bir katara eklenerek ya da gerektiğinde başına bir lokomotif eklenerek kullanılırdı.³

İsmet İnönü de siyasi hayatı boyunca gerek başbakanlık gerek cumhurbaşkanlığı gerekse de muhalefet liderliği döneminde sık sık yurt gezisine çıkmıştır. Bu durum İnönü'nün de yurt gezisine önem verdiğini göstermektedir.⁴ İnönü de cumhurbaşkanlığı döneminde Atatürk gibi Beyaz Tren'le yurt gezisine çıkarak halkla iletişim kurmuş, bayındırlık faaliyetlerini, siyaset alanında atılan adımların etkilerini incelemiş ve bu gezilerde gerek iç meseleler gerekse de dış ilişkiler konusunda çok önemli mesajlar vermiştir. Bu açıdan İnönü'nün de Atatürk'ten gelen yurt gezisi geleneğini devam ettirdiği görülmektedir. Fakat Atatürk döneminden farklı olarak 1946'dan itibaren çok partili hayata geçilmesiyle yurt gezileri daha önemli olmaya başlamış ve farklı bir anlam kazanmıştır.

Çok partili sürece geçiş olarak adlandırılan 1946-1950 yılları arasındaki dönemde yurt gezileri, muhalefet partilerinin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak sadece iktidarın değil aynı zamanda siyasi rekabet, meşruluk sağlama, kendilerini anlatma ve halka yakın olma amaçlarıyla muhalefet yöneticilerinin de sıklıkla

² Bkz.: Ahmet Hamdi Başar, **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:155, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yayın No:4, A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981; Muhittin Gül, "Atatürk'ün Yurt Gezileri'nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, Aralık 2006, s. 51-72; Erdem Çanak, "Atatürk'ün Yurt Gezilerine Bir Örnek: 1930-1931 Gezisi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 23, Mart 2016, s. 128-178.

³ Giritlioğlu, **a.g.e.**, 2. Cilt, s. 369.

⁴ İsmet İnönü'nün 1924-1973 yılları arasında ziyaret ettiği şehirlerin kronolojik listesi için bkz.: İnönü Vakfı İnternet Sitesi <http://www.ismetinonu.org.tr/index.php/ismet-inonunun-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri/ismet-inonunun-1924-1973-arasi-yurtici-ve-yurtdisi-gezileri> (Çevrimiçi, Erişim Tarihi: 16 Mart 2018)

kullandığı bir araç olmuştur. Daha önce halktan kopuk olan ve halka gitme ihtiyacı duymayan tek parti iktidarı yöneticileri ve yüksek devlet memurları da bu yeni dönemde, doğrudan vatandaşlarla görüşmek ve onları dinlemek için yurt gezilerine çıkmaya başlamışlardır.⁵

Tek parti döneminde siyasi alternatifi mevcut olmayan CHP'nin, iktidardan düşme kaygısı olmadığı ve bu anlamda seçimler de önemli olmadığı için halktan oy istemek amacıyla yurt gezisine çıkma ihtiyacı da yoktu. 1946'dan itibaren çok partili sistemin başlamasıyla, değişik siyaset anlayışları olan siyasal partilerin yöneticileri, halka düşüncelerini anlatmak ve seçimlerde iktidara gelebilmek için partileri adına oy istemek amaçlarıyla yurt gezilerine çıkmaya başlamışlardır. Bu yeni süreçte CHP'li yöneticiler de Meclis tatil olduğunda ve seçim zamanlarında kendi seçim bölgelerini ziyaret etmeye başlamışlardır.⁶

Böylelikle bu dönem incelendiğinde yurt gezisine çıkan siyasi yöneticilerin de çeşitlendiği görülmektedir. Bu süreçte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yanı sıra bir taraftan dönemlerine göre başbakanlar, bakanlar ve CHP yöneticileri diğer taraftan muhalefet partilerinin yöneticileri, sık sık yurt gezilerine çıkmışlardır. Özellikle DP'li liderler, partilerinin kurulmasından sonra sürekli yurt gezilerine çıkmaya başlamışlardır. Bu şekilde, yaptıkları miting ve ziyaretlerle halkla iletişim kurmuşlar, kendi düşüncelerini açıklama fırsatı bulmuşlar ve konuşma yaptıkları yerlerde CHP iktidarının uygulamalarını halka şikayet etmişlerdir. Böylelikle yurt gezileri gündem oluşturan bir propaganda aracına da dönüşmüştür. Bunu gören CHP yöneticileri de demokrasinin gereği olarak halka gitmeye geç de olsa başlamışlardır.

Siyasi yöneticilerin yurt gezilerini takip etmenin en önemli yolu basındır. Fakat bunun için basının özgür olması, hükümet tarafından kısıtlanmamış ve denetim altına alınmış olmaması gerekmektedir. Aksi takdirde diğer her alanda olacağı gibi yurt gezileri konusunda da çok yönlü, doğru, detaylı ve güvenilir bilgiye ulaşılamaz. İkinci Dünya Savaşı yıllarında hükümet, basın üzerinde büyük bir denetim mekanizması kurmuştu. Bu yıllarda süregiden sıkıyönetim de özellikle İstanbul basını üzerinde

⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 274.

⁶ Goloğlu, **a.g.e.**, s. 62.

önemli bir tehdit olmuştu. Bu dönemde birçok gazete zaman zaman çeşitli sebeplerle hükümet kararıyla veya sıkıyönetimce kapatılmıştır. Çok partili demokratik sisteme geçiş sürecinde atılan önemli adımlardan biri de 13 Haziran 1946'da hükümete gazete kapatma yetkisi veren Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinin değiştirilerek bu yetkinin sadece mahkemelere verilmesi olmuştur.⁷ Bu karar basının üzerindeki siyasi denetiminin kalkması demektir. Diğer yandan Hilmi Uran'ın da belirttiği gibi artık İstanbul basını üzerinde baskı yapmaktan başka bir işe yaramayan sıkıyönetimin 22 Aralık 1947'de kalkması da, özellikle İstanbul basını üzerindeki baskı ve denetimi kaldırmıştır.⁸

Milli Şeflik sistemi devam ederken 1946 yılının ortasında İnönü'nün çıktığı yurt gezilerinin gazetelere yansımalarına bakıldığında, gittiği yerlerde saatlerce konuşmasına rağmen gazetelerin İnönü'nün konuşma ve incelemelerini sadece AA'nın çok kısa olarak verdiği bildirimlerle gazetelerinde yayınlatabildikleri görülmektedir. 1946 yılının sonundan itibaren ise İnönü'nün yaptığı yurt gezileriyle ilgili yayınlanan haberlerden, gazetelerin bu konuda daha serbest oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle basın üzerinde denetimin azalması sonucunda, Cumhurbaşkanı İnönü'nün gezilerini gözlemleyen farklı gazetelerin muhabirleri, geziyle ilgili yerinde topladıkları bilgileri merkezlerine ulaştırarak gazeteler de bunları yayınlatabilmişlerdir. Bu şekilde yurt gezileriyle ilgili bilgiler de çeşitlilik kazanmıştır.

Ayrıca bu süreçte faaliyette bulunan gazetelerin çoğunun muhalefeti destekliyor oluşu da önemliydi. Bu dönemde CHP'nin resmi yayın organı olan Ulus gazetesi, Cumhurbaşkanı İnönü'nün çıktığı yurt gezilerini en ince detayına kadar İnönü'yü överek veriyordu. Sayfalarında İnönü'nün yurt gezilerine önemli yer veren Cumhuriyet ve Vatan gazeteleri ise daha tarafsız bir gözle bakıyorlardı. Basın üzerindeki siyasi denetimin süreç içerisinde ortadan kalkmasıyla Yeni Sabah ve Zafer gibi tam anlamıyla iktidara muhalif olan gazeteler ise İnönü'nün yurt gezilerine son derece eleştirel bir gözle bakarak yeri geldiğinde onu sertçe eleştiriyorlardı. Gazetelerin farklı siyaset anlayışları sebebiyle İnönü'nün bu bölümde anlatılan yurt

⁷ "Mecliste Basın Hürriyeti Etrafında Tartışma", **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1946, s. 1.

⁸ Uran, **a.g.e.**, s. 396; "Örfi İdare Dün Gecedan İtibaren Fiilen Kalktı", **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1947, s.1.

gezileri, hem iktidara yakın hem de muhalif gazeteler taranarak açıklanmış ve analiz edilmiştir. Fakat gazetelerde, bazıları sonradan tekzip edilen bazılarıysa edilmeyen zaman zaman yanlış, abartılı ve yalan haberler yayınlandığı da görülmektedir.

Bu dönemde çıktığı yurt gezilerinde Cumhurbaşkanı İnönü, ziyaret ettiği yerlerde çoğunlukla o yerin halkevinde vatandaşlarla buluşarak konuşmalarını yapmıştır. Vatandaşlar da duruma göre gerek halkevinin içinde gerekse de önünde toplanarak İnönü'nün konuşmasını dinlemişlerdir. Tek parti döneminde CHP'nin propaganda yeri olan halkevleri, bu özelliğini bu dönemde de güçlü bir şekilde korumuştur. Mayıs 1950 itibariyle ülkede 478 halkevi ve 4322 halkodası bulunmaktaydı. Bütün illerde de halkevi bulunuyordu. Halkevleri kadar sık kullanılmasa da orduvleri, belediye ve valilik binaları da İnönü'nün halkla iletişim kurduğu yerlerdi.⁹ Böylece İnönü gittiği yerlerde DP'li yöneticiler gibi miting yapmak yerine çoğunlukla hazır bulunan halkevinde gerek binanın içinde gerekse dışında toplanan halka konuşmalar yapmıştır. Böyle bir imkanı olmayan DP ise bu dönemde, meydanlarda açık hava mitingleri yaparak halkla iletişim kurmaya çalışmıştır.

Tezin bu bölümünde, DP'nin kurulduğu 7 Ocak 1946'dan, CHP'nin iktidarı kaybettiği 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadarki zaman diliminde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün çıktığı bütün yurt gezileri, ikinci bölümde olduğu gibi kronolojik olarak, onun yönetim anlayışındaki değişim çerçevesinde açıklanacaktır. Bu dönemi yurt gezileri açısından tek parti iktidarının önceki döneminden ayıran en önemli özellik, artık tek bir siyasi parti bulunmayarak iktidarın siyasi alternatiflerinin olmasıydı. Yukarıda anlatıldığı gibi basın üzerindeki siyasi baskının savaş yıllarındaki döneme kıyasla giderek azalmasının bir sonucu olarak, gazetelerin yurt gezileriyle ilgili AA'nın yayınladığı bildiriler dışında kendi muhabirlerinin de topladığı bilgileri ve gözlemlendiği detayları yayınlayabilmesi de, bu dönemi farklı kılmaktadır. Ayrıca basın üzerindeki baskının azalmasıyla gazetelerin başmakale yazarları da bu dönemde yurt gezilerinin siyasi etkileriyle ilgili önemli yazılar yazmışlardır.

⁹ Fahri Sakal, **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı**, Etüt Yayınları, Samsun, 2008, s. 87-89.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1946-1950 yılları arasında çıktığı yurt gezilerinin bu süreçte demokratik ilerleme konusunda atılan ve ikinci bölümün ana hatlarını içeren adımlarla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bölüm kronolojik sıraya bağlı kalınarak üç alt başlığa ayrılmıştır. İlk başlık altında Milli Şeflik sisteminin halen devam ettiği ve basının da hala denetim altında bulunduğu dönemde gerçekleşen 1946 yılının ilk iki yurt gezisi, ikinci bölümde 12 Temmuz Beyannamesine giden süreçte ve beyannamenin yayınlanmasından sonra Cumhurbaşkanı İnönü'nün partilerüstü konumda hakem rolüyle çıktığı yurt gezileri, üçüncü bölümde ise DP'nin Haziran 1949'daki II. kongresinde kabul edilen Milli Husumet Andı'nın etkisiyle iki parti arasında oldukça gerginleşen ortamda, İnönü'nün tarafsız konumdan ve hakem rolünden çıkıp CHP genel başkanı olarak yaptığı son yurt gezileri açıklanacaktır.

3.1. Milli Şef olarak Cumhurbaşkanı İnönü'nün Yurt Gezileri

Türkiye'de çok partili hayat üçüncü kez başladıktan sonra Milli Şef, değişmez CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, ilk yurt gezisini mayıs ayının başında yapmıştır. İnönü bu yurt gezisini yaptığı sırada hala Milli Şefti ve tek parti yönetimi de devam ediyordu. Basın da hala iktidarın denetimi altındaydı. İnönü 1946'nın bu ilk yurt gezisine, kendi çağrısıyla olağanüstü toplanan kurultay nedeniyle ara vermiştir. Bu kurultayda, yeni dönemin bir gereği olarak kendi isteğiyle, genel başkanlığının değişmezliğini kaldırmıştır. Kurultayın ardından mayıs ayının sonunda ikinci yurt gezisine çıkmıştır. Bu yurt gezisinde de İnönü'nün hem CHP'li kimliği ön plandaydı hem de Milli Şeflik sisteminin etkileri devam ediyordu. İnönü'nün bu yurt gezilerinin amacı ise milletvekili seçimlerinin erkene alınacağını haber vermek ve seçimlere katılım gösterilmesi çağrısı yapmaktı.

3.1.1 İç Batı Anadolu ve İç Anadolu Gezisi (Mayıs 1946)

Milli Şef, değişmez CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 24 Nisan 1946'da CHP kurultayını 10 Mayıs için olağanüstü toplantıya çağırması,¹⁰ 29

¹⁰ “Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü'nün Daveti”, **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1946, s. 1.

Nisan'da Meclis, belediye seçimlerinin erkene alınarak mayıs ayında yapılmasına karar vermişti.¹¹ DP seçime katılıp katılmamayı tartışırken İnönü yapılacak belediye erken seçimlerinden önce 3 Mayıs'ta Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Akşehir, Konya, Niğde ve Kayseri'yi ziyaret edeceği bir yurt gezisine başlamış ve yaptığı konuşmalarda iç ve dış meseleler hakkında önemli konulara değinmiştir. İnönü'nün yaptığı konuşmalardan da anlaşılacağı üzere, aslında bu gezinin amacı erkene alınmasına karar verilmiş olan belediye seçimleri için değil, milletvekili seçimlerinin de erkene alınacağını haber vermektir. Ayrıca bu gezi, yeni başlayan çok partili süreçte İnönü'nün yapacağı ilk yurt gezisi olması nedeniyle de önemlidir. Çok partili sürecin devam edip etmeyeceği konusunda kesin olarak karar verilmediği bu dönemde, o sırada devletin tek hâkimi olan İnönü'nün nasıl bir tutum sergileyeceği ve yurt gezisinde ne gibi mesajlar vereceği önemlidir.

Fakat İnönü'nün, yurt gezisi boyunca yaptığı konuşmaların tamamını basından izlemek mümkün değildi. Çünkü siyasi partilerin kurulmasına imkan tanınmış olsa da şeflik sisteminin ve otoriter yapının devam ettiği bu dönemde gazeteler, Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşmalarını sadece Anadolu Ajansı'nın verdiği kadarıyla yayınlamaya izinliydi. Bunlar da genellikle İnönü'nün nasıl karşılandığı nerede ne kadar konuştuğu ve konuşmasının konusunun ne olduğunu gösteren çok kısa bilgilendirmeler şeklindeydi.¹² Hatta bu nedenle, İnönü'nün yapacağı konuşmaların içeriğini öğrenmek isteyen DP, İnönü'nün gideceği yerlerdeki teşkilatlarından onun konuşmalarını not ederek, bunları genel merkeze göndermelerini istemişti. Çünkü Cumhurbaşkanı İnönü'nün diyecekleri, DP'nin siyasetinin belirlenmesi açısından da önemlidir.¹³

İnönü 3 Mayıs 1946'da ilk durağı olan Eskişehir'de, halkevinde bir saat kadar konuşarak vatandaşları "büyük seçim" için göreve çağırmıştır.¹⁴ İnönü büyük seçimler

¹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, 7. Dönem, 3. Toplantı, 22. Cilt, 45. Birleşim (29.04.1946), s. 237.

¹² Özellikle Milli Şefliğin sürdüğü bu dönemde, İnönü'nün çıktığı yurt gezilerinde yaptığı konuşmaların gazetelerde bulunmayan fakat İnönü Vakfı arşiv kaynaklarında yer alan metinleri için bkz.: **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, Haz.: İlhan Turan, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003.

¹³ Toker, **a.g.e.**, s. 143.

¹⁴ "Şefimizin Eskişehir'deki hitabeleri", **Ulus**, 4 Mayıs 1946, s. 1, "İnönü'nün Eskişehirliilere Hitabesi", **Vatan**, 4 Mayıs 1946, s. 1.

derken aslında belediye seçimlerini değil milletvekili seçimlerini kastediyordu. Özellikle sonraki konuşmalarında bunu kastettiği net bir şekilde anlaşılacaktır. 4 Mayıs'ta Kütahya'da, halkevinde iki saat kadar konuşarak Kütahyalıların vatandaşlık ödevlerini tam bir olgunlukla yapacaklarından emin olduğunu söylemiştir.¹⁵ İnönü bu gezi boyunca gittiği bütün yerlerde bir iki saat süren ezberden konuşmalar yapmıştır.¹⁶

Fakat bu kadar uzun konuşmalar yapmasına rağmen AA'nın yayınladığı bildirimler çok kısa bilgilendirmeler şeklindeydi. Aslında İnönü, konuşmalarında önemli mesajlar veriyordu. Eskişehir'deki konuşmasının basına yansımaya kısmında dış meselelere, Sovyet tehditlerine ve bunların iç politikaya etkisine uzunca değindikten sonra seçimlerin tek dereceli yapılacağını söylemiştir. Yeni partiler kurulurken kendisine başvurulduğunu, bu partilerin iç meselelerde tamamen serbest olacağını fakat dış etkilerden uzak olmalarını, yabancı bir devletle ilişkilerinin bulunmamasını ve dış politika konusunda beraberlik istediğini ifade etmiştir. İnönü'nün yabancı devletten kastı şüphesiz Sovyetler'di. Ona göre, kurulan partilerin bu devletle herhangi bir bağı olmamalıydı. Konuşmasında muhalefetin, CHP'nin iktidarını sürdürmesi için seçimlerin erkene alınmış olduğu iddialarını da cevaplayarak seçimlerin erkene alınmasının sebebini, devletlerin Türkiye'de durum ne oluyor bekleyip öyle hareket edelim endişesine düşerlerse politika yapılamayacağı şeklinde açıklamıştır.¹⁷

İnönü bu konuşmasında, seçimlerin hızla yapılacağını ve yazın seçim işlerinin bitmiş olacağını söylüyordu. İnönü'nün bu sözleri belediye seçimlerinden sonra milletvekili seçimlerinin de erkene alınacağı anlamına geliyordu. Ayrıca İnönü yeni kurulan bir partinin hemen iktidarı elde etmek hevesine kapıldığını söyleyerek acele edilmemesini, demokrasinin bir günde değil zamanla ve sabırla gelişebileceğini belirterek bu gelişme süresi için de hiç olmazsa bir on yıl beklenmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁸ Bu sözlerden de anlaşılabilirliği gibi İnönü, DP'nin 1950'de iktidarı alabileceğine o zaman ihtimal vermiyor olmalıydı. Bu düşünceye göre bir muhalefet partisi olarak kurulan DP uzun yıllar muhalefette kalıp kendisine verilen bu görevi

¹⁵ "İnönü, Dün Kütahya'yı şerefliendirdi", **Ulus**, 5 Mayıs 1946, s. 1; "İnönü Kütahyada", **Vatan**, 5 Mayıs 1946, s. 1.

¹⁶ Derin, **a.g.e.**, s. 186.

¹⁷ **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, s. 72-80.

¹⁸ **A.e.**

yapmalı ve iktidara meşruluk sağlamalıydı. İnönü'ye göre bu aşamada yapılacak olan çok partili hayat tecrübesini yavaş yavaş geliştirmekti.

6 Mayıs tarihli gazeteler İnönü'nün 5 Mayıs'ta Afyonkarahisar'da yaptığı konuşması için yine kısa ve özet halindeki AA bildirisini yayınlarlarken¹⁹ aynı tarihli CHP'nin yayın organı olan Ulus gazetesi AA'dan aldığı, 5 Mayıs akşamı İnönü'nün Akşehir'de yaptığı konuşmasını veriyordu. Bu konuşma diğer gazetelerde ertesi gün çıkmıştır. Aynı zamanda diğer bildirilere göre AA bu sefer bonkör de davranmış ve İnönü'nün konuşmasının uzunca bir metnini vermişti.²⁰ Anlaşıyor ki burada verdiği önemli mesajların herkes tarafından bilinmesi isteniyordu.

İnönü 5 Mayıs'taki Akşehir konuşmasında, dünya siyasetinin belirsizliği içinde Türkiye'nin hangi yolda ve anlayışta olduğunun bir an önce içeride ve dışarıda belli olması için büyük seçimlere karar verildiğini ifade etmiştir. Kuşkusuz İnönü'nün büyük seçimden kastı milletvekili seçimleriydi. Aslında bu sırada sadece belediye seçimleri erkene alınmıştı ama bunu milletvekili seçimlerinin de erkene alınmasının izleyeceği artık anlaşılıyordu. İnönü konuşmasında, bazen milli siyasetin ortaya koyulması için hükümet adamlarının resmi beyanlarının yeterli görülmeceğini, böyle zamanlarda milletin kararına ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. CHP genel başkanı olarak İnönü “Eğer bizim takibedeceğimiz politikayı tasvip ediyorsanız, bunu seçimlerde göstereceksiniz” demiştir.²¹ Yani Cumhurbaşkanı İnönü böylelikle partisi için oy istiyordu. Bu konuşmasından anlaşılacağı gibi İnönü, seçimlerin erkene alınmasını Türkiye'nin dış siyasetteki durumuna bağlayarak daha sonraki yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarda da başvuracağı dış politika silahını kullanıyordu. Oysa iktidar, kurulduğu günden beri gittiçe büyüyen ve halk tarafından destek gören DP'yi daha fazla gelişmeden, hazırlıksız yakalamak için seçimleri erkene alıyordu.

DP milletvekili seçimlerinin de erkene alınacağını anlamıştı. DP Genel Başkanı Celal Bayar 5 Mayıs'taki açıklamasında, belediye seçimlerinin erkene alınma sebebi olarak kendilerinin hazırlıksız yakalamak istendiğini düşündüklerini ve eğer

¹⁹ “Cumhurbaşkanı”, **Vatan**, 6 Mayıs 1946, s. 1; “Milli Şef Afyonda”, **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1946, s. 1.

²⁰ “İnönü'nün Mühim Nutku”, **Ulus**, 6 Mayıs 1946, s. 1.

²¹ “İnönü'nün Mühim Nutku”, **Ulus**, 6 Mayıs 1946, s. 1; “Cumhurbaşkanının Yurd Gezisi”, **Vatan**, 7 Mayıs 1946, s. 1.

milletvekili seçimleri de böyle bir emrivakiyle erkene alınacak olursa bunu da ciddiyetle düşüneceklerini söylemiştir.²²

İnönü yurt gezisi kapsamında Konya'ya, Niğde'yi ve Kayseri'yi de ziyaret ettikten sonra 8 Mayıs akşamı Ankara'ya dönmüştür. Buralarda yaptığı konuşmaları da AA çok kısa bildirimlerle vermiştir. Görüldüğü gibi İnönü'nün bu gezisinin ana teması, belediye seçimlerinden sonra milletvekili seçimlerinin de erkene alınacağını haber vermek ve vatandaşları buna davet etmektir. Ahmet Hamdi Başar da hatıralarında, zaten seçimleri CHP'nin kazanacağı kesinken İnönü'nün bu yurt gezisine çıkmasının sebebinin DP'nin seçimlere katılımını sağlamak olduğunu belirtmiştir.²³ İktidar muhalefet partilerinin yapılacak seçimlere katılıp rejime meşruluk sağlamasını istiyordu.

İnönü 10 Mayıs'ta toplanacak CHP II. Olağanüstü Kurultayı nedeniyle yurt gezisine ara vererek 8 Mayıs'ta Ankara'ya dönmüştür. Gezisine Mayıs ayının son haftası kaldığı yerden devam edecek olan İnönü 10 Mayıs günü kurultayı açarak burada da önemli bir konuşma yapmıştır. Bu kurultayda İnönü'nün genel başkanlığının değişmezliklik statüsü ile Milli Şef ifadesi kaldırılmış ve tek dereceli seçim sistemi kabul edilmiştir.²⁴

Bu arada 8 Mayıs'ta DP Genel Başkanı Celal Bayar, İnönü'yü kızdıracak kararı vererek erkene alınan belediye seçimlerine katılmayacaklarını açıklamıştır.²⁵ MKP ise yapılacak belediye seçimlerine katılım kararı almış, Başbakan Şükrü Saraçoğlu da bu kararları sebebiyle MKP Genel Başkanı Nuri Demirağ'a bir telgrafla teşekkür etmişti.²⁶ Başbakanın teşekkür telgrafı üzerine Demirağ yaptığı açıklamada, İnönü'nün yurt gezisine değinerek eğer onun bu yurt seyahatine cumhurbaşkanı sıfatıyla çıkıyorsa parti propagandası yapması, eğer CHP genel başkanı olarak çıkıyorsa da cumhurbaşkanlığının araçlarından bedava yararlanması ve günde bin lira harcirah alması doğru mu diye sormuştur.²⁷ Nuri Demirağ'ın bu açıklaması ve sorusu

²² "Demokrat Parti Seçim İçin Hâlâ Karar Veremedi", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1946, s. 1.

²³ Başar, **a.g.e.**, s. 129-130.

²⁴ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, s. 20.

²⁵ "Demokrat Parti Kararını Verdi: Belediye Seçimlerine girmiyor", **Vatan**, 9 Mayıs 1946, s. 1.

²⁶ "Başbakanın Nuri Demirağa Teşekkürü", **Yeni Sabah**, 16 Mayıs 1946, s. 1.

²⁷ "Millî Kalkınma Partisi De Endişede..", **Yeni Sabah**, 17 Mayıs 1946, s. 1.

17 Mayıs'ta başbakanlıktan yayınlanan resmi bir bildiriyle cevaplanmıştır. Buna göre İnönü hiç bir yerde seçimleri kazanmak konusunda tavsiyede bulunmamış ve şimdiye kadar gerek batı cephesi komutanı, gerek başbakan gerekse de cumhurbaşkanı olarak memleket içinde yaptığı seyahatlerden tek bir lira bile harcirah almamıştı.²⁸

Aslında Nuri Demirağ'ın İnönü'nün parti propagandası yaptığını iddia etmesi haksız sayılmazdı. Çünkü İnönü 5 Mayıs'ta Akşehir'de yaptığı ve AA'nın yayınladığı konuşmada eğer kendi politikalarını onaylıyorsa vatandaşların bunu yapılacak seçimlerde göstermesini istemişti.²⁹ Fakat Demirağ'ın Cumhurbaşkanı İnönü hakkında böyle bir soru sorabilmesi bile çok partili süreçte önemli bir aşamaydı. İkinci bölümde görüldüğü gibi bu dönemde başta DP olmak üzere muhalefetin en büyük şikayeti Cumhurbaşkanı İnönü'nün aynı zamanda CHP genel başkanı olmasıydı. Bu yüzden parti başkanlığı ile devlet başkanlığının birbirinden ayrılmasını istiyorlardı.

3.1.2. Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Gezisi (Mayıs-Haziran 1946)

CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü 23 Mayıs 1946'da 3 Haziran'a kadar sürecek Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Giresun, Rize ve Kayseri'yi kapsayan bir yurt gezisine çıkmıştır. İnönü'ye bu gezisinde Ulus gazetesinin başyazarı ve CHP milletvekili olan Falih Rıfkı Atay, CHP Genel Sekreter Yardımcısı Faik Ahmet Barutçu ve Sivas milletvekili Atıf Esenbel de eşlik etmiştir.³⁰

İnönü'nün bu yurt gezisi boyunca yaptığı konuşmalar, basında yine AA'nın verdiği kadarıyla yayınlanabiliyordu. Bu bildirilere göre İnönü iç ve dış meselelerle ilgili önemli konuşmalar yapmış ve vatandaşları yapılacak tek dereceli milletvekili seçimlerine katılmaya davet etmiştir.³¹ Aslında İnönü, basına verilmeyen Sivas'taki konuşmasında dış ilişkilere, özellikle de SSCB ile ilişkilere uzunca değinmiştir. Yine basına yansımayan Erzurum konuşmasında iç ve dış meseleler hakkında önemli ve uzunca bir konuşma yapmıştır. İnönü bu konuşmasında dış gelişmelere değinerek bu

²⁸ "Cumhurbaşkanının Geçen Seyyahati", **Yeni Sabah**, 18 Mayıs 1946, s. 1.

²⁹ "Cumhurbaşkanının Yurd Gezisi", **Vatan**, 7 Mayıs 1946, s. 1.

³⁰ Barutçu, **a.g.e.**, s. 766.

³¹ "Cumhurbaşkanımız Memleket İşleri Üzerinde Konuştu", **Ulus**, 25 Mayıs 1946, s. 1; "İnönü'nün Yurt Gezileri", **Vatan**, 25 Mayıs 1946, s. 1.

gelişmeleri seçimlerin erkene alınmasının nedeni olarak göstermiştir. Dünya karşısında Türkiye'nin izleyeceği siyasetin belirsiz kalma tehlikesi nedeniyle seçimlerin biran önce yapılması kararını almak zorunda kaldıklarını açıklamıştır. İnönü, seçimlere katılım göstermenin, her vatandaşın ülkenin büyük meselelerine ilgi gösterdiği anlamını taşıyacağını belirtmiştir. Bu seçimlerden ülkenin iç idaresi ve dış ilişkileriyle ilgili iyi sonuçlar beklediğini, seçimlerin “süs olsun” diye yapılmadığını ifade etmiş, ayrıca seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasının öneminden de bahsetmiştir.³²

İnönü 25 Mayıs'ta ziyaret ettiği Kars'ta da önemli açıklamalar yapmıştır. Kars SSCB'nin istekleri arasında olan bir yerd. İnönü konuşmasında bu konuya da dikkat çekmişti. Sonrasında yapılacak seçimlerde katılım oranının yüksek olmasının önemine değinerek kurultay konuşmasında da belirttiği gibi seçimleri kazanıp kazanmamanın umrunda olmadığını ama seçime katılmamayı iyi kabul etmeyeceğini, bunun ülkeyi dışarıya karşı itham etmek olduğunu söylemiştir.³³ Yani İnönü DP'nin erkene alınacak milletvekili seçimlerine de katılmama kararı almasını hiç hoş karşılamayacaktı. Zaten erkene alınan belediye seçimlerine katılmayan DP de bunu görmüş olmalıydı ki 21 Temmuz 1946'daki genel seçimlere katılma kararı alacaktır.

İnönü Kars'ta, kendisinin yaptığı konuşmaların AA'ya verildiği kadar kamuoyuna açıklanmasıyla ilgili olarak, gittiği yerlerde durumu anlattıktan sonra bu anlattıklarını resmi bildirilere yazmadığını ama seçimlere katılımın bir görev olduğunu, herkesin bunu bilmesini istediğini söylemiştir.³⁴ Gerçekten de AA'ya verilen bütün resmi bildirilerin ortak yanı İnönü'nün seçimlere katılım çağrısı yapıyor olmasıydı.

26 Mayıs pazar günü DP'nin katılmadığı belediye seçimleri yapılmıştır. Bu sırada İnönü yurt gezisine devam etmesine rağmen birkaç gün gazetelerde bu geziyle ilgili herhangi bir AA bildirisi yayınlanmamıştır. Üç gün aradan sonra yani 29 Mayıs'ta AA, İnönü'nün 27 Mayıs'ta Erzurum'da bulunduğunu ve vatandaşları oy

³² İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950, s. 95-107.

³³ A.e., s. 108-117.

³⁴ A.e., s. 115.

kullanmaya çağırıldığını bildirmiştir.³⁵ İnönü'nün bu çağırısı, asıl önem verdiği milletvekili seçimleri içindi. 30 Mayıs'ta bir bildiri yayınlanmamış olması nedeniyle 1 Haziran tarihli gazeteler İnönü'nün gezisiyle ilgili herhangi bir haber vermezken aynı tarihli Ulus gazetesi, yurt gezisiyle ilgili özel muhabirinin bildirdiği haberi vermiştir. CHP'nin gazetesi olan Ulus bu haberde, İnönü'nün gittiği yerlerde halk tarafından nasıl coşkuyla karşılandığını örneklerle açıklamış ve İnönü'nün, konuşmalarında gündelik tartışmaların ve parti meselelerinin üstünde kalarak vatandaşları ülkenin meseleleri konusunda aydınlattığı ve milletvekili seçimlerine davet ettiği belirtilmiştir.³⁶

İnönü'yü Erzurum'da halkevinde dinleyenler arasında yer alan Emrullah Nutku anılarında, burada yaptığı konuşmada İnönü'nün, çok partili hayat konusunda olumlu sözler söylediğini ve tarafsızlığını belirten cümleler kurduğunu belirtmiştir. Fakat Nutku, İnönü'nün yaptığı konuşmada "Sordum, burada Demokrat parti'yi ağzına alan yokmuş..." dediğini belirterek bu sözlerini eleştirmiştir.³⁷ O dönemde Sarıkamış'ta görev yapmakta olan Adnan Çelikoğlu isimli bir subay da anılarında, İnönü'nün Sarıkamış'ta, kendilerini garnizonda toplayarak eşlerinin CHP'ye oy vermesini istediğini belirtmiştir.³⁸ Yani CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İnönü bu yurt gezisinde de partisi için oy istemişti.

İnönü 1 Haziran'da Trabzon'da, yaptığı konuşmaların esaslarının cumhurbaşkanı sıfatıyla kendisinin başlıca görevlerinden olduğunu belirterek hiçbir yerde kendisine ve başkanı olduğu partiye oy istemediğine dikkat çekmiş ve Meclis seçim kararı verdikten sonra belki parti programını anlatarak kendileri için oy isteyebileceğini ifade etmiştir.³⁹ Oysa İnönü Mayıs başında yaptığı yurt gezisinde 5 Mayıs 1946'da Akşehir'de, vatandaşların kendilerinin politikasını onaylıyorsa bunu

³⁵ "Milli Şefimizin Bir Hitabeleri", **Ulus**, 30 Mayıs 1946, s. 1. "İnönü'nün Erzurumlulara Hitabesi", **Vatan**, 30 Mayıs 1946, s. 1.

³⁶ "Halk, Şefimizi Sevgi Gösterileri İle Karşılıyor", **Ulus**, 1 Haziran 1946, s. 1.

³⁷ Emrullah Nutku, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika'da Yitirdiğim Yıllar 1946-1958: Siyasi Anılarım**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979, s. 17-19.

³⁸ Adnan Çelikoğlu, **Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, Yay. Haz.: Ergin Konuksever, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 52.

³⁹ "Milli Şefin Trabzon'daki Hitabeleri", **Ulus**, 2 Haziran 1946, s. 1; "İnönü, Trabzonda Bir Nutuk Söyledi", **Vatan**, 2 Haziran 1946, s. 1.

seçimlerde göstermelerini isteyerek oy istemişti.⁴⁰ Yine de İnönü 21 Temmuz 1946’da yapılan milletvekili seçimlerinden önce vatandaşlardan oy istemek için herhangi bir yurt gezisine çıkmayacaktır. Fakat 1950’deki genel seçimlerden önce yurt gezilerine çıkararak partisinin seçim propagandasını bizzat kendisi yapacaktır.

İnönü 2 Haziran’da Ankara’ya dnm ve bu yurt gezisini memnun bir şekilde tamamlamıştır.⁴¹ Cumhurbaşkanı İnönü’nün, halkı erken seçimlere davet etmek için Mayıs ayında yaptığı bu yurt gezileri Kemal Karpat’a göre çok partili sistemin ilk sonuçlarından birisiydi. Çünkü böylelikle, iktidarın halka dayanması ilkesi yavaş yavaş uygulamada kendisini göstermeye başlıyordu.⁴²

Meclis 5 Haziran’da tek dereceli esasını içeren Milletvekili Seçim Kanunu’nu kabul etmiř⁴³, 10 Haziran’da da milletvekili seçimlerini yenileme kararı almıştır.⁴⁴ 13 Haziran’da savaş yıllarında iktidarın basını denetim altında tutmasını sağlayan ve bu süreçte çokça başvurulan araçlardan biri olan bakanlar kuruluna gazete kapatma yetkisi veren Matbuat Kanunu’nun 50. maddesi değiştirilerek bu yetki sadece mahkemelere verilmiştir.⁴⁵ 50. maddenin kaldırılacağının ilk işaretini İnönü 1 Kasım 1945’teki nutkunda vermişti. İnönü’ye göre bu madde, yazı özgürlüğünün ilk şartı olan hükümeti serbestçe eleştirme hakkının olmaması anlamını taşıyordu ve bu yüzden bakanlar kuruluna verilmiş bu yetki kaldırılmalıydı.⁴⁶ Böylelikle hkmetin basın üzerindeki kontrol araçlarından biri kaldırılmış oluyordu. Bu kararın basının serbest hareket etmesindeki etkisi İnönü’nn bir sonraki yurt gezisinde görülecektir.

⁴⁰ “Cumhurbaşkanının Yurd Gezisi”, **Vatan**, 7 Mayıs 1946, s. 1.

⁴¹ “Cumhurbaşkanı Ankaraya Döndü”, **Vatan**, 3 Haziran 1946, s. 1; “Milli şef Ankarada”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1946, s. 1.

⁴² Karpat, **a.g.e.**, s.139.

⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi**, 7. Dönem, 3. Toplantı, 24. Cilt, 59. Birleşim (05.06.1946), s. 48.

⁴⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, 7. Dönem, 3. Toplantı, 24. Cilt, 61. Birleşim (10.06.1946), s. 87.

⁴⁵ Karpat, **a.g.e.**, s. 139-140.

⁴⁶ **Tarihe Düşülen Notlar-1 Yaşama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)**, Ed.: Hasan Yılmaz, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 126-127.

3.2. Partilerüstü konumda Cumhurbaşkanı İnönü'nün Yurt Gezileri

21 Temmuz 1946 tarihinde yapılan milletvekili seçimleri sonucunda artık Meclis iki siyasi partiden oluşuyordu. DP'nin Meclise girmesiyle oluşan bu yeni durumda devlet başkanı olarak İnönü'nün nasıl bir siyaset izleyeceği büyük önem taşıyordu. Bu dönemde Cumhurbaşkanı İnönü'nün aynı zamanda bir partinin genel başkanı olması muhalefetin başlıca şikayet konusuydu. Bu aşamada İnönü'nün cumhurbaşkanı olarak Ekim 1946'daki yurt gezisinde Hatay'da, DP'yi koruyan tavrı ve her iki partiye tarafsız olarak bakmanın yönetim anlayışına uygun olduğunu açıklaması İnönü'nün partilerüstü bir konuma ulaşması yolunda önemli bir dönüm noktasıydı. Zaten İnönü bundan sonra Aralık 1946'da CHP ile DP arasında ilk arabuluculuğunu deneyimleyerek siyasi krizin atlatılmasını sağlayacak, ardından iki parti arasındaki ilişkilerin son derece gergin olduğu bir ortamda Temmuz 1947'de yayınlayacağı 12 Temmuz Beyannamesiyle cumhurbaşkanı olarak her iki partiye de eşit derecede görevli olduğunu bu sefer yazılı olarak kamuoyuna açıklayacaktır. Bundan sonra Eylül 1947'de çıktığı ilk yurt gezisinde, artık partilerüstü bir konumda bulunan İnönü yanına DP'den de bir milletvekili alacak, sonraki birkaç yurt gezisinde de bu uygulama devam edecektir.

Kasım-Aralık 1947'de toplanan VII. Olağan CHP Kurultayı'nda İnönü'nün konumunda ilk ve tek resmi değişiklik yapılacaktır. Buna göre İnönü, CHP genel başkan sıfatını ismen korumakla beraber bu görevden kaynaklı bütün yetki ve sorumluluklarını kurultayca seçilen CHP genel başkan vekiline bırakmıştır. Bundan sonra İnönü, Milli Husumet Andı kararına kadar partilerüstünde görülmeye devam edecektir. Fakat bu süreçte hala gerek partiyi gerekse de hükümeti istediği şekilde yönlendirmeye devam etmiştir. Bunun bir örneği de 29 Ekim 1948'deki Cumhuriyet Bayramından önce yaptığı Ankara ilçeleri gezisinde görülecektir.

3.2.1. Güney Gezisi (Ekim 1946)

İnönü 6 Ekim 1946'da Adana, Mersin, Hatay, Maraş, Gaziantep, Malatya, Sivas ve Kayseri'yi kapsayacak 1946 yılının son yurt gezisine başlamıştır. Bu, yeni dönemin ilk yurt gezisiydi. Artık 21 Temmuz 1946 milletvekili seçimlerinin sonucunda DP'nin de Meclise girmesiyle resmen iki partili bir süreç başlamıştı. Bu

yeni durumda Cumhurbaşkanı İnönü'nün nasıl davranacağı ve neler söyleyeceği önemliydi. Gazeteler bunun bir inceleme gezisi olduğunu bildiriyordu.⁴⁷ Aslında İnönü'nün inceleyeceği iki parti arasındaki ilişkiler ve bunun vatandaşlara yansımalarıydı.

İnönü 6 Ekim'de Yenice'de yeni siyasi durumla ilgili konuşarak Mersin'de DP'lileri de kabul edeceğini ve her iki partinin de birbirleriyle iyi geçinmelerini isteyeceğini ifade etmiş⁴⁸ ve aynı gün öğleden sonra Mersin'e giderek incelemelerde bulunmuştur.⁴⁹ Akşam vali konağındaki yemekte iki DP'liyi iki yanına alan İnönü, onlarla siyasi durum konusunda sohbet etmiştir. Bu görüşmede DP'liler kendilerine eşit davranılmasını istemiştir.⁵⁰

7 Ekim'de Tarsus'ta CHP binasına giden İnönü CHP İdare Heyeti ve oraya davet ettiği DP İdare Heyetiyle birlikte bir saat görüşmüştür.⁵¹ 9 Ekim'de vali konağında verilen öğle yemeğine DP merkez ilçe başkanı ile müteşebbis heyeti üyelerinden dördü de davet üzerine katılmışlardır.⁵² Ayrıca aynı akşam İskenderun Halkevi'nde kendisi şerefine verilen çay ziyafetine CHP, DP ve MKP başkanları da davet edilmiştir. Vatan gazetesinin haberine göre İnönü buradaki konuşmasında halkevlerinin, her partinin üyelerinin kullanımına açık olduğunu söylemiştir.⁵³ İnönü'nün bu yurt gezisi boyunca gidilen yerlerde ve verilen yemeklerde muhalefetin gelip gelmeyeceği bir sorun olmuştu. Dönemin Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'in aktardığına göre İnönü gittiği yerlerde muhalefet üyelerine sık sık "Bendeki sabrın yarısı sizlerde olsa müşkülleri hallederiz" demiştir.⁵⁴

Bu arada 11 Ekim tarihli gazeteler, Tasvir gazetesinin İnönü'nün Hatay ziyareti hakkında yaptığı haberi yayınlıyorlardı. Bu haber, İnönü'nün yönetim anlayışını göstermesi açısından önemli bir değere sahiptir. Tasvir gazetesi Cumhurbaşkanı

⁴⁷ "İnönü dün Mersin'i şerefliendirdi", **Ulus**, 7 Ekim 1946, s. 1; "Cumhurbaşkanı İnönü", **Vatan**, 6 Ekim 1946, s. 1.

⁴⁸ "İnönü Mersinde", **Vatan**, 7 Ekim 1946, s. 1.

⁴⁹ "İnönü dün Mersin'i şerefliendirdi", **Ulus**, 7 Ekim 1946, s. 1.

⁵⁰ Derin, **a.g.e.**, s. 196.

⁵¹ "Cumhurbaşkanı Tarsus'ta", **Vatan**, 8 Ekim 1946, s. 1.

⁵² "Cumhurbaşkanımız Hatay'dan ayrıldı", **Ulus**, 10 Ekim 1946, s. 1.

⁵³ "İnönü, Maraşa gidiyor", **Vatan**, 10 Ekim 1946, s. 1.

⁵⁴ Derin, **a.g.e.**, s. 196.

İnönü'yle görüşen Hatay DP İl Müteşebbis Heyeti üyelerinin, gazetelerine verdiği açıklamaları yayınlamıştı. Buna göre İnönü, 8 Ekim'de Hatay'da kendisi için verilen akşam yemeğine DP'lilerin katılmadığını görünce, yemekten sonra DP'lilerle görüşmek istemiş, onlar da dört kişi olarak 23:15'de vali konağına gelerek İnönü'yle görüşmüşlerdi. DP'liler, resmîyetten uzak ve durumlarına uygun olmayan bir şekilde davet edildikleri için yemeğe katılmamışlardı. Bu durumu Hatay DP İl Müteşebbis Heyeti Başkanı Abdullah Fevzi Atahan, İnönü'ye açıklayarak davete katılmamalarından dolayı üzüntü duyduklarını ifade etmiştir. İnönü DP ile yakından ilgilendiğini ve DP'yi desteklediğini, bu partinin ve demokrasinin ilerleyerek gelişmesini istediğini, partilerin kardeşçe, ortaklaşa çalışması gerektiğini, iki parti arasında ihtilaf ve soğukluk varsa bundan çoğunlukla CHP'nin sorumlu olduğunu, çünkü onların iktidar partisine mensup oldukları için daha anlayışlı olmaları gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca partilerin başka iller bir yana Hatay'da anlaşmalarının çok daha gerekli olduğunun altını çizmiştir. İnönü iki parti arasındaki yanlış anlaşılmaları ortadan kaldıracaklarını söyleyerek hem CHP hem de DP İdare Heyetlerini ertesi gün için öğle yemeğine davet etmiştir. İnönü, öldüğü zaman Türk Milletine biri köy okulları diğeri müteaddit partiler olmak üzere iki eser bırakmış olacağını da burada ifade etmiştir. Ayrıca seçimler sırasında iki taraf arasında yaşanan tatsız hareketlere değinen İnönü, iktidar partisinin mülayim davranarak olup bitenleri unutmamasını istemiştir. DP'nin, yakın arkadaşları tarafından kurulduğunu söyleyerek artık bu partinin memlekette teşkilatlandığını ve tutulduğunu da belirtmiştir.⁵⁵

DP İl Müteşebbis Heyetinden Ahmet Sırrı Hocaoğlu da İnönü'nün iki parti arasındaki tartışmaların sona ermesini istediğini ve devlet başkanı olarak her iki partiye de tarafsız olarak bakmanın düşüncesine uygun olduğunu ifade ettiğini söylemiştir. Diğer bir DP Müteşebbis Heyeti Üyesi Cemil Yorgan da İnönü'yle yapılan konuşmadan sonra "İnönü'nün herhangi bir Demokrattan daha Demokrat bulunduğu" kanaatinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶ Böylelikle Cumhurbaşkanı İnönü 12 Temmuz Beyannamesini ilan etmeden dokuz ay önce Hatay ziyaretinde CHP ile

⁵⁵ "Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", **Vatan**, 11 Ekim 1946, s. 1; "İnönü'nün Hatayda D. P. Başkanlarıyla Yaptığı Hasbıhal", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1946, s. 1.

⁵⁶ "Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", **Vatan**, 11 Ekim 1946, s. 1; "İnönü'nün Hatayda D. P. Başkanlarıyla Yaptığı Hasbıhal", **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1946, s. 1.

DP'ye tarafsız bakmanın kendi siyaset anlayışına uygun olduğunu açıklamıştır. Bu durum İnönü'nün yönetim anlayışındaki değişimi gözler önüne sermektedir. 12 Temmuz 1947'de yayınlayacağı beyannameyle de kendisini cumhurbaşkanı olarak CHP ile DP'ye eşit derecede görevli gördüğünü resmen kamuoyuna açıklayacaktır.⁵⁷

Ertesi gün DP'li bu dört üye Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Kemal Gedeleş imzasıyla ayrı ayrı kendilerine yazılan davetiyelerle İnönü'nün özel davetlisi olarak öğle yemeğine katılmışlardır. Bu yemekte iki partiye de tavsiyelerde bulunan İnönü, CHP Hatay bölgesi müfettişine DP'nin bütün çalışmalarını ve isteklerini kolaylaştırmaları talimatını vererek bunun aksini hoş görmeyeceğini belirtmiştir.⁵⁸

DP İl Müteşebbis Heyeti üyeleri İnönü'nün partilerine olan tutum ve sözlerinden çok memnun kalmışlar, onu partilerine karşı sevgi dolu ve samimi bulmuşlardı. Ama DP'li liderler İnönü'nün kendi üyelerine olan bu fazla samimiyetinden ve üyelerini etkilemesinden rahatsız olmuşlardı. Bu nedenle bir süre sonra İnönü'yle görüşmeyi de yasaklamışlardı. CHP'li idareciler de İnönü'nün DP'lilere bu kadar iyi davranmasından rahatsız olmuşlardı.⁵⁹ Aslında İnönü'nün bu yeni tutumundan ne CHP ne de DP tam olarak memnundu. Görüldüğü gibi İnönü Hatay'da CHP genel başkanı sıfatıyla değil partilerüstü bir cumhurbaşkanı gibi konuşmuş ve DP'yi koruyucu bir dil kullanmıştır. İnönü bu konuşmasından iki ay sonra DP'nin Meclisi terk etmesi karşısında ilk arabuluculuğunu deneyimleyecek ve dokuz ay sonra da 12 Temmuz Beyannamesindeki hakemliğiyle kendisini partilerüstü konuma taşıyacaktır.

İnönü bu yurt gezisinde yaptığı incelemeleri 13 Ekim'de bitirerek Ankara'ya dönmüştür.⁶⁰ 1946 yılında yaptığı diğer iki yurt gezisine kıyasla Cumhurbaşkanı İnönü'nün partilere karşı olan bu tarafsız tutumu ve DP'yi koruyup kollayan tavrı, çok partili süreçte önemli adımlardı. Hatay ziyaretindeki tutumu İnönü'nün siyasi partilere karşı devam eden süreçte nasıl davranacağını ilk işareti olması bakımından da önemliydi. Ayrıca bu yurt gezisi sırasında, gazetelerin önceki iki yurt gezisine göre

⁵⁷ "İnönü'nün Beyanata", **Ulus**, 12 Temmuz 1947, s. 1.

⁵⁸ "Demokrasi Tarihimizde Bir Dönüm Noktası", **Vatan**, 11 Ekim 1946, s. 1.

⁵⁹ Toker, **a.g.e.**, s. 217-218.

⁶⁰ "Cumhurbaşkanı Ankara'ya Döndü", **Ulus**, 14 Ekim 1946, s. 1.

İnönü'nün ziyaretleri hakkında haber yapma konusunda daha serbest olduğu da gözlemlenmektedir. Bunda hükümete gazete kapatma yetkisi veren ve bu şekilde gazeteler üstünde büyük baskı oluşturan kanunun Haziran 1946'da kaldırılmasının da önemli etkisi vardı. Bu dönemde gazeteler artık AA bildirilerinden başka, kendi temsilcilerinin ulaştıkları bazı bilgileri de verebiliyorlardı. Ama yine de DP Hatay İl Müteşebbis Heyeti üyelerinin Tasvir gazetesine olan açıklamalarından başka, İnönü'nün ziyaret ettiği yerlerde nasıl davrandığı ve konuşmalarının içeriğinin ne olduğu hala kamuoyu tarafından detaylı olarak bilinmemekteydi. Bu nedenle Tasvir gazetesinin haberi, seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı İnönü'nün çıktığı bu ilk yurt gezisinde, onun siyasi tutumunu göstermesi açısından çok önemliydi.

İnönü'nün Hatay'da DP'lilere karşı tutumu ve konuşmaları kadar bunun yansımaları da önemliydi. Örneğin Vatan gazetesi bu haberi İnönü'nün devlet başkanı sıfatıyla partiler arasında tarafsız kalması olarak yorumlamış ve yeni bir devrin açıldığını, cumhurbaşkanının partilerüstü bir güç olacağını yazmıştır.⁶¹ Nadir Nadi de Hatay ziyaretine değinerek CHP'den beklenen ağabeylik görevini ilk olarak İnönü'nün başararak bunun bütün partililere güzel bir örnek olduğunu ve demokrasinin geleceği açısından İnönü'nün tarafsız olmayı cumhurbaşkanlığı makamı için daha uygun bulduğunu düşünmüş olabileceğini belirtmiştir.⁶² DP Genel Başkanı Bayar da İnönü'nün Hatay konuşmasını olumlu fakat geç bulmuştu. Ona göre önemli olan sözler değil CHP'lilerin, hükümetin ve idare amirlerinin bu sözleri fiili olarak göstermeleriydi. Bu vesileyle Bayar, her zaman ifade ettikleri gibi tekrar devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılması gerektiğine dikkat çekmiştir.⁶³ Bunun üzerine 16 Ekim tarihli Ulus gazetesinde Falih Rıfkı Atay, İnönü'nün Hatay ziyaretinden “cumhurbaşkanlığı ile parti liderliği meselesinde herhangi bir değişiklik olduğuna veya olacağına hükmetmiş” olanların yanıldıklarını ifade etmiştir.⁶⁴ Oysa ki İnönü'nün gidişi ve düşüncesi bu yoldaydı ve 1 yıl kadar sonra toplanan olağan kurultayda da bu konudaki ilk ve tek resmi adım da atılacaktı.

⁶¹ “İnönü, bir devlet reisi Sıfatıyla Partiler Arasında Bitaraf Kalıyor”, **Vatan**, 11 Ekim 1946, s. 1; Sadun G. Savcı, “Yeni Bir Devir Açılıyor”, **Vatan**, 11 Ekim 1946, s. 1; Mümtaz Faik Fenik, “Devlet Başkanlığı ve Partiler”, **Vatan**, 13 Ekim 1946, s. 1.

⁶² Nadir Nadi, “Bir Adım İleri”, **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1946, s. 1.

⁶³ “Celal Bayar'ın Gazetemize Beyanati”, **Vatan**, 13 Ekim 1946, s. 1.

⁶⁴ Falih Rıfkı Atay, “Partiler Rejimi”, **Ulus**, 16 Ekim 1946, s. 1.

3.2.2. Güney Marmara Gezisi (Mayıs 1947)

İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanı İnönü 11 Mayıs 1947'de Başbakan Recep Peker'le görüşmüş ve aynı akşam Peker Ankara'ya hareket etmiş, İnönü de Savarona Yatı'yla Gelibolu'ya doğru yola çıkmıştır.⁶⁵ 12 Mayıs'ta Gelibolu ve Çanakkale'yi, 13 Mayıs'ta Bandırma, Gemlik ve Mudanya'yı ziyaret ettikten sonra aynı gece İstanbul'a dönmüştür.⁶⁶ İnönü, Gemlik'te belediye binasında o sırada onaylanması beklenen Amerikan yardımıyla ilgili olarak Yunanistan ve Türkiye'nin durumunun aynı olmadığını, Yunanlılar'ın yardıma çok ihtiyacı olduğunu, Türkiye'ye ise daha da güçlenmesi için yardım yapıldığını belirterek siyasi partilerin birlik olduğu sürece hiçbir tehlikeden korkulmasına gerek olmadığını ifade etmiştir.⁶⁷ İnönü'nün bu kısa yurt gezisini yaptığı dönemde, gündem ABD'nin Türkiye'ye yapacağı yardımın onaylanmasıyla meşguldü.

3.2.3. Doğu Anadolu ve Orta/Doğu Karadeniz Gezisi (Eylül 1947)

11 Temmuz 1947'de radyoda 12 Temmuz günü de gazetelerde yayınlanan ve tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen bu metin Cumhurbaşkanı İnönü'nün konumunda önemli değişikliklerin habercisiydi. İnönü yayınladığı bu beyannamede her iki partiye de eşit mesafe de olduğunu açıklamış, böylelikle kendisini iktidar ile muhalefet arasında hakem olarak partilerüstü bir konuma taşımıştı. Bu beyannameyi olumlu karşılayan DP, asıl uygulamada neyin değişeceğini görmek istiyordu. Başbakan Recep Peker ise 12 Temmuz Beyannamesinin getirdiği bu yeni siyasi süreçte İnönü'yle karşı karşıya gelmiş ve onunla gireceği bir mücadeleyi kazanamayacağını görünce de 9 Eylül 1947'de istifasını vermişti. Bunun üzerine İnönü başbakanlığa Hasan Saka'yı seçmiş ve ertesi gün de yeni hükümet kurulmuştu. Ülke için böyle yeni bir siyasi süreçte Cumhurbaşkanı İnönü 12 Eylül gecesini 26 Eylül'e kadar sürecek Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars, Gümüşhane, Trabzon, Rize, Giresun, Ordu, Samsun ve Amasya'yı ziyaret edeceği bir yurt gezisine çıkmıştır. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra çıktığı bu ilk yurt gezisi, partilere eşit mesafede

⁶⁵ "İnönü Gelibolu'ya Hareket Etiler", **Ulus**, 12 Mayıs 1947, s. 1.

⁶⁶ "Cumhur Başkanımız Çanakkale'de", **Ulus**, 13 Mayıs 1947, s. 1; "İsmet İnönü Dün Bandırma ve Mudanya'yı Ziyaret Etiler", **Ulus**, 14 Mayıs 1947, s. 1.

⁶⁷ "İnönü Gemlikte Yardım Hakkında Bir Görüşme Yaptı", **Vatan**, 14 Mayıs 1947, s. 1.

olduğunu açıklayan İnönü'nün, yönetim anlayışındaki değişimi gösterecekti. Ayrıca İnönü'nün Sovyet istekleri arasında yer alan doğu illerine gitmesi de önemli bir mesaj olarak sayılabilir. Vatandaşlara bununla ilgili beyanlarda bulunmayı da ihmal etmeyecektir.

Asım Us'a göre İnönü'nün bu gezideki amacı 12 Temmuz Beyannamesi kararının uygulanmasında samimi olduğunu göstermekti.⁶⁸ Bunun bir sonucu olarak İnönü, yapacağı gezide CHP'lilerin yanısıra kendisine eşlik etmesi için DP'den de birinin bulunmasını istemişti. Cumhurbaşkanı 12 Temmuz Beyannamesinde kendisini iki partiye de eşit derecede görevli gördüğünü açıklamıştı. Bu nedenle yanında sadece CHP'lilerin bulunması yeni sürece uygun olmazdı.

Bayar'la 7 Eylül'de yaptığı görüşmede İnönü ona da bu konuyu açmış ve yapacağı geziye DP'den de katılım gösterilmesini istemişti. Ayrıca bu görüşmede Bayar'a doğuda dışarıya karşı birlik gösterilmesini teklif etmiş ve halkevleri konusunda ne düşündüklerini de sormuştu.⁶⁹ Bu görüşme üzerine Bayar DP Genel İdare Kurulu üyelerini acilen Ankara'ya çağırmıştır.⁷⁰ DP Genel İdare Kurulu uzun tartışmalardan sonra oy birliğiyle Muğla milletvekili Nuri Özsan'ı Cumhurbaşkanı İnönü'nün gezisine katılması için görevlendirmiştir.⁷¹ Bu karar DP'li aşırıların İnönü'nün oyununa gelindiği eleştirilerine neden olacak ve Haziran 1949'daki kongrelerinde bile bu karar tartışılacaktı.⁷²

DP'li bir milletvekilinin Cumhurbaşkanı İnönü'ye eşlik etmesi muhalefetin meşrulaştırılması açısından da önemliydi.⁷³ Ayrıca muhalefetin İnönü'ye, özellikle doğu gezisinde eşlik etmesi Sovyet istekleri karşısında ulusal birliği göstermesi açısından da dikkate değerdi.⁷⁴ Nuri Özsan'ın İnönü'ye eşlik edeceği son ana kadar

⁶⁸ Us, **a.g.e.**, s. 645.

⁶⁹ Toker, **a.g.e.**, s. 295; İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s.352; "Cumhurbaşkanı, Bayar'la Konuştu", **Vatan**, 8 Eylül 1947, s. 1.

⁷⁰ "İnönü-Bayar Görüşmesi", **Vatan**, 9 Eylül 1947, s. 1.

⁷¹ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 436-442.

⁷² Goloğlu, **a.g.e.**, s. 181.

⁷³ Rıdvan Akın, **Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 57.

⁷⁴ Derin, **a.g.e.**, s. 217.

açıklanmamıştı. Hatta Cumhuriyet gazetesi DP'den geziye eşlik edecek kişinin büyük olasılıkla Fuat Köprülü olduğunu haber veriyordu.⁷⁵

Bütün bu stresli siyasi süreçte 63 yaşına gelen İsmet İnönü'nün sağlık durumu hiç iyi değildi. İnönü'nün 1946-1950 tarihli defterleri hastalıklar, tahliller, ilaç isimleri, perhiz günleri ve sağlığıyla ilgili çeşitli bilgilerle doludur.⁷⁶ İnönü 28 Ekim 1946'da bir kalp krizi geçirmiş ve kısa sürede kendisini toplamıştı. Ardından 15 Aralık 1946'da bir kriz daha geçirmişti.⁷⁷ Bundan sonra da ufak krizler devam etmişti. En son 12 Eylül 1947'de yani bu yurt gezisine başlamadan önceki gece, rüyasında şiddetli bir siyasi tartışma yapmış, sıkıntı ve ter içinde uyanarak küçük bir kriz daha geçirmişti. Bunun üzerine doktoru Zeki Hakkı Pamir, yapacağı geziden vazgeçmesini istemiş fakat İnönü bunu kabul etmemişti. Doktorunun gezinin bir kısmını Savarona Yatı'yla yapması isteğini de dedikodu olacağı gerekçesiyle reddetmişti. Aynı zamanda şeker hastası olan İnönü'nün yorulmaması ve sinirlenmemesi gerekiyordu. İnönü'yü ikna edemeyen doktor Başbakan Hasan Saka'ya sorumluluk alamayacağını bildirmiş, bunun üzerine Başbakan Saka, İnönü'yü gezinin bir kısmını Savarona Yatı'yla yapması için ikna edebilmişti.⁷⁸ İnönü dönüş yolculuğunun bir kısmını deniz yoluyla yapacaktır.

Cumhurbaşkanı İnönü 12 Eylül'de bakanlar kurulunun eski ve yeni üyelerini öğle yemeğinde kabul etmiş, akşamda CHP'den Nihat Erim ve Tevfik Fikret Sılay'ı, DP'den de Nuri Özsan'ı alarak yola çıkmıştır. İnönü Ankara'dan ayrılırken onu uğurlayanlar arasında DP'li kurucularından Fuat Köprülü ve DP'liler de vardı. Bu gelişmeler DP'nin gözündeki yeni İnönü imajını, yani onun partilerüstü olarak görüldüğünü göstermektedir. İnönü'yü uğurlayanlar arasında diğer dikkat çeken bir isim de yeni sistemde tasfiye olan ve toplanacak kurultayda İnönü'ye karşı güç mücadelesine girmeye çalışacak eski Başbakan Recep Peker'di.⁷⁹

Cumhurbaşkanı İnönü bu yurt gezisinde, kendisine eşlik etmesi için görevlendirilen DP milletvekili Nuri Özsan'la yakından ilgilenmiştir. Hatta daha

⁷⁵ "İnönü Bu Akşam Doğu İlleri Seyahatine Çıkıyor", *Cumhuriyet*, 12 Eylül 1947, s. 1.

⁷⁶ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s. 321-392.

⁷⁷ *A.e.*, s. 329.

⁷⁸ Erim, *a.g.e.*, s. 192.

⁷⁹ "Cumhur Başkanımız Sevgi Gösterileriyle Uğurlandı", *Ulus*, 13 Eylül 1947, s. 1.

gezinin başında, trende İnönü'nün sofrasında yer alan Özsan onun sorular sorarak kendisiyle çok yakından ilgilenmesi karşısında heyecanlanarak sofrada bayılmıştı.⁸⁰ İlerleyen süreçte Özsan da Cumhurbaşkanı İnönü'nün yanında bulunmaya alışmıştır.

İnönü bu yurt gezisinde ziyaret ettiği Erzurum'da CHP ve DP Erzurum İdare Kurulu başkanlarının, iki parti müfettişlerinin, milletvekillerinin, umumi müfettişin ve valinin hazır bulunduğu umumi müfettişlik binasındaki konuşmasında, çok partili siyasi süreçle ilgili öğütler vermiştir. İdare mekanizmasının ve hükümetin partilere eşit, tarafsız ve adil davranmalarının, siyasi partilerin de karşılıklı saygı ve anlayış içinde hareket etmelerinin önemini belirterek özellikle doğuda, iç ve dış tahrikçilere karşı partilerin “cephe birliğini” koruyarak birlikte uyanık olmasını istemiştir. Umumi müfettişe ve Erzurum valisine her iki partiye de eşit derecede yardımcı olma ve hükümetin partilere eşit davranması konusunda güven sağlama görevlerindeki faydayı belirtmiştir. Bunun üzerine CHP ve DP İdare Kurulu başkanları, umumi müfettiş ve vali Cumhurbaşkanı İnönü'nün belirttiği konulara özen göstereceklerini ifade etmişlerdir. Daha sonra CHP binasını ziyaret eden İnönü, halkevi başkanına ortak kültür merkezi olarak nitelediği halkevlerinden, her iki parti üyelerinin de eşit şartlarda yararlanması için gerekli tedbirlerin düşünülmesini söylemiştir. Bu gezi sırasında çok önemli bir olay da yaşanmıştı. İnönü kurulduğundan beri ilk defa bir DP merkezini Erzurum'da ziyaret etmiştir.⁸¹

İnönü 15 dk süren DP merkezi ziyaretinde, ilk defa DP'yi Erzurum'da ziyaret ettiğini belirterek DP'lilere başarılar dilemiştir. Ayrıca DP merkezinde bulunan hatıra defterine “Partilerin emniyet içinde çalışmaları ve birbirlerine saygı göstermeleri benim için çok kıymetli, çok ehemmiyetlidir.” diye yazmıştır. Vatan gazetesi İnönü'nün bu hareketini 12 Temmuz Beyannamesinin ilk fiili belirtisi olarak nitelemiştir.⁸² İnönü bundan sonra gezi süresince gittiği illerde DP genel merkezlerini de ziyaret etmiş, hatıra defterlerine kısa yazılar yazmıştır.

⁸⁰ Toker, **a.g.e.**, s. 314.

⁸¹ “İnönü'nün Çok Önemli Direktifleri”, **Ulus**, 17 Eylül 1947, s. 1; “İsmet İnönü'nün İrşad, İkaz ve Tavsiyeleri”, **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1947, s. 1.

⁸² “12 Temmuz Beyannamesinin İlk Fiili Tezahürü”, **Vatan**, 16 Eylül 1947, s. 1.

Ahmet Emin Yalman Vatan gazetesindeki 16 Eylül tarihli yazısında iktidarın, şahsiyetlere bağlı bir idareden kanuni ve istikrarlı bir yola girmesinin İnönü'nün sağlığında olması gerektiğini, aksi takdirde daha sonra ülkenin kişisel çıkarlar nedeniyle tehlikeye düşebileceğini ifade etmiştir. Ayrıca halkın gözünde, bugünkü ile bir sene önceki İnönü arasında büyük bir farkın olduğunu, bu farkın gittikçe açılacağını ve hatta bir ideale yaklaşabileceğini de yazısında belirtmiştir.⁸³

Bu arada 17 Eylül'de Savarona Yatı Trabzon'a varmış, bu sebeple İnönü'nün Trabzon'a geleceği anlaşıldığı için karşılama hazırlıkları yapılmaya başlanmıştı.⁸⁴ İnönü 18 Eylül'de gittiği Kars'ta idarenin tarafsız ve adaletli olması ile parti çalışmalarının kanun içinde kalmasının, siyasi hayatta emniyeti sağlayan ilk ve temel kanun şartı olduğunu söylemiştir. Burada da içten ve dıştan gelecek zararlı komplolara karşı partilerin cephe birliği yapmasının önemine değinmiştir.⁸⁵ İnönü Gümüşhane'yi ziyaretinde, hükümetin her iki partinin eşit olarak yardımcısı ve koruyucusu olması gerektiğini söyledikten sonra bunların sözde değil fiili ve ciddi olarak uygulandığının görüleceğini ifade etmiştir.⁸⁶ İnönü Gümüşhane'de iki parti arasındaki durumu gergin bulmuştu.⁸⁷

İnönü 20 Eylül'de Trabzon'a gitmiş, halk İnönü'yü coşkun tezahüratlarla karşılamıştı. Daha sonra İnönü ve eşi Atatürk Köşkü'ne dinlenmeye gitmişlerdi. Bu arada Vatan gazetesinin haberine göre Trabzon'da cumhurbaşkanı için yapılan hazırlıklar sürerken CHP binasına "Hoş geldiniz genel başkanımız" levhası asılmıştı. 12 Temmuz Beyannamesi sonrasında İnönü'nün CHP genel başkanı olarak değil partilerüstü bir devlet başkanı sıfatıyla bu geziye çıktığı düşünüldüğünde bu yapılmaması gereken bir hareketti. Çünkü İnönü cumhurbaşkanı olarak her iki partiye de eşit derecede görevli olduğunu açıklamıştı. CHP'nin bu davranışına karşılık DP de bir el işareti üzerine "Söz Milletindir" altına da "Milli irade demokrasiyi hakim

⁸³ Ahmet Emin Yalman, "İsmet İnönü'nün Rolü", **Vatan**, 16 Eylül 1947, s. 1.

⁸⁴ "İsmet İnönü'nün Tetkik Seyahati", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1947, s. 1.

⁸⁵ "İnönü'nün Dün Kars'ta Verdiği Demeç" **Ulus**, 19 Eylül 1947, s. 1; "İsmet İnönü'nün Karşılara Hitabesi", **Cumhuriyet**, 19 Eylül 1947, s. 1.

⁸⁶ "İnönü", **Vatan**, 22 Eylül 1947, s. 1.

⁸⁷ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 355.

kılacaktır” yazılı levhasını asmıştı. Yapılan uyarılara rağmen iki partide bu pankartları İnönü gelmeden önce indirmemişlerdi.⁸⁸

Aslında İnönü 12 Temmuz Beyannamesiyle sadece kendi görüşünü ve takip edeceği yönetim anlayışını açıklamıştı. Yoksa Cumhurbaşkanı İnönü hala bütün yetki ve sorumluluklarıyla CHP genel başkanıydı. Fakat buna da çözüm, yıl sonunda toplanacak kurultayda bulunacak ve bundan sonra İnönü, görünürde parti idaresini CHP genel başkan vekiline devredecekti. Zaten 21 Eylül’de Mümtaz Faik Fenik’in Celal Bayar’la olan mülakatında Bayar da Cumhurbaşkanı İnönü’nün 12 Temmuz Beyannamesinin temin ettiği yolda gittiğini belirterek onun Hürriyet Misakı’nın maddelerinden biri olan devlet başkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişide birleşmemesini kabul edip onaylayarak uygulamasını memnuniyetle karşıladıklarını belirtmişse de henüz bu konuda esaslı bir değişiklik olmadığını ve CHP’den fiili bir hareket göremediklerinin de altını çizerek bunun için yakında toplanacak CHP kurultayını beklediklerini açıklamıştır.⁸⁹

İnönü 20 Eylül’de Trabzon’a gitmiş, 22 Eylül’de burada CHP’yi ve DP’yi ziyaret etmiştir. Aynı gün karayoluyla Rize’ye gitmiş, Trabzon’a geri dönerken de Savarona Yatı’nı kullanmıştır.⁹⁰ İnönü için Trabzon’da düzenlenen etkinlikler arasında bir de müsamere vardı. İnönü 22 Eylül’de akşam yemeğinden sonra bu müsamerayı izlemek üzere halkevine gitmişti. Bu müsamere de bir genç, Atatürk’ün onuncu yıl nutkundan bazı kısımları Atatürk’ün sesini taklit ederek söylemiş ardından da İnönü’nün konuşmasını taklit etmişti. İnönü bu gösteriyi izledikten sonra iltifatlarını belirtmiştir. Dikkat çekici olan, İnönü’nün taklit edildiği böyle bir gösteri yapmaya üç beş sene önce yani Milli Şeflik rejiminde kimsenin cesaret edemeyeceğiydi.⁹¹ Gerçekten de savaş yıllarındaki otoriter yönetimden sonra gelinen aşama, demokratik ilerleme yolunda önemli ve gözle görülür bir durumdaydı.

İnönü 23 Eylül’de Trabzon’dan ayrılarak Savarona Yatı’yla Giresun’a, 24 Eylül’de Ordu’ya ve 25 Eylül’de Samsun’a gitmiştir. Görüldüğü gibi İnönü,

⁸⁸ “İnönü, Trabzonda”, **Vatan**, 21 Eylül 1947, s. 1.

⁸⁹ “Celâl Bayarın Gazetemize Beyanâtı”, **Vatan**, 22 Eylül 1947, s. 1.

⁹⁰ “İnönü Rize’de”, **Ulus**, 23 Eylül 1946, s. 1.

⁹¹ Derin, **a.g.e.**, s. 218; “İnönü Giresuna Gitti”, **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1947, s. 1.

doktorunun tavsiyesine uyarak seyahatinin Karadeniz'deki kısmını deniz yoluyla yapıyordu. İnönü Samsun'da da CHP ve DP merkezlerini ziyaret etmiş, aynı akşam trenle Ankara'ya doğru yola çıkmıştır.⁹²

24 Eylül'de Giresun ziyareti sırasında İnönü, tarafsızlık siyasetini kabul edemeyecek olan idare amirlerinin çekilmelerinin zorunlu olduğunu söylemiştir. Burada, tek parti zihniyetini kaldırarak DP'nin kurulmasını bizzat kendisinin istediğini ve bunu kolaylaştırdığını da açıklamıştır. CHP ile DP arasında hukuken bir fark olmadığını da belirtmiştir.⁹³ Gerçekten de DP'nin kuruluş süreci incelendiğinde İnönü, DP'nin kurulmasını ve bu partinin başında Bayar'ın olmasını hem istemiş hem de bu süreci kolaylaştırmıştı. Bayar bu sırada verdiği demeçte, baskının devam ettiğini, idare mekanizmasının kendilerine olan davranışında henüz fiili bir değişiklik olmadığını tekrar belirtmiştir.⁹⁴

İsmet İnönü'nün eşi Mevhibe İnönü ve kızı Özden İnönü hemen hemen bütün yurt gezilerine eşlik ediyorlardı. Bu durum Cumhurbaşkanı İnönü'nün toplumda kadına verilmesi gereken değeri, kendi aile hayatından göstermesi açısından önemliydi.⁹⁵ Bu yurt gezisinde Samsun ziyareti sırasında ilginç bir olay yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı İnönü'yü, burada bulunan tütün fabrikasını ziyaretinde karşılayan DP'li işçilerden biri, İsmet İnönü'nün yanında bulunan Mevhibe İnönü'nün elini öpmüş ve ardından bir hatıra olarak DP rozetini Mevhibe Hanım'ın yakasına takmıştı. Mevhibe Hanım da bu davranışı tebessümle karşılayarak kendisine teşekkür etmişti. Vatan gazetesinin haberine göre işçinin bu hareketini gören işletme amiri, İnönü ziyaretini bitirip oradan ayrıldıktan sonra kendisini küçük düşürdüğünü söyleyerek o işçiyi işten çıkartmıştır.⁹⁶

Yurt gezisi sürerken 20 Eylül gecesi Başbakan Hasan Saka, İnönü'ye bir davet telgrafı yollamıştı.⁹⁷ Bu telgrafta Başbakan Saka, Ekim ayı başında Meclise vermeyi gerekli bulduğu bütçede, milli savunmanın bütçesini karşılamada güçlü çektiğini ve

⁹² "İnönü Dün Samsundan Ankaraya Hareket Etti", **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1947, s. 1.

⁹³ "İnönü'nün Mühim Bir Hitabesi", **Vatan**, 25 Eylül 1947, s. 1.

⁹⁴ "Celâl Bayarın Demeci", **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1947, s. 1.

⁹⁵ Derin, **a.g.e.**, s. 231-232.

⁹⁶ "Sayın Bayan İnönü'ye D.P. Rozeti Takan İşçi", **Vatan**, 30 Eylül 1947, s. 1.

⁹⁷ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 355.

bunu İnönü'nün yanında çözmeyi düşündüklerini belirtiyordu. İnönü bu konuyu gezi sırasında yanında bulunan Nihat Erim, Tevfik Fikret Sılay ve Nuri Özsan'a da açmıştı. İnönü başbakanın telgrafını cevaplayarak programını değiştirip 28 Eylül'de Ankara'da olacağını ve iki günde bu konunun halledilebileceğini yazmıştır. Başbakan ertesi gün İnönü'ye tekrar telgraf çekerek milli savunma bütçesi hakkında bilgi vermiş ve tekrar kendisini Ankara'ya çağırmıştır. İnönü bu telgraftan sonra 25 Eylül'de Samsun'dan trene binerek Ankara'ya dönmeye karar vermiştir.⁹⁸

Böylelikle Cumhurbaşkanı İnönü seyahatini planladığından daha erken bitirerek 26 Eylül akşamı Ankara'ya varmıştır. Onu Ankara'da uğurlayanlar arasında olduğu gibi karşılanlar arasında da Fuat Köprülü ve DP Ankara teşkilatı idarecilerinden bir grup bulunmaktaydı. İnönü kendisini karşılayanlara yaptığı konuşmada seyahatinden çok memnun olarak neşe ve huzurla döndüğünü, ülkenin bu seyahate ihtiyacı olduğunu söylemiştir.⁹⁹ İnönü 27 Eylül'de milli savunma, maliye ve dışişleri bakanlarını ve genelkurmay başkanını kabul ederek onlarla milli savunma bütçesi hakkında görüşmüştür.¹⁰⁰ 30 Eylül'de bakanlar kurulu toplantısına başkanlık yapmış ve aynı gün Saka Kabinesinin güvenoyu alması için tatilde bulunan Meclisi olağanüstü toplantıya çağırmıştır.¹⁰¹

İnönü bu yurt gezisinin DP yöneticilerindeki yansımalarını merak ediyordu. Bu nedenle Nihat Erim'den Fuat Köprülü'yle görüşerek ondan bu gezi hakkında düşüncelerini öğrenmesini istemişti. Erim'le yaptıkları görüşmede genel olarak Köprülü, İnönü'nün partiler arasında tarafsız kalmasını olumlu karşıladıklarını belirtmişti. Erim, Köprülü'yle aralarında geçen konuşmaları İnönü'ye anlatmış, İnönü de duyduklarından memnun olmuştu. İnönü 1 Ekim'de kendisine yurt gezisinde eşlik eden Nuri Özsan'la da yalnız olarak görüşmüştür.¹⁰² Sonraki süreçte DP'den ayrılarak Müstakil Demokratlar Grubunu kuracak olanların yayınladıkları broşürde Nuri Özsan'ın, bu geziden sonra İnönü'den biri DP'nin aşırılarının tasfiye edilmesi diğeri

⁹⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 190-192.

⁹⁹ "İsmet İnönü Dün Gece 9 da Ankaraya Vardı", **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1947, s. 1.

¹⁰⁰ "İnönü'nün Nezdinde Dün Milli Savunma Bütçesi İçin Yapılan Görüşmeler", **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1947, s. 1.

¹⁰¹ "İnönü, Meclisi Fevkalâde İçtima Çağırıldı", **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1947, s. 1.

¹⁰² Erim, **a.g.e.**, s. 195-199.

de milletvekilleri ödeneklerine zam yapılması olmak üzere iki önemli haber getirdiği belirtilmektedir.¹⁰³

İnönü bu gezisi boyunca genel olarak gittiği yerlerde yoğun kalabalıklar tarafından heyecan ve coşkuyla karşılanmıştı. Özellikle iki parti arasındaki ilişkilerin en gergin olduğu yerlerde her iki parti üyeleriyle de görüşmüş, onlara düşmanlık yapılmaması ve kanun dışına çıkılmaması konularında tavsiyelerde bulunmuştu. Valilere de iki partiye de eşit davranmalarını emretmişti. İnönü, ziyaretlerindeki yemek sofralarında DP’li temsilciler için “itinalı ve itibarlı” yerler ayırtmış, onları özellikle konuşturarak iltifatlarda bulunmuştur.¹⁰⁴ Herkes İnönü’nün yeni rolünden memnun görünüyordu. Nihat Erim de günlüğünün 24 Eylül 1947 tarihli kısmına “Bu seyahat İnönü’ye kaybettiklerinden mühim bir kısmını yeniden kazandırdı.” şeklindeki değerlendirmesini yazmıştır.¹⁰⁵

Bu yurt gezisinde İnönü’ye kızı Özden Toker de eşlik etmiş ve bu geziyle ilgili izlenimlerini 1959 yılında Akis dergisindeki yazısında belirtmiştir. Buna göre İnönü her gittiği yerde, başta vali ve jandarma komutanı olmak üzere bütün idare amirlerine bıkmadan, bütün vatandaşlara hangi siyasi partiye mensup olurlarsa olsunlar eşit davranılmasını söylemişti. Hatta CHP’den “partimiz” veya “biz” diye bahseden memurları da sert bir şekilde azarlamıştı. İnönü’nün sadece kamuoyu önünde ve göstermelik olarak herkese karşı tarafsız davranılmasını istediğini düşünenler, özel sohbetlerde de kendisinin böyle davrandığını görünce onun samimi olduğunu anlamışlardı.¹⁰⁶

İnönü gittiği yerlerde yaptığı toplantılarda DP’lilerle de yakından ilgilenmiş, onları da dinlemişti. İnönü’yü gören DP’liler ise çok heyecanlıydılar. Onlar da İnönü için düzenlenen davetlere katılmışlar ve ziyaret ettiği yerlerde onu karşılamışlardı. Bu yurt gezisi göstermektedir ki halen CHP genel başkanı sıfatını taşımasına ve bunun sağladığı tüm yetkilere de sahip olmasına rağmen Cumhurbaşkanı İnönü, 12 Temmuz Beyanname’si sonrasında artık partilerüstü bir konumda görülüyordu. Kendisinin

¹⁰³ **Demokrat Parti Kurucuları Bu Dâvanın Adamı Değildirler**, s. 23.

¹⁰⁴ Uran, **a.g.e.**, s. 397.

¹⁰⁵ Erim, **a.g.e.**, s. 190-195.

¹⁰⁶ Özden Toker, “Babam 75 Yaşında”, **Akis**, 22 Eylül 1959, s. 6-7.

konuşma ve davranışı da bu yöndeydi. Cem Eroğul'a göre bu gezi "bir nevi partilerin balayı yolculuğu" olmuştu.¹⁰⁷

İnönü 1 Kasım 1947'de yaptığı Meclis açılış konuşmasında da demokratik gelişmeler hakkında yurt gezisi sırasında söylediklerini tekrarlayarak vatandaşlardan, siyasi faaliyetlerde bulunurlarken kanun yolundan ayrılmamalarını ve birbirlerine düşmanlık etmemelerini istemiştir. İdare mekanizmasında bulunanların siyasi partilere karşı "eşit bir surette tarafsız ve adeletli" davranmalarını da özellikle vurgulamıştır.¹⁰⁸

Bu yurt gezisinden sonra Nuri Özsan, Cumhurbaşkanı İnönü ile DP arasında iletişimi sağlama ve ihtilaflı meseleleri çözümü konusunda bir aracı haline gelmiştir.¹⁰⁹ İnönü zaman zaman Özsan'la görüşerek ondan DP'yle ilgili haberler almış veya DP'ye kendi görüşlerini iletmiştir.¹¹⁰ 10 Kasım 1947'de Trakya manevralarına izlemek için Ankara'dan ayrılan İnönü, Özsan'ı da yanına almıştır. Bu ziyarette onu yanına almasının sebebi cumhurbaşkanı ile ordu ve komutanlar arasında nasıl bir ilişki olduğunu, onlarla iç siyasetle ilgili konular konuşmadığını göstermektir.¹¹¹ 7 Aralık 1947'de yine Özsan'ı çağırarak onu yani DP'yi güzellik ve iyilikle herşeyi yapabileceğini ama zorlamaya gelemeyeceği konusunda uyarılmıştı. Ayrıca İnönü yapmayı planladığı doğu gezisine Özsan'ı da davet etmişti.¹¹² Özsan İnönü'nün bu gezisine de katılacaktır.

3.2.4. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Gezisi (Şubat-Mart 1948)

17 Kasım-4 Aralık 1947 tarihleri arasında toplanan CHP VII. Olağan Kurultayı'nda, genel başkanının cumhurbaşkanı olması durumuyla ilgili önemli bir düzenleme yapılarak İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesiyle her iki partiye de eşit mesafede olduğu bu yeni durumla ilgili somut bir adım atılmıştır. CHP'nin yeni tüzüğüne göre CHP Genel Başkanı İnönü, cumhurbaşkanı olduğu için genel başkan

¹⁰⁷ Eroğul, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁰⁸ **Tarihe Düşülen Notlar-1 Yaşama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)**, s. 131-135.

¹⁰⁹ Uran, **a.g.e.**, s. 397.

¹¹⁰ İsmet İnönü'nün defterlerinde, Nihat Erim'in ve Samet Ağaoğlu'nun günlüklerinde bu görüşmeler izlenebilmektedir.

¹¹¹ Erim, **a.g.e.**, s. 221-224.

¹¹² **A.e.**, s.232-233.

sıfatını taşımakla birlikte artık onun bu makamdan gelen bütün yetki ve sorumluluklarını CHP genel başkan vekili kullanacaktı. Yani artık partinin fiili başkanı kurultayca Genel Başkan Vekili seçilen Hilmi Uran'dı.

Bu arada Hasan Saka başbakan olduktan sonra doğrudan Cumhurbaşkanı İnönü'nün telkini ve yönlendirilmesiyle demokrasi yolunda adımlar atılmaya ve tek parti zihniyetinden kalan uygulamalar ve yasalar da kaldırılmaya başlanmıştı. Matbuat kanununun 50. maddesinin ardından 22 Aralık 1947'de İstanbul gazeteleri üzerinde büyük baskı oluşturan sıkıyönetimin de kalkması çok önemli bir gelişmeydi. Basının üzerindeki bu tehditin kalkmasıyla, özellikle Milli Husumet Andı kararı sonrası iki parti arasında oluşan gergin süreçte, İnönü'nün Temmuz-Ağustos 1949'da çıktığı Ege gezisinde ve bundan sonraki yurt gezilerinde görülebileceği gibi gazeteler onu sert sözlerle eleştirebilmekte serbest olmuşlardır.¹¹³

20 Şubat 1948'de demokratik bir sistemde olmaması gereken Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesi İnönü'nün devreye girmesiyle tamamen kaldırılmış ve aynı gün Meclis tatile girmişti.¹¹⁴ CHP grubu da yine doğrudan İnönü'nün isteğiyle din eğitimi konusunda atılacak adımları tartışıyordu.¹¹⁵ İnönü bu yoğun mesaisi içinde 21 Şubat'ta CHP'den Bayındırlık Bakanı Kasım Gülek ve Nihat Erim'le DP'den de Nuri Özsan'la beraber doğu bölgelerini gezmek üzere bir yurt gezisine çıkmıştır. İnönü'nün ilk ziyaret edeceği yerler o günlerde büyük bir sel felaketi yaşayan Adana, Tarsus, Ceyhan ve Çukurova bölgeleriydi.¹¹⁶ Buralarda afetten etkilenen halkla konuşup incelemelerde bulunduktan sonra ziyareti süresince Malatya, Elazığ, Tunceli, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Bitlis, Batman, Bingöl, Gaziantep, Maraş ve Kırıkkale'yi ziyaret etmiştir.

İnönü 24 Şubat'ta Malatya'da CHP ve DP başkanlarıyla yemekte buluşarak seçim kanununda gizli oy, açık sayım sisteminin kabul edilerek bütün dedikodulara son verileceğini söylemiştir.¹¹⁷ Gerçekten de bu sistem ara seçimlerden önce 7

¹¹³ "Örfi İdare Dün Gecedən İtibaren Fiilen Kalktı", **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1947, s. 1.

¹¹⁴ "Meclisin Dünkü Toplantısında Görüşülenler", "Meclis Dün Kış Tatiline Başladı", **Yeni Sabah**, 21 Şubat 1950, s. 1.

¹¹⁵ "Din Tedrisatı Meselesi Dün C.H.P. Grupunda Görüşüldü", **Cumhuriyet**, 20 Şubat 1950, s. 1.

¹¹⁶ "Cumhurbaşkanı", **Vatan**, 22 Şubat 1948, s. 1.

¹¹⁷ "İnönü Malatyada", **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1948, s. 1.

Temmuz 1948’de İnönü’nün CHP’li yöneticileri ikna etmesiyle kabul edilecekti. Yurt gezisi devam ederken Raman Dağı’nda da petrol bulunduğu haberi gelmişti. Buna çok sevinen İnönü, 3 Mart’ta Batman’a giderek petrolün bulunduğu alanı bizzat yerinde görmüştür.¹¹⁸

Bu arada gündem DP içindeki ihtilafın nasıl sonuçlanacağıyla meşguldü. Bu ihtilaf nedeniyle Celal Bayar 26 Şubat’ta yaptığı açıklamayla DP Meclis grup başkanlığından istifa etmişti.¹¹⁹ O sırada İnönü’nün yurt gezisine eşlik etmekte olan DP milletvekili Nuri Özsan bu haberi duyunca üzülmüş, İnönü de onu herşeyin düzeleceğini söyleyerek yatıştırılmaya çalışmıştı.¹²⁰

İnönü hemen hemen ziyaret ettiği bütün yerlerde her iki partinin başkanları ve temsilcileriyle görüşerek onlara öğütler vermiş ve onlardan partiler arasındaki siyasi durumla ilgili bilgi almıştı. Her iki partinin sorumlularına da iyi geçinip geçinmediklerini sormuş ve aldığı olumlu yanıtlardan memnun kalmıştı. Valilere de partilere eşit davranmaları konusunda uyarılarda bulunmuştu.¹²¹

8 Mart’ta Ankara’ya dönen İnönü, gezdiği yerlerde iç siyasetle ilgili olarak genel durumun çok iyi olduğunu, partilerin çalışmalarının normal seyrettiğini, aralarında düşmanlık bulunmadığını ve yurtda huzurun hakim olduğunu ifade etmiştir.¹²² Cumhurbaşkanı İnönü’nün 17 günlük bu yurt gezisini onun giydiği kıyafete kadar çok detaylı olarak anlatan Ulus gazetesi de 8 Mart tarihli yayınında, 12 Temmuz Beyannamesinin sağladığı ortamda partiler arasındaki ilişkilerin ne kadar gelişmiş olduğunu bu yurt gezisinin gösterdiğini belirtmiştir.¹²³ Cumhurbaşkanı İnönü bu kadar uzun bir yurt gezisi yapmasına rağmen sel bölgesinde doğal afetin yarattığı tahribat ve bu konuda yapılacaklar dışında, gittiği yerlerde yönetim anlayışıyla ilgili basına yansıyan herhangi bir önemli konuşma yapmamıştır.

¹¹⁸ “Ramanda Bulunan Petrol İçin İlk Tebliğ”, **Cumhuriyet**, 4 Mart 1948, s. 1.

¹¹⁹ “D.P. de Buhran Dün Yeniden Patlak Verdi”, **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1948, s. 1.

¹²⁰ Derin, **a.g.e.**, s. 224.

¹²¹ Erim, **a.g.e.**, s. 254-259; İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 361-364; “İnönü Diyarbakır’da”, **Ulus**, 29 Şubat 1948, s. 1; “İnönü’nün Diyarbakır’daki Hasbihali”, **Ulus**, 1 Mart 1948, s. 1.

¹²² “İnönü İntibalarını Anlattı”, **Vatan**, 9 Mart 1948, s. 1.

¹²³ “Cumhurbaşkanı Bugün Ankara’da”, **Ulus**, 8 Mart 1948, s. 1.

3.2.5. Bursa Gezisi (Ekim 1948)

İstanbul'da bulunan İnönü, Bursa'yı ziyaret etmek üzere 16 Ekim 1948'de Sus vapuruyla halkla beraber Mudanya'ya gitmiştir. Mudanya'da Mütareke Anıtına giderek memlekette ilk defa dikilen kendi heykelini incelemiştir. Daha sonra arabayla Bursa'ya giden İnönü burada halka kısa bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada Cumhuriyet bayramını kutlamak için Bursa'ya geldiğini söyleyerek halkın bayramını kutlamıştır. İnönü akşam, vali konağındaki yemekte bulunan CHP ve DP temsilcilerinden kadehlerini birbirlerinin şereflerine kaldırmalarını istemiş, onlar da bu isteği yerine getirmişlerdi. Bu yemekte İnönü bir saat kadar dış meselelerle ilgili partililere açıklamalarda bulunmuştur.¹²⁴

Ulus gazetesi bu konuşmada İnönü'nün, partiler arasındaki siyasi mücadelenin memlekete faydalı olacağını fakat dış politika konusunda partilerin birlik olması gerektiğini belirttiğini haber vermektedir.¹²⁵ Vatan gazetesi ise İnönü'nün, DP için yapılan "muvazaa fikrinin çirkin bir iftiradan ibaret bulunduğunu", bu iftiralara Celal Bayar'ın susturucu bir cevap verdiğini, ne kendisinin ne de CHP'nin bir muvazaayı kabul etmeyeceklerini ve partiler arasındaki ilişkilerin memleketin hayrı için devam ettiğini ifade ettiğini belirterek kadehini her iki partinin şerefine kaldırdığını haber vermektedir.¹²⁶

İnönü'nün Bursa'daki yurt gezisi sürerken 17 Ekim'de on üç ilde DP'nin katılmadığı, vatandaşların da az katılım gösterdiği ara seçimler yapılmıştır.¹²⁷ Bu on üç ilden biri de Ankara'ydı. Son Posta gazetesi, yirmi beş yıldan beri ikinci seçmen ve seçmen olarak oy kullanmaya giden Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ankara'da bulunmaması nedeniyle ilk defa 17 Eylül'deki ara seçimde oy kullanmadığını belirtiyordu.¹²⁸

İnönü ara seçimlerin yapıldığı gün İnegöl'ü ziyaret etmiş, daha sonra Bursa'ya dönerek ilçelerden gelen heyetlerle görüşmüştür.¹²⁹ 18 Ekim'de yine kendisiyle

¹²⁴ "İnönü Bursa'da", **Ulus**, 17 Ekim 1948, s. 1.

¹²⁵ "İnönü İnegöl'de", **Ulus**, 18 Ekim 1948, s. 1.

¹²⁶ "İsmet İnönü, Muvazaa İsnatlarını Reddediyor", **Vatan**, 18 Ekim 1948, s. 1.

¹²⁷ "Ara Seçimler, On Üç Bölgede Bugün Yapılıyor", **Vatan**, 17 Aralık 1948, s. 1.

¹²⁸ "İnönü İlk Defa Rey Vermedi", **Son Posta**, 18 Ekim 1948, s. 1.

¹²⁹ "İnönü İnegöl'de", **Ulus**, 18 Ekim 1948, s. 1.

görüşmeye gelen heyetleri kabul eden İnönü daha sonra Gemlik ve Orhangazi'yi ziyaret etmiştir. Orhangazi'de halkevine gitmiş, göğüslerinde DP rozeti bulunan DP İdare Heyeti üyeleri de buraya gelerek İnönü'ye "hoşgeldiniz" demişlerdir. İnönü de kendilerinin ellerini sıkmış, hatırlarını sormuş ve iltifatta bulunmuştur. İnönü ziyaretlerini bitirdikten sonra Mudanya'ya gelerek akşam yine Sus vapuruyla İstanbul'a dönmüştür.¹³⁰

3.2.6. Ankara Gezisi (Ekim 1948)

17 Ekim 1948'de yapılan DP'nin katılmadığı ara seçimlerde iktidarın tutumuyla ve katılım oranının doğru gösterilmediğiyle ilgili tartışmalar sürerken Cumhurbaşkanı İnönü cumhuriyetin 25. yıldönümü öncesinde kendi seçim bölgesi de olan Ankara'nın ilçeleri Bala, Şereflikoçhisar, Kırıkkale, Kalecik, Çubuk, Ayaş, Güdül, Beypazarı, Çayırılı, Nallıhan, Haymana ve Polatlı'yı dört gün boyunca gezerek halkın Cumhuriyet Bayramını kutlamış ve aynı zamanda demokratik rejim konusunda öğütler vermiştir. Gittiği yerlerde vatandaşlar tarafından coşkuyla ve sevgiyle karşılanan İnönü 23 Ekim'de Bala'da, siyasi düşünceleri ne olursa olsun vatandaşların birbirleriyle düşmanlık yapmamasını ve kardeşlik ilişkisinin bozulmamasını istemiştir. Şereflikoçhisar'da, siyasi partilerin birbirlerine karşı olan düşüncelerinin memlekette anlaşmazlığa neden olmayacağını, hem tartışıp hem de dost kalılabileceğini belirtmiştir.¹³¹

İnönü 24 Ekim'de Kalecik'te demokratik rejimle ilgili, biri farklı partilere üye vatandaşların birbiriyle düşmanlık etmemesi diğeri de siyasi faaliyetlerin kanun dışına çıkmaması olmak üzere iki tavsiye vermiştir. Cumhurbaşkanı olarak kendisinin de kanunları savunmakla sorumlu olduğunu ve bunun için yemin ettiğini söylemiştir.¹³² 25 Ekim'de Ayaş'ta, demokratik rejim içinde cumhuriyetin farklı fikirlerin savunulmasının ve tartışılmasının her türlü teminatını hazırlamış olduğunu ifade etmiştir. İnönü kendisinin de kanuna bağlı olduğunu, yapabileceği ve yapamayacağı işlerin bununla sınırlı bulunduğunu belirtmiştir.¹³³ 26 Ekim'de Polatlı'da "1946 dan

¹³⁰ "Cumhur Başkanı Bursa'dan İstanbul'a Döndü", **Ulus**, 19 Ekim 1948, s. 1.

¹³¹ "İsmet İnönünün Ankara İlçelerindeki Hitabeleri", **Cumhuriyet**, 24 Ekim 1948, s. 1.

¹³² "Siyasî Faaliyetlere Dair İnönünün Tavsiyesi", **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1948, s. 1.

¹³³ "İnönünün Demokratik Gelişmeye Dair Teminatı", **Cumhuriyet**, 26 Ekim 1948, s. 1.

sonradır ki yer yüzünde Türk davalarının haklılığı ve medeniyet aleminin müşterek davaları için Türkiyenin de kıymetli bir memleket olduğu anlaşılmağa başladı.” sözlerini söylemiştir.¹³⁴ Yani İnönü çok partili sürecin başlamasıyla Türkiye’nin dünya siyaseti içinde saygıdeğer bir konuma yükseldiğine işaret ediyordu.

İnönü hemen hemen her gittiği yerde, her iki partinin de başkanlarına iyi geçinip geçinmediklerini sormuş, iki partinin ve farklı partilere mensup vatandaşların birbiriyle iyi geçindiğini öğrenince memnun olmuştu.¹³⁵ Özetle İnönü iki şeye çok önem veriyordu: Vatandaşlar arasında düşmanlığın olmaması ve kanun dışına çıkılmaması. İnönü yaptığı konuşmalarda ve halkla temaslarında 12 Temmuz Beyannamesi ve olağan kurultay sonrası sürece uygun şekilde CHP genel başkanı olarak değil, tarafsız bir cumhurbaşkanı gibi davranmaya devam ediyor görünüyordu.

Fakat Nihat Erim’in günlüğünde belirttiğine göre İnönü’nün dört gün boyunca Ankara ilçelerini gezmesinin nedeni, vatandaşların Cumhuriyet Bayramını kutlamakla beraber 29 Ekim’de yapılacak geçit töreni için DP’lilerden daha fazla vatandaş toplayarak geçit töreninde CHP’nin DP’den daha büyük bir kalabalıkla geçmesini sağlamaktı. Cumhuriyet Bayramı geçit töreninde DP’lilerin toplu olarak geçecekleri duyulmuştu. Bunu duyan İnönü de eğer onlar geçiyorsa CHP’lilerin de geçmesi gerektiğini söylemişti. Bunun üzerine İnönü, Ankara’nın ilçelerini ziyaret ederek vatandaşların Cumhuriyet Bayramını kutlamış, onun arkasından gelen CHP’li idareciler de vatandaşlara, biz de Cumhuriyet Bayramında Ankara’ya gidip İnönü’nün önünden geçelim demişlerdi. Hatta bunun için kamyonlar ve trenler de tutulmuştu. Cumhuriyetin 25. yıl törenlerinde CHP ile DP arasında, geçit töreninde kimin daha kalabalık geçeceği rekabeti vardı.¹³⁶

Cumhurbaşkanı İnönü’nü partili toplama amacıyla Ankara ilçelerini gezmesi aslında bir süredir tarafsız bir hakem olarak bulunduğu partilerüstü konumuna aykırı bir davranış olarak görülebilirdi. Fakat gerek böyle bir amacı olduğunu kamuoyuna karşı belli etmemesi, gerek ziyaretlerinde tarafsız olarak sadece bütün vatandaşların

¹³⁴ “Cumhur Başkanının Dünkü Hitabeleri”, **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1948, s. 1.

¹³⁵ Kemal Zeki Gencosman, “İnönü’nün Dört Günlük Gezisinden Taze İntibalar”, **Ulus**, 28 Ekim 1948, s. 1.

¹³⁶ Erim, **a.g.e.**, s. 296-297.

bayramını kutlaması ve basına yansıyan açık bir davet çağrısı yapmaması gerekse de bu geziler sonucunda 29 Ekim geçit töreni için DP'den daha fazla CHP'li toplanamaması nedenleriyle Cumhurbaşkanı İnönü'nün bu davranışı bir tepki doğurmamıştır.

28 Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesi geçit törenine katılacak partilileri toplamak için hem DP'nin hem de CHP'nin yoğun bir çalışma yaptığını belirtmektedir. Muhalefet, CHP'nin başta Çubuk olmak üzere bazı ilçelerde halkın geçit törenine katılmaları için baskı yaptığını iddia ediyordu.¹³⁷ Aynı tarihli Vatan gazetesi de CHP'lilerin, İnönü'nün Ankara ilçelerini ziyaret etmesinden faydalanarak köylülere "İnönü sizi bayrama davet ediyor, Ankaraya buyurun" dediklerini yazıyordu.¹³⁸ Yine aynı tarihli Ulus gazetesi de büyük yer ayırdığı İnönü'nün dört günlük Ankara ilçeleri gezisini, Cumhurbaşkanı İnönü'yü oldukça överek değerlendiriyordu.¹³⁹

CHP'nin safında geçit törenine katılacak vatandaşları taşıyan trenin vagonları 29 Ekim sabahı Ankara'ya gelirken devrilmişti. Cumhuriyet Bayramı sabahı gerçekleşen bu kazada çok sayıda kişi hayatını kaybetmiş, bundan daha fazla kişi de yaralanmıştı.¹⁴⁰ Ulus gazetesi bu kaza nedeniyle Ankara'ya gelemeyen 7 bine yakın CHP'liye rağmen on binlerce CHP'linin geçit törenine katıldığını haber veriyordu.¹⁴¹

Cumhuriyet gazetesi ise o yıl Ankara'da yapılan Cumhuriyet Bayramı geçit töreninde iki partinin de büyük kalabalıkları bulunduğunu ama tarafsız müşahidlere göre DP'lilerin yedi sekiz kat daha fazla olduğunu haber veriyordu. Hatta CHP'nin tuttuğu araçlarla gelen bazı gruplar Ankara'ya ulaştıklarında DP rozetlerini takarak DP saflarına geçmişlerdi.¹⁴² Nadir Nadi de başmakalesinde Demokratların hem daha kalabalık olduklarını hem de daha çok alkış topladıklarını belirtiyordu.¹⁴³

¹³⁷ "Cumhuriyetin 25 inci Yıl Şenlikleri 13 te Başlıyor", **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1948, s. 1.

¹³⁸ "Büyük Bayram Bugün Başlıyor", **Vatan**, 28 Ekim 1948, s. 1.

¹³⁹ Kemal Zeki Gencosman, "İnönü'nün Dört Günlük Gezisinden Taze İntibalar", **Ulus**, 28 Ekim 1948, s. 1.

¹⁴⁰ "Ankara Civarında Feci Bir Tren Kazası Oldu", **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1948, s. 1.

¹⁴¹ "Büyük Bayramımızı Coşkun Heyecanla Kutladık", **Ulus**, 30 Ekim 1948, s. 1.

¹⁴² "Ankaradaki Geçid Resmine C.H.P. ve D.P. Muazzam Kafilerle Katıldılar", **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1948, s. 1.

¹⁴³ Nadir Nadi, "Bayramdan Yankılar", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1948, s. 1.

Vatan gazetesi ise hipodromdaki geçit törenine yoğun bir CHP'li kitlenin katıldığını, bu kitlenin geçmesinin yaklaşık on üç dakika sürdüğünü ve tahmini on üç bin CHP'linin geçtiğini belirtiyordu. Ayrıca habere göre CHP'li kitle iyi düzenlenmiş ve partinin günlerdir sürdürdüğü hazırlıklar ve harcadığı paralar boşa gitmemişti. CHP'nin Ankara ilçelerinden bu kadar insanı nasıl topladığı sorusu da gazetede, Cumhurbaşkanı İnönü'nün önceki hafta Ankara'nın bütün ilçelerini dolaşarak herkesi Ankara'ya davet etmesiyle açıklıyordu. Ayrıca bu geçit töreninin CHP'ye çok pahalıya mal olduğu, gelenlere yeme içme masrafı hariç 10'ar lira verildiği ve stadyumda da pilav kazanları kaynadığı belirtiliyordu.¹⁴⁴

Vatan gazetesi verdiği haberde, geçit töreninde CHP'nin ardından DP kâfilesinin geçtiğini, onların CHP kitesine göre daha sık ve yoğun olduğunu, geçmelerinin yaklaşık yirmi dört dakika sürdüğünü, tahmini olarak yirmi beş - otuz bin DP'linin geçtiğini ve aşağı yukarı CHP'li kitlenin iki misli olduklarını yazıyordu. DP'li kâfile geçerken İnönü onları da ayakta selamlamış ve her DP kâfilesinin başında "Bravo demokratlar" demiştir. Geçit töreninden sonra İnönü, DP Genel Başkanı Celal Bayar'ın elini sıkarak kendisini tebrik etmişti.¹⁴⁵ Görüldüğü üzere İnönü birkaç gün önce yaptığı Ankara ilçeleri gezisinden istediğini elde edememiştir. Halkın DP'ye olan desteği burada da görülmekteydi.

29 Ekim sabahı gerçekleşen tren kazası ise İnönü'yü oldukça üzmüştü. Hatta bu üzüntü nedeniyle akşam, cumhuriyet balosuna da katılmamıştı.¹⁴⁶ İnönü 30 Ekim'de tren kazasında yaralananları hastanede ziyaret etmiş, 31 Ekim'de de kazada hayatını kaybedenlerin cenazelerine katılmıştı.¹⁴⁷ 1 Kasım'da Meclis açılmış, İnönü Meclis açılış nutkunda Ankara ilçeleri gezisinde de söylediği gibi, farklı düşünceleri olan vatandaşların siyasi olarak düşmanlık yapmamalarını belirtmiş, demokrasinin ve devletin varlığının temel şartının kanunlara uymaktan ayrılmama ve ayrılmayı düşünmeme olduğunu ifade etmiştir. Aynı gün Ali Fuat Cebesoy yerine Şükrü Saraçoğlu yeni Meclis başkanı seçilmiştir.¹⁴⁸ Bu durum Cebesoy ile İnönü'nün

¹⁴⁴ "Büyük Bayram Sevinçle Kutlandı", **Vatan**, 30 Ekim 1948, s. 1.

¹⁴⁵ "Büyük Bayram Sevinçle Kutlandı", **Vatan**, 30 Ekim 1948, s. 1.

¹⁴⁶ **Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar**, s.73.

¹⁴⁷ "Tren Kazasından Kurtulanlar Anlatıyor", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1948, s. 1; "Tren Faciası Kurbanlarının Cenazeleri Törenle Kaldırıldı", **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1948, s. 1.

¹⁴⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 3. Toplantı, 13. Cilt, 1. Birleşim (01.11.1948), s. 4-8.

arasının açılmasına ve sonraki süreçte Cebesoy'un CHP'den koparak DP'ye geçmesine neden olacaktır.

3.2.7. Batı Karadeniz Gezisi (Nisan 1949)

İnönü 17 Nisan 1949'da Çankırı, Kastamonu, Sinop, Karabük, Zonguldak ve Bartın'ı kapsayacak bir yurt gezisine başlamıştır. 17 Nisan'da Çankırı Çerkeş'te siyasi ve ekonomik gelişmenin sırrının, vatandaşlar arasında dostluğa bağlı olduğunu belirterek huzur ve emniyetin korunmasının herkesin görevi olduğunu söylemiştir.¹⁴⁹ İnönü yurt gezisine başladıktan birkaç gün sonra Vatan gazetesi bu gezinin uzayacağını, siyasi kulislerin de İnönü'nün Kastamonu ve Sinop'a gidişine anlam yüklediklerini haber veriyordu. Çünkü özellikle Sinop, MP'nin güçlü olduğu bir yerdirdi.¹⁵⁰

İnönü 24 Nisan'da İnebolu'ya gitmek üzere Kastamonu'dan yola çıkmıştır. Yolda uğradığı Küre Halkevi'nde vatandaşlarla sohbet etmiştir. Burada bir çocuğun savaş yıllarındaki yokluğu kasederek kendilerini aç bıraktığını söylemesi üzerine İnönü, onu öksüz bırakmadığı cevabını vermiş ve halkevinde bu sözleri duyan vatandaşlar duygulanmışlardır. Daha sonra İnebolu'yu ziyaret eden İnönü'yü karşılayanlar arasında DP ilçe başkanı da bulunuyordu. İnönü, halkevinde DP ilçe başkanıyla da görüşmüştür.¹⁵¹

Kastamonu'ya geldiğinde İnönü, muhalefet partisi başkanları tarafından karşılanmamıştı. DP ve MP başkanları valiliğe bir dilekçe vererek İnönü'nün bu ziyareti CHP genel başkanı mı yoksa cumhurbaşkanı mı olarak yapacağını ve buradaki programıyla ilgili sorular sormuşlardı. Valilik yaptığı açıklamada İnönü'nün cumhurbaşkanı sıfatıyla Kastamonu'yu ziyaret edeceğini belirtmiştir. Araç DP yönetim kurulu üyesi bir vatandaş, Kastamonu'ya gelen İnönü'nün partilerince karşılanmamasını ve DP'li bir üyenin İnönü'yü karşılamak üzere Kastamonu'ya kadar

¹⁴⁹ "İsmet İnönü'nün Çankırıda Gezisi", **Akşam** 18 Nisan 1949, s. 1.

¹⁵⁰ "İnönü'nün Yurt Gezisi Uzayacak", **Vatan**, 20 Nisan 1949, s. 1.

¹⁵¹ Mustafa Eski, **İsmet İnönü'nün Kastamonu Gezileri**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1995, s. 93-96.

gitmesine rağmen onu ziyaret etmeden geri çevrilmesini eleştirerek partisinden istifa etmiştir.¹⁵²

26 Nisan'da Kastamonu'da yaptığı konuşmada İnönü, dış politikada birlik olunmasının önemini vurguladıktan sonra yine farklı siyasi programlar ve partiler nedeniyle vatandaşların birbirlerine düşman olmamaları ve dost kalmaları gerektiğini ifade etmiştir. İnönü her gittiği yerde bıkmadan vatandaşların dostça geçinmelerini tavsiye ettiğini söyleyerek bunun nedenini, Türkiye'nin karşılaştığı tehlikeleri atlatmasının vatandaşlar arasında düşmanlık olmamasına bağlı olduğu şeklinde açıklamıştır.¹⁵³ İnönü 28 Nisan'da Bartın'da DP merkezini de ziyaret etmiş ve aynı gün Ankara'ya dönmüştür.¹⁵⁴ İnönü bu gezisinde de gittiği yerlerde siyasi parti temsilcileriyle görüşerek onlara tavsiyelerde bulunmuştur.

Nihat Erim günlüğünde, muhalefetin güçlü olduğu söylenen yerlerde yaptığı bu yurt gezisinde halkın, İnönü'ye çok sempati gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca Erim, Mecliste Osmanlı Hanedanı'nın mirası hakkındaki kanunla ilgili yapılan görüşmelerde, MP'lilerin İnönü'yü de işe karıştırmaya çalışmalarından dolayı yurt gezisine çıkmadan önce onun canının sıkın olduğunu fakat geziden memnun ve sağlıklı olarak döndüğünü ifade etmiştir.¹⁵⁵

3.2.8. Orta Karadeniz ve Doğu Anadolu Gezisi (Temmuz 1949)

İnönü, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan ile birlikte daha önce selden zarar gören bölgeleri ziyaret edip bununla ilgili yapılanları denetlemek amacıyla 7 Temmuz'da Sivas, Amasya, Tokat, Erzincan, Erzurum, Sivas ve Kayseri'yi ziyaret edeceği bir yurt gezisine başlamıştır. İnönü 12 Temmuz'da ziyaret ettiği Erzurum'da her ne olursa olsun vatandaşlar arasında düşmanlık olmamasını söyleyerek bunu sağlamanın bütün vatandaşların görevi olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁶ Ankara'ya

¹⁵² Eski, **a.g.e.**, s. 101-102.

¹⁵³ "Cumhurbaşkanı Dün Kastamonu'den Ayrıldı", **Akşam**, 27 Nisan 1949, s. 1.

¹⁵⁴ "İnönü Ankara'ya Döndü", **Vatan**, 29 Nisan 1949, s. 1.

¹⁵⁵ Erim, **a.g.e.**, s. 338.

¹⁵⁶ "Cumhurbaşkanı Ankara Yolunda", **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1949, s. 1.

döndüğünde geziyle ilgili AA'ya verdiği beyanatta aynı konuları vurgulayarak seyahatinden memnun olarak döndüğünü belirtmiştir.¹⁵⁷

3.3. CHP Genel Başkanı kimliğiyle Cumhurbaşkanı İnönü'nün Yurt Gezileri

CHP ile DP arasında kısmen sakin bir şekilde ve makul düzeyde devam eden siyasi ilişkiler, DP II. Kongresi'nde kabul edilen ve tarihe Milli Husumet Andı olarak geçen karardan sonra son derece gergin bir havaya girmişti. Kongredeki bu karardan sonra İnönü'nün çıktığı Ege illeri gezisi ise zaten gergin seyreden siyasi havayı daha da olumsuz bir duruma sokmuştur. İktidara göre Milli Husumet Andı'nın yarattığı olumsuz hava kendisini bu yurt gezisinde gösteriyordu. Muhalefet ise İnönü'yü hakem olarak tarafsız bir cumhurbaşkanı olarak değil yine CHP genel başkanı olarak görmeye başlamıştı. İnönü Ege gezisinde isim vermeden yaptığı bazı eleştirilerle ve sürekli vatandaşlar arasında düşmanlık olmaması gerektiğini vurgulamasıyla aslında Milli Husumet Andını olumsuz olarak eleştiriyordu. Her ne kadar İnönü bu gezisinde, doğrudan isim vermemiş olsa da DP'nin Milli Husumet Andı kararını eleştirdiği daha sonra seçimler nedeniyle çıkacağı yurt gezilerinde net bir şekilde görülecektir. İnönü 21 Temmuz 1946'daki genel seçimlerden önce yapmadığı şekilde 14 Mayıs 1950'de yapılacak genel seçimlerden önce yurt gezilerine çıkarak, bizzat partisinin seçim kampanyasını yapacak ve kendileri için destek isteyecektir. Partilerüstü bir şekilde tarafsız cumhurbaşkanı konumunda bulunan İnönü bu süreçte tekrar parti genel başkanı kimliğine dönecektir.

3.3.1. Ege Gezisi (Temmuz-Ağustos 1949)

12 Temmuz Beyannamesinden sonra sakin bir şekilde devam eden iktidar ile muhalefet arasındaki ilişkiler Haziran 1949 toplanan DP kongresinde, sonradan iktidar tarafından Milli Husumet Andı adı takılacak kararın alınmasıyla birdenbire çok gergin bir ortama girmişti. Antidemokratik kanunlar ile seçim kanunu değiştirilmez,

¹⁵⁷ "Cumhurbaşkanı Geldi", **Zafer**, 14 Temmuz 1949, s. 1.

yapılacak genel seçimlerde yine 1946 seçimlerindeki gibi usulsüzlükler yapılırsa, halkın kanunlara dayanarak meşru müdafaa hakkını kullanacağını belirten Milli Husumet Andı'nı Cumhurbaşkanı İnönü ve iktidar yöneticileri, halkı kanun dışına çıkmaya teşvik etmek olarak yorumlamışlardı. Hatta iktidar, Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'e dahi bu konudaki yorumunu sormuş, o da kongrede alınan bu karar sebebiyle DP'nin kapatılabileceğini söylemişti.¹⁵⁸

23 Temmuz'da İzmir ve çevresinde büyük zarara neden olan şiddetli bir deprem meydana gelmişti. Milli Husumet Andı nedeniyle iktidar ile DP arasındaki siyasi gerginlik hat safhada devam ederken Cumhurbaşkanı İnönü, depremden zarar gören yerleri ziyaret etmek amacıyla 29 Temmuz'da İzmir'e hareket etmiştir.¹⁵⁹ İnönü siyasi rekabetin önemli ağırlık merkezi haline gelen İzmir'i en son 1943'te ziyaret etmişti. Gazetelerde zaman zaman İnönü'nün İzmir'i ziyaret edeceği haberleri yapılmış fakat o güne dek herhangi bir ziyaret gerçekleşmemiştir.

Başta bu gezinin amacı sadece depremden etkilenen yerleri ziyaret etmek olsa da İnönü İzmir'e geldikten sonra gezinin kapsamını genişleterek çoktan beri ziyaret etmemiş olduğu Ege Bölgesi'nde kapsamlı ve uzun bir yurt gezisi yapacaktır. İnönü'nün bu gezisiyle birlikte Ege Bölgesi ve özellikle de İzmir CHP ile DP'nin siyasi güç mücadelesi alanına dönüşecektir. Cumhurbaşkanı İnönü partilerüstü bir konumda kalarak 1946'nın sonlarından itibaren iktidar ve muhalefet arasında sürdürdüğü arabuluculuk ve hakemlik rollerinin artık son bulduğunu bu yurt gezisinde görecektir ve kendisi de bu geziden sonra partili kimliğini ön plana çıkaracaktır.¹⁶⁰

İnönü daha İzmir'e varmadan muhalefet onun bu ziyaretinin gerçek sebebinin ne olduğunu tartışmaya başlamıştı. Bazı DP'liler İnönü'nün aynı zamanda CHP genel başkanı olduğunu da vurgulayarak, onun bu geziyi İzmir halkının iktidar partisine bağlılık derecesini görmek için yaptığını düşünüyordu. Kısa süre önce İzmir'i ziyaret eden Nihat Erim'in burada, DP'nin güçlü olduğunu görüp altı gün olarak planladığı ziyaretinden iki gün de döndüğü belirtilerek bunun üzerine İnönü'nün İzmir'deki durumu gözüyle görmek için bölgeye gelmeye karar verdiği iddia ediliyordu. Ayrıca

¹⁵⁸ Esirci, **a.g.e.**, s. 205-207; Goloğlu, **a.g.e.**, s. 273-274.

¹⁵⁹ "İnönü Dün İzmir'e Hareket Etti", **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1949, s. 1.

¹⁶⁰ Gevgilili, **a.g.e.**, s. 61.

İnönü'nün İzmir'de bulunacağı zamanda DP Genel Başkanı Celal Bayar da Çeşme'deydi ve sonraki hafta DP Genel İdare Kurulu burada toplanacaktı. Hatta İnönü ve Bayar'ın burada bir görüşme yapma ihtimalinden bile bahsediliyordu.¹⁶¹

30 Temmuz'da treniyle İzmir'e varan İnönü ertesi gününü İzmir'i dolaşarak ve dinlenerek geçirmiş herhangi bir beyanatta bulunmamıştı.¹⁶² Bu arada Zafer gazetesi İnönü'nün treni Alsancak'ta istasyona vardığında kendisiyle görüşmek için vagona gelen Tan ile Demokrat İzmir'in İzmir muhabirlerinin İnönü'yle konuşmaya başladıklarında, CHP İzmir İl Başkanı Nazif Çağatay'ın ağır sözler söyleyerek kendilerini trenden attığını haber veriyordu.¹⁶³

DP'liler İnönü'nün İzmir ziyaretini çok dikkatli bir şekilde takip ettiklerini açıklamışlardı. Buna göre İnönü gerçekten insani olarak depremden etkilenen yerleri ve vatandaşları ziyaret etmek için gelmişse bu normal karşılanabilirdi. Ama eğer siyasi propaganda yaparak DP'yi hedef tutmaya kalkışırsa buna çok sert karşılık verilecekti. Ayrıca İnönü'nün İzmir'e devlet başkanı mı yoksa CHP genel başkanı mı olarak geldiği de tartışılıyordu. Eğer İnönü CHP genel başkanı gibi davranacak ve ona göre söylemlerde bulunacaksa o zaman DP'liler onun hiçbir söz ve hareketini cevapsız bırakmayacaklardı. Hatta böyle bir durum gördükleri zaman kırk sekiz saat içinde büyük bir miting düzenleyip kendisine karşılık verme kararı almışlardı.¹⁶⁴ İnönü henüz İzmir'de herhangi bir beyanda bulunmadan DP'nin bu aşırı tepkisi ilginçti. Anlaşılan İnönü'yü önceden uyarmak istiyorlardı.

14 Mayıs 1950 genel seçimlerine bir yıldan az bir süre kala gergin devam eden siyasi ilişkiler nedeniyle, artık onun önceki yurt gezilerindeki ılımlı ve sakin havadan eser yoktu. İnönü, Ege Bölgesi'nde ziyaretlerini sürdürdükçe DP ile arasındaki ilişki daha da gerginleşecek ve DP, kendilerinin hedef alındığı gerekçesiyle CHP genel

¹⁶¹ "Cumhurbaşkanı İnönü Dün Akşam İzmir'e Vardı", **Akşam**, 31 Temmuz 1949, s. 1; "İnönü, Dün Gece Anî Olarak İzmir'e Gitti", **Yeni Sabah**, 30 Temmuz 1949, s. 1; "Cumhurbaşkanı İzmir'de", **Zafer**, 31 Temmuz 1949, s. 1.

¹⁶² "İnönü İzmirde Halk Arasında Dolaşıyor", **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁶³ "Cumhurbaşkanı İzmir'de", **Zafer**, 31 Temmuz 1949, s. 1.

¹⁶⁴ "Cumhurbaşkanı Bugün Karaburuna Hareket Ediyor", **Akşam**, 1 Ağustos 1949, s. 1; "İnönü'nün İzmir Seyahati", **Zafer**, 1 Ağustos 1949, s. 1.

başkanı olarak davrandığını ileri sürdükleri Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuşmalarına cevap verecekti.

Dönemin Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin'in aktardığına göre 31 Temmuz'da çıkan bir İzmir gazetesinde, İzmir'in güvenli olmadığından bahsedilerek buranın Recep Peker'e siyasi mezar olduğu, İnönü'nün de buralarda fazla dolaşmaması gerektiği belirtiliyordu. Bu habere üzülen İnönü ise "Garp Cephesi kumandanı olarak girdiğim İzmir'de, şimdi benden pasaport soruyorlar." demiştir. Haldun Derin bu üzüntünün fazla sürmediğini ve bu haberin gezinin üç haftaya çıkarılmasında etkili olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵

İnönü 1 Ağustos'ta Meclis Başkanı Şükrü Saraçoğlu, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan ve diğer yetkililerle beraber depremden etkilenen Karaburun'u ziyaret etmiş, vatandaşlarla görüşmüş, depremin verdiği zarar nedeniyle yapılacaklarla ilgili açıklamalarda bulunmuştur.¹⁶⁶

Cumhurbaşkanı İnönü İzmir'e geldiğinde herhangi bir DP'li yetkili kendisini karşılamamıştı. Ziyaretlerinde de DP'den kimse kendisine eşlik etmiyordu. Celal Bayar bu konuyla ilgili olarak 1 Ağustos'ta bir açıklama yapmıştır. Buna göre İnönü İzmir'e geldiğinde onu karşılamak için protokol gereği davet edilenler arasında DP İzmir İl İdare Kurulu Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ da vardı. Ayrıca Üstündağ İnönü'nün seyahati süresince yanında bulunması için de davet edilmişti. Fakat İzmir İl İdare Kurulu'nda alınan karar gereği Üstündağ bu resmi davetlere katılmamıştı. Bu nedenle İnönü DP tarafından karşılanmamış ve ona DP'den kimse eşlik etmemişti. Bayar açıklamasında, olup bitenlerin nedenini DP II. Kongresi'nden itibaren iki parti arasındaki gergin siyasi süreçle ve iktidar partisinin DP aleyhine yaptığı şiddetli tahriklerle açıklıyordu. İktidarı iki yüzlülükle suçlayan Bayar, siyasi gerilimin nedenini devlet başkanlığı ile parti başkanlığının aynı kişi üzerinde birleşmesine dayandırıyor. Bayar, "... iktidarın, giriştiği ve girişeceği teşebbüs ve tertipler de bu günün Türkiyesinde hâdiselerin şu veya bu istikamete teveccüh etmesindeki manevî mesuliyetin olduğu kadar, maddî tesirlerin de devlet başkanının şahsında toplandığı ve

¹⁶⁵ Derin, a.g.e., s. 233.

¹⁶⁶ "İnönü Çeşmeye Gidiyor", *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1949, s. 1.

onun elinde bulunduğu aşikârı(r).”¹⁶⁷ diyordu. İnönü 1 Ağustos tarihli günlüğüne Bayar’ın doğrudan doğruya kendisine hücum ettiğini kaydetmiştir.¹⁶⁸ Gerçekten de Bayar bu açıklamasıyla doğrudan Cumhurbaşkanı İnönü’yü hedef almış oluyor ve cumhurbaşkanının parti lideri olduğunun altını çiziyordu.

Birkaç gün sonra CHP’nin fiili başkanı olan Genel Başkan Vekili Hilmi Uran Celal Bayar’ın Çeşme’de İnönü’yü hedef alan açıklamalarına cevap vermiştir. Uran yaptığı açıklamada DP İzmir İl İdare Kurulu başkanına, İnönü’yü hem karşılaması hem de ona eşlik etmesi için resmi davette bulunulmasının onun şahsı için duyulan ihtiyaçtan değil DP’ye mensup vatandaşlar için rejim içinde kendilerine duyulan saygıdan olduğunu belirtiyordu. Uran iki parti arasındaki gergin durumdan da DP’yi sorumlu tutuyordu.¹⁶⁹ Bu aşamada Uran’ın açıklaması gösteriyor ki Cumhurbaşkanı İnönü her ne kadar kendisine karşı doğrudan olumsuz bir eleştiri yapılmış olsa da partiler arasındaki siyasi mücadeleye girmiyor, yapılan eleştirilere de partinin fiili başkanı olarak CHP genel başkan vekili cevap veriyordu.

1 Ağustos tarihli Yeni Asır ve Cumhuriyet gazeteleri Bayar’ın İzmir’de yaptığı konuşmada “Recep Peker, İstiklâl mahkemelerinden bahsedince onu 80 bin kişi yuhaladı, aynı tehdidlere baş vurulursa bu sefer karşılıklarına 180 bin kişi olarak çıkarız.” dediğini haber vermektelerdi.¹⁷⁰ Hatta İnönü de bunu defterine “Celal Bayar’ın tehditli beyanatı-180.000 (...)” şeklinde not etmiştir.¹⁷¹ Nuri Özsan, İnönü’nün bu yuhalama sözünün kendisi için söylendiğini düşündüğünü ve bunun üzerine İzmir’de uzun bir süre kalmaya karar verdiğini kendisine söylediğini açıklamıştır.¹⁷² Bayar’dan gazetelerde çıkan bu yuhalama sözüyle ilgili bir açıklama gelmemiştir.

Bu konuyla ilgili 20 Ekim 1949’da CHP Niğde Milletvekili Hüseyin Ulusoy, başbakanın cevaplaması için bir önerge vererek, Bayar’ın gerçekten böyle bir beyanatta bulunup bulunmadığını sormuştur. Bu konunun Meclis gündemine gelmesinden rahatsız olan Celal Bayar, Meclisteki görüşmeden birkaç gün önce Kazım

¹⁶⁷ “Bayar İktidara Cevap Veriyor”, *Zafer*, 2 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁶⁸ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s. 383.

¹⁶⁹ “Hilmi Uran Dün Celâl Bayara Cevab Verdi”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁷⁰ “Celâl Bayar Milis Teşkilâtı İddialarını Yalanladı”, *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁷¹ İnönü, *Defterler (1919-1973)*, s. 382-383.

¹⁷² Ağaoğlu, *a.g.e.*, s. 347.

Özalp'le görüşerek bir açıklama yapmış, Özalp de bunu 9 Kasım'da İnönü'ye giderek anlatmıştır. Buna göre Bayar o gün yaptığı konuşmada Recep Peker'i şiddetle eleştirmiş fakat İnönü'yle ilgili bu konuda hiçbir şey söylememiştir. O zaman yazdığı bir beyanatta da bu sözlerin gazeteye verilmediğini bildirmiş fakat Yeni Asır gazetesi işlerine yaradığı için gazeteyi kendilerine küstürme ihtimali nedeniyle haberi yalanlamamışlardı. Bayar bununla ilgili evrakları da Özalp'e vermişti.¹⁷³ Bu arada kendisine yapılan hücumlardan dolayı Bayar'a karşı tepkili olan İnönü hem Adalet Bakanı Fuad Sirmen'le hem de önerge sahibi Hüseyin Ulusoy'la görüşerek Meclis kürsüsünde söylemeleri gerekenleri kendilerine telkin etmiştir.¹⁷⁴ 11 Kasım'da da Adalet Bakanı Fuad Sirmen, Hüseyin Ulusoy'un verdiği önergeyi yanıtlayarak yapılan tahkikat sonucunda Bayar'ın böyle bir söz söylemediğini açıklamıştır.¹⁷⁵ İnönü bu konuya o kadar önem vermişti ki önergenin görüşüleceği gün o da Meclise gitmişti. Amacı önerge sahibi Hüseyin Ulusoy'u bizzat tebrik etmek olsa da önerge görüşülürken yaptığı konuşmada işi abarttığını öğrenince sadece Hilmi Uran aracılığıyla kendisinin iyi konuştuğunu iletmiştir.¹⁷⁶

Mümtaz Faik Fenik 2 Ağustos tarihli başyazısında DP'nin, İnönü'nün İzmir ziyaretini devlet başkanı mı yoksa CHP genel başkanı mı olarak yaptığının sorgulamasının sebeplerini açıklamıştır. Buna göre Bayar'ın İzmir'de halk tarafından kalabalık ve coşkuyla karşılanmasından kısa bir süre sonra İnönü'nün İzmir'e gelmesi, DP'liler tarafından manidar bulunmuştu. Bu düşünceye göre İnönü'nün çok yakınında bulunan Nihat Erim, son İzmir ziyaretinde CHP'nin buradaki zayıflığını tespit etmiş ve bunu İnönü'ye anlatmıştır. İnönü de bunun üzerine durumu bizzat yerinde görmek ve kaybedilen itibarı kazanmak istemiştir. İnönü'nün fiilen CHP'nin başkanlığını yapmadığı görüşü için ise İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının CHP'nin gücüne bağlı olduğunu hatırlatan Fenik CHP'nin buradaki zayıflığına işaret ederek İnönü'nün bunu görmek ve tedbir almak isteyeceğini düşünmüş olabileceğinin altını çizmiştir. Ayrıca İnönü'nün CHP'nin resmi yayın organı olan Ulus'a fazla sempati göstermesi, Ulus muhabir ve fotoğrafçılarına ayrıcalıklı davranılması da onun CHP genel başkanı

¹⁷³ Derin, **a.g.e.**, s. 234.

¹⁷⁴ Barutçu, **a.g.e.**, s. 921.

¹⁷⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 4. Toplantı, 21. Cilt, 3. Birleşim (11.11.1949), s. 41-44.

¹⁷⁶ Barutçu, **a.g.e.**, s. 923.

kimliğini taşıdığıının göstergesi olabilirdi. Son olarak bazı gazetecilerin CHP İzmir il başkanı tarafından İnönü'nün treninden uygunsuz bir tarzla çıkarılması karşısında hiçbir ses çıkarılmadığını belirten Fenik, bütün bu yukarıdaki nedenlere dayanarak kesin bir şekilde İnönü'nün CHP genel başkanı sıfatını güçlendirmeye çalıştığı anlamı çıkmayacağını belirtse de DP'lilerin bu geziyi dikkatli bir şekilde izlemelerini yerinde bulmuştur.¹⁷⁷

İnönü 2 Ağustos'ta Çeşme, Alaçatı, Urla ve Seferihisar'ı ziyaret etmiş, depremden zarar gören vatandaşlarla konuşmuştur. Urla'da yaptığı konuşmada, karşılaşılabilecek olaylara karşı huzur ve selametini, milli birliğin sağlanmasının içeride düşmanlık olmamasına bağlı olduğunu, bunun için vatandaşların birbirlerine düşman olmaması ve yapılan düşmanlık telkinlerini de reddetmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁸ İnönü, o sırada Celal Bayar ve DP Genel İdare Kurulu üyelerinin bulunduğu Çeşme'ye geldiğinde olağandışı herhangi bir hareketlilik görülmemiş ve her yerde olduğu gibi burada da DP'liler İnönü'yü karşılamak için bulunmamışlardı.¹⁷⁹

İnönü 3 Ağustos'ta Hisarönü'de yaptığı konuşmada, bir vatandaşın sorusu üzerine İzmir'e gelmişken mümkün olduğu kadar çok kalacağını söylemiştir. Bu beyan İnönü'nün İzmir ziyaretini uzatacağı anlamına geliyordu. Dertlerin çok olduğunu ve bundan en çok kendisinin üzülmeye gerektiğini, aynı zamanda kusurun da çok olduğunu, bunların hepsini ya da yüzde doksanbeşini kendisinin üzerine atacak kişilerin bulunduğunu ama bu sözlere darılmayıp kabul edeceğini söylemiştir. Düşman tecavüzüne karşı memleketi savunmak için vatandaşların ayrılık göstermemesini ve hiçbir sebeple vatandaşlar arasında düşmanlık olmamasını istemiştir. Tepecik'te işçi meselesinin öneminden ve bu meselenin cumhuriyet hükümetlerinin daimi konusu olduğundan fakat kendisinin bulunduğu konum gereği bu konunun partilerle ilgili detaylarına giremeyeceğinden söz ettikten sonra vatandaşlar arasında düşmanlık olmamasının en birinci davacısının işçiler olduğunu belirtmiştir. Cumhurbaşkanı olduğu için parti işleriyle ilgili konulara giremeyeceğini belirtmesi önemliydi. Tilkilik'te de düşmanlığın zararlarından bahseden İnönü, vatandaşlar arasında fikir

¹⁷⁷ Mümtaz Faik Fenik, "İnönü'nün İzmir Seyahati ve Manâsı", **Zafer**, 2 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁷⁸ "İnönü Dün Çeşme ve Urdayı Ziyaret Etti", **Akşam**, 3 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁷⁹ "İnönü", **Yeni Sabah**, 3 Ağustos 1949, s. 1.

ayrılığı olabileceğini, partiler arasında mücadele olabileceğini fakat düşmanlığın olmaması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre düşmanlık öyle bir zehirdi ki memlekete bir damla girerse kısa zamanda vatanın her yerini çürütebilirdi.¹⁸⁰

İnönü 4 Ağustos'ta Menemen'de yaptığı konuşmada siyasi parti mücadelesinin düşmanlığa dönüşmemesi için halktan söz istemiştir. İki yıldır Anadolu'yu dolaşarak düşmanlık yapılmamasını istediğini ve şimdi tekrar gezerek bunu istemenin zamanının geldiğini tespit ettiğini belirtmiştir. Ayrıca İnönü Ege Bölgesi'nin, siyasi hayatının farklı zamanlarında kendisi için en şiddetli sözlerin söylendiği yer olmasına rağmen bunların kendisi üzerinde bir etkisi olmadığını da ifade etmiştir. Foça'da da düşmanlık yapılmaması konusundaki düşüncelerine tekrar değinmiştir.¹⁸¹

Bu arada DP pasif durumdan aktif duruma geçmeye karar vermiş ve bunun bir sonucu olarak 8 Ağustos'ta toplanması planlanan DP Genel İdare Kurulu'nun 5 Ağustos'ta İzmir'de toplanması kararlaştırılmıştı. 6 Ağustos'ta da hem DP İzmir il merkezinde ilçe başkanlarının katılımıyla bir toplantı hem de Ankara'da il, ilçe, bucak ve ocak başkanları, idare heyetleri ile isteyen DP'lilerin katılabileceği bir toplantı yapılarak İnönü'nün devlet başkanı konumundan çıkarak bu seyahatini parti propagandasına çevirmesi nedeniyle takip edilecek yol kararlaştırılacaktı.¹⁸² Yani DP artık İnönü'nün CHP genel başkanı olarak davrandığına karar kılmış ve buna karşı nasıl bir siyaset izleneceğini tartışmaya başlamıştı.

5 Ağustos'ta Kemalpaşa'da uzun bir konuşma yapan İnönü, siyasi hayatının en çok eleştiriye uğradığı mevkînde olduğunu belirterek vatandaşların kendisini yakından görmelerinin memleket için faydalı olacağını ve onların siyasi ufuklarını arttıracığını ifade etmiştir. Eğer aleyhinde bu kadar söz söyletmiş olan bir devlet başkanının kim olduğunu vatandaşlar yakından görürlerse hakkında yazılan ve söylenen şeylerin ne kadarının doğru ve ne kadarının yanlış olduğunu muhakeme edebileceklerini söylemiştir. İnönü siyasi olarak söyleyebileceklerinin bütün partilerin üstünde olan siyaset kuralları olduğunu söyledikten sonra devlet başkanı olarak anayasanın

¹⁸⁰ "İnönü'nün Dün İzmirde Yaptığı Konuşmalar", **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1949, s. 1; "İnönü Dün İzmirde Halkla Hasbihallerde Bulundu", **Akşam**, 4 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁸¹ "İnönü'nün Menemen ve Foçada Halka Dünkü Hitabeleri", **Cumhuriyet**, 5 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁸² "D. Partinin Toplantısı Bugün", **Zafer**, 5 Ağustos 1949, s. 1.

kendisine kanunları koruma görevi verdiğini, bunun için bütün milletvekillerinden farklı bir yemin ettiğini belirterek Meclisin kabul ettiği her vesikayı kanun olarak kabul edip korumaya mecbur olduğunu ve ne olursa olsun bunu sonuna kadar yapmakta tereddüt etmeyeceğini ifade etmiştir. Konuşmasının sonunda her yerde olduğu gibi vatandaşların birbirleriyle düşmanlık yapmaması konusuna değinmiştir.¹⁸³ İnönü'nün, burada cumhurbaşkanının anayasada belirtilen görevleri hakkında yaptığı açıklamaları MP milletvekili Ahmet Tahtakılıç bir soru önergesiyle başbakana sormuştur. Bu önergeye Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim 23 Kasım'da cumhurbaşkanının anayasadaki konumuna işaret ederek cevap vermiş, fakat bu cevap Tahtakılıç'ı tatmin etmemiş ve Mecliste bu konuda bir tartışma çıkmıştır.¹⁸⁴

DP Genel İdare Kurulu'nun 5 Ağustos'ta İzmir'de yaptığı toplantıda, içeriği açıklanmamış olsa da İnönü'nün son günlerde yaptığı İzmir gezisi değerlendirilmiş olmalıydı. Bu toplantıda, 9 Ağustos'ta İzmir'de büyük bir miting yapılarak Celal Bayar'ın İnönü'ye cevap vermesi ve miting gününe kadar DP Genel İdare Kurulu'nun her gün toplanarak alınan kararların mitingde Bayar tarafından açıklanması kararlaştırılmıştır. Alınan bu karardan sonra DP miting için hazırlıklara başlamıştı.¹⁸⁵ Mitingler iktidar karşısında DP'nin en önemli propaganda aracıydı. Vatandaşların DP kurulduktan sonra tanıştığı mitingler DP'nin, büyük kalabalıkların arkasında olduğunu göstererek iktidarın sinirini bozduğu en önemli araçtı.¹⁸⁶

İnönü'nün vatandaşlar arasında düşmanlık olmaması telkinini her ziyaret ettiği yerde dile getirmesini DP, cumhurbaşkanının Milli Husumet Andı'nı kastederek kendilerini hedef aldığı ve bu nedenle de onun CHP genel başkanı olarak davrandığı şeklinde yorumluyordu. Aynı zamanda DP'ye göre vatandaşlar arasına düşmanlık tohumları ekmekle itham etmek Nihat Erim'in ve CHP'nin politikasıyla benzerdi. DP İnönü'nün, asıl düşmanlık yaratan ve kanunlara uymayan CHP'ye laf söylemediğini, buna karşın DP'nin, kanunlara uymayanlara karşı vaziyet alınacağını belirtmesini ise suç kabul ettiğini belirtmekteydi.¹⁸⁷ Oysa İnönü'nün düşmanlık yapılmaması söylemi

¹⁸³ "İnönü Kemalpaşada Mühim Bir Nutuk Söyledi", **Akşam**, 6 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁸⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 4. Toplantı, 21. Cilt, 8. Birleşim (23.11.1949), s. 127-136.

¹⁸⁵ "Egede Siyasî Faaliyet Hararetili Safhaya Girdi", **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1949, s. 1; "D.Parti İzmir'de Büyük Bir Miting Yapacak", **Yeni Sabah**, 6 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁸⁶ Burçak, **a.g.e.**, s. 185-186.

¹⁸⁷ "On Binlerce İzmirli Mitingi Bekliyor", **Zafer**, 7 Ağustos 1949, s. 1.

yeni değildi. Daha önce yaptığı yurt gezilerinde ziyaret ettiği yerlerde de düşmanlık istemediğini bunun ülke için tehlikeli olduğunu söylemiştir. Buna rağmen İnönü'nün, Ege Bölgesi ziyaretleri boyunca düşmanlık yapılmamasını isterken DP kongresinde kabul edilen Milli Husumet Andı kararının aklında olmadığını söylemek de yanlış olur. Çünkü İnönü bu gezisinde ne DP'nin ne de Milli Husumet Andı'nın adını anmamış ve bunları doğrudan işaret etmemiş olsa da 1950 yılında yapacağı seçim gezilerinde, bu kararın vatandaşlar arasında düşmanlığa neden olduğunu örnekleriyle beraber sık sık dile getirecek ve kararın geri alınmasını isteyecekti. Yani Ege gezisinde İnönü'nün isim vermeden üstü kapalı olarak Milli Husumet Andı kararını eleştirdiği söylenebilir. Ayrıca bu gezi içerisinde devam eden konuşmaları incelendiğinde bu kararı kastedtiği daha net görülecektir.

6 Ağustos'ta bir vatandaşın kendisinin mal varlığıyla ilgili dedikoduları yalanlamasını istemesi üzerine İnönü, bu tür iddiaların uydurma olduğunu söylemiş ve bu konuda AA'ya da bir demeç vermiştir. Demecinde Türkiye dışında herhangi bir ülkede ne kendisinin ne de kardeşlerinin bir metre arazisi olmadığını ve Türkiye dışında bir bankada ve müessese de hiçbir parası bulunmadığını ifade etmiştir.¹⁸⁸

İnönü 7 Ağustos'ta Manisa'ya gitmiştir. Burada yaptığı konuşmalarda Ege Bölgesi'ne geldiğinden beri kendisine yapılan eleştirilere cevap verdiği söylenebilir. Bu konuşmada kendisinin tarafsızlığını vurgulamış, günlerdir yaptığı konuşmaları hangi zihniyet içinde yaptığını ve hangi kanaatlerin düzeltilmesi gerektiğinden bahsettiğini vatandaşların farkında olduklarını belirtmiştir. DP'nin sadece depremden etkilenen bölgeleri dolaşmak için mi yoksa bütün Ege'yi gezmek için mi geldiği şeklinde açtığı tartışmaya da cevap niteliğinde sözler söyleyen İnönü, İzmir'e deprem nedeniyle geldiğini ama bu bölgeye geldiğinden beri buraya gelemez halde olduğunu düşünenlerle karşılaştığını ifade etmiştir.¹⁸⁹ Gerçekten de İnönü'nün İzmir'i ziyaret etmesinin nedeni burada gerçekleşen deprem afetiydi. Hatta oğluna, yazdığı 29 Temmuz 1949 tarihli mektupla İzmir'e gideceğini, burada bir deprem olduğunu, hiç olmazsa gidip halkı teselli edeceğini haber vermişti.¹⁹⁰

¹⁸⁸ “İnönü'nün, Servetine Dair Dedikodulara Cevabı”, *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁸⁹ “İnönü'nün Egede Dünkü Hitabesi”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁹⁰ **Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar**, s.109.

İnönü konuşmasının devamında neden burada daha uzun kalarak bir yurt gezisi yaptığını da açıklamıştır. Neden bir devlet başkanının İstanbul'a, Ankara'ya ve Erzurum'a gitmesi doğal görülürken İzmir'e Manisa'ya gelmesinin doğal görülmediğini sormuştur. Bu bölgede tedavi edilmesi gereken hastalığın, vatandaşlar arasında muhabbet eksikliği olduğunu tespit ettiğini söyleyen İnönü, düşmanlığın burada bir siyaset aleti olarak memleketin bünyesine damladığını farkettiğini de açıklamıştır. Ona göre bu durumu siyasi anlaşmazlıklar ve sert tartışmalar büyüğe büyüğe yaratmıştı. İnönü siyasi partilere birbirlerinin ulusseverliğinden ve iyi niyetinden şüphe etmemelerini tavsiye etmiştir. Daha sonra kendisi için insafsızca sözler söylendiğini, bunun kendisi için önemli olmadığını belirterek canından dahi daha önemli olduğunu söylediği bir meseleyi açıklamıştır: “O mesele, elimde bulunan büyük emanetin halefime tastamam, tertemiz, şerefli bir halde teslim olunmasıdır ve bundan dolayı benim için büyük mesele vatandaşlarım arasında düşmanlık olmamasıdır.” Bu sözlerle, cumhurbaşkanlığını bırakması için vatandaşlar arasında düşmanlık olmamasını şart koşarak İnönü'nün muhalefete bir uyarı yaptığı söylenebilir. Konuşmasının devamında devlet başkanı olarak kendisinin vatandaşlar arasındaki düşmanlık tehlikesine karşı biri vatandaşların muhabbeti ve yardımı diğeri de kanuni yol olmak üzere iki araçla mücadele edeceğini söylemiştir. İnönü söylediği bu sözlerle hiçbir kişiyi ve siyasi partiyi incitmemeye dikkat ettiğini de belirtmiştir.¹⁹¹

Akhisar'da ise siyasette düşmanlık tahriki yapanlarla karşılaştığını fakat bunların boşuna olduğunu, çünkü vatandaşın huzur istediğini söylemiştir. Ege'ye uğramadığı yıllar içinde burada düşmanlık fikrinin bu kadar ilerlemiş olduğunu hiç düşünmediğini de belirtmiştir. Kırkağaç'ta ise siyasi partilerin hiçbirinin diğerinden daha imtiyazlı olmayacağını, hiçbir partinin zorla ve düşmanlıkla diğerini yıldırmaya, ezmeye ve kendi kendisine bir adalet fikri uygulamaya çalışamayacağını, bunda tehlike olduğunu söylemiştir. İnönü'nün bu sözleri halkın usulsüzlükler karşısında meşru müdafaa ile adaleti kendisinin sağlama hakkının olduğunu bildiren DP'nin Milli Husumet Andı kararına bir eleştiri olduğu açıktı. İnönü'nün bu konuşmasındaki bir cümlesi de önemliydi: “Bir siyasi partinin programında düşmanlık bir prensip olarak durursa onu idarecilerinin insaf ile akıl ve mantıkla tatbik etme iddiası emniyet

¹⁹¹ “İnönü'nün Egede Dünkü Hitabesi”, **Cumhuriyet**, 8 Ağustos 1949, s. 1.

vermez.” İnönü’nün bu ifadesiyle de DP’yi hedef aldığı yorumu yapılabilir. Hatırlanacağı gibi DP I. Kongresi’nde kabul edilen Hürriyet Misakı’nda, istenilen değişiklikler yapılmazsa Meclisin terk edileceği belirtilmişti. Ama DP’li liderler Hürriyet Misakı’nın bu anlama gelmediği konusunda aracilar vasıtasıyla İnönü’ye haber yollamışlardı. Daha sonra DP II. Kongresi’nde, CHP’nin vatandaşları isyana teşvik olarak gördüğü Milli Husumet Andı kabul edilmişti. İnönü bu cümlesiyle bütün bu gelişmeleri kastediyor olabilirdi. Konuşmasında kanunların herkesin takdirine göre değil Meclisten çıktığı şekilde uygulanacağını da söylemiştir. Bir kanunun uygulanmasını bir parti kendi takdirine bağlarsa bütün kanunların itibar görmeme ihtimaliyle karşı karşıya kalılabileceğinden söz etmiştir.¹⁹² Görüldüğü gibi İnönü de isim vermeden DP’nin kongrede aldığı kararı eleştirmişti. İnönü’nün bu konuşmasında DP’yi eleştirmeye ağırlık vermesinin nedeni onların 9 Ağustos’ta yapacağı İzmir mitingi nedeniyle olabilirdi.

Bu arada DP Genel İdare Kurulu da toplantılarına devam ederek 9 Ağustos’ta yapacakları İzmir mitingine hazırlanıyorlardı. Bu sırada Çengelköy Demokratları, İnönü’nün düşmanlık yapılmaması söylemine bir yanıt olarak Milli Husumet Andı’nın kardeş kavgası çıkarmak için değil seçimlerin doğru yapılması için çıkarıldığını söylüyorlardı.¹⁹³ Mümtaz Faik Fenik ise İnönü’nün yaptığı konuşmalara bakılırsa Milli Şefliğin tekrar ortaya çıktığını, depremi bahane ederek İnönü’nün Ege’de kuvvet toplamaya geldiğini belirtiyordu.¹⁹⁴ DP İstanbul il başkanı ise İstiklal Savaşı’nın ve Lozan’ın İsmet Paşası ile CHP Genel Başkanı İnönü’yü karşı karşıya getirip İnönü muharebesine sokarak, halkın bu mücadeleden İsmet Paşa’nın galip gelmesini istediğini belirtiyordu. Hikmet Bayur da İnönü’nün servetiyle ilgili sorular sormaya devam ediyordu.¹⁹⁵ Yani muhalefet kesin bir dille İnönü’nün CHP genel başkanı sıfatıyla siyasi söylemlerde bulunduğunu belirtiyordu. Bu konuda DP Genel Başkanı Bayar’ın İzmir mitinginde ne söyleyeceği heyecanla bekleniyordu.

¹⁹² “İnönü Dün Manisada Mühim Bir Konuşma Yaptı”, **Akşam**, 8 Ağustos 1949, s. 1.; **İsmet İnönü Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, s.302-303.

¹⁹³ “Demokratların Yarınki İzmir Mitingi”, **Akşam**, 8 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁹⁴ “Milli Şefliğin Tezahür Şekli”, **Zafer**, 8 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁹⁵ “İstanbul Demokratları İnönüye Hitap Ediyor”, “İnönü’nün Servetine Dair Bayur’un Soruları”, **Yeni Sabah**, 8 Ağustos 1949, s. 1.

İnönü geceyi Soma'da geçirdikten sonra 8 Ağustos'ta Kınık, Bergama ve Dikili'yi ziyaret etmiştir. Hiç beklemediği işaretlerle karşılaştığı için gezilerini bütün Ege'ye yaymaya karar verdiğini açıklayan İnönü, 1945'ten 1947'ye kadar geçirilen tehlikeler sebebiyle Ege'ye gelemediğini belirtmiştir. Düşmanlık yapılmaması ve kanunlara uyulması konularını burada da işlemiştir. Mevcut siyasi durumda, depremden zarar görmüş mağdur bir vatandaşın yanında bile siyasi partileri bir araya getiremediğinden yakınmıştır. Serbest, doğru ve güvenilir bir seçimin ilk şartının kanun içinde hareket etmek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca İnönü, sağlığı izin verirse Ege Bölgesi'nde iki ay kadar dolaşacağını da açıklamıştır. Bu arada gazeteler DP'nin mitinginin yapılacağı 9 Ağustos'ta İnönü'nün Demirkonak'ta dinleneceği haberini veriyorlardı.¹⁹⁶ Yani İnönü miting gününü sakın geçirmeye karar vermişti.

DP'nin İnönü'ye cevap vermek için düzenlediği İzmir mitingine giden bazı DP'li grupların yolu, İnönü'nün İzmir'de kaldığı Demirkonak'ın yakınından geçiyordu. Ayrıca zaman zaman DP'li kurucuların geldiği DP'li Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun evi de Demirkonak'ın karşısındaydı. Bu nedenle miting sabahı İnönü'nün ikamet ettiği Demirkonak'ın bulunduğu yol, tamirat bahanesiyle araçlara kapatılmıştı. Ayrıca tedbir olarak konağın bahçe duvarlarının arkasına küçük bir askeri birlik makineli tüfeklerini yerleştirmişlerdi.¹⁹⁷

Nihat Erim'in günlüğünde belirttiğine göre İnönü 11 Ağustos günü için İzmir Orduevi'nde subaylarla Türkiye'nin savunulması ve dış meseleler hakkında bir görüşme yapmayı düşünmüş ve bu düşüncesini 7 Ağustos'ta Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cemal Yeşil aracılığıyla hükümet adına Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'e bildirerek izin istemiş ve gerekirse bir bildiri yayınlanabileceğini de haber vermişti. Ayrıca İnönü bu toplantının yanlış anlaşılma ihtimalinden dolayı sivillerinde bulunacağını, Meclis başkanı ile İzmir'de bulunanan milletvekillerinin de katılacağını ve her üç partinin de il başkanlarının da davet edileceğini, milli savunma bakanı ile genelkurmay başkanına da haber verilmesini istediğini, daha önce büyük garnizonlarda böyle toplantılar yaptığını ve dış meseleler konusunda komutanların ve

¹⁹⁶ "İnönü, Dün Seçim İşini Ele Aldı", **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1949, s. 1; "İnönü Kınık, Bergama ve Dikiliyi Ziyaret Etti", **Akşam**, 9 Ağustos 1949, s. 1.

¹⁹⁷ Baban, **a.g.e.**, s. 241.

subayların dikkatini uyanık tutmanın faydasını gördüğünü Nihat Erim'e iletmiştir. Erim bu isteği İstanbul'da bulunan Başbakan Şemsettin Günaltay'a bildirmiş, o da olumlu cevap vermiştir.¹⁹⁸

Fakat Erim'le beraber Ankara'da bulunan diğer bakanlar İnönü'nün böyle bir konuşma yapmasının doğru olup olmayacağını tartışıyorlardı. Onların düşündükleri, İnönü'nün bu toplantı kararını gergin iç siyasi gelişmeler sebebiyle sinirlenerek mi verdiği idi. Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman da böyle bir toplantının orduda iyi bir etki bırakmayacağını kendisinin de sadece cumhurbaşkanı emir verirse görev gereği olarak oraya gideceğini söylemişti. Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır da İzmir'deki siyasi gerginlik nedeniyle bu toplantının zararlı olabileceğini düşünüyordu. Ankara'daki bu çekinceler genel sekreter aracılığıyla İnönü'ye bildirilmiştir. İnönü ise orduyla ilgili bir toplantıyı siyasal partilerin istismarından çekinerek yapmanın doğru olmayacağını, genelkurmay başkanının neye karar verirse onu yapmanın doğru olacağını fakat biran önce kararın kendisine bildirilmesini ve ona göre gelenlerin durdurulmasını, ordu komutanına bir toplantı ihtimalinden bahsetmiş olduğunu iletmiştir. Bunun üzerine milli savunma bakanı tekrar genelkurmay başkanıyla görüşmüş fakat kararı değişmemişti. Böyle bir toplantıya muhalif partilerin başka anlamlar yükleyerek siyasi propoganda yapmasının orduda bırakacağı kötü etkiden ve bu şekilde orduyu da hedef almaları ihtimalinden dolayı geçmiş tecbülere de hatırlatarak olumsuz cevap vermişti.¹⁹⁹ Sonuç olarak böyle bir toplantı gerçekleşmemiştir. Hatta genelkurmay başkanı, İnönü yurt gezisinden Ankara'ya döndükten sonra neden böyle düşündüğü konusunda kendisine açıklama yapmıştır.²⁰⁰

DP'nin İzmir mitingi 9 Ağustos'ta yapılmıştır. Celal Bayar yaptığı konuşmada, DP'nin kurulduğu günden beri iktidar partisiyle arasındaki siyasi mücadele hakkında açıklamalarda bulunarak bu aşamaya gelmesinde iktidarı suçlamıştır. Bayar, kongrelerinde kabul edilen, iktidarın Milli Husumet Andı adını taktığı kararların alınmasından sonra iktidarın kendilerine hücum etmeye başladığını, fakat alınan bu

¹⁹⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 358-359.

¹⁹⁹ **A.e.**

²⁰⁰ **A.e.**, s. 366-367

kararlardan onların anladığı anlamın çıkmayacağını belirtmiştir. Ayrıca kanun yolundan çıkmama tavsiyelerine de ihtiyaçları olmadığını, zaten bunun bilincinde olduklarını belirtmiştir. Bayar, İnönü'nün Ege'ye geldiğinden beri yaptığı konuşmaları da mitingde yanıtlamıştır. Cumhurbaşkanının, milli egemenlik esaslarını korumak için ettiği yemini tutmadığını söylemiştir. İnönü'nün gezisi boyunca söylemiş olduğu sözlerine atıfla Meclis, milli egemenliği zedeleyen veya ülkeyi baskıya götüren kanunlar çıkarırsa cumhurbaşkanının onları da mı savunacağını sorarak Meclisten milli egemenlik esaslarına aykırı kanunlar çıkarken yemininin bozulma tehlikesine rağmen onun veto hakkını kullanmadığını belirtmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanının görevlerini yemin maddesinde değil anayasanın devlet başkanıyla ilgili maddelerinde aramak gerektiğini de ifade etmiştir.²⁰¹

Celal Bayar'ın miting konuşması genel olarak olumlu karşılanmıştı. Cumhurbaşkanı İnönü'yü eleştirmekle birlikte Bayar, gergin olan siyaseti daha fazla kötüleştirmek yerine ılımlı ve ihtiyatlı bir dil kullanmıştı. Gazeteler de genel olarak Bayar'ın dürüst bir dil kullanarak konuşmasının olumlu bir izlenim yarattığını hatta bunun barışı müjdelediği belirtiyorlardı.²⁰² Mitingden sonra DP Genel İdare Kurulu, Bayar'ın teklifiyle İnönü gezisini bitirinceye kadar İzmir'de kalmaya karar vermişti. Bu süre içerisinde işleri olanlar da gidip tekrar geri geleceklerdi.²⁰³ İnönü'nün daha iki hafta Ege Bölgesi'nde kalarak ziyaretlerde bulunacağı tahmin ediliyordu.²⁰⁴

AA'ya göre DP'nin mitingine 12 bin kişi katılmıştı. Ama gazeteler farklı rakamlar veriyorlardı. Hürriyet, Yeni Sabah ve Tan 80 bin, Vatan 70 bin, Cumhuriyet 60 bin, Son Posta ve Tasvir gazeteleri de 50 bin kişinin katıldığını belirtiyorlardı. Bu arada Vatan ve Hürriyet gazeteleri Bayar ile İnönü arasında bir görüşme ihtimalinden bahsediyorlardı.²⁰⁵

²⁰¹ "C. Bayarın İktidara Kat'î İhtarı", **Zafer**, 10 Ağustos 1949, s. 1.

²⁰² Nadir Nadi, "Bize Göre", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1949 s. 1; Ahmet Emin Yalman, "Vatan Sevgisine Davet", **Vatan**, 11 Ağustos 1949 s. 1; Selim Ragıp Emeç, "Minnettarlık Yaratan Bir Demeç", **Son Posta**, 11 Ağustos 1949, s. 1.

²⁰³ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 340; "İktidar Partisi İleri Gelenleri Arasında Geniş Konuşmalar", **Zafer**, 11 Ağustos 1949, s. 1.

²⁰⁴ "İnönünün Egedeki Tetkikleri", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1949, s. 1.

²⁰⁵ "İnönü-Bayar Mülakatı Mı?", "İzmir Mitinginde Kaç Kişi Bulundu?", **Akşam**, 10 Ağustos 1949, s.1.

İnönü DP'lilerin miting yaptıkları günü diğer günlerine göre daha sakin geçirmiş, basına yansıyan herhangi bir konuşmada bulunmamıştır. Sadece Güzelyalı'ya kadar bir gezinti yapmış ve daha sonra da orduevini ziyaret etmişti.²⁰⁶ Ama mitingi de yakından takip ediyordu. Defterine “İzmir’de Demokratların protesto mitingi. Çok gayret sarf ettiler. Netice umdukları gibi değil diyorlar. 15.000 kişi diyorlar. 6.000 kadarı bütün Ege’den getirilmiş.” şeklinde not almıştır.²⁰⁷

İnönü ile Bayar arasında görüşme yapılacağı söylentileri için de DP kulisleri, II. kongreden beri CHP'nin kendilerine karşı açtığı kampanyayı İnönü'nün frenlememiş olduğunu belirterek bunu dahi yapmamışken ortada konuşulacak bir şey olmadığını bildiriyordu.²⁰⁸ Yeni Sabah gazetesine göre İnönü'nün Ege gezisi, vatandaşlar arasında dostluğu arttıracığı yerde iki parti arasındaki soğukluğu daha da arttırmıştı. Gazeteye göre İnönü aynı zamanda CHP genel başkanı olduğu için iki partinin arasını bulma girişimi bir sonuç vermemişti.²⁰⁹

Herkes DP'nin İzmir mitinginden sonra Cumhurbaşkanı İnönü'nün tutumunun ne olacağını, bu konuda ne söyleyeceğini ve Bayar'a cevap verip vermeyeceğini merak ediyordu. İnönü ne miting günü ne de ertesi gün basına yansıyan herhangi bir konuşma yapmamıştır. 11 Ağustos'ta İzmir Kültürpark'taki Ada Gazinosu'nda İzmir'in ileri gelenlerinin bulunduğu bir çay toplantısında konuşan İnönü, DP mitingi bir yana siyasi gelişmelere dahi çok az değinmiştir. İnönü bu toplantıyı düzenleyen İzmir belediye başkanına siyasi partilerin temsilcilerinden kimse olup olmadığını sormuştu. Belediye başkanı üç partiyi de davet ettiklerini DP'den Ekrem Hayri Üstündağ'ın hasta olduğu gerekçesiyle, MP'nin de aynı saatte kendi toplantıları olduğu için katılamayacaklarını bildirdiklerini, sadece CHP'nin bulunduğunu söylemiştir. Konuşmasında genel olarak İzmir'le ilgili sorunlara, işçi meselesine, ekonomik ve dış politika konularına değinmiştir. Memleket içinde huzurun korunması, siyasi faaliyetlerin kanun içinde kalması ve kanun dışına çıkanların da kanun içine sokulması için anayasanın kendisine

²⁰⁶ “Cumhurbaşkanı”, **Akşam**, 10 Ağustos 1949, s. 1.

²⁰⁷ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 384.

²⁰⁸ “İnönü Egede Bir Müddet Daha Kalacak”, **Akşam**, 11 Ağustos 1949, s. 1.

²⁰⁹ “Miting D.P.nin Kudretini İktidara İspat Etti”, **Yeni Sabah**, 11 Ağustos 1949, s. 1.

verdiği bütün yetkileri kullanacağını açıklamıştır. İnönü İzmir’deki gezilerinin devam edeceğini de haber vermiştir.²¹⁰

DP ise İzmir mitinginden sonra İnönü’nün biraz ılımlı bir dille konuştuğunu düşünüyordu. Onlar, İnönü’nün bu konuşmasında Milli Husumet Andı’nı çağrıştıran düşmanlık yapılmaması tavsiyesinin olmamasını önemli bir gelişme olarak saymışlardı. Yine de İnönü’nün CHP genel başkanı gibi konuşmaya devam edip etmeyeceği beklenip görülmeliydi. İnönü’nün, CHP taraftarı bir merkez olarak görülen Ödemiş’i ziyaretinde ne diyeceği merakla bekleniyordu.²¹¹

12 Ağustos’ta İzmir’de fabrikada çalışan işçileri ziyaret eden İnönü burada her siyasi partinin kendilerinden oy isteyeceğini fakat kendisinin bununla ilgilenmediğini, onun için önemli olanın hangi siyasi görüşte olursa olsunlar, işçilerin birbirlerine dost olarak çalışmalarını olduğunu söylemiştir. Aynı gün Bayar da depremden etkilenen yerleri gezerek incelemelerde bulunmuştur.²¹² 13 Ağustos’ta Bayındır’da İnönü, partiler arasındaki mücadelede kendisinin temel görevinin muhalefetin emniyet içinde çalışmasını ve kanun dışına çıkılmamasını sağlamak olduğunu söylemiştir. İnönü’ye göre bunlar demokratik rejimin temeliydi. Muhalefet, kanun içinde faaliyet gösterecek ve hiçbir sebeple bunun dışına çıkmayacaktı. İnönü kanun dışına çıkan cereyanları kanun içine alacağını da belirtmiştir. Vatandaşların seçim günü görevlerini yaptıktan sonra birbirleriyle dost kalmalarını da söylemiştir.²¹³ Bu arada Bayar da Ege Bölgesi’nde bir yurt gezisi yapmaya karar vermişti.²¹⁴

14 Ağustos’ta Ödemiş’i ziyaret eden İnönü burada yaptığı konuşmada seçim konusuna değinmiştir. Serbest seçimin kesinlikle sağlanacağını ve yeni seçim kanununun hazırlanmakta olduğunu söyleyen İnönü’ye göre demokratik rejim ülkede kesinlikle sağlanacaktı. Demokratik rejimde iktidarda zorla kalmanın veya iktidara zorla gelmenin asla olmayacağını, seçimin sonucunda kazanmanın da kaybetmenin de olduğunu vurgulamıştır. Eğer seçimde zorla bir sonuç almaya kalkılırsa bunun ülkeyi

²¹⁰ “İnönünün Dün Akşam İzmirde Yaptığı Konuşma”, **Cumhuriyet**, 12 Ağustos 1949, s. 1.

²¹¹ “Sıkıntılı Devre Devam Ediyor”, **Zafer**, 12 Ağustos 1949, s. 1.

²¹² “İnönü Dün İzmirde İşçilerimize Hitab Etti”, “C. Bayar Zelzele Bölgesinde”, **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1949, s. 1.

²¹³ “İnönünün Seçime Dür Dür Yaptığı Konuşmalar”, **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1949, s. 1.

²¹⁴ “Bayar Ege Bölgesinde Yeni Bir Geziye Çıkıyor” **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1949, s. 1.

asırlarca geriye götüreceğini ifade etmiştir. Serbest ve emniyetli seçimler için hükümetin gerekli adımları atacağını ve bu konuda sorumluluğun hükümette olduğunu belirtmiştir. Ayrıca demokratik rejimin yerleşmesi için yakınında veya uzağında bulunan bütün siyaset adamları arasında zorlukla karşılaştığı zamanların olduğunu da ifade etmiştir. İnönü seçim ve seçimde zor kullanma prensibi yüzünden düşmanlığın ortaya çıkıp memleketin felakete gitmesine cumhurbaşkanı olarak bütün kuvvetiyle karşı koyacağını da altını çizmiştir.²¹⁵

Aslında İnönü'nün bu konuşmasında bir taraftan CHP'ye de eleştiride bulunduğu değerlendirilmesi yapılabilir. İktidarda zorla kalmak ve seçimden zorla sonuç almak ifadeleri aslında CHP'li bazı idarecilerin 21 Temmuz 1946 milletvekili seçimlerinde yapmış olduğu usulsüzlükleri hatırlatıyordu. Ayrıca demokratik rejim yolunda adımlar atarken yakınında bulunan siyaset adamları arasında güçlüklerle karşılaştığını söyleyerek de yine tek parti yönetimini savunan CHP'li siyaset adamlarını eleştirdiği söylenebilir. DP kurulduğundan beri İnönü'yü çok partili süreçten döndürmek isteyen veya atılan adımlarda fazla ileriye gidildiğini düşünen CHP'li yöneticilerle sık sık karşılaşmıştı. Ama İnönü, bu düşüncedeki kişilere rağmen demokratik ilerleme konusunda istediklerini yaptırabilmiştir.

DP İzmir İl Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ 15 Ağustos'ta yaptığı açıklamada İnönü'nün Ödemiş konuşmasını eleştirerek bu konuşmanın İzmir'e deprem felaketi nedeniyle geldiğini söyleyen İnönü'nün işi siyasete döktüğünün açık bir delili olduğunu belirtmiştir. Ayrıca seçim konusunda İnönü'nün parti başkanı olarak mı yoksa devlet başkanı olarak mı konuştuğunun anlaşılmadığını ama devlet başkanı sıfatıyla anayasal olarak böyle bir konuşma yapmaya yetkisinin olmadığını ifade etmiştir. Bu arada Bayar'ın Eylül ayının ortasında büyük bir Ege gezisine çıkacağı ve bunun Ödemiş'ten başlayacağı haberi veriliyordu.²¹⁶

Gazeteler hem İnönü'nün hem de Bayar'ın aynı zamanda Ege'de bulunmaları nedeniyle bir görüşme yapma ihtimaiden bahsediyor olsa da iki parti arasındaki bu gergin ortamda böyle bir görüşmenin gerçekleşmesi de pek beklenmiyordu. İnönü 12

²¹⁵ “İsmet İnönü, Seçim Zorla Kazanılamaz, Diyor”, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1949, s. 1; “İnönü'nün Ödemiş'teki Hitabesi”, **Zafer**, 15 Ağustos 1949, s. 1.

²¹⁶ “D.P. İzmir İl Başkanının Dünkü Demeci”, **Zafer**, 16 Ağustos 1949, s. 1.

Ağustos tarihli defterine CHP İzmir İl İdare Kurulu Başkanı Nazif Çağatay aracılığıyla DP'li Fevzi Lütü Karaosmanoğlu'nun teklifte bulunduğunu ve buna cevap verdiğini yazmış fakat daha fazla ayrıntı vermemiştir.²¹⁷

Nihat Erim'in belirttiğine göre 12 Ağustos'ta Karaosmanoğlu, Çağatay ile görüşmesinde bunun kendi şahsi fikri olduğunun altını çizerek İnönü ile Bayar'ın bir görüşme yapmasının olumlu olacağını söylemiştir. Çağatay da bunu İnönü'ye aktarmıştır. İnönü işin çok ileri gittiğini, kendisinin kişileri incitmeden konuşmaya çalıştığını, temasların kendisiyle değil başbakan ve partinin sorumlu başkanıyla yapılması gerektiğini ve bu konuşmayı da başbakana aktaracağını söylemiştir. Çağatay İnönü'nün bu cevabını Karaosmanoğlu'na iletmiş o da ertesi gün Celal Bayar'ın cevabını getirmiştir. Bayar cevabında, görüşme isteğinin kendi partisi tarafından öne sürülmediğini, işin sorumlu kişi ve makamlarca çok ileri götürüldüğünü, bu şartlar altında görüşmenin pek fayda sağlamayacağını ama her zaman ki gibi cumhurbaşkanı kendisini davet ederse bundan da kaçmayacaklarını iletliyordu. Ayrıca 14 Ağustos'ta Karaosmanoğlu, Çağatay'a Aydın'da Adnan Menderes ve Nuri Özsan'ın İnönü ile iletişim kurmaya çalışacaklarını da söylemişti. İnönü bütün bu konuşmaları belgeleriyle birlikte bir mektupla başbakana yollamıştır. Başbakan Günaltay da mevcut durumda Bayar ile görüşmenin faydalı olmayacağını düşünüyordu.²¹⁸

Samet Ağaoğlu da Karaosmanoğlu ile Çağatay arasında bu şekilde bir iletişim kurulduğunu günlüklerinde belirtmektedir. Buna göre İnönü, Çağatay aracılığıyla, görüşmeye taraftar olduğunu fakat bunun DP'nin talebiyle mümkün olabileceğini söylemiş ve bu ilk aşamadan bir sonuç çıkmazsa bu iletişimin gizli kalması gerektiğini bildirmişti. Karaosmanoğlu bu haberi Çeşme'de bulunan Bayar ve diğer DP'lilere iletmiş, onlar da kendilerinin de bir görüşmeye taraftar olduklarını fakat bu teklifi İnönü'nün yapması gerektiğini ve bunun kamuoyuna özellikle bildirilmesini istediklerini, bu ilk girişimden bir sonuç çıkmazsa iletişimin gizli kalması gerektiğini de belirterek cevap vermişlerdi. Bu cevap da Çağatay aracılığıyla İnönü'ye iletilmiştir.²¹⁹ Fakat iki taraf arasındaki bu iletişim sonucunda Bayar ile İnönü arasında

²¹⁷ İnönü, **Defterler (1919-1973)**, s. 384.

²¹⁸ Erim, **a.g.e.**, s. 362-363.

²¹⁹ Ağaoğlu, **a.g.e.**, s. 333-334.

bir görüşme yapıldığı tespit edilememiştir. Anlaşılan iki tarafın da, davetin karşı taraftan gelmesini istemesi bu girişimi sonuçsuz kılmış ve bu şekilde iki tarafın da istediği gibi aralarındaki iletişim gizli kalmıştı.

İnönü 15 Ağustos'ta Tire ve Torbalı'yı ziyaret ederek demokratik rejimin hastalık döneminin sonunda olunduğunu, bunun geçirildiğini veya geçirilmeye çok yakın olduğunu söylemiştir. Vatandaşların dost kalmaları ve siyasi partilerin kanun içinde çalışmaları gerektiğinden bahsetmiştir.²²⁰ İnönü 16 Ağustos'ta Aydın'da yaptığı konuşmada ara seçimlerin siyasi hastalıkları tedavi eden büyük bir ilaç olduğunu, ara seçimlere girmemek için haklı bir neden olmadığını söylemiştir. Fakat DP, İnönü'nün uyarılarına rağmen 17 Ekim 1948'de yapılacak ara seçimlere de katılmayacaktır. Bu arada gazeteler İnönü'nün birkaç güne kadar Ankara'ya döneceğini de haber veriyorlardı.²²¹

17 Ağustos'ta Muğla'da uzun bir konuşma yapan İnönü, seçim konusunda haksızlığa uğradıklarını düşündüklerinde, vatandaşlara kendiniz elinizden gelen herşeyi yapabilirsiniz telkini yapılmasını eleştirmiştir. Kuşkusuz İnönü bunu söyleyerek DP'nin Milli Husumet Andı kararından şikayet ediyordu. Şiddet politikasının vatandaşı kanun dışına iteceğini, kanunu korumakla sorumlu olan devlet başkanının buna karşı duracağını ve durduğunu söylemiştir. 12 Temmuz Beyannameğine de değinerek 1947'de siyaset adamlarını yanına alıp halk içine girerek yeni rejimin çıkar yolunu göstermeye çalışmış olduğunu ama 1949'da gelinen durumda yanında siyaset adamlarını bulamadığından şikayet etmiştir. İnönü bu konuşmasında bütün güçler elinde olduğu halde, halini ve fikirlerini beğenmeyen vatandaşların emniyet ve huzur içinde çalışmalarını etrafa örnek gösterebilen iktidarın büyük şerefe layık olduğunu söyleyerek hükümeti de övmüştür.²²²

İnönü bu yurt gezisinde öncekilerde olmadığı kadar heyecanlıydı.²²³ İnönü'nün artık fazla heyecanlanmaya başladığını haber alan ve onun sağlığından endişelenen Nihat Erim İnönü'nün Doktoru Zeki Hakkı Pamir'le telefonda görüşmüştür. Pamir bu

²²⁰ "İnönünün Dün Yaptığı Konuşma", **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1949, s. 1.

²²¹ "İnönü, Bugünlerde Ankaraya Dönüyor", **Cumhuriyet**, 17 Ağustos 1949, s. 1.

²²² "C. Başkanlığı Sıfatı ile Konuşan İnönü Dedi Ki", **Zafer**, 18 Ağustos 1949, s. 1.

²²³ Bilgehan, **a.g.e.**, s. 150.

görüşmede artık İnönü'yü çağrılmalarını istemişti. Bunun üzerine Ankara'da bulunan Erim, Başbakan Günaltay'la bu konuyu görüşerek İnönü'yü çağırmanın bir yolunu bulmuşlardır. Buna göre o sırada doğu gezisine çıkması planlanan Başbakan Günaltay'ın bu geziye çıkmadan önce İnönü'yle görüşmek istediği bildirilmişti. Haberi alan İnönü 21 Ağustos'ta yola çıkacağını Ankara'ya bildirmiştir.²²⁴

İnönü 18 Ağustos'ta Denizli ve Nazilli'de, 19 Ağustos'ta Selçuk, Kuşadası ve Söke'de yine aynı temaları içeren konuşmalar yapmıştır. Cumhuriyet gazetesi İnönü'nün heyetlerle yaptığı soru cevaplı görüşmeler haricinde Ege gezisi boyunca toplamda 32 bin kelimelik nutuk söylediğini haber vermekteydi.²²⁵ Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin özellikle Kuşadası ziyaretinden sonra İnönü'yü dinlemeye gelenlerin birçoğunun yakasında DP rozeti olduğunu, bunun DP yönetiminin izlediği bir politika olabileceğini, hatta bazı kişilerin kendi yanlarında halka DP rozeti dağıttıklarını gözleriyle gördüklerini belirtmiştir. Fakat halkın, yakasında DP rozeti olsa dahi İnönü'yü gelip görmekten çekinmediklerine de dikkat çekmiştir.²²⁶ Kemal Zeki Gencosman da DP yönetiminin Nazilli'de, partililerinin İnönü'yü istasyonda karşılamaya gitmelerine engel olamayınca ellerinde ne kadar DP rozeti varsa herkese dağıtarak bu sefer de ne kadar çok DP'li olduğunu göstermeye çalıştıklarını belirtmiştir.²²⁷ Gencosman ayrıca partililerinin İnönü'yü karşılamalarına engel olmak için DP yönetiminin bildiriler yolladığını belirtmektedir. Örneğin İnönü'nün ziyaret ettiği yerlerde parti propagandası yaptığı gerekçesiyle Denizli'de onun gideceği il ve ilçelerdeki DP idarecilerinden İnönü'yü karşılamamaları bir bildiriyle istenmişti.²²⁸

İnönü 21 Ağustos'ta Ankara'ya dönmek üzere İzmir'den ayrılmıştır. Son yaptığı konuşmada önemli konulara değinmiştir. İzmir'e üç günlüğüne deprem sebebiyle geldiğini ama İzmir'e gelince vaziyeti karanlık bulduğunu, burada tedavisi gerekli bir hastalığı tespit ettiğini ve bunun için de daha uzun kalmaya karar verdiğini ifade etmiştir. Düşmanlık yapılmaması gerektiğine neden sürekli değindiğini bazı

²²⁴ Erim, **a.g.e.**, s. 363-364.

²²⁵ "İnönü Bugün İzmirden Erzuruma Gidiyor", **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1949, s. 1.

²²⁶ Derin, **a.g.e.**, s. 245-246.

²²⁷ Kemal Zeki Gencosman, **Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ege Seyahati**, Ulus Basımevi, Ankara, 1949, s. 170-171.

²²⁸ **A.e.**, s. 168-169.

tarihi olaylara değinerek açıklamıştır. İktidarın serbest seçimle iktidarda kalacağını, serbest seçimi kaybederse de iktidarda kalmamanın bilincinde olduğunu ve bunun en büyük kanıtının da seçim kanununda yapılan değişiklikler olduğunu belirtmiştir. Muhalefetin, iktidara geldiği zaman karşısındaki partilere bugün kendilerine sağlanan emniyeti sağlayacaklarını garanti etmesi gerektiğini söylemiştir. İnönü daha önceki konuşmalarında işlediği konulara bu konuşmasında kapsamlı olarak tekrar değinmiştir.²²⁹ İnönü'nün yirmi iki günlük Ege gezisi böylelikle sona ermişti.

Cumhurbaşkanı İnönü Ege gezisinden Ankara'ya döner dönmez hemen Başbakan Şemsettin Günaltay, Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran ve CHP Genel Sekreteri Tevfik Fikret Sılay'la görüşerek onlara gezisi hakkındaki düşüncelerini sormuştur. 25 Ağustos'ta bakanlar kuruluna başkanlık yaparak iç ve dış konular hakkında bilgi almış, bakanlara da yurt gezisinde yaptığı konuşmalar hakkında fikirlerini sormuş, kendisi de incelemeleri hakkında bilgi vermiştir. İnönü 28 Ağustos'ta da Ankara'dan İstanbul'a gitmiştir.²³⁰

Celal Bayar 3 Eylül'de Ödemiş'te yaptığı konuşmada İnönü'nün Ege gezisi boyunca değindiği birçok konuya cevap vermiştir. Bayar'a göre İnönü'nün bu gezisinin amacı siyasiydi. İnönü'nün İzmir'e gelince buraya gelemez diyenlerle karşılaştığını buna rağmen geldiğini söylemesini eleştiren Bayar, bu gezinin gerçek amacının onun Ege'yi partisi adına kuvvetlendirmek olduğunu söylemiştir. DP'nin kongresinde alınan bir kararın anlamını işlerine geldiği gibi değiştirerek bu kararı istismar etmeye çalıştıklarını, memleketi sanki "husumet" hisleri her tarafı sarmış ve tehlikeli bir hal almış gibi göstermeye uğraştıklarını belirtmiştir. Ege'de düşmanlık tespit etmesini gerekçe göstererek İnönü'nün gezisini uzatmasının onun parti propagandası yapabilmesi için bir bahane olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca verilen teminatların şahsi olmamasını, mevzuata dayanmasını isteyen Bayar, İnönü'nün tarafsızlığını görünürde de olsa sağlamaya çalışması için yaptığı gayretlerin boşa gittiğini söylemiştir. Mevcut siyasi hareketleri nedeniyle İnönü'nün partilerüstü olmadığını vurgulayan Bayar, parti mücadelelerine karıştığı için kendilerinin buna

²²⁹ "İnönü Dün Gece İzmirden Ankaraya Hareket Etti", **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1949, s. 1.

²³⁰ Erim, **a.g.e.**, s. 364-366; "İnönü Dün Bakanlar Kuruluna Riyaset Etti", **Cumhuriyet**, 26 Ağustos 1949, s. 1; "İnönü Dün Sabah Şehrimize Geldi", **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1949, s. 1.

taraf tar olmamalarına rağmen onunla karşılıklı siyasete girilmesi gereğinin ortaya çıktığını ama devlet başkanı zırhına sahip olduğu için İnönü ile parti liderleri arasında eşitlik olmadığını söylemiştir.²³¹ Bayar'ın Ödemiş'te İnönü'yü eleştirdiği bu konuşma bütün DP'lilerin okuması için çoğaltılarak yayınlanan bir genelgeyle parti teşkilatlarına gönderilmiştir.²³²

İnönü'nün, Ege gezisi boyunca hemen hemen gittiği bütün yerlerde işlediği temel konu vatandaşların birbirine düşmanlık yapmaması, hiçkimsenin kanun dışına çıkmaması ve bu şekilde ülkede huzurun sağlanmasıydı. Kendisinin de devlet başkanı olduğu için bu konuda en görevli kişi olduğunu söylüyordu. Yurt gezisi boyunca yaptığı konuşmalarda İnönü'nün düşmanlık yapılmamasını ve kanun dışına çıkılmamasını isterken aslında yukarıda da tespit edildiği gibi DP'nin Milli Husumet Andı kararını eleştirmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum İnönü'nün düşmanlık yapılmamasını isterken kendilerinin kongre kararını eleştirdiğini söyleyen DP'yi haklı çıkarmaktadır. Rıfkı Salim Burçak da İnönü'nün bu yurt gezisinde DP kongresinin memlekette yarattığı heyecan havasını yatıştırmaya çalıştığını belirtmiştir.²³³

Genel seçimler öncesinde partisinin seçim propagandasını bizzat üstlenecek olan İnönü'nün, seçim gezilerindeki konuşmalarında DP kongresinde alınan kararlardan rahatsız olduğu ve yaptığı konuşmalarda bu kararları hedef aldığı açıkça görülecektir. Hatta Cumhuriyet gazetesi, tartışmalı Ege gezisi sonucunda, iktidarın çok geçmeden başlayacak olan seçim kampanyalarında muhalefeti hangi noktalardan vuracağını şimdiden, açıkça ve tamamen belli olduğunu, bunu önceden görmenin muhalefet adına yararlı olduğunu belirtiyordu.²³⁴

Cumhurbaşkanı İnönü Ege gezisi boyunca yaptığı konuşmalarda partilerüstü olduğunu göstermek için kendisini dinlemeye gelen vatandaşların herhangi bir siyasi partiye mensup veya hiçbir siyasi partiye mensup olmayan vatandaşlar olduğunu da sürekli belirtmiştir. Konuşması içinde önemli gördüğü bazı yerlerde, kendisini dinleyen kitleye kısa cevaplı sorular sorarak kendi düşüncelerini halka da

²³¹ "Celâl Bayar, Ödemiş'te İnönü'ye Cevap Verdi", **Yeni Sabah**, 4 Eylül 1949, s. 1.

²³² **Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950: Demokrat Parti'nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar**, s. 587-600.

²³³ Burçak, **a.g.e.**, s. 181-182.

²³⁴ "İzmirde Tartışmalar Devam Edip Gidiyor", **Cumhuriyet**, 20 Ağustos 1949, s. 1.

onaylatmıştır. Ziyaret ettiği yerlerde kendisini genel olarak geniş halk kitleleri alkışlarla karşılamıştı. Nihat Erim günlüğünde bu yurt gezisinde, muhalefetin kendisini güçlü kabul ettiği ve bu şekilde propoganda yaptığı Ege’de, halktan gördüğü olumlu tavır sonucunda İnönü’nün kendisine güveninin geldiğini, 1946’dan beri devam eden halk İnönü’den bıktı düşüncesinden kurtulduğunu kaydetmiştir.²³⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1949 yılında yurt gezilerine ağırlık vermiş; toplamda üç gezi yaparak bu sene içinde yaklaşık kırk gününü yurt gezilerinde geçirmiştir. 1949 yılının son gezisi olan Ege illeri ziyareti ise toplamda yirmi iki gün sürmüştür ve İnönü’nün o güne dek yaptığı en uzun gezilerden birisi olmuştur. Bu tarihten sonra hayatının sonuna dek bu kadar uzun bir yurt gezisine de çıkmamıştır. Altmış beş yaşına gelen İnönü zaten bu uzun Ege gezisi sonucunda oldukça yorulmuş ve zayıflamıştı. Doktoru Zeki Hakkı Pamir, Nihat Erim’e bu yurt gezisinde İnönü’nün sağlığıyla ilgili bazı tespitler yaptığını, artık bu yorucu seyahatları sık sık tekrarlamasına izin verilmemesi gerektiğini söylemiştir.²³⁶

İktidar ve muhalefet arasında, Milli Husumet Andı kararının alınmasından sonra başlayan gerginlik, İnönü’nün Ege gezisiyle onun konumu da bu tartışmaya girerek devam etmiş ve bu durum 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimlerine kadar sürmüştür. Artık 12 Temmuz Beyannamesi sonrasında yaklaşık iki yıl kadar süren ılımlı havadan eser yoktu. Bu süre içinde bir hakem olarak tarafsız ve partilerüstü olan İnönü de görüldüğü gibi Ege geziyle tekrar parti genel başkanı olarak görülmeye başlamıştır. O da bu gezi itibarıyla CHP genel başkanı kimliğine dönerek 1950 seçimleri için partisinin seçim propagandasını bizzat yapacak ve bu propagandalarda doğrudan DP’yi hedef alacaktır.

3.3.2. Ankara , Doğu Anadolu ve Güney Gezisi (Mart-Nisan 1950)

Tek parti döneminden kalan birçok uygulamayı kaldıran, demokratik ilerleme konusunda önemli adımlar atan ve ilk kez çok partiden oluşan 8. dönem Meclis çok önemli bir karara daha imza atarak demokratik bir seçim kanununu DP’nin de

²³⁵ Erim, **a.g.e.**, s. 379.

²³⁶ **A.e.**, s.366.

katılımıyla 16 Şubat 1950'de kabul etmiş²³⁷ ve 24 Mart'ta genel seçimlerin yapılmasına karar vererek tatile girmişti.²³⁸ Meclisin bu kararıyla artık 10 Mayıs'a kadar sürecek olan seçim dönemi de başlıyordu. Siyasi yöneticiler Meclis'in tatile girmesiyle seçim için çalışmalarına başlamışlardır. Cumhurbaşkanı İnönü de 30 Mart'ta Malatya'dan başlayacağı yurt gezisinden önce ilk seçim konuşmalarını kendi seçim bölgesi olan Ankara'nın ilçelerini ziyaret ederek yapmıştır. Bunun için yurt gezisinden önce Ankara ilçelerine yaptığı bu ziyaretlerine ve konuşmalarına değinmek gereklidir.

Cumhurbaşkanı İnönü partisi adına seçim propagandasına, Meclisin seçim kararı almasını dahi beklemeden, bu karardan bir gün önce 23 Mart 1950'de Polatlı'da başlamıştır. Ankara'dan milletvekili adaylığını yeniden koyacağını açıklayan İnönü burada yaptığı ilk seçim konuşmasında hem geçen dönemi değerlendirmiş hem de yeni dönemde yapmak istediklerinden söz etmiştir. İnönü artık görevini tamamlayan mevcut anayasanın yerine demokratik ihtiyacı karşılayacak yeni bir anayasa yapılacağını söylemiştir. Yeni dönemde milletvekillerinin oluşturduğu Meclisten başka ikinci bir meclis kurulması ve meclisler ile devlet başkanı arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi düşüncelerinden bahsetmiştir. Mevcut anayasanın eksikliğinin, büyük çoğunluğa sahip bir siyasi partinin hem anayasayı hem de kanunları kısa sürede değiştirebilecek güce sahip olması olduğunu belirterek bu konuda ikinci bir meclise olan ihtiyaca işaret etmiştir. İnönü şiddet politikası hastalığının muhalefet partileri tarafından yerleştirildiğini, yeni dönemde bunu tedavi etmeye çalışacağını söylemiştir.²³⁹ Her ne kadar bu konuşmasında İnönü yeni dönemde yapılacakları anlatıyor olsa da açık bir ifadeyle doğrudan CHP'ye oy istememiştir.

İnönü'nün bu konuşması iktidara muhalif basında cumhurbaşkanının CHP adına seçim propagandasına başladığı eleştirilere neden olmuştur. İnönü'nün daha Meclis seçim kararı almadan seçim konuşmasında bulunması ve bu konuda devletin imkanlarını kullanması eleştirilmiştir.²⁴⁰ Adnan Menderes bu konuşmaya cevap vererek şiddet politikasının muhalefet tarafından yapıldığı iddiasının "abest" olduğunu

²³⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 4. Toplantı, 24. Cilt, 48. Birleşim (16.02.1950), s. 710.

²³⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, 8. Dönem, 4. Toplantı, 25. Cilt, 72. Birleşim (24.03.1950), s. 1038-1048; "Meclis Dün Gece Fesih Kararı Verdi", **Cumhuriyet**, 25 Mart 1950, s. 1.

²³⁹ "İnönü Dün İlk Seçim Nutkunu Söyledi", **Cumhuriyet**, 24 Mart 1950, s. 1.

²⁴⁰ "Cumhurbaşkanı C.H.P. Namına Seçim Propagandasına Başladı", **Zafer**, 24 Mart 1950, s. 1; Adviye Fenik, "İnönünün Seçim Nutku Etrafında", **Zafer**, 25 Mart 1950, s. 1.

söylemiştir.²⁴¹ Celal Bayar da yaptığı ilk seçim konuşmasında şiddet politikasına taraftar olmadıklarını açıklamış, daha önce kendilerinin haksızlıklarla karşı karşıya kaldıklarını belirterek “sütten ağzı yananın yoğurdu üfleyerek” yiyeceğini söylemiştir.²⁴²

İnönü bu ilk seçim konuşmasında ayrıca şiddet politikasının bir doğal afet karşısında bile siyasi partilerin birleşmesine engel olduğunu belirtmiş ve bunun en yakın örneğini de Eskişehir’de gördüğünü açıklamıştır.²⁴³ Yeri gelmişken biraz geriye giderek Eskişehir’de yaşanan ve İnönü’nün şahit olduğu bu olaya değinmek gereklidir:

5 Mart 1950’de bir sel afetine uğrayan Eskişehir’de boğulanlar olmuş, binlerce ev yıkılmış ve on binlerce kişi evsiz kalmıştı.²⁴⁴ Bunun üzerine İnönü de 9 Mart’ta Eskişehir’e gitmiştir. Burada halkevinde ve DP merkezinde kalan, selden zarara uğrayan vatandaşları ziyaret etmiş ve daha sonra vilayete gitmiştir. İnönü’nün Polatlı’daki ilk seçim konuşmasında bahsettiği olay da burada yaşanmıştır. İnönü’nün de bulunduğu vilayetteki toplantıda vali ve sağlık bakanının açıklamalarından sonra DP İl İdare Kurulu İkinci Başkanı Ekrem Baysal söz alarak Sarısu Yatağı’na fabrikalar ve bahçeler kurulduğunu, yeni açılan Sarısu Kanalı’nın da zayıf kaldığını ve alınan tedbirlerin yeterli olmadığını anlatmıştır. Bunun üzerine Zafer gazetesinin belirttiğine göre İnönü büyük bir asabiyet içinde birden bire elini masaya vurmuştu. Bu arada tekrar söz alan vali, DP’li Baysal’ın açıklamalarının doğru olduğunu söyleyerek Sarısu Kanalı’nın yeterli olmadığını belirtmiştir. Orada bulunanlar arasında, kaymakamlıktan istifa eden ve avukatlık stajı yapan bir genç İnönü’ye koordinesiz çalışmalar ve hesapsız hareketler sebebiyle bu felaketin meydana geldiğini söylemiştir. Bunun üzerine bayındırlık bakanı bir açıklama yapmış, sonra da İnönü kısa bir konuşma yaparak Eskişehir’liler’e geçmiş olsun dileklerinde bulunmuştur. İnönü’nün bu konuşmasından sonra DP İl İdare Kurulu’ndan Aziz Zeytinoğlu “Siz kırk senede bir teşrif ediyorsunuz, bu da bir felaket zamanına rastlamıştır. Her sene yüz binlerce dönüm arazi su altındadır. Gelecek, gidecek, diye her sene bekliyoruz. Ne gelen

²⁴¹ “İnönünün Seçim Nutkuna A. Menderes’in Cevabı”, **Zafer**, 26 Mart 1950, s. 1.

²⁴² “Celâl Bayarın İlk Seçim Nutku”, **Zafer**, 27 Mart 1950, s. 1.

²⁴³ “İnönü Dün İlk Seçim Nutkunu Söyledi”, **Cumhuriyet**, 24 Mart 1950, s. 1.

²⁴⁴ “Eskişehir Dün Büyük Sel Felâketine Uğradı”, **Cumhuriyet**, 6 Mart 1950, s. 1; “Eskişehirde 30 Bin Vatandaş Evsiz Kaldı”, **Cumhuriyet**, 7 Mart 1950, s. 1; “Eskişehirde Yıkılan Evlerin Sayısı 2000i Geçti”, **Cumhuriyet**, 8 Mart 1950, s. 1.

oluyor, ne de giden ve ne de yapılan işi görüyoruz.” demiştir. Bayındırlık bakanı, İnönü’nün yanına gelerek ilgili konuda etüt yapacaklarını söylemiştir. Bunun üzerine DP Eskişehir Milletvekili Kemal Zeytinoğlu etütlerin çoktan hazırlanmış olduğunu fakat yapacak insanın bulunmadığını söyleyerek şikayetlerini belirtmiştir.²⁴⁵

Bunun üzerine İnönü dertlerin milletvekillerine söylenmesini, bu şekilde onların bu konuları Mecliste dile getirerek halledebileceklerini söylemiştir. Aziz Zeytinoğlu’nun tekrar konuşarak, geçen sene Mecliste Nihat Erim’in sel felaketinin ortadan kalktığını söylemesine rağmen bugün bir felaket içinde olduklarını belirtmesi üzerine İnönü, çok sinirlenmiş bir halde elini masaya vurarak memleketin her yerinde böyle felaket yerlerinin olduğunu ifade etmiş ve bunun siyaset konusu yapılmaması gerektiği tavsiyesinde bulunmuştur. Bu sırada CHP’li iki üye ayağa kalkarak İnönü’ye DP’lilerin siyaset yaptıklarını ve kendisinin huzurunu kaçırdıklarını söylemiş, buna karşılık DP’li Ekrem Baysal siyaset yapmadıklarını, asıl onların siyaset yaptığını söyleyerek salonu terketmiştir. İnönü tekrar bu konunun siyaset konusu yapılmamasını istemiştir. Bunun üzerine söz alan Ali Rıza Ilıcalı, İnönü’ye kendisinden gerçekleri gizleyerek onu aldattıklarını söylemiştir. İnönü “Aranızdaki münakaşaları 3-5 gün için unutun, bana, birbirinizin yüzüne gülün de öyle gideyim” demiştir. İnönü bu toplantıdan sonra tekrar felaketzedeleri ziyaret etmiş ve şehrin etrafında dolaşmıştır. İstasyonda vagonuna gazetecileri davet ederek bir açıklamada bulunan İnönü Eskişehir’deki izlenimlerini paylaşmış ve böyle bir felaket karşısında siyaset tartışmalarının ikinci derecede bırakılmasını, öncelikle vatandaşların birbirlerine yardım etmesini istemiştir.²⁴⁶

Eskişehir’de yaşanan bu olay İnönü’nün yapacağı seçim gezilerdeki konuşmaları için bir ilham kaynağı olmuştur.²⁴⁷ İnönü Eskişehir’de yaşanan bu olaya

²⁴⁵ “Eskişehirliyle İnönü Arasında Münakaşalar”, **Zafer**, 10 Mart 1950, s. 1.

²⁴⁶ “Eskişehirliyle İnönü Arasında Münakaşalar”, **Zafer**, 10 Mart 1950, s. 1. Eskişehir’de vilayette gerçekleşen bu münakaşalar detaylı olarak Zafer gazetesi tarafından verilmiştir. İncelenen diğer gazetelerde ise bu olaya ya hiç değinilmemiş ya da çok kısa değinilerek sadece bazı kısımlarına yer verilmiştir. Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin anılarında bu tartışmaya değinerek İnönü’nün en sonunda “bu iş politika mevzuu yapılmasın” dediğini belirtmektedir. Bkz. Derin, **a.g.e.**, s. 251.

²⁴⁷ Barutçu, **a.g.e.**, s. 967.

seçim konuşmalarında tekrar tekrar değinerek şiddet politikasının memlekete ne gibi sorunlar getirdiğini örneğiyle göstermek istemiştir.

İnönü Polatlı'dan sonra ikinci seçim konuşmasını 25 Mart'ta Kırıkkale'de yapmıştır. İnönü'yü burada da büyük bir kalabalık karşılamıştı. Hatta Zafer gazetesine göre fabrikalar tatil edilmiş ve işçilere yevmiyeleri tam verilmek üzere işlerini bırakarak istasyona İnönü'yü karşılamaya gitmeleri emredilmişti.²⁴⁸ AA'nın bildirdiğine göre İnönü bu konuşmasını, açık yerlerde yapılacak konuşma muamelesi seçim kanuna göre tamamlanmamış olduğundan kendisi için hazırlanan orduevi balkonunda değil kapalı sinema salonunda hemen oraya hoparlör tesisatı kurulmasıyla yapabilmıştır. İnönü bu konuşmasında da geçen seçim konuşmasındaki konulara tekrar değinmiş ve ilk defa yeni anayasada CHP'nin altı ok prensiplerinin olmayacağını açıklamıştır. Ayrıca halkın cumhurbaşkanıyla görüşmesine, onu ziyaret edip dertlerini anlatmasına engel olma çabalarını da eleştirmiştir.²⁴⁹ Zafer gazetesine göre İnönü konuşmasından sonra orduevi salonuna gelerek orada bulunanlarla sohbet etmiştir. DP Kırıkkale il başkanına bu seçimde "burada çetin mücadeleler" olacağını söyleyen İnönü'ye Başkan Fuat Seyhun da "arkadaşça mücadele edeceğiz" cevabını vermiştir.²⁵⁰

Kırıkkale'deki seçim konuşmasında Eskişehir'de yaşadığı olayı tekrar anlatan İnönü yine şiddet politikasının nasıl vücut bulduğunu göstermek için daha önce yaşadığı başka bir olayı da burada anlatmıştır. Buna göre Keskinli vatandaşlardan oluşan bir heyet Keskin'de hükümet konağı yapılmasını istemek için Ankara'ya gelmişti. Burada yetkili gördükleri herkese dertlerini anlatmışlar ve konuyla ilgili cumhurbaşkanıyla da görüşmek istemişlerdi. Ama bu sırada Ankara'daki DP İdare Heyetleri kongre kararı olduğu gerekçesiyle DP'li vatandaşların cumhurbaşkanıyla görüşmelerine engel olmuşlardı. İnönü vatandaşların kendisiyle görüşmesine engel olunmasına sinirlenmiş ve bu olayı seçim konuşmasında anlatarak şiddet politikasının ne ölçüde olduğunu göstermek istemiştir.²⁵¹ İnönü üçüncü seçim konuşmasını da 27

²⁴⁸ "İnönü İkinci Seçim Nutkunu da Dün Verdi", **Zafer**, 26 Mart 1950, s. 1.

²⁴⁹ "Anayasadan Altıoklu Prensipler Çıkarılacak", **Cumhuriyet**, 26 Mart 1950, s. 1.

²⁵⁰ "İnönü İkinci Seçim Nutkunu da Dün Verdi", **Zafer**, 26 Mart 1950, s. 1.

²⁵¹ "İnönü'nün İkinci Nutku", **Akşam**, 26 Mart 1950, s. 1.

Mart'ta Beypazarı'nda hemen hemen önceki iki konuşmasıyla aynı konulara temas ederek iç ve dış konulardaki değerlendirmeleriyle yapmıştır.²⁵²

İnönü Ankara çevresindeki günübürlük ziyaretlerinden sonra gündem seçim konuşmaları, koalisyon meselesi ve başta Ali Fuat Cebesoy olmak üzere CHP'den ayrılmalarla meşgulken 29 Mart'ta Malatya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır.²⁵³ İnönü'nün Ankara'nın ilçelerini ziyaret ettikten sonra Malatya'ya gitmesinden orada da seçim konuşması yapacağı anlaşılıyordu. Çünkü İnönü 14 Mayıs 1950'de yapılacak milletvekili seçimleri için hem Ankara'dan hem de Malatya'dan milletvekili aday olmuştur. Şimdi sıra onun diğer seçim bölgesi ve aynı zamanda memleketi olan Malatyada'ydı. Anlaşılan her ihtimale karşı İnönü'nün seçilmesi şansa bırakılmayarak iki yerden aday gösterilmiştir. Zaten İnönü 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimleri sonucunda Ankara'dan seçilemeyecek ve yeni dönemde Malatya milletvekili olarak çalışmalarını sürdürecektir.

İnönü 30 Mart'ta Malatya'da seçim kurulunun belirlediği alanda yaptığı konuşmasında adaylığını Malatya'dan da koyacağını açıklamıştır. İnönü bu konuşmasında milletvekili seçilebilmek için vatandaşların oylarını kazanma gereğinin, kendisine önemli konular hakkındaki düşüncelerini açıklamak için hem bir hak verdiğini hem de bunun bir zorunluluk olduğunu söylemiştir. Ankara ilçelerinde yaptığı seçim konuşmaları sebebiyle gazetelerde cumhurbaşkanı olduğu için bu tür konuşmalar yapamayacağı ve CHP adına veya CHP genel başkanı olarak konuştuğu eleştirilerini de burada cevaplayarak, anayasaya göre milletvekili seçilebilmek için kendisini beğendirmek zorunda olduğunu ve bunun kendisinin hakkı olduğunu ifade etmiştir. 12 Temmuz Beyannamesinin muhalefet tarafından tek taraflı bir borç senedi olarak görülerek terk ve tahrip edildiğini, bu durumun da şiddet politikalarına neden olduğunu belirtmiş ve seçmenlere, memleketi şiddet politikasına gitmekten korumaları gerektiğini söylemiştir.²⁵⁴ Gerçekten de DP 12 Temmuz Beyannamesinin tek taraflı

²⁵² "Cumhur Başkanının Dün Söylediği Seçim Nutku", **Cumhuriyet**, 28 Mart 1950, s. 1.

²⁵³ "Cumhur Başkanı Dün Malatyaya Hareket Etti", **Cumhuriyet**, 30 Mart 1950, s. 1.

²⁵⁴ "Cumhur Başkanı Malatyada Teni Bir Seçim Nutku Söyledi", **Cumhuriyet**, 31 Mart 1950, s. 1; "Cumhurbaşkanının Malatyadaki Nutku", **Akşam**, 31 Mart 1950, s. 1.

olduğunu ve kendilerini bağlamadığını düşünüyordu. Hatta bunu bizzat DP Genel Başkanı Bayar kongrede de söylemişti.²⁵⁵

İnönü 31 Mart'ta Diyarbakır'a giderek burada çevre il ve ilçelerden gelen heyetlerle görüşmüş, daha sonra aynı gün Elazığ'a giderek burada da ilçelerden gelen CHP'li heyetleri kabul etmiştir. Ziyaretlerinde halka hitaben önemli konuşmalarda bulunmamıştır.²⁵⁶ 1 Nisan'da Gaziantep ve Maraş'ı ziyaret eden İnönü akşam Adana'ya gitmiştir. Burada önemli bir olay yaşanmıştır: CHP İnönü'nün 2 Nisan'da Adana İnönü Meydanı'nda konuşma yapmasına karar vermişti. MP de 1 Nisan akşamı Adana'ya gelen MP Genel Başkanı Hikmet Bayur'un aynı tarihte bu meydana konuşmasını kararlaştırmıştı. Bu çakışma sebebiyle yeni seçim kanunu uyarınca her iki parti arasında kura çekilmiş ve bu kurayı MP kazanmıştır.²⁵⁷

Bunun üzerine İnönü 2 Nisan'daki konuşmasını Adana Halkevi'nde yapmıştır. Mevzularını yürütebilmek için fikirlerini yalnız kendi seçim bölgelerinde değil bütün seçim bölgelerinde açıklamayı gerekli gördüğünü belirten İnönü, yaptığı konuşmada genel olarak siyasette uzlaşmanın önemine değinmiş, 12 Temmuz Beyannamesinin muhalefet tarafından red ve tahrip edilmesinden hareketle şiddet politikasının nedenlerini ve nasıl tehlikelere yol açabileceğini uzunca açıklamıştır. Şiddet politikasının siyasi partilere yerleşmiş olduğu tespitini paylaşmış, vatandaşların yapılacak seçimlerde şiddet politikasını onaylamadıklarını göstermelerini istemiştir. Meclisten çıkan kanunlardan tereddüt edilmemesi gerektiğini ve bir kanunun demokratik veya antidemokratik olduğuna yalnızca Meclisin karar verebileceğini belirterek bir kanunun anayasaya uygun olup olmadığını denetleyecek ikinci bir meclisin veya bir kurumun yeni anayasada olacağını söylemiştir. İnönü aynı gün Adana'dan Mersin'e gitmiştir.²⁵⁸

İnönü'nün yaptığı konuşmalarda vatandaşlardan seçimlerde şiddet politikasını onaylamadıklarını göstermelerini istemesi aslında üstü kapalı olarak CHP'ye oy verilmesini istemesi demektir. Çünkü İnönü yaptığı konuşmalarda bahsettiği şiddet

²⁵⁵ "D. P. G. İdare Kurulu Raporu", **Zafer**, 21 Haziran 1949, s.4.

²⁵⁶ "İsmet İnönü'nün Doğu Seyahati", **Akşam**, 1 Nisan 1950, s. 1.

²⁵⁷ "İnönü ve Bayur Bugün Adanada Konuşacaklar", **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1950, s. 1.

²⁵⁸ "İnönü, Adana Nutkunda Gene Şiddet Politikasına Temas Etti", **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1950, s. 1.

politikasının sebebini 12 Temmuz Beyannamesinin tek taraflı bir borç senedi olarak görülmesi sonrasında muhalefetin takip ettiği politikaya dayandırmaktaydı. MP'nin de DP'nin aşırılarından oluştuğu düşünülürse vatandaşların şiddet politikasını onaylamadıklarını göstermeleri için tek seçenek CHP kalıyordu. Bu arada Celal Bayar da 2 Nisan'da yaptığı konuşmada, şiddet politikası suçlamalarıyla ilgili "... 'bu memlekette sükûn bozulmaktadır. Onu da koruyacak benim, biziz.' diye üzerine fuzulî vazife alan insanlar" olduğunu söylemiştir.²⁵⁹

İnönü 4 Nisan'da Konya'da bir konuşma yapmış ve DP'ye bir yol göstermiştir. Muhalefet partilerinin, seçim mücadelesi sırasında vatandaşlar arasına giren güvensizliğin kalkacağını ve kaldırılacağını söylemelerinin memleket için faydalı olacağını ve bunun partilerin itibarını zedelemeyeceğini söyleyen İnönü DP'nin kongresinde 12 Temmuz Beyannamesinin tek taraflı bir borç senedi olduğu düşüncesinin benimsenmesinin haksız olduğunu belirtmiş, bunun iptal edilerek düzeltilmesini istemiş ve yol da göstermişti. İnönü kongrede alınan bir kararın ancak bir kongrede düzeltilebileceğini ama seçim sürecinde partilerin böyle bir kongre yapamayacaklarını ama hiç olmazsa bu konuda vaatlerde bulunabileceklerini ifade etmiştir. İnönü DP'den 12 Temmuz Beyannamesinin iki taraflı olduğunu belirtmelerini ve 1949'daki kongrede alınmış olduğunu söylediği şiddet kararlarının gelecek kongrede kaldırılacağını teklif edeceklerini vaat etmelerini istemiştir. İnönü bunun muhalefet partileri için bir başarı, memleket için de büyük bir teminat olacağını altını çizmiştir.²⁶⁰

İnönü'nün yine doğrudan ismini söylemese de burada DP'yi kastedtiği açıktı. Çünkü 1949'da yapılan kongredeki şiddet kararları dediği DP II. Kongresi'nde kabul edilen Milli Husumet Andı kararıydı. Hatırlanacak olursa CHP ile DP arasındaki ilişkiler Haziran 1949'daki bu kongreden sonra gergin bir sürece girmişti. İnönü 30 Temmuz 1949'da başladığı ve yirmi iki gün süren Ege illeri gezisinde gittiği her yerde düşmanlık yapılmamasını istemişti. İnönü'nün bu isteği DP'nin, cumhurbaşkanının Milli Husumet Andı üzerinden partilerini eleştirdiği iddialarına sebep olmuştur.

²⁵⁹ "Bayar'ın İstanbuldaki Nutku", **Zafer**, 3 Nisan 1950, s. 1.

²⁶⁰ "Cumhur Başkanı İnönü Dün Ankaraya Döndü", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1950, s. 1; "İnönü, Konyada Bir Nutuk Verdi", **Yeni Sabah**, 5 Nisan 1950, s. 1.

Gerçekten de Ege gezisi boyunca isim vererek açık bir şekilde bunu eleştirmemiş olsa da İnönü'nün kastedtiği aslında buydu. 4 Nisan'da Konya'da yaptığı bu konuşmada 1949 kongresinde alınan şiddet kararından doğrudan söz etmesi de bu bakımdan önemliydi.

İnönü Konya'daki konuşmasının devamında yüzlerce yıldır kurulmamış hürriyet rejiminin, vatandaşların can ve mal güvenliğini tehlikeye sokmadan sağlamanın çok güç olduğunu belirterek bugün gelinen noktanın büyük bir başarı olduğunu söylemiştir. Partisi içinde en yüksek makamda bulunan politikacının gösterdiği şiddet sözlerinin ve siyasetinin vatandaşlara ulaşana kadar aldığı şekli örnek vererek açıklamıştır. İzmir'in bütün köylerine kadar kendisi hakkında uydurma haberler, sağlığı ve çalışması hakkında kötü telkinler yapıldığını söyleyen İnönü bütün bu anlattıklarını memlekette şiddet politikasının kalkmamış olmasına bağlamıştır. Bu konuşmasından sonra aynı gün Ankara'ya dönmüştür.²⁶¹

DP Genel Başkanı Bayar, İnönü'nün şiddet politikası takip ettikleri suçlamalarını kabul etmeyerek asıl kendilerinin şiddete uğradıklarını ve şiddete uğrayanlara şiddet yapıyor demenin büyük bir haksızlık olduğunu söylemiştir. İnönü'nün şiddet kararları diye nitelediği, kongrede alınan kararlara da değinen Bayar usulsüzlükle karşılaştığında halkın kendi hakkını kanuna dayanarak koruyacak olması esasının saf, temiz ve berrak bir karar olduğunun altını çizmiştir.²⁶²

İnönü bu gezisine başlamadan önce ziyaret ettiği yerlerde okuyacağı bütün konuşmaları önceden hazırlamıştı. Hatta bu konuşmaları hazırlarken CHP'li yöneticilerle birlikte çalışmıştı.²⁶³ Zaten bütün konuşmalarında da değindiği meseleler bir eksik bir fazla hep aynıydı. Bunlar yeni anayasa meselesi ve şiddet politikasının örnekleri, nedenleri ve zararlarıydı. Ayrıca İnönü bu yurt gezisinde yaptığı konuşmalarda DP'nin kongresinde alınan kararları da açıkça eleştirmişti. İnönü Mayıs

²⁶¹ “Cumhur Başkanı İnönü Dün Ankaraya Döndü”, **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1950, s. 1; “İnönü, Konyada Bir Nutuk Verdi”, **Yeni Sabah**, 5 Nisan 1950, s. 1.

²⁶² “Şiddet İsnadlarına Kat'i Cevap”, **Zafer**, 6 Nisan 1950, s. 1; “Şiddet Politikasına Dair Celâl Bayarın Demeci”, **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1950, s. 1.

²⁶³ Erim, **a.g.e.**, s. 430; Barutçu, **a.g.e.**, s. 969.

1950’de cumhurbaşkanıyken yapacağı son yurt gezisinde, DP II. Kongresi’nde alınan kararları bu sefer DP Genel Başkanı Bayar’ı da hedef alarak eleştirecektir.

3.3.3. Ege ve Marmara Gezisi (Mayıs 1950)

22 Nisan 1950’de Cumhurbaşkanı İnönü’nün de üzerinde yoğun mesai harcadığı CHP’nin milletvekili aday listesi açıklanmıştı. İnönü de hem Ankara’dan hem de Malatya’dan aday gösterilmişti.²⁶⁴ Bu arada hem CHP hem de DP seçim çalışmalarını sürdürürken Cumhurbaşkanı İnönü 2 Mayıs’ta CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran’ı da yanına alarak cumhurbaşkanıyken yapacağı son yurt gezisine başlamıştır. Bu gezisinde Ege ve Marmara bölgesi illerini ziyaret edecek olan İnönü trenle İzmir’e giderken önce Eskişehir’e uğrayarak son sel afetinden bu yana yapılanlarla ilgili bilgi almış ve halka kısa bir seçim konuşması yapmıştır. Akşam Afyon’a da uğrayarak garda kendisini karşılayanlara yine çok kısa bir seçim konuşması yapmıştır.²⁶⁵

Yeni Sabah gazetesi İnönü’nün İzmir’e gitmesi hakkında yapılan yorumlara yer vermiştir. Bunların en başta geleni CHP’nin İzmir’deki zayıf durumu nedeniyle İnönü’nün burayı güçlendirmek istediği düşüncesiydi. Diğer bir yorum da Atıf İnan’ın aday gösterilmemesi nedeniyle İzmir’de CHP’liler arasında yapılan tartışmanın giderilmesi için İnönü’nün buraya davet edildiğiydi.²⁶⁶

İnönü 3 Mayıs’ta İzmir’e gelmiştir. Kendisini şehrin girişinde karşılayanlar arasında DP İzmir İl Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ da vardı. Oysa Üstündağ geçen sefer İzmir’e geldiğinde partisinin aldığı karar nedeniyle İnönü’yü karşılamamıştı. İnönü daha sonra Demirkonak’a giderek burada seçimle ilgili gazetecilerle görüşmüştür. Gazetecilere önemli mesajlar veren İnönü’nün bu görüşmedeki neşeli ve espirili tavrı dikkat çekiyordu. İnönü seçimlerin sonucu ne olursa olsun kadere boyun eğmek gerektiğini belirtmiş, eğer kazanırlarsa yeni bir hamle yapacaklarını, oturma devrinin artık geçtiğini söylemiştir. İzmir’in kendisinin en çok söz söylediği ve kendisine çok söz söylenen yer olduğunu belirterek burada muhalefeti dostlukla

²⁶⁴ ““C.H.P.,, Aday Listesi İlan Edildi”, **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1950, s. 1.

²⁶⁵ “İnönü İzmirde Yarın Nutuk Söyliyecek”, **Akşam**, 3 Mayıs 1950, s. 1.

²⁶⁶ “İnönü Ege’ye Gitti”, **Yeni Sabah**, 3 Mayıs 1950, s. 1.

yeneceğini ifade etmiştir. Kendisini savaş meydanında bulunan bir kumandana benzetmiştir. Bir gün halkın, kendisine senin zamanın bitti dediğinde minnettar olacağını söylemesine rağmen kendi isteğiyle memleketi türlü ihtimaller karşısında bırakıp gitmeyeceğini, çekilip karşı tarafa geçip orada mücadele edeceğini ifade etmiştir. Yani İnönü seçimleri kaybederlerse muhalefete geçeceğini işaretini vermişti. Seçmene darılmanın olmayacağını da belirtmiştir.²⁶⁷

İnönü bu konuşmasında Manisa ve Balıkesir'e de gideceğini söylemiş, gazetecilerin başka yerlere de gidip gitmeyeceğini sorması üzerine pasaport alıp alamayacağını bilmediğini İzmir'e gelirken dahi kendisine pasaport vermeye kalktıklarını söylemiştir. Temmuz-Ağustos 1949'daki Ege gezisi anlatılırken de değinildiği gibi İnönü pasaport almak derken muhalefetin, kendisinin gittiği yerleri ziyaret edip edemeyeceğini tartışmasını kastediyordu. İnönü bütün gazetecilere iltifatlarda bulunduktan sonra "Seçimi kaybetsem de kazansam da gördünüz mü diyeceğim: Bir daha benim kadar sabırlısını bulamazsınız. Bu şeref benim. Bir daha elinize fırsat geçmez." demiştir.²⁶⁸ Gerçekten de İkinci Dünya Savaşı yıllarında kimsenin eleştirmeye cesaret edemediği Milli Şef, değişmez CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1946'dan itibaren özellikle de 1949'un ikinci yarısından sonra iktidara muhalif basın ve muhalefet partilerinin şiddetli eleştirilere maruz kalmıştır.

4 Mayıs'ta İzmir Cumhuriyet Meydanı'nda seçim konuşmasını yapan İnönü, geçen Temmuz ayında deprem felaketine uğrayan vatandaşları ziyaret etmek için İzmir'e gelmesinin siyaset konusu yapılmasının gücüne gittiğini söyleyerek sözlerine başlamıştır. O zaman parti propagandası yapmaya geldiği ithamıyla karşılaştığını, partisinin seçim propagandasını şimdi yapmaya geldiğini ifade etmiştir. Kendilerinin CHP'liler olarak bütün partilerin önünde olduğunu söyleyerek bunun nedenlerini seçim beyannamesinden hareketle açıklamıştır. Bu sözlerle İnönü kendisinin de CHP'li olduğunu vurgulamış oluyordu. Kadın aday konusuna, köylü kalkınması ve refahına, ilk öğretim meselesine, işçi ve çalışma meselesine değinerek bu konularda

²⁶⁷ "İnönü Egede", **Zafer**, 4 Mayıs 1950, s. 1; "Cumhur Başkanı Dün Bir Hasbıhal Yaptı", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1950, s. 1.

²⁶⁸ "İnönü Egede", **Zafer**, 4 Mayıs 1950, s. 1; "Cumhur Başkanı Dün Bir Hasbıhal Yaptı", **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1950, s. 1.

açıklamalar yapmıştır. Bundan sonra anayasa konusuna ve şiddet politikasının memleketin siyasi bünyesinden kurtulması sorununa değinmiştir. İnönü bazı politikacıların seçimler sebebiyle her gün memleketin otuz yerinde düşmanlık politikası yaptığını söylemiştir. Milletin yirmi yedi sene zarfında hiçbir şey yapmadığını iddia etmenin de insafsız bir iftira olduğunu belirtmiştir.²⁶⁹

İktidara muhalif gazetelerin iddialarına göre CHP, Cumhuriyet Meydanı'nda kalabalığı sağlayabilmek için masraftan kaçınmamış, çevreden yüz sekiz otobüs ve kırk altı vagonla vatandaşlar taşınmıştı. Hatta Zafer gazetesi gelenlerin onda sekizinin ücretli kişiler olduğunu, bunların gidiş geliş ulaşımlarının sağlandığını ve akşam yemeği de verildiğini, bunun CHP'ye 75-80 bin liraya mâl olduğunu haber vermiştir. Bu şekilde meydana büyük bir kalabalık sağlanmıştı.²⁷⁰

İnönü 5 Mayıs'ta Manisa'da yaptığı seçim konuşmasında genel olarak iktisadi ve mali konularda açıklamalarda bulunmuştur. Burada da yirmi yedi seneden beri memlekette hiçbir şey yapılmadığı iddialarını eleştirerek bunun bir parti mücadelesi konusu olmadığını, çünkü yirmi yedi senedir milletin yaptığı harikaları kimsenin kendisine atfetme iddiasında olmadığını söylemiştir. İnönü bu sözleriyle yirmi yedi senede yapılanlardan sadece bir parti veya siyasi oluşum değil bütün herkesin sorumlu olduğunu kastediyor olabilirdi. İnönü bu konuşmasından sonra parti binasına giderek dinlenmiş ve aynı zamanda gazetecilerle görüşmüştür. Bu görüşmede, seçimlere 10 günden az bir zaman kalmış olmasına rağmen DP'nin henüz seçim beyannamesini açıklamadığını espirili bir şekilde dile getirmiştir. Aşılan mesafenin bir asırlık olduğunu, bütün davasının seçim sürecindeki karşılıklı mücadelelerin ne kadar şiddetli olursa olsun seçimlerden sonra toparlanılması olduğunu ve bunun bir "spor" olduğunu söylemiştir.²⁷¹

İnönü daha sonra Akhisar'a giderek kısa bir konuşma yapmıştır. Seçim sürecindeki tartışmalar ne kadar sert olursa olsun seçimden sonra dost kalınmasını istemiştir. Akhisarlılar'a kendisine oy verip vermeyeceklerini sorunca olumlu cevap

²⁶⁹ "İnönü Dün Akşam İzmirde İlk Seçim Nutkunu Söyledi", **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1950, s. 1.

²⁷⁰ "İnönü'nün Nutku İzmirde 80 Bin Liraya Mal Oldu", **Zafer**, 5 Mayıs 1950, s. 1; "İnönü İzmirde Bayara Târizlerde Bulundu", **Yeni Sabah**, 5 Mayıs 1950, s. 1.

²⁷¹ "İnönünün Balıkesir ve Manisa Nutukları", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1950, s. 1.

almış, kendisine oy vermeyenlerle de dost kalınmasını istemiştir. İnönü aynı gün Balıkesir Sındırgı’da bir seçim konuşması yaparak seçimin sonucu ne olursa olsun dostluk olmasını, düşmanlık olmamasını söylemiş, burada da kendisine oy verip vermeyeceklerini sormuştur. Aynı şekilde bir konuşmayı Balıkesir Bigadiç’te de yapmıştır.²⁷² İnönü daha sonra Balıkesir Cumhuriyet Meydanı’nda konuşarak birlik ve beraberliğin öneminden bahsetmiştir. Siyasi partilerin birbirleriyle olan sert mücadelelerine rağmen birbirlerinin elini sıkmaya mecbur kalacaklarını söyleyen İnönü mücadelelerin birgün ihtiyaç duyulacak bu havayı tahrip etmemesi için insan üstü bir sabır gösterdiğini belirtmiştir. Ona göre siyasi partilerin birbirlerine can düşmanı haline gelmemesi, vatan bütünlüğünü koruyabilmenin temel şartıydı. Bu konuşmasında siyasetçilerin, devlet memurlarının yakasına yapışarak kara listeden bahsettikleri zamanların da olduğunu ifade etmiştir.²⁷³

İnönü 6 Mayıs’ta geçen seçimde kaybettikleri Çanakkale’de, Biga Halkevi’nde bir seçim konuşması yapmıştır. DP kongresinde alınan kararların DP’li vatandaşlarla ilişkilerinin kesilmesine neden olduğunu söyleyerek Çanakkaleliler’in buna itiraz etmemesinden şikayet etmiştir. Bunun için Çanakkaleliler’den, kendisine göre yersiz ve haksız olarak DP kongresinde alınan kararların kaldırılması için ilk fırsatta çalışmalarını istemiştir. İnönü seçim zamanında memleketin çoğu yerinde toplantılar yapılan bir diktatörlük ülkesi ile memlekette dolaşarak kendisini beğendirmeye çalışan bir diktatör görüp görmediklerini sormuştur.²⁷⁴

İnönü’ye gezisinde eşlik etmekte olan Hilmi Uran hatıralarında, Biga’da İnönü’yü alkışlayarak karşılayanların ve onu dinlemek için halkevinin önünde toplanan vatandaşların hemen hemen tamamının yakasında DP rozeti olduğunu belirtmektedir. İnönü’nün, halkın DP’li olmasına rağmen devlet başkanı olarak onu karşılamalarından ve dinlemelerinden çok memnun gibi görüldüğünü de aktarmıştır.²⁷⁵

²⁷² “Manisa ve Balıkesir Yerinden Oynadı”, **Ulus**, 6 Mayıs 1950, s. 1.

²⁷³ “Cumhurbaşkanımız Dün Manisa ve Balıkesirlilere Hitabetti”, **Ulus**, 6 Mayıs 1950, s. 1.

²⁷⁴ “İnönünün Bigada Dün Söylediği Nutuk”, **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1950, s. 1.

²⁷⁵ Uran, **a.g.e.**, s. 455-456. Hilmi Uran aynı zamanda Bigalılar’ın o gün DP adayı Fahri Belen’i de beklediklerini, belki de İnönü’yü Belen olarak dinleyip alkışladıklarını düşündüğünü belirtmiştir. Bkz.: Uran, **a.g.e.**, s. 455-456.

7 Mayıs'ta Bursa'da yaptığı seçim konuşmasında İnönü doğrudan DP'yi ve Genel Başkan Bayar'ı eleştirmiştir. Hala seçim beyannamelerini yayınlamamalarından şikayetle onların düşüncelerini, eleştirilerini ve yapmak istediklerini derli toplu bilmediklerini söylemiştir. Haziran 1949'daki DP kongresinde ve İzmir'de alınan kararların iptal edilmesi gerektiğini ifade ederek vatandaşların haksızlık olduğu kanaatine vardıklarında, kendi haklarını aramaya kalkmalarını söylemenin halkı kanun dışına yönlendirmek olduğunu, bunun meşru müdafaa olmadığını ve kongrenin bu kararının düşmanlık kararı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca DP Genel İdare Kurulu'nun cumhurbaşkanıyla temasın kesilmesi yönündeki kararını da eleştirmiştir. Cumhurbaşkanının Mecliste kürsüye çıktığında DP'li milletvekillerinin ayağa kalkmamaya devam mı edeceklerini sormuştur. DP'nin şiddet politikasının Bursa'nın birçok köyünde vatandaşların kahvelerini ayırmalarına neden olduğunu belirtmiştir. İnönü doğrudan Bayar'a "firkanın tefrika demek olmadığını tarihe karşı, millete karşı ve âleme karşı ispat etmeğe" mecbur olduklarını söylemiştir. Askeri masraflara katlanmak zorunda olduklarını belirterek bazı politikacıların talep ettikleri gibi Savarona Yatı batırılır, cumhurbaşkanı maaşı, otomobilleri ve Beyaz Treni kaldırılırsa devlet maliyesinin düzeleceğini mi düşündüklerini sormuştur.²⁷⁶ İnönü'nün yurt gezilerinde kullandığı Atatürk'ten beri cumhurbaşkanlığına tahsis edilen Beyaz Tren bu dönemde muhalefet tarafından müsriflik olarak görülmüştür.²⁷⁷

İnönü ayrıca bu konuşmasında kendisi hakkında önemli bir konuya daha değinmiştir. Cumhurbaşkanının parti lideri olmasının ve seçim süresince vatandaşlar önünde aktif rol almasının bir kusur olduğunun ileri sürülmesinin tamamen haksız, yersiz ve kanunca anlaşılabilir olmadığını belirterek mevcut anayasa kaldıkça cumhurbaşkanının eğer tekrar bu görevi yapmak istiyorsa seçmenlere kendisini kabul ettirmeye mecbur olduğunu ve bu durumun yaptığı her faaliyetin yeterli izahı olduğunu ifade etmiştir.²⁷⁸

²⁷⁶ "İsmet İnönü Dün Bursada Bir Seçim Nutku Daha Söyledi", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1950, s. 1; "İnönü'nün Bursadaki Mühim Nutku", **Akşam**, 8 Mayıs 1950, s. 1.

²⁷⁷ Giritlioğlu, **a.g.e.**, Cilt 2, s. 369.

²⁷⁸ "İsmet İnönü Dün Bursada Bir Seçim Nutku Daha Söyledi", **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1950, s. 1; "İnönü'nün Bursadaki Mühim Nutku", **Akşam**, 8 Mayıs 1950, s. 1.

Bu noktada önemli bir tartışmaya tekrar değinmek ve değerlendirmek yararlı olacaktır. Hatırlanacağı üzere Cumhurbaşkanı İnönü 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamasıyla tarafsız bir hakem rolünde partilerüstü konuma yükselmiş, yeni parti tüzüğüne göre de CHP genel başkanı sıfatını ismen taşımakla birlikte bu makamın getirdiği bütün yetki ve sorumlulukları CHP genel başkan vekiline devretmişti. Bir süre tarafsız olarak görüldükten sonra DP'nin Milli Husumet Andı kararının yarattığı gerginlik ortamının etkisiyle Ege illeri gezisinde muhalefet tarafından tekrar CHP genel başkanı olarak görülmeye başlanmıştı. Kendisi de Ege gezisine başladıktan sonra isim vermeden DP'nin kongre kararlarını eleştirerek aslında bu kimliğine dönmüştü. 1950 seçimlerine yaklaşıırken partisinin seçim propagandasını CHP genel başkanı olarak bizzat yapan Cumhurbaşkanı İnönü, yaptığı ilk seçim gezisinde isim de vererek doğrudan DP'nin kongre kararını, ikinci seçim gezisinde ise DP'yi ve DP Genel Başkanı Bayar'ı hedef aldığı söylenebilir.

Yukarıda değinilen Bursa konuşmasında da belirttiği gibi eğer İnönü tekrar cumhurbaşkanı olmak istiyorsa milletvekili seçilmesi, bunun için de halktan oy istemesi gerekliydi. Ama tabii ki cumhurbaşkanı olabilmesi için milletvekili seçilmek de yeterli değildi. İnönü'nün 1946'da birçok kez belirttiği gibi 1924 Anayasası'nda cumhurbaşkanının çokluk partisinin başkanı olacağı düşünülmüştü. İnönü de herşeye rağmen bir siyasi partinin lideriydi ve tekrar cumhurbaşkanı seçilmesi için partisi çokluk partisi olmalıydı. CHP'nin çokluk partisi olabilmesi için de İnönü'nün sadece kendi seçim bölgeleri olan Ankara ve Malatya'dan oy istemesi yeterli olmazdı. Bunun için seçimlerden önce propaganda amaçlı yurt gezilerine çıkmıştır.

Ama İnönü 12 Temmuz Beyannamesiyle CHP ile DP'ye eşit mesafede olduğunu açıklamış ve bu sürecin devamı olarak CHP genel başkanlığını yapmayı fiilen olmasa da resmi olarak bırakmıştı. Hatta ikinci bölümde de belirtildiği gibi İnönü önceden sadece genel seçim ve kurultay zamanlarında parti liderliği yapmayı düşünmüş fakat daha sonra istisnasız bir şekilde bu maddeyi kurultayda kabul ettirmişti.²⁷⁹ İnönü'nün bu istisnaları dahi koymadan genel başkanlık yapmamayı kabul etmesine rağmen şimdi parti propagandası yapması ve DP'yi ve Genel Başkan

²⁷⁹ Erim, **a.g.e.**, s. 147.

Celal Bayar'ı eleştirmesi kendisinin partilerüstü konumda olması için atılan adımlara ters bir hareket olmuştur.

Ahmet Hamdi Başar'a göre İnönü, eğer CHP'nin lideri olarak kalırsa bu partinin sürekli iktidar olacağını, böylelikle kendisinin de devletin başında bulunacağını düşünmüş ve bu nedenle CHP genel başkanlığını bırakmamış olabilirdi. Ama eğer kendisi CHP'yi bırakırsa bu parti iktidardan düşer ve kendisi de cumhurbaşkanı olamazdı. İnönü kendi ağırlığı karşısında hiçbir partinin kazanamayacağını düşünüyor olabilirdi.²⁸⁰

Diğer önemli bir konu da bu sırada CHP'nin fiili başkanı olan Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın ne yaptığıydı. Seçime çok az bir zaman kala Uran bu gezisinde sadece İnönü'ye eşlik etmekle yetiniyordu. Bu da ilginç bir durumdu. Seçime çok kısa bir zaman kala CHP'nin fiili başkanı olan Uran'ın başka yerleri ziyaret ederek partisi için aktif propaganda yapması gerekmez miydi? Hilmi Uran hatıralarında, milletvekili aday listelerinin Yüksek Seçim Kuruluna gönderildikten sonra Ankara'da yapılacak bir şey kalmadığını belirterek, CHP Genel Sekreteri Tevfik Fikret Sılay'ın o sırada Batı illerine gidecek İnönü'ye eşlik etmesinin faydalı olacağını söylediğini ifade etmektedir. İnönü de Uran'a bundan memnun olacağını söylemiştir.²⁸¹ Ayrıca o sırada CHP'nin fiili başkanlığını yapan bir kişinin Cumhurbaşkanı İnönü yanında seçim gezisine çıkması, aslında İnönü'nün CHP genel başkanlığına döndüğünün de göstergelerinden biriydi.

Celal Bayar Malatya'da yaptığı konuşmada, İnönü'ye cevap niteliğinde sözler söylemiş, bir havari edasıyla, bir melek sedasıyla memlekette kardeşlik, partiler arasında dostluk ve iyi geçinme propagandası yapıldığını ancak bu tavsiyelerin DP'lilere değil kendi yakın dostlarına ve üyelerine yapılması gerektiğini belirtmiştir.²⁸²

İnönü bu yurt gezisinde son seçim konuşmasını da 8 Mayıs'ta Kocaeli'de yapmıştır. Karşı partilerin deneyimlerinin seçim programı sunmaya yeterli olmadığını

²⁸⁰ Başar, **a.g.e.**, s. 131-132.

²⁸¹ Uran, **a.g.e.**, s. 452.

²⁸² "C.Bayar'ın Malatya Nutku", **Zafer**, 8 Mayıs 1950, s. 1.

belirtmiştir. Asırlardan beri tehlikeli ihtimaller nedeniyle sıkıntısız bir çalışma devri bulunamadığını, daha ne kadar da bulunabileceğini kimsenin bilemeyeceğini söylemiştir. Dünyada meydana gelen olayların olası fırtınasının ilk ve en gürültülü olarak Kocaeli’de hissedileceğini söylemiştir.²⁸³ Yani böylelikle dış tehlikenin altını çiziyordu. İnönü’nün ziyaretlerinde halka yaptığı konuşmalarda sıklıkla değindiği temalardan biri de dış tehdit ve ülkenin bu konuda karşılaşılabileceği tehlikelerdi. Böylelikle halka karamsar bir tablo çizilerek ülkenin güvenilir ve bilinen ellere yani CHP’ye destek vermesi gerektiği mesajı veriliyordu.

İnönü Kocaeli’ndeki konuşmasından sonra akşam İstanbul’a gitmiştir. Treni Pendik’e varınca burada halka kısa bir konuşma yapan ve daha sonra gazetecilerle görüşen İnönü, akıllarından, dillerinden başka silahları olmadığını, kendilerini beğendirmeye çalıştıklarını, bunun alışmadıkları bir şey olduğunu ve adeta bir sınav havası içinde bulduklarını söylemiştir. Gerçekten de Cumhurbaşkanı İnönü çok partili süreç başladıktan sonra yapılan 21 Temmuz 1946’daki milletvekili seçimlerinden önce yapmadığı seçim propagandasını 14 Mayıs 1950 milletvekili seçimlerinden önce yapmıştır. Aslında bu durum hem İnönü ve hem de cumhuriyet tarihi açısından önemli bir ilkti. Çünkü tek parti döneminde seçim propagandalarına ihtiyaç olmadığından bu tür faaliyetler de yapılmıyordu.

Haydarpaşa Garı’nda İnönü’yü karşılamak için gelenler bir izdiham yaratmıştı. Bunu gören İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay İnönü’ye “Paşam, işte İstanbul budur.” demiştir.²⁸⁴ Bu arada İnönü’nün hala görememekten şikayet ettiği DP’nin seçim beyannamesi de yayınlanmıştı.²⁸⁵

Bu gezi süresince dikkat çeken bir durumda İnönü’nün neşeli haliydi. Gezileri boyunca halka ve özellikle de kendilerine yakın veya uzak bütün gazetecilere karşı İnönü oldukça neşeli ve espiriliydi. İzmir, Manisa, Balıkesir, Bursa ve Haydarpaşa Garı’nda bu hali özellikle dikkat çekiyordu. Hatta bu durum İnönü’nün Manisa’daki

²⁸³ “Cumhurbaşkanımız Dün İzmitlilere Hitabetti”, **Ulus**, 9 Mayıs 1950, s. 1.

²⁸⁴ “Cumhur Başkanı Dün İstanbul’a Geldi”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1950, s. 1. Bu gezide İsmet İnönü’ye eşlik eden CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran hatıralarında, Fahrettin Kerim Gökay’ın 10 Mayıs 1950’de Taksim Meydanı’nda yoğun kalabalığı göstererek “İşte paşam, İstanbul” dediğini belirtmiştir. Bkz. Uran, **a.g.e.**, s. 454 9 Mayıs 1950 tarihli Cumhuriyet gazetesi ise Gökay’ın Haydarpaşa Garı’ndaki kalabalığa işaretle “Paşam, işte İstanbul budur.” dediğini haber vermektedir.

²⁸⁵ “Demokrat Parti Dün Seçim Beyannamesini Yayınladı”, **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1950, s. 1.

konuşmasını gözlemleyen Doğan Nadi'nin de dikkatini çekmiş olacak ki İnönü'nün hep güldüğünü ve daima tebessüm ettiğini gözlemlediğini belirtmiştir.²⁸⁶ Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü Haldun Derin de geçen Ege gezisiyle karşılaştığında İnönü'nün başka bir ruh hali içinde olduğuna dikkat çekmiştir.²⁸⁷

İnönü son seçim konuşmasını 9 Mayıs'ta İstanbul'da kendisinin ismini taşıyan Taksim İnönü Gezisi'nde düzenlenen CHP mitinginde, kendisine sevgi gösterilerinde bulunan çok büyük bir kalabalığa karşı yapmıştır. Gazeteler İnönü'nün bu konuşmayı daha ziyade CHP genel başkanı olarak yaptığını belirtiyorlardı.²⁸⁸ İnönü seçimlerden önceki bu son konuşmasında kendisi ve partisi adına oy istemek yerine bazı sert eleştiriler yapmayı tercih etmişti.

Yaptığı konuşmada bazı köylerde İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla seçim sonuçları arasında bir ilişki olmadığını yayıldığını belirtmiş, CHP seçimde çokluğu kaybederse İsmet İnönü'nün de doğal olarak cumhurbaşkanlığını kaybedeceğini herkesin bilmesini istemiştir.²⁸⁹ Anlaşıyor ki İnönü ve CHP halkın İnönü'den vazgeçemeyecek olduğu düşüncesindeydiler.

Konuşmasının devamında mevcut şiddet kararlarını kaldıracaklarına dair Demokratlardan bir işaret alamadıklarını belirtmiştir. Komünistlik faaliyetlerine ve dini siyasete alet etmeye kanunen izin verilmemesinin, antidemokratik bir görünümünde olsa da gerekli olduğunu ve bu yasakların devam edeceğini ifade etmiştir. Bu gibi hallerin memlekette demokrasinin ve hürriyetin olmadığı anlamına gelmediğini açıklamıştır. Basın özgürlüğünün en serbest ülkelerdeki gibi işlediğini söylemiştir. Ayrıca İnönü'nün konuşmasında kadın haklarına da yer ayırması önemliydi.²⁹⁰

İnönü isim vermeden, geçmiş senelerde üniversite öğrencilerinin içinde bulunduğu olaylara ilaveten 10 Nisan'da hayatını kaybeden Fevzi Çakmak'ın cenazesinde çıkan olaylarla ilgili olarak bazı politikacıların üniversite öğrencilerinin

²⁸⁶ Doğan Nadi, "Manisa Nutku", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1950, s. 1.

²⁸⁷ Derin, **a.g.e.**, s. 254.

²⁸⁸ "İnönü Dün Taksimde İstanbullulara Hitab Etti", **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1950, s. 1; "İnönü, Dün Taksimde Son Nutkunu Verdi", **Son Saat**, 11 Mayıs 1950, s. 1.

²⁸⁹ "İsmet İnönü'nün Taksim Meydanındaki Büyük Nutku", **Akşam**, 10 Mayıs 1950, s. 1.

²⁹⁰ "İsmet İnönü'nün Taksim Meydanındaki Büyük Nutku", **Akşam**, 10 Mayıs 1950, s. 1.

arasına girerek önemli bir sorun çıkardıklarını söylemiştir. İnönü seçimlerden sonra bu meseleyi ele alacaklarını ve gençlerin politikacıların tahriklerine kurban gitmelerine kayıtsız kalmayacaklarını açıklamıştır.²⁹¹

Bu arada İnönü aynı zamanda Ankara adayı olması nedeniyle Ankara seçmenlerine de bir mesaj yayınlamış, gezdiği yerlerde söylediği seçim nutuklarındaki esasları CHP'nin seçim beyanamesine katarak kendilerinin takdirlerine arz ettiğini belirtmiştir.²⁹² CHP 14 Mayıs'ta yapılacak seçimler sonucunda Ankara'da çoğunluğu sağlayamadığı için başkentten hiç milletvekili çıkaramayacak ve İnönü de aday listesinde bulunduğu diğer il olan Malatya'dan milletvekili seçilebilecektir.²⁹³

Mitingin olduğu günün akşamı İnönü CHP'nin İstanbul adaylarını Dolmabahçe Sarayı'nda yemeğe davet etmişti. Adaylara İstanbul'da kazanıp kazanamayacaklarını sormuş ve tam liste halinde kazanacakları cevabını almıştı. Bu cevaba sevinen İnönü yeni dönemde karşılarında daha büyük bir muhalefet bulabilecekleri ihtimalinden bahsederek kendilerini bu konuda hazırlamalarını istemiştir.²⁹⁴

İnönü 10 Mayıs'ta İstanbul'da kendisiyle görüşmeye gelen bazı heyetleri kabul etmiştir.²⁹⁵ 11 Mayıs itibariyle seçim kanununa göre seçim yasaklarının başlamasıyla propaganda faaliyetleri de sona ermişti. İnönü 11 Mayıs'ta İstanbul valisine resmi bir ziyarette bulunmuş, kendisine duygularını soran gazetecilere de bunun propaganda olacağını söyleyerek cevap vermemiştir. Aynı akşam İstanbul'dan yola çıkan İnönü 12 Mayıs'ta Ankara'ya dönüşür.²⁹⁶ Ankara'ya gelir gelmez bakanları ve CHP'li idarecileri çağırarak onlardan kendi illerindeki durum hakkında bilgi almıştır.²⁹⁷

14 Mayıs'ta CHP iktidarının ve İnönü'nün cumhurbaşkanlığının sonunu getiren milletvekili seçimleri yapılmıştır. Bu seçimler sonucunda CHP sadece Trabzon, Sinop, Ordu, Kars, Erzincan, Malatya, Bingöl, Mardin, Bitlis, Van, Hakkari ve Hatay illerinde çoğunluğu sağlayarak toplamda 69 milletvekili çıkarabilmişti. DP

²⁹¹ "İsmet İnönü'nün Taksim Meydanındaki Büyük Nutku", **Akşam**, 10 Mayıs 1950, s. 1.

²⁹² "İnönü'nün Ankara Seçmenlerine Mesajı", **Akşam**, 10 Mayıs 1950, s. 3.

²⁹³ "İnönü Ankaradan Seçilemedi", **Son Saat**, 15 Mayıs 1950, s. 1.

²⁹⁴ Başar, **a.g.e.**, s. 182.

²⁹⁵ "İsmet İnönü Bu Akşam Ankaraya Gidiyor", **Akşam**, 11 Mayıs 1950, s. 1.

²⁹⁶ "Cumhurbaşkanı Ankaraya Döndü", **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1950, s. 1.

²⁹⁷ Uran, **a.g.e.**, s. 447.

ise bu iller dışında başta Ankara, İstanbul ve İzmir olmak üzere hemen hemen bütün illerde tam liste halinde kazanmış ve toplamda 487 milletvekili çıkartmıştır.²⁹⁸

²⁹⁸ Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, s. 9.

SONUÇ

Çok partili sürece veya demokrasiye geçiş adı verilen 1946-1950 yılları arasındaki dönemin en önemli siyasi aktörü kuşkusuz, devletin başında bulunan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü idi. İnönü'nün attığı adımlarla şekillenen bu süreçte onun yönetim anlayışı da değişmiştir. Görüldüğü gibi DP kurulduğu zaman Cumhurbaşkanı İnönü hem değişmez CHP genel başkanı hem de Milli Şefi. DP açısından bu eşitsiz tabloda İnönü, ilk olarak Mayıs 1946'da toplanan olağanüstü kurultayda kendi isteğiyle değişmezliğini kaldırmıştır. Aralık 1946'da iktidar ile muhalefet arasında yaşanan “psikopat” krizine tarafsız olarak bakıp arabuluculuk yapmış ve DP'nin Meclise dönmesini sağlamıştır. Bundan sonra yine iktidar ile muhalefet arasındaki gerginliğin devam ettiği bir ortamda, siyasi sistemde bir hakem ihtiyacını gören İnönü, 12 Temmuz Beyannamesini yayınlayarak bir hakem rolünde kendisini partilerüstü konuma taşımıştır.

Bu süreçte İnönü'nün yaptığı yurt gezilerinde de onun yönetim anlayışındaki değişim görülmektedir. İnönü'nün DP kurulduktan sonra çıktığı Mayıs 1946'daki ilk yurt gezilerinde, hala Milli Şeflik sisteminin otoriter yapısının devam ettiği görülmektedir. Bu yurt gezilerinde İnönü'nün CHP genel başkanı kimliği ön plandaydı. Basının hala denetim altında olduğu ve İnönü'nün henüz eleştirilemediği bu ortamda MKP lideri Nuri Demirağ'ın, İnönü'nün yaptığı yurt gezilerinden harcırah aldığı iddia etmesi ve onun parti başkanı mı yoksa cumhurbaşkanı olarak mı bu gezileri yaptığını sorması, kendisine karşı bir parti başkanı tarafından gösterilen dikkate değer bir tepkiydi.

İnönü DP'nin Meclise girdiği 21 Temmuz 1946 seçimlerinden üç ay sonra, ilk arabuluculuğunu deneyimlediği “psikopat” krizinden iki ay önce ve 12 Temmuz Beyannamesinden de sekiz ay önce Ekim 1946'da çıktığı yurt gezisinde Hatay'da, her iki partiye de eşit olarak bakmanın kendisinin düşüncesine uygun olduğunu açıklaması ve DP'yi koruyan bir tavırla onları desteklediğini ve partilerinin gelişmesini istediğini söylemesi, kendisinin yeni bir yönetim anlayışında olduğunun önemli işaretleriydi. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra çıktığı ilk yurt gezisinde yanına DP'li bir milletvekili alması ve ziyaret ettiği yerlerde DP merkezlerini de ziyaret etmesi onun

partilerüstü konumda olduğunu gösteren önemli adımlardı. Ayrıca bu yurt gezisinde yaşanan bazı olayların, İnönü'yu eleştirme konusunda, savaş yıllarından sonra gelinen hoşgörü düzeyini göstermesi açısından önemli olduğu söylenebilir.

Cumhurbaşkanı İnönü 12 Temmuz Beyannamesiyle kendisini her iki partiye de eşit mesafede gördüğünü açıklamıştı ama sonuçta bu bir söylemden ibaretti. Bununla ilgili ilk ve tek resmi adım Kasım-Aralık 1947'de toplanan CHP olağan kurultayında atılmıştır. Böylelikle yeni tüzüğe göre İnönü, parti genel başkanlığı görev ve sorumluluklarının istisnasız tamamını genel başkan vekiline bırakmıştır. İnönü 1946'dan beri cumhurbaşkanının parti genel başkanı olması şikayetlerini bir anayasa meselesi olarak görürken, gelinen aşamada bu durumu parti tüzüğü değişikliğiyle halletmiştir. Fakat görüldüğü gibi bu maddeye rağmen İnönü, kamuoyu önünde alenen olmasa da genel başkanlık yapmaya devam etmiştir. Parti ve hükümet ileri gelenleriyle görüşerek gerekli talimatları vermiş, onlar da İnönü'ye gelerek onun düşüncelerini ve isteklerini öğrenmişler ve talimatlarını yerine getirmişlerdir.

12 Temmuz Beyannamesinden beri DP tarafından da partilerüstü görüldüğü bu süreçte, İnönü'nün Ekim 1948'de Ankara ilçelerini gezmeye başlaması da onun parti genel başkanı kimliğini bırakmadığını göstermektedir. Çünkü Nihat Erim'in belirttiğine göre bu gezinin nedeni 29 Ekim geçit töreninde DP'lilerin geçeceğini öğrenen İnönü'nün, bu tören için kendi partililerini de toplamak istemesiydi. Fakat bu gezi İnönü'nün partili kimliğine döndüğüne dair bir tartışma yaratmamıştır. Çünkü kendisi yaptığı konuşmalarda geçit töreni için bir davette bulunmamış, sadece vatandaşların bayramını kutlamıştı. Ama İnönü'den sonra gelen CHP'li idareciler bu geziye işaretlerle halkı 29 Ekim geçit törenine davet etmişlerdir.

İnönü Ocak 1947'de toplanan DP kongresindeki Hürriyet Misakı kararından sonra iktidar ile muhalefet arasındaki gergin süreci 12 Temmuz Beyannamesini yayınlayarak sona erdirmiş ve kendisi de bir hakem olarak partilerüstü konuma yükselmişti. Haziran 1949'da toplanan DP kongresinde alınan Milli Husumet Andı kararı nedeniyle oluşan gergin ortamda ise çıktığı Ege gezisiyle beraber tekrar CHP genel başkanı olarak görülmeye başlamıştır. Bu bakımdan Temmuz-Ağustos 1949'daki Ege gezisi, onun artık muhalefet tarafından partilerüstü konumda

görülmediğini açıkça göstermektedir. Bu gezi sırasında DP, İnönü'nün vatandaşlara düşmanlık yapılmamasını telkin ederek onların kongre kararlarını eleştirdiğini ve bu nedenle de CHP genel başkanı olarak davrandığını savunmuştur. Aslında İnönü, daha önceki yurt gezilerinde de partiler arasındaki rekabetin vatandaşlar arasında düşmanlık yaratmamasını telkin etmişti. Ama Ege gezisinin ilerleyen günlerinde yaptığı konuşmalardan, aslında isim vermese de DP'nin kongre kararını olumsuz olarak eleştirdiği görülmektedir.

Savaş yıllarında kimsenin eleştirmeye cesaret edemediği Milli Şef İnönü özellikle bu yurt gezisinde daha önce hiç olmadığı kadar sert bir şekilde eleştirilmiştir. Böylelikle 1938 ile 1946 yılları arasında Milli Şef olan İnönü, 1946'dan 1950'ye doğru devam eden süreçte eleştirilebilme noktasında normal bir siyaset adamı haline gelmiştir. Bu durum rejimin liberalleşmesi yolunda gelinen noktayı da göstermektedir. Bunda 1946'dan itibaren basının üzerindeki siyasi denetimin kalkmasının ve muhalefet tarafında olan birçok gazetenin bulunmasının da etkisi büyüktü. İnönü ise Ege gezisi boyunca kendisine karşı olan olumsuz davranışları, DP'nin takip ettiğini öne sürdüğü düşmanlık siyasetinin sonuçları olarak görmüştür.

İnönü Ağustos 1949'daki Ege gezisinde, cumhurbaşkanı olması nedeniyle parti meselelerine giremeyeceğini belirtmiş olsa da 1950 genel seçimlerinden önce partisinin propagandasını yapmak için yurt gezilerine çıkmıştır. Böylelikle tam anlamıyla tekrar CHP genel başkanı kimliğine dönmüştür. Özellikle ilk seçim gezisinde doğrudan DP'nin Haziran 1949'daki kongre kararlarını, ikinci seçim gezisinde de Genel Başkan Celal Bayar'ı eleştirmiştir. Görüldüğü gibi 1946 yılının ilk yarısında hala Milli Şefliğini sürdüren İnönü 1947 yılının ortasında tarafsız bir hakem olarak partilerüstü konuma yükselmiş fakat 1950 seçimlerine bir yıldan az süre kala yine CHP genel başkanı kimliğine dönmüştür.

İnönü 1946 genel seçimlerinden sonra başbakanlığa, muhalefete karşı sert bir yönetim anlayışı olan Recep Peker'i getirmişti. İnönü bu sertlikten faydalanarak 12 Temmuz Beyannamesiyle gergin havayı yumuşatmış ve bundan sonra da Peker'i tasfiye ederek 1950 genel seçimlerine kadar, sırasıyla ılımlı sayılabilecek Hasan Saka ile Şemsettin Günaltay'ı başbakan yapmıştır. Bu süreçte doğrudan İnönü'nün isteğiyle

tek parti döneminden kalan antidemokratik uygulamalar kaldırılmıştır. Aslında İnönü bu süreçte partisini tamamen bırakmış olsaydı çok partili süreç tehlikeye düşebilirdi. Çünkü çok partili sisteme geçiş sürecinde, tek parti döneminden normal demokratik bir yapıya geçmek için atılan adımlar İnönü'nün kararlılığıyla yapılıyordu. Zaten DP de İnönü'nün partisini Peker gibi sertlik yanlılarına bırakmasını istemiyordu. Muhalefeti de tatmin edecek şekilde Şubat 1950'de kabul edilen demokratik bir seçim kanunu, İnönü'nün CHP genel başkanı kimliğine döndüğü süreçte yapılmıştır. İnönü de bundan sonra çıktığı seçim gezilerindeki propagandalarında yeni seçim kanununa uymuştur.

Görüldüğü gibi İnönü bu dönemde sık sık yurt gezilerine çıkarak bu şekilde halkla iletişim kurmuştur. 1946'nın Ekim ayından itibaren çıktığı yurt gezilerinde halka, çok partili sistemle ilgili mesajlar ve öğütler vermiş ve farklı partilerin ortaya çıkmasının vatandaşlar arasında düşmanlık yaratmayacağını söylemiştir. Böylelikle halkın henüz alışık olmadığı çok partili sürecin, nasıl bir politik sistem olduğunu basit şekillerde vatandaşlara anlatmıştır. Ziyaret ettiği yerlerde cumhurbaşkanı olarak hem CHP'li yöneticileri hem de DP'li yöneticileri buluşturup onlara siyasi rekabetin nasıl olması gerektiğiyle ilgili öğütler vermiş ve birbirleriyle kavga etmemelerini istemiştir. Yine ziyaretlerinde vali ve kaymakam gibi o bölgenin idarecilerinden, vatandaşlara hangi siyasi partiye üye olurlarsa olsunlar eşit davranılmasını istemiştir.

1950 seçimlerine yaklaşılrken İnönü'nün partisinin propagandasını yapmak için yurt gezilerine çıkması da rejim açısından önemli ve yeni bir gelişmeydi. İnönü 21 Temmuz 1946'daki genel seçimlerden önce tek parti alışkanlığının etkisiyle herhangi bir yurt gezisine çıkarak vatandaşlardan oy istememişti. Ama 1946 başında kurulan DP, iktidara ciddi bir rakip haline gelince ve İnönü'nün de kararlılığıyla çok partili süreçten geri dönülmeyeceği anlaşılınca CHP, iktidarda kalabilmek için halkın desteğine ihtiyacı olduğunu hatırlamıştır. Bu amaçla 1950 seçimlerinden önce İnönü, halka giderek onlara yeni dönemde yapmayı planladıklarını anlatmış ve tekrar cumhurbaşkanı seçilmek için partisi adına oy istemiştir. İnönü sadece Ankara ve Malatya'dan milletvekili adayydı ama yaklaşan seçimler nedeniyle bu iki il yanında birçok ili de ziyaret etmiştir. Kendi seçim bölgeleri dışında diğer illeri de ziyaret ederek propaganda yapması ve hatta son seçim gezisinde yanında partinin fiili başkanı

olan Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'ın da bulunması onun CHP genel başkanı olarak davrandığını göstermektedir. Ayrıca İnönü kamuoyuna yansımaya da CHP'nin milletvekili aday listesinin belirlenmesinde de belirleyici olmuştur.

Ocak 1946'da DP kurulduğunda Milli Şef, değişmez CHP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı olan İnönü'nün Kasım-Aralık 1948'de toplanan kurultay sonucunda fiilen yapabileceği tek görev olarak cumhurbaşkanlığı kalmıştı. Ama bu görünürdeydi. Aslında İnönü hiçbir zaman partisini bırakmamış, bir süreliğine sadece kamuoyu önünde parti genel başkanı kimliğini bir köşeye bırakmıştı. Bu süreçte DP'nin de İnönü'yü partilerüstü konumda gördüğü söylenebilir. Temmuz-Ağustos 1949'daki Ege gezisinden itibaren muhalefet tarafından tekrar parti genel başkanı olarak görülmeye başlanmış ve kendisi de 1950 genel seçimlerine yaklaşıırken, partisinin yurt çapında seçim propagandasını yaparak CHP genel başkanı kimliğine dönmüştür. Herşeye rağmen bütün bu süreç göstermektedir ki İnönü, en başında deneme olarak gördüğü çok partili süreci yerleştirmek için yaklaşık bu dört buçuk yıllık sürede, başta antidemokratik kanunların kaldırılması ve yeni bir seçim kanununun yapılması olmak üzere önemli adımlar atılmasını sağlamıştır. Ama İnönü seçim amacıyla çıktığı yurt gezilerinde, yeni dönemde iktidarda olurlarsa yapılacağını belirttiği yeni bir anayasa, ikinci bir meclis, anayasaya aykırı uygulamaları denetleyecek bir oluşum gibi iktidarın mutlak bir güce sahip olmasını engelleyecek anayasal mekanizmaları ve Mecliste alınan oy oranına göre adil temsiliyeti sağlayacak bir seçim sistemini bu süreçte getirmemiştir.

İnönü 14 Mayıs 1950 seçimlerinden önce etrafındaki partilileri, hükümet yetkililerini, idarecileri ve ailesini seçimlerin kaybedilme ihtimali konusunda uyarılmış ve her türlü sonuca kendilerini hazırlamalarını istemiştir. Seçimlerin kaybedildiğinin anlaşılmasından hemen sonra DP Genel Başkanı Celal Bayar'ı çağırarak yeni hükümetin kendileri tarafından kurulmasını istemiştir. İnönü'nün dedikodulara yol açmadan hemen bu girişimde bulunarak iktidarı bırakmaya hazır olduğunu kamuoyuna göstermesi de dikkate değer bir olaydır. Sonuç olarak çok partili sürecin devamı için atılan bunca adımın sonunda yapılan demokratik seçimlerle İnönü iktidarı bırakmıştır. Böylelikle ülkenin kurucu partisi olan CHP'nin yirmi yedi yıllık iktidarı sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, Samet: **Siyasi Günlük: Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Yay. Haz.: Cemil Koçak, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad: **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.
- Ahmad, Feroz: **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Çev.: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1992.
- Akandere, Osman: **Millî Şef Dönemi Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Akın, Rıdvan: **Gazi'den Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923-2007**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Arzık, Nimet: **Bitmeyen Kavga: İsmet İnönü**, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1966.
- Atay, Falih Rıfkı: "Partiler Rejimi", **Ulus**, 16 Ekim 1946, s. 1.
- Ateş, Ahmet Emre: "Demokrat Parti'nin Muhalefetleşebilmesinde Recep Peker Başbakanlığı'nın Önemi", **Türkiye'de Siyasal Muhalefet**, Ayşegül Komsuoğlu (Der.), Bengi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Avcıoğlu, Doğan: **Türkiyenin Düzeni (Dün Bugün Yarın)**, 2. Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1973.
- Avcıoğlu, Hamdi: "Çok Partili Hayatın Ondördüncü Yılında İnönü ile Mülakat", **Akis**, 22 Eylül 1959, s. 11.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam (1884-1938)**, 1. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam (1938-1950)**, 2. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **İkinci Adam (1950-1964)**, 3. Cilt, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.
- Aydemir, Şevket Süreyya: **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

- Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın: **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Ayhan, Hasan: “**İnönü Dönemi Basını (1938-1950)**”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2013.
- Baban, Cihad: **Politika Galerisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Barutçu, Faik Ahmet: **Siyasi Hatıralar: Çok Partili Sistem ve İktidar Değişikliği**, 2. Cilt, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.
- Başar, Ahmed Hamdi: **Ahmed Hamdi Başar'ın Hatıraları: “Yine Hayal Âleminde Uçuyorum..”**, 2. Cilt, Yay. Haz.: Murat Koraltürk, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007.
- Başar, Ahmet Hamdi: **Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No: 155, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Yayın No: 4, A.İ.T.İ.A. Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981.
- Bayar, Celal: **Başvekilim Adnan Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, Tercüman Gazetesi, İstanbul, 1986.
- Berkes, Niyazi: **Unutulan Yıllar**, Haz.: Ruşen Sezer, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- Bilgehan, Gülsün: **Mevhibe-II: Çankaya'nın Hanımefendisi**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Burçak, Rıfki Salim: **Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950**, Olgaç Matbaası, y.y., 1979.
- CHP: **CHP Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı**, y.y., Ankara, 1948.
- CHP: **C.H.P. Tüzüğü**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 26.12.1938.
- Çakmak, Adnan: “Mareşal Çakmak'ın Hatıraları”, **Hürriyet**, 8 Mayıs 1975, s. 3.
- Çakmak, Adnan: “Mareşal Çakmak'ın Hatıraları”, **Hürriyet**, 19 Mayıs 1975, s. 3.

- Çakmak, Fevzi: “Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve İzmir (1946-1950)”, **İzmir Kent Ansiklopedisi Tarih-İkinci Cilt**, İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir, s. 319-341.
- Çanak, Erdem: “Atatürk’ün Yurt Gezilerine Bir Örnek:1930-1931 Gezisi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 23, Mart 2016, s. 128-178.
- Çavdar, Tevfik: **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, Ankara, 1995.
- Çelebi, Onur: **Taşradan Demokrasiye Açılan Kapı: İsmet İnönü’nün 14 – 26 Eylül 1947 Tarihli Yurtiçi Gezisi**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 54, Yıl: 2017, s.279-297.
- Çelikoğlu, Adnan: **Bir Darbeci Subayın Anıları: 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, Yay. Haz.: Ergin Konuksever, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Çufalı, Mustafa: **Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)**, Döneme Genel Bakış, Yasama Faaliyetleri ve Parlamento Kararları, 1. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 146, Ankara, 2012.
- Çufalı, Mustafa: **Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)**, Denetim Faaliyetleri ve Dış İlişkiler, 2. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 146, Ankara, 2012.
- Çufalı, Mustafa: **Türk Parlamento Tarihi TBMM-VIII. Dönem (1946-1950)**, Milletvekilleri Özgeçmişleri, 3. Cilt, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No: 146, Ankara, 2012.
- Derin, Haldun: **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz.: Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- Deringil, Selim: **Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.
- Dikme, Hüseyin: “Osmanlı’da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 21, Bahar 2012, s. 293-305.

- Doğan, Avni: **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları:8, İstanbul, 1964.
- DP: **Demokrat Parti Tüzük ve Program**, Doğuş Matbaası, Ankara, 1949
- Ekinci, Necdet: **İkinci Dünya Savaşından Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Emeç, Selim Ragıp: “Minnetarlık Yaratan Bir Demeç”, **Son Posta**, 11 Ağustos 1949, s. 1.
- Erer, Tekin: **Türkiye’de Parti Kavgaları**, 1. Cilt, Ticaret Postası Matbaası, İstanbul, 1963.
- Eroğul, Cem: **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Erim, Nihat: **Günlükler 1925-1979**, 1. Cilt, Haz.: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Erim, Nihat: “Bay Peker ve Meselesi”, **Ulus**, 4 Aralık 1947, s. 2.
- Erim, Nihat: “Bay Peker ve Meselesi II”, **Ulus**, 5 Aralık 1947, s. 2.
- Erim, Nihat: “Bay Peker ve Meselesi II”, **Ulus**, 6 Aralık 1947, s. 2.
- Erim, Nihat: “Bay Peker ve Meselesi IV”, **Ulus**, 7 Aralık 1947,s. 2.
- Eski, Mustafa: **İsmet İnönü’nün Kastamonu Gezileri**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1995.
- Esirci, şükrü: **Menderes Diyor Ki**, Birinci Kitap, 7 Ocak 1946-14 Mayıs 1950, Demokrasi Yayınları, İstanbul, 1967.
- Fenik, Adviye: “İnönünün Seçim Nutku Etrafında”, **Zafer**, 25 Mart 1950, s. 1.
- Fenik, Mümtaz Faik: “İnönü’nün İzmir Seyahati ve Manâsi”, **Zafer**, 2 Ağustos 1949, s.1.
- Fenik, Mümtaz Faik: “Devlet Başkanlığı ve Partiler”, **Vatan**, 13 Ekim 1946, s. 1.
- Findley, Carter V.: **Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007**, Çev.: Güneş Ayas, Timaş Yayınlar, İstanbul, 2011.

- Gencosman, Kemal Zeki: **Cumhurbaşkanı İnönü'nün Ege Seyahati**, Ulus Basımevi, Ankara, 1949.
- Gencosman, Kemal Zeki: “İnönü'nün Dört Günlük Gezisinden Taze İntibalar”, **Ulus**, 28 Ekim 1948, s . 1.
- Gevgilili, Ali: **Yükseliş ve Düşüş**, Altın Kitaplar Yayınevi, y.y., 1981.
- Giritlioğlu, Fahir: **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, 1. Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- Giritlioğlu, Fahir: **Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii**, 2. Cilt, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1965.
- Goloğlu, Mahmut: **Demokrasiye Geçiş 1946-1950**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1982.
- Gül, Muhittin: “Atatürk'ün Yurt Gezileri'nin Kamuoyu Oluşturmadaki Rolü”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 3, Aralık 2006, s. 51-72.
- Gülsünler, Makbule Evrim ve Hülya Anakız Ertürk: “Demokrat Parti'nin 1946 - 1950 Yılları Arasındaki Halkla İlişkiler Stratejileri”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, Cilt 7, Sayı 3, 2012, s. 90-99.
- Heper, Metin: **İsmet İnönü**, Çev.: Sermet Yalçın, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008.
- Heper, Metin (ed.) ve Sabri Sayarı (ed.): **Türkiye'de Liderler ve Demokrasi**, Çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- İnönü, İsmet: **Hatıralar**, Yay. Haz.: Sabahattin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.
- İnönü, İsmet: **Defterler (1919-1973)**, Haz.: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017.
- İnsel, Ahmet (ed.): **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, 2. Cilt, İletişim, İstanbul, 2009.
- İpekçi, Abdi ve Ömer Sami Coşar: **İhtilâlin İçyüzü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

- İşçi, Hilâl: **“İnönü Döneminde Atatürk İmajı (1938-1950)”**, Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.
- Kabasakal, Mehmet: **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi (1908-1960)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1991.
- Karabekir, Kâzım: **Günlükler (1906-1948)**, 2. Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Haz.: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Karakuş, Emin: **İşte Ankara**, Hür Yayın ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1977.
- Karaömerlioğlu, Asım: “Türkiye’de Çok-partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 106, 206, s. 174-191.
- Karpat, Kemal H: **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller**, Afa Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Karatepe, Şükrü: **Tek Parti Dönemi**, İz Yayınları, İstanbul, 2011.
- Kocabaş, Süleyman: **İnönü Dönemi: Milli Şef Yönetimi-Demokrasiye Geçiş 1938-1950**, Bayram Matbaacılık-Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- Koçak, Cemil: **Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İkinci Parti**, 1. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Koçak, Cemil: **Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): İktidar ve Demokratlar**, 2. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Koçak, Cemil: **Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Rejim Krizi**, 3. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Koçak, Cemil: **Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Dönüşüm**, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Koçak, Cemil: **Türkiye’de İki Partili Siyâsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950): Uzlaşma**, 5. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

- Koraltan, Refik: **Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar: DP'nin Kurucusu Anlatıyor**, Yay. Haz.: Kamil Maman, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Korkmaz, Şerif: "Sultan Abdülmecid'in İlk Memleket Gezisi (26 Mayıs-12 Haziran 1844)", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 25, 2009, s. 83-98.
- Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2008.
- Metinsoy, Murat: **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Müstakil Demokratlar Grubu (Haz.): **Demokrat Parti Kurucuları Bu Dâvanın Adamı Değildirler**, y.y., 20 Haziran 1949.
- Nadi, Doğan: "Manisa Nutku", **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1950, s. 1.
- Nadi, Nadir: "Bayramdan Yankılar", **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1948, s. 1.
- Nadi, Nadir: "Bir Adım İleri", **Cumhuriyet**, 12 Ekim 1946, s. 1.
- Nadi, Nadir: "Bize Göre", **Cumhuriyet**, 11 Ağustos 1949, s. 1.
- Nutku, Emrullah: **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika'da Yitirdiğim Yıllar 1946-1958: Siyasi Anılarım**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1979.
- Oran, Baskın (ed.): **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt I: 1919-1980**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- Özden, Toker (Ed.): **Baba İnönü'den Ömer İnönü'ye Mektuplar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2006.
- Özel, Sevgi (Haz.): **Baba İnönü'den Erdal İnönü'ye Mektuplar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.
- Özcan, Abdülkadir: "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 361-379.

- Sakal, Fahri: **Çok Partili Döneme Geçişte Tek Partinin Muhalefet Anlayışı**, Etüt Yayınları, Samsun, 2008.
- Savcı, Sadun G: “Yeni Bir Devir Açılıyor”, **Vatan**, 11 Ekim 1946, s. 1
- Selvi, Haluk: “Sultan V.Mehmed Reşad’ın İzmit Seyahati (27-28 Ekim 1909)”, **Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II**, Kocaeli, 2015, s. 925-946.
- Şahingiray, Özel (Der.): **Celâl Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1946-1950: Demokrat Parti’nin Kuruluşundan İktidara Kadar Politik Konuşmalar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- Şahingiray Özel (Der.): **Celâl Bayar’ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev ve Demeçleri 1946-1950-1954**, , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- Toker, Metin: **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
- Toker, Özden: “Babam 75 Yaşında”, **Akis**, 22 Eylül 1959, s. 6-7.
- Timur, Taner: **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitabevi, Ankara, 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer: **Türkiye’de Siyasî Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, İstanbul, 1995.
- Turhan, Mehmet: **Siyasal Elitler**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.
- Turan, İlhan (Haz.): **İsmet İnönü: Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1944-1950**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları No:99, Ankara, 2003.
- Turan, Şerafettin: **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.
- Türkiye İstatistik Kurumu: **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011**, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012.
- Uğur, Necdet: **İsmet İnönü**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- United Nations: **World Population Ageing: 1950-2050**, Department Of Economic And Social Affairs Population Division, United Nations Publications, New York, 2001.

- Uran, Hilmi: **Meşruiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- Us, Asım: **Hatıra Notları**, Haz.: İsmail Dervişoğlu, Kitabevi, İstanbul, 2012.
- Uyar, Hakkı: **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut, İstanbul, t.y.
- Uzun, Hakan: “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1947 Olağan Kurultayı, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XII/25, 2012-Güz, s.101-139.
- Ünal, Oğuz: **Türkiye’de Demokrasinin Doğuşu: Tek Parti Yönetiminden Çok Partili Rejime Geçiş Süreci**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.
- Yalman, Ahmet Emin: “İsmet İnönü’nün Rolü”, **Vatan**, 16 Eylül 1947, s. 1.
- Yalman, Ahmet Emin: “Vatan Sevgisine Davet”, **Vatan**, 11 Ağustos 1949, s.1.
- Yalman, Ahmet Emin: **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 2 1922-1971**, Haz.: Erol Şadi Erdinç, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1997.
- Yeşil, Ahmet: **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:897, Ankara, 1988.
- Yetkin, Çetin: **Karşıdevrim 1945-1950**, Otopsi Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Yılmaz, Hasan (ed.): **Tarihe Düşülen Notlar-1 Yaşama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-1 (1 Mart 1924-14 Aralık 1987)**, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Zümrüt, Şenol: “**Mareşal Fevzi Çakmak’ın Siyasal Kişiliği ve Millet Partisi**”, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilimdalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004.
- Zürcher, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Gazeteler ve Dergiler

Akşam

Akis

Cumhuriyet

Hürriyet

Son Posta

Son Saat

TBMM Tutanak Dergisi

Ulus

Vatan

Yeni Sabah

Zafer

İnternet Kaynakları

T.C. Cumhurbaşkanlığı (www.tccb.gov.tr)

T.C. Başbakanlık (www.basbakanlik.gov.tr)

İnönü Vakfı (www.ismetinonu.org.tr)